

B I B L I O T E K A N A R O D O W A
I N S T Y T U T B I B L I O G R A F I C Z N Y

BIBLIOGRAFIA

Poradnik metodyki bibliograficznej
dla autorów bibliografii specjalnych

Praca zbiorowa
pod redakcją
Heleny Hleb-Koszańskiej
Marii Dembowskiej i Henryka Sawoniaka

WARSZAWA 1960
STOWARZYSZENIE BIBLIOTEKARZY POLSKICH

Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich — Warszawa 1960
ul. Konopczyńskiego 5/7

Wyd. I. Nakład 1400+100 egz. Ark. druk. 19,5 Ark. wyd. 22,9. Papier satyn. kl. V 70 g, 70×100 cm. Do składania 24 lutego 1959. Podpisano do druku 10 maja 1960. Druk ukończono w czerwcu 1960. Zam. prod. 1020/59 — E-16. Cena 50 zł

Drukarnia Związkowa — Kraków, ulica Mikołajska Nr 13

WSTĘP

Przygotowana zespołowo w Instytucie Bibliograficznym piniejsza praca pt. *Bibliografia. Poradnik metodyki bibliograficznej dla autorów bibliografii specjalnych* pragnie zaspokoić potrzeby typowe na naszym gruncie.

Rozwój bibliografii polskiej, pozostającej w służbie nauki i postępu technicznego, organizacji życia społecznego i gospodarczego, współdziałającej w świadomym kształtowaniu światopoglądu i upowszechnieniu czytelnictwa, zaznaczył się zarówno w płaszczyźnie bibliografii narodowej, jak zwłaszcza bibliografii specjalnych. Przy tym cechą charakterystyczną naszej działalności bibliograficznej jest zespołowość prac, wymagająca kadry kwalifikowanych bibliografów. Właśnie z myślą o pomocy dla nich ukształtowała się koncepcja niniejszego poradnika, którego zrab zasadniczy stanowią zagadnienia metodyki bibliograficznej typowe dla bibliografii specjalnych; inne rodzaje bibliografii zostały uwzględnione jako konieczne elementy porównawcze lub źródła pomocnicze przy opracowywaniu bibliografii specjalnych.

Zarazem, licząc się z faktem, iż dzisiejsze bibliografie międzynarodowe dziedzin lub zagadnień (którym z reguły patronują organizacje międzynarodowe) powstają ze scalenia materiałów dostarczonych przez współpracujące ośrodki krajowe, zajmujemy się w zasadzie bibliografiami o zasięgu krajowym, ewentualnie rozszerzonym przez uwzględnienie poloników zagranicznych. Wydaje się bowiem rozsądną koniecznością liczenie się z realnymi możliwościami naszej służby bibliograficznej. Zestawienie bibliografii międzynarodowej na użytek poza krajem wymaga bowiem — prócz znawstwa przedmiotu i dotychczasowych bibliografii z tego zakresu — także dostatecznego nasycenia zbiorów piśmiennictwem zagranicznym i jego regularnego dopływu, ponadto bibliografów specjalistów i odpowiednich środków materialnych. W chwili obecnej, wobec znanych nam braków w tym zakresie, powinniśmy się raczej troszczyć o włączanie polskich materiałów do bibliografii międzynarodowych oraz — co wykracza poza działania bibliograficzne — zadbać, by nasze wydawnictwa były w dostatecznej mierze reprezentowane w wielkich bibliotekach za granicą.

Z kolei parę słów o organizacji naszej służby bibliograficznej, by wskazać warunki, w jakich powstają nasze bibliografie specjalne. Mianem służby bibliograficznej obejmujemy ogół ośrodków, opracowujących bibliografie lub służących na żądanie doraźną informacją bibliograficzną, wraz z ich aparatem pomocniczym w postaci księgozbiorów specjalnych oraz kartotek bibliograficznych i różnego rodzaju informatorów. Wyróżniamy przy tym ogólnokrajową centralę, jaką jest Instytut Bibliograficzny Biblioteki Narodowej, oraz ośrodki bibliografii specjalnej o zakresach tematycznie rozgraniczonych w myśl zasady specjalizacji i racjonalnej organizacji nauki. Tworzą one wraz z Instytutem Bibliograficznym sieć ośrodków bibliograficznych. Poza tymi placówkami pracują indywidualni bibliografowie, podejmując prace bibliograficzne odpowiadające mniej lub bardziej trafnie wyczutym potrzebom danej dyscypliny; ich bibliografie powinny możliwie rychło być ujęte w centralnej ewidencji prac bibliograficznych istniejącej sieci.

Do zadań Instytutu Bibliograficznego należy wydawanie bibliografii narodowej bieżącej oraz retrospektywnej (na warsztacie jest okres 1901-1955) oraz urzędowej statystyki wydawnictw. Prócz tego wydaje Instytut pomoce bibliograficzne służące upowszechnieniu czytelnictwa i ułatwieniu prac katalogowych w bibliotekach naukowych i powszechnych. Równocześnie będąc także ośrodkiem specjalnym zajmującym się nauką o książce i dokumentacją, a zwłaszcza bibliografią, opracowuje Instytut dwie bibliografie specjalne z tego zakresu. W sumie zespół tych czynności, podbudowany pracami dokumentacyjnymi i badawczymi dotyczącymi teorii i metodyki bibliografii oraz dokumentacji, zobowiązuje Instytut Bibliograficzny do udzielania porad w zakresie metodyki bibliograficznej oraz prowadzenia centralnej ewidencji prac bibliograficznych będących w toku wykonania — o czym szerzej jeszcze będzie mowa poniżej.

Zanim przejdziemy do omówienia ośrodków bibliografii specjalnej trzeba wskazać inne jeszcze placówki zajmujące się bibliografią narodową retrospektywną. Zarówno dokończenie cz. III jak reedycja wieku XIX *Bibliografii polskiej* K. Estreichera spoczywają w ręku Karola Estreichera (wnuka); nowe opracowanie bibliografii polskiej wieku XVI przygotowywane jest w Zakładzie Starych Druków Biblioteki Narodowej.

Prócz tego czynne są — jak już wspomniano — ośrodki bibliograficzne specjalne powiązane w zasadzie z placówkami badawczymi, realizujące bibliografie zgodnie z planami naukowymi różnych dyscyplin naukowych lub wymogami życia praktycznego. W zakresie dziedzin technicznych i gospodarczych można mówić, iż koordynację prac bibliograficznych sprawuje Centralny Instytut Dokumentacji Naukowo-Technicznej, a w zakresie nauk matematycznych i przyrodniczych podobna rola przypadła

Ośrodkowi Bibliografii i Dokumentacji Naukowej Polskiej Akademii Nauk. (Obie te instytucje mają w programie swej działalności także prace teoretyczne z zakresu dokumentacji). Przy pogłębiającej się dziś tendencji decentralistycznej w organizacji naszej nauki wspomniany Ośrodek Bibliografii Polskiej Akademii Nauk przestał od 1958 r. wydawać bibliografie z wymienionych uprzednio dziedzin, zatrzymując nadal charakter ośrodka centralnego, dążącego do efektywnej koordynacji prac bibliograficznych i dokumentacyjnych, wykonywanych na terenie Polskiej Akademii Nauk, w podległych jej placówkach lub przez nią subwencjonowanych. Krokiem wstępnym ma tu być rejestracja prac z terenu Akademii.

W zasięgu ogólnokrajowym centralną ewidencję prac bibliograficznych, będących w toku opracowania, prowadzi Instytut Bibliograficzny, przejmując dane z Ośrodka Polskiej Akademii Nauk i uzupełniając je zgłoszeniami kierowanymi bezpośrednio do niego w myśl uchwały Ogólnokrajowej Rady Bibliografów z 19 II 1956 oraz Okólnika Prezesa Centralnego Urzędu Wydawnictw, Przemysłu Graficznego i Księgarstwa z dnia 22 XII 1956, który nakazał instytucjom wydawniczym — przed zawarciem umowy wydawniczej — zgłaszanie każdej pracy bibliograficznej do Instytutu Bibliograficznego dla sprawdzenia, czy dany temat nie jest już podjęty gdzie indziej. Materiały tej centralnej ewidencji publikuje okresowo Instytut Bibliograficzny, traktując zarazem stałą ich aktualizację jako warunek nieodzowny dla bieżącego udzielania wiążących informacji bibliografom i instytucjom.

Równolegle do omówionej sieci ośrodków prac bibliograficznych czynna jest sieć placówek informacji bibliograficznych udzielanych w odpowiedzi na kwerendy zgłaszane przez instytucje lub osoby.

Wykaz Tematyczny Ważniejszych Zestawień Bibliograficznych wykonanych przez biblioteki i instytuty naukowe, ogłaszany przez Zakład Informacji Naukowej Biblioteki Narodowej (od IV kwartału 1951, obecnie półrocznie) wylicza nie wydane zestawienia bibliograficzne z ok. 65 ośrodków informacji bibliograficznej. Podobny półroczny *Wykaz Tematyczny Zestawień Dokumentacyjnych* publikuje od r. 1954 Centralny Instytut Dokumentacji Naukowo-Technicznej, podając w swoim wydawnictwie obok zestawień zarejestrowanych w *Wykazie* Biblioteki Narodowej także zestawienia pominięte ze względu na ich niezmiernie szczegółową tematykę, a sporządzone we współpracujących z Instytutem placówkach.

Oba *Wykazy* umożliwiają korzystanie z gotowych zestawień bibliograficznych w przypadku ponawianej kwerendy. Podobnie — chcąc zapobiec dublowaniu pracy — informuje od 1954 r. Centralny Instytut Dokumentacji Naukowo-Technicznej o niewydanych tłumaczeniach obcego

piśmiennictwa technicznego (*Wykaz Tłumaczeń Wykonanych przez Działowe Ośrodki Dokumentacji Naukowo-Technicznej*).

Zapowiedziana a jeszcze niezrealizowana jest (gdzie indziej już prowadzona) ewidencja prac nieopublikowanych, wykonanych w instytutach naukowo-badawczych, oraz rozpraw dyplomowych przygotowanych w uczelniach wyższych.

Ta właśnie informacja bibliograficzna o pracach w toku wykonania lub ukończonych a nie wydanych jest pomocą w sprawnej organizacji życia naukowego i z tego tytułu zasługuje na baczność uwagę zarówno bibliografów jak tych wszystkich, którzy się posługują bibliografiami.

Naszkiowaną tu strukturę naszej służby bibliograficznej można by jeszcze uzupełnić jednym ogniwem wymienianym przez teoretyków naszej dziedziny — ogólnokrajowym katalogiem centralnym, którego zadaniem jest uzupełnianie informacji bibliograficznej wskazówką co do miejsca przechowania poszczególnych wydawnictw. Do tego właśnie celu zmierzają będące u nas w budowie katalogi centralne, konstruowane według różnych kryteriów i dalekie jeszcze od ogarnięcia całości naszych zbiorów.

Tyle o naszej służbie bibliograficznej, której nie oceniamy na tym miejscu, uważając, iż wykracza to poza ramy naszej publikacji.

Ale wróćmy do zadań wytkniętych naszemu *Poradnikowi*.

Wzmiankowana na początku, charakterystyczna dla dzisiejszej doby zespołowość w opracowaniu bibliografii sprawia, iż odczuwana jest potrzeba możliwie wszechstronnego poradnika w zakresie metodyki bibliograficznej. Nie dało się oczywiście wyczerpać w nim wielości istniejących i możliwych rozwiązań nasuwających się przy poszczególnych działaniach bibliograficznych lub utrwalonych w opublikowanych bibliografiach. Autorzy i redaktorzy poradnika byli zgodni, iż należy wskazywać problemy i najbardziej typowe ich rozwiązania, ewentualnie traktując je dyskusyjnie, nie unikając egzemplifikacji jednostkowej a nawet zgoła negatywnej, przy tym uzasadniać szczegółowiej rozstrzygnięcia zalecone.

Pomocą były tu opracowane w Instytucie Bibliograficznym a zatwierdzone przez Polski Komitet Normalizacyjny normy pt. *Przepisy bibliograficzne*. Jak wielokrotnie podkreślano, normalizacja bibliograficzna dzięki przemyślanej unifikacji rozwiązań przypadków typowych może oddać istotne przysługi zarówno autorom i wydawcom bibliografii jak też użytkownikom. Problematyka ogłoszonych norm objęła dwa zespoły zagadnień: działania bibliograficzne rozważane w związku z potrzebami zwłaszcza bibliografii dziedzin i zagadnień (opis, kompozycja indeksów, druk) oraz — ukształtowanie wydawnicze wydawnictw zwartych i czasopism. Do postanowień norm wielokrotnie będą się odwo-

ływali autorzy poszczególnych rozdziałów, poruszając także zagadnienia nie objęte normami. Generalnie wskażemy tu, że pominęliśmy zagadnienia wychodzące poza teksty piśmiennicze wydane, coraz częściej uwzględniane w bibliografiach, jak np. filmy, mikrofilmy, medale, a także — problematykę opisu nut, map, rycin, rękopisów. Sądzymy, iż narzuca się tu stosowanie schematu opisu zbliżonego do opisu bibliograficznego, szczegółowo omówionego w poradniku, zaś w sprawach specyficznie różniących wymienione kategorie dokumentów od tekstów piśmienniczych opublikowanych przypuszczamy, iż autorzy bibliografii, doceniając potrzebę właściwego potraktowania tych odrębnych elementów, zasięgną porady specjalistów. Objęcie tych kwestii byłoby — zwłaszcza w przypadku dokumentów ostatnio pojawiających się w opisach — wyjściem naprzeciw nowym tendencjom, ale wymagałoby nieproporcjonalnie dużego wysiłku z naszej strony i spowodowałoby dalsze opóźnienie w wydaniu tej publikacji. Zrezygnowaliśmy przeto z tak wielostronnego ujęcia problematyki spisów bibliograficznych.

Podkreślając, iż *Bibliografia* nasza chce być przede wszystkim poradnikiem, mamy nadzieję, iż bibliografowie potrafią znaleźć tu niejednokrotnie odpowiedź na ich wątpliwości i przyjmą nasze sugestie jako najbardziej celowe i uzasadnione. Będą to rozwiązania, które zaoszczędzą czas użytkownika, przeważnie przyzwyczajonego już do takiego właśnie ukształtowania spisów.

Ale będziemy uważali, iż osiągnęliśmy również nasz cel, jeśli autorzy bibliografii wyjdą poza sumę przedstawionych tu możliwości i opracowując swoją bibliografię uzasadnią przekonująco konieczność zastosowania nie spotykanego dotąd układu lub odmian w opisie. Chcielibyśmy podkreślić, że zarówno w przypadku, gdy autorzy bibliografii, odpowiedzialni za jej koncepcję, posilkują się rozwiązaniami metodycznymi zaczerpniętymi z naszego poradnika, jak też wówczas, gdy dają odmienne, przemyślane, własne rozstrzygnięcia, mamy do czynienia z pracą wymagającą twórczego wkładu. Mimo, iż większość użytkowników nie docenia wysiłku włożonego w opracowanie bibliografii, to jednak w dobie dzisiejszej spisy bibliograficzne stały się nieodzownymi pomocami, bez których nie może się rozwijać społeczeństwo i jego kultura.

ROZDZIAŁ I

PRZEDMIOT I ZADANIA BIBLIOGRAFII

Opracowała *Helena Hleb-Koszańska*

1. Znaczenie terminu. — 2. Przedmiot bibliografii. — 3. Metoda bibliografii. — 4. Zadania bibliografii.

1. ZNACZENIE TERMINU

Wielowiekowe istnienie bibliografii, jej rozwój i przemiany pozostające w ścisłym związku z historią kultury sprawiają, że w poszczególnych okresach, a nawet do dziś niejednolity jest pogląd na przedmiot i zadania bibliografii. Co więcej, terminowi bibliografia przysługuje współcześnie parę różnych znaczeń, mających pełne prawo obywatelstwa.

Etymologia tego terminu greckiego pochodzenia, o dwu rdzeniach, *biblion* albo *biblos* (książka) i *graphein* (pisać) wskazują na książkę jako przedmiot oraz czynność pisania. Nieco bliższych wyjaśnień dostarcza analiza semantyczna, która zapoznaje z szeregiem odmiennych znaczeń. Tak nazwą *bibliographos* (dziś — bibliograf) określano w Grecji V w. p. n. e. pisarza skarg sądowych nie przeznaczonych do rozpowszechniania; potem — kopistę, rzadziej — autora, jak to miało miejsce w starożytnym Rzymie i średniowieczu, gdy książka powstawała w wyniku ręcznego przepisywania. Bibliografem nazywano niekiedy drukarza, powielającego tekst (tak w wydaniu *Opere volgati* Petrarcki 1511-12). W XVII w. użyto terminu bibliografia w znaczeniu nam współczesnym — *spisu książek*. Da się tu zacytować na przestrzeni kilkunastu lat *Bibliographia politica* Gabriela Naudé (1633) oraz Louis Jacob de Saint Charles *Bibliographia Parisina* (1643) i *Bibliographia Gallica universalis* (1644-54). Tu — zamiast poprzednio wskazanej czynności przepisywania (lub pisania), powodującej powstanie książki — występuje pojęcie spisu, mieszczącego w sobie opisy poszczególnych książek jako gotowych wytworów. Tak oto termin bibliografia wystąpił obok używanych równolegle *bibliotheca*, *repertorium*, *catalogus*, *index* itd., określających właśnie spisy książek, sięgające w odległą przeszłość, gdy powstawały inwentarze-katalogi zbiorów bibliotecznych w starożytności, od VII w. p. n. e. począwszy. (O różnicach między katalogiem bibliotecznym a spisem bibliograficznym będzie mowa poniżej).

To nowe znaczenie bibliografii jako spisu nie jest zrazu powszechnie przyjęte, skoro *Encyklopedia* Diderota i d'Alemberta (1751) określa bibliografa jako znawcę rękopisów, a pomija termin bibliografii. Ten zaś doznaje na przełomie XVIII i XIX w. we Francji wydatnego rozszerzenia

zakresu stając się nazwą nauki o książce, obejmującej wszystkie związane z nią problemy wraz z problematyką spisów książek¹. Tak rozległy zakres tego terminu występuje do tej chwili u różnych autorów, zwłaszcza w krajach anglosaskich, gdzie ostatnio jako „kontrola bibliograficzna“ lub „organizacja bibliograficzna“ oznacza jeszcze pojemniejszą dziedzinę — dokumentacji².

Nie godząc się na tak szerokie ujęcie bibliografii, trzeba zamknąć ten wywód historyczny, zatrzymując następujące znaczenia terminu bibliografia: a) spis książek, b) jedna z dziedzin nauki o książce: bada i opisuje książki oraz zestawia ich spisy na użytek nauki i praktyki, c) metodyka sporządzania spisów książek. Nie zajmując się na razie szerzej tymi trzema różnymi znaczeniami poświęćmy nieco uwagi książce, która — jak już wspomniano — stanowi przedmiot bibliografii. Mimo potoczności terminu trzeba nieco wnikliwiej go zanalizować, by sprecyzować jego ujęcie w bibliografii.

2. PRZEDMIOT BIBLIOGRAFII

Różne surowce, kolejno używane w toku dziejów do wytwarzania książek, zmieniające się coraz doskonalsze metody ich wytwarzania aż do produkcji przemysłowej włącznie, zaważyły na tym, że postać zewnętrzna książki ulegała znamienym przeobrażeniom i dziś ma ona typowy kształt zespołu kart zawierających tekst przeznaczony do u powszechniania utrwalonych w nim treści myślowych. Przy tym powielenie nie jest warunkiem nieodzownym dla pojęcia książki, istotne jest przeznaczenie przewidujące powielenie tekstu³. (O tym za chwilę szerzej). Druk będący w użyciu od połowy XV wieku jako metoda powszechnie używana w tym celu (ulegający dziś zasadniczym przemianom) tworzy cezurę, oddzielającą książkę rękopiśmienną od drukowanej (lub powielanej inną techniką mechaniczną), co ma swoje odbicie przy określaniu przedmiotu bibliografii. Niektórzy teoretycy opowiadają się bowiem za

¹ Por. G. Schneider: *Einführung in die Bibliographie*. Leipzig 1936 s. 1-5.

² O kontroli bibliograficznej pisze K. O. Murra: *Preliminary outline of a working paper for an international conference on the improvement and coordination of bibliographical services on a world-wide basis*. Washington 1949 s. 5 (definicja); o organizacji bibliograficznej mowa w pracy zbiorowej pt. *Bibliographic organization*. Ed. by J. H. Shera a. M. E. Egan. Chicago 1951.

³ K. Piekarski wskazuje, że książką jest także tekst powielony bez względu na to, że twórca nie przewidywał jego rozpowszechnienia. (*Zadania bibliografii polskiej XVI stulecia*. W: *IV Zjazd Bibliotekarzy Polskich*, Cz. 1. Warszawa 1936 s. 328).

uznaniem jedynie książki drukowanej jako przedmiotu bibliografii, podkreślając, że tylko druk może w pełni upowszechnić zawartą w książce treść⁴. Inni uznają także rękopisy jako przedmiot bibliografii. Co więcej, praktyka bibliograficzna w postaci zarówno dawniejszych jak współcześnie powstających bibliografii, że tu zacytuję *Bibliografię pamiętników* E. Maliszewskiego (1928), zastawienie dzieł J. A. Załuskiego w t. 34 *Bibliografii polskiej* Estreicherów, bibliografię dzieł H. Sienkiewicza, sporządzoną do jego wydania zbiorowego przez J. Krzyżanowskiego (1954), czy wreszcie *Bibliografię literatury polskiej okresu Odrodzenia* (1954), wskazuje, że obok książek drukowanych uwzględnia się w bibliografiach także rękopisy, co daje ze wszechmiar pożądaną pełnię informacji w danym zakresie.

Wydaje się przeto, że nie należy omijać tych faktów bez próby ich interpretacji. Tak np. bibliografowie piśmiennictwa staropolskiego (K. Piekarski, A. Kawecka-Gryczowa)⁵ podkreślają, że w bibliografii starszego okresu należy książki rękopiśmienne uwzględniać na równi z drukowanymi, gdyż książka rękopiśmienna — w zaraniu drukarstwa — jako tekst przeznaczony do rozpowszechniania służyła na równi z książką drukowaną zaspokajaniu potrzeb czytelnicznych. Nie da się natomiast traktować w ten sposób rękopisów pozbawionych intencji publikacyjnej (np. notatek naukowych, korespondencji prywatnej), które — w zasadzie — dopiero po ich wydaniu, tj. upowszechnieniu, mogą się stać przedmiotem bibliografii.

Wykazywanie rękopisów w przytoczonych bibliografiach jest faktem odpowiadającym wyraźnie odczutej potrzebie oraz świadectwem pożytku płynącego z informacji o wszystkich tekstach (także rękopiśmiennych), o ile czynią one zadość kryteriom doboru danej bibliografii. Co więcej, trzeba stwierdzić, że zarysowują się dziś tendencje coraz szerszego włączania do bibliografii rękopisów prac — z reguły naukowych — bieżąco powstających. Tak np. niemiecka bibliografia narodowa bieżąca *Deutsche Bibliographie* (wydawana przez Deutsche Bibliothek we Frankfurcie n. Menem) rejestruje w osobnym dodatku zdeponowane w jej zbiorach niewydane prace naukowe. Podobnie uniwersytety amerykańskie gromadzą niepublikowane dysertacje, a instytuty naukowo-badawcze — prace nie mające szans wydania ze względu na bardzo specjalną tema-

⁴ G. Schneider: *Handbuch der Bibliographie*. Leipzig 1923 s. 13; L. N. Malclès: *Cours de bibliographie à l'intention des étudiants de l'université et des candidats aux examens de bibliothécaire*. Genève 1954 s. 6.

⁵ K. Piekarski, jw. s. 328; A. Kawecka-Gryczowa: *Aktualne zagadnienia bibliografii retrospektywnej narodowej w Polsce*. Warszawa 1957 s. 3-4 (powiel. na pracach rękopisu).

tykę i przewidywany niski nakład. O tego rodzaju „rękopiśmiennych” książkach informują bibliografie analityczne (tj. zapoznające z treścią prac)⁶. Zgłaszanie na ich podstawie zamówienia umożliwiają wypożyczenie bądź wykonanie odbitki fotograficznej tekstu (fotokopii albo mikrofilmu) na użytek badacza.

Warto nieco uwagi poświęcić tym postaciom zastępczym książki, jakimi są właśnie fotokopie oraz mikrofilmy, czy szerzej — mikroreprodukcje. Jak wiadomo — zastosowanie metod fotograficznych może spowodować wykonanie jednego egzemplarza albo — według z góry powziętego planu — wieloegzemplarzowego nakładu, który należy traktować jako nowe wydanie, że tu zacytujemy przykładowo reedycję *Słownika języka polskiego* S. B. Lindego (Warszawa 1951), albo *Bibliografii historii polskiej* L. Finkla (Warszawa 1956). Jeśli wszakże fotokopia pozwala uzyskać postać identyczną lub zbliżoną do oryginału, to postać zewnętrzna mikroreprodukcji odbiega od typowego kształtu książki: zamiast zespołu kart mamy zwój mikrofilmu lub jego odcinek płaski, odpowiadający kilkunastu stronom oryginału; przy mikrokarcie — zazwyczaj jedną kartę mieszczącą poniżej opisu bibliograficznego reprodukcję strony tytułowej i tekstu książki. Bardziej wymowną różnicę stanowi „brak komunikatywności” mikroreprodukcji, nieczytelność „gołym okiem” jej tekstu, którego poznanie wymaga specjalnej aparatury. Niemniej przeto wobec tego, iż mikroreprodukcje służą upowszechnianiu tekstu oryginału — o ile ukazują się w postaci wieloegzemplarzowego nakładu⁷ — stanowią przedmiot bibliografii na równi z książką powieloną metodą tradycyjną. (Mikrofilmy będące w handlu księgarskim rejestruje cytowana wyżej *Deutsche Bibliographie*). Natomiast mikroreprodukcja lub fotografia jednostkowa, wykonana na użytek indywidualny badacza, musi być traktowana jedynie jako kopia dostatecznie wierna, by stanowić zastępczą podstawę opisu bibliograficznego.

Jak wynika z dotychczasowych rozważań, termin książka jest tak pojemny, iż mieści się w nim zarówno książka rękopiśmienna — powielona (najczęściej drukowana) jak też jej wydania w postaci mikroreprodukcji. Składnikiem wspólnym — mimo wydatnych różnic postaci fizycznej — jest zawsze tekst przeznaczony do upowszechniania zawartych w nim treści myślowych. W ten oto sposób doszliśmy do ustalenia wła-

⁶ Cytuję przykładowo: *Abstracts of doctoral dissertations*. Presented to the Graduate College in partial fulfillment of the requirements for the degree of doctor of philosophy. The University of Nebraska. Lincoln Ann. 12: 1951; zawiera 5-9 stronicowe streszczenia dysertacji.

⁷ University Microfilms. Ann Arbor (Michigan) jest jedną z najstarszych instytucji wydających mikroreprodukcje.

ściwego przedmiotu bibliografii, którym jest tekst, najczęściej w postaci drukowanej. (Zauważ to na toku dalszych naszych rozważań).

By tu wyczerpać znaczenia terminu książka, trzeba wskazać, iż zwykło się nim obejmować również takie typy wydawnictw jak czasopisma (inaczej książki periodyczne), mapy, ryciny, nuty. Trzy ostatnie kategorie — mimo, iż tekst słowny nie jest ich składnikiem podstawowym — występują z reguły w bibliografiach narodowych bieżących, a także w bibliografiach specjalnych, niekiedy ograniczonych do tego typu wydawnictw. Oczywiście najbardziej zbliża je do książki drukowanej ich postać powielona i zadania — upowszechnienia zawartych w nich treści.

Wypadnie przeto z kolei poddać szczegółowej analizie książkę drukowaną. Zwykło się wyróżniać w niej następujące ściśle zespolone ze sobą składniki:

Podstawowym elementem jest tekst, czyli zespół znaków służących do wyrażenia określonych treści myślowych. Trzeba tu wyróżnić znaki graficzne: pisarskie, odpowiadające systemom językowym, różnego rodzaju symbole (cyfry, znaki matematyczne, chemiczne, muzyczne, linie). Powstają dzięki nim teksty słowne (przeważające w książkach), tabele statystyczne, matematyczne, nuty, wykresy, rysunki techniczne, mapy itp.⁸. Osobno wymienić wypadnie ilustracje odtwarzające fragmenty świata rzeczywistego lub fikcji artystycznej, dołączane do tekstu słownego. Z pojęciem tekstu, jego kompozycji, wiąże się pojęcie formy piśmienniczej.

Tekst — jak to się już powiedziało — jest wyrazem określonych treści myślowych. Tak właśnie nazywamy zespół twierdzeń wypowiedzianych w książce, używając zazwyczaj jeszcze zwięźlejszego określenia — „treść“. Ona tworzy zawartość książki i jest przyczyną sprawczą jej powstania.

Z postacią fizyczną, „zewnętrzną“ książki, którą nabywa ona dzięki procesowi wydawniczo-drukarskiemu, łączą się cechy wydawnicze. Składają się na nie: format, objętość, różnej jakości papier, oprawa, barwa druku i ilustracji, odmiany formy wydawniczej (samoistnej bądź niesamoistnej) oraz — we współdziałaniu z autorem powstająca — tytulatura. Tekst utrwalony w konkretnym składzie drukarskim tworzy wydanie, będące jednym z elementów nierozzerwalnie związanych z książką drukowaną lub powieloną. Odpowiada mu zespół w zasadzie identycznych egzemplarzy.

⁸ Szczegółowa analiza składników książki u J. Pelcovej: *Książka. Jej rodzaje i cechy*. W: *Bibliotekarstwo naukowe*. Warszawa 1956 s. 21-57.

Przechodząc do dalszego elementu, wyróżnionego w definicji książki, zajmiemy się jej intencją publikacyjną. Można by ją określić jako funkcję społeczną książki, jej przeznaczenie, polegające na przenoszeniu treści i oddziaływaniu na określone kręgi użytkowników⁹. Jak już wspomniano, tekst nie mający pierwotnie intencji publikacyjnej może w określonych warunkach nadawać się do upowszechnienia dzięki temu, iż tkwiące w nim wartości treściowe zaczynają budzić zainteresowanie szerszych kręgów odbiorców niż to przewidywała geneza dokumentu. Zachodzi to zazwyczaj dzięki badaniom historycznym, historyczno-literackim, socjologicznym itp., że tu zacytuję wydania korespondencji prywatnej, inwentarzy dóbr koronnych, akt archiwalnych itp. Z reguły zabiegi edytorskie podkreślają wówczas te wartości poznawcze, które się udostępnia szerszym kręgom użytkowników.

Tyle o intencji publikacyjnej, która jest cechą odróżniającą książkę rękopiśmienną (tekst rękopiśmienny) — przedmiot bibliografii — od pozostałych rękopisów spoza jej zasięgu. W dalszych rozważaniach — można się ograniczyć do pierwszych trzech składników książki wydanej, podkreślając, że jest to zestrój postaci fizycznej, tekstu i treści¹⁰ i wyróżnić cechy wrodzone, bibliograficzne, w zasadzie wspólne dla wszystkich egzemplarzy danego wydania: piśmiennicze (treść i tekst) oraz wydawnicze (tytułatura, forma wydawnicza i postać fizyczna), pozostawiając zasadniczo na uboczu cechy nabyte przez poszczególne egzemplarze w toku ich użytkowania przez czytelników.

Praktyka bibliograficzna wykazuje wszakże, iż bibliografie starych druków oraz bibliografie osobowe niejednokrotnie uwzględniają cechy nabyte takie, jak np. zapiski proveniencyjne, marginalia, sygnalizując ich istnienie, zwłaszcza wówczas, gdy pozwalają one uzupełnić lub skorygować dane tytułatury bądź dostarczają pewnych wskazówek co do historii tekstu.

Zamykając tak szczegółową analizę książki wydanej stanowiącej tradycyjne i najobfitsze tworzywo bibliografii, chcemy zwrócić uwagę, iż dziś w spisach bibliograficznych niejednokrotnie opisuje się także prócz rękopisów i mikroreprodukcji inne jeszcze dokumenty spoza świata wydawniczego, takie jak filmy, medale itp.

---

⁹ Por. A. Kawecka-Gryczowa: *Dzieło Kazimierza Piekarskiego*. W: *Studia nad książką*. Warszawa 1951 s. 47 oraz J. Grycz, E. Kurdybacha: *Bibliografia w teorii i praktyce*. Warszawa 1953 s. 16.

¹⁰ Posłużyłam się tu ustaleniami A. Łysakowskiego z jego *Określenia bibliografii*. Warszawa 1950 s. 22, podobnie jak w dalszych rozważaniach o metodzie bibliografii.

Posłużyliśmy się tu nowym terminem — dokumentu, zapożyczonym z dokumentacji wzmiankowanej przy analizie różnych znaczeń bibliografii. Jak wiadomo — przedmiot dokumentacji stanowią dokumenty, przez co rozumie się „wszelkie przedmioty materialne, jeśli są [one] wyrazem myśli ludzkiej albo służą do udowodnienia prawdziwości twierdzeń, formułowanych w toku badań naukowych“¹¹.

Posiłkując się tym terminem powiemy, iż do dokumentów graficznych (powstałych przez użycie znaków graficznych) należą dokumenty z tekstem słownym (inaczej: dokumenty piśmiennicze — drukowane i rękopiśmienne), — z tekstem nutowym, cyfrowym, rysunkowym (w postaci rysunków technicznych, wykresów, map itp.). W przeciętnej książce, tj. dokumencie piśmienniczym, obok tekstu słownego występują niejednokrotnie tabele cyfrowe, mapy, ilustracje itd. Gdy ilustracje stanowią zasadniczy trzon „książki“, wolno ją odnieść do dokumentów oglądowych¹² na równi z filmami, medalami, obrazami, rzeźbami, okazami przyrodniczymi w muzeach itp. Podobnie teksty słowne i muzyczne utrwalone na płytach i taśmach — bez użycia tradycyjnych znaków graficznych — tworzą dokumenty słuchowe.

Da się przytoczyć coraz liczniejsze przykłady bibliografii, w których się rejestruje obok dokumentów piśmienniczych medale (*Bibliografia J. Słowackiego* opracowana przez W. Hahna), filmy (*Bibliografia F. F. Chopina* B. E. Sydowa albo kanadyjska bibliografia zawartości czasopism pt. *Canadian index to periodicals and documentary films*. Vol. 11: 1958). Można to potraktować jako zjawiska symptomatyczne dla naszej epoki, w której obok dokumentów piśmienniczych coraz wydatniejsza rola przypada takim dokumentom oglądowym, jak filmy naukowe, dokumentalne, fabularne, kronika filmowa, oraz dokumentom słuchowym w postaci płyt i taśm magnetofonowych z tekstami słownymi i nagraniami muzycznymi. Czy w tych warunkach ma się bibliografia ograniczyć do tradycyjnych tekstów graficznych, czy rozszerzyć swój przedmiot i uwzględniać także nowsze środki przekazywania treści psychicznych? Rozszerzenie pola bibliografii będzie się równało zatarciu granic pomiędzy bibliografią a dokumentacją, co można przyjąć jako rzecz pożądaną. Problem ten wymaga szczegółowszego rozpatrzenia i przerasta ramy naszej publikacji.

¹¹ J. Pelcowa, jw. s. 21.

¹² Określenie „graficzny“ używane jest także na oznaczenie wszelkich wytworów sztuki poligraficznej. Toteż opublikowany album zawierający reprodukcje obrazów i rzeźb, będąc wytworem graficznym, jest dokumentem oglądowym, ale nie stanowi dokumentu graficznego.

3. METODA BIBLIOGRAFII

W rozważaniach naszych ograniczymy się do problematyki dotyczącej książki drukowanej.

W podanej u wstępu definicji określono bibliografię, jako tę część nauki o książce, która bada i opisuje książki. Traktuje je przy tym odmiennie niż inne nauki posługujące się także książką. Książka jest dla nich źródłem i narzędziem poznania problemów poszczególnych nauk. Tego rodzaju postawa sprawia, że nauki te interesują się treścią książki, nauki historyczne i filologiczne — ponadto jej tekstem. Natomiast w nauce o książce — a więc i w bibliografii — książka stanowi przedmiot badania, przy tym bada się ją jako całość, tj. zestrój postaci fizycznej, tekstu i treści, by na tej podstawie uchwycić i scharakteryzować tekst książki. Trzeba przy tym podkreślić, iż bibliografia ujmuje treść inaczej, niż tamte nauki — opisowo — wskazując temat i jego ujęcie, posługując się w tym celu albo gotowymi sformułowaniami z tytułatury książki bądź rozszerzając je danymi zaczerpniętymi z książki lub spoza niej. Przy tym sądy oceniające i wartościujące przejmując bibliografia od innych nauk, chyba że bibliograf jest specjalistą danej dziedziny wiedzy i wówczas sam może dokonywać merytorycznej oceny dzieła.

Badanie książki starszej ma własną problematykę i precyzyjne metody pozwalające śledzić dzieje wydania (druku) tekstu, aby ustalić poprawnie elementy potrzebne do jego opisu bibliograficznego. Zarówno w przypadku braku niektórych elementów tytułatury (np. przy anonimach autorskich, drukarskich, braku roku wydania) jak przy tytułaturze pozornie poprawnej może zachodzić konieczność zastosowania analizy typograficznej, polegającej na badaniu kroju czcionki, elementów zdobniczych i ich stylu, stopnia ich zużycia lub ewentualnie — dokonania analizy papieru i jego filigranów, prześledzenia ortografii, co pozwala zazwyczaj ustalić brakujące elementy (z większym lub mniejszym prawdopodobieństwem) bądź skorygować dane figurujące w tytułaturze¹³. Gdy to publikacje nowsze, składniki tytułatury sprawiają mniej kłopotu, a główny akcent przy badaniu książki spoczywa na zapoznaniu się z jej treścią i tekstem, bo właśnie treść i jej wyraz decydują o włączeniu danego dokumentu do spisu bibliograficznego.

Wyniki badania książki utrwała bibliograf w jej opisie, w którym w sposób schematyczny notuje cechy książki, dając jej charakterystykę

¹³ Por. K. Budzyk: *Główne problemy i trudności bibliografii okresu staropolskiego*. W: Budzyk: K.: *Studia z zakresu bibliografii i księgoznawstwa*. Warszawa 1948 s. 5-42.

tak, iżby można ją było odróżnić od innych książek lub innych jej wydań, tj. dokonać jej i d e n t y f i k a c j i.

Spojrzenie na opis z perspektywy historycznej pozwala wykryć różnice w sposobie traktowania książki. Tak na początku dążono do scharakteryzowania elementów piśmienniczych, treści książki, co się ściśle wiąże z faktem, że ówczesni bibliografowie byli polihistorami lub specjalistami określonej dziedziny wiedzy; pracując w obranym kierunku z prawdziwą dociekliwością przystępowali do poznania ówczesnego stanu wiedzy w niezbyt licznej produkcji wydawniczej. Interesował ich autor i jego dzieło, mniej — postać zewnętrzna, tj. książka w określonym wydaniu. Odbiło się to na swoistej niedokładności w ujmowaniu elementów wydawniczo-formalnych. Dopiero w końcu XVI w. zaczyna się wykształcać schematyczność opisu z ustaloną kolejnością jego składników i poszatanowaniem danych tytułatury. Świadczy to, że uwagę bibliografa zaczyna przyciągać — obok autora i jego dzieła — także książka jako n o s i c i e l t r e ś c i. W następnym okresie (XVIII i XIX w.) bibliofilski stosunek do książki spowodował u niektórych bibliografów przywiązywanie nadmiernej wagi do cech postaci zewnętrznej, co za naszych czasów zrodziło zarzut formalizmu pod adresem bibliografii, zadowalającej się zewnętrzną znajomością książki, bez wniknięcia w jej wartość treściową¹⁴. Dziś bibliografowie postulują z naciskiem konieczność uwzględniania treści, żądając co najmniej wskazania tematu i jego ujęcia lub przy dziełach literatury pięknej — wskazówki co do formy piśmienniczej dzieła. Da się wyróżnić różne stopnie wnikliwości opisu i oparte na tym jego odmiany (o czym w rozdz. V). Generalnie rzecz biorąc, opis zależny jest od charakteru dokumentów i przeznaczenia spisu bibliograficznego.

Z rozwojem produkcji wydawniczej i zwiększeniem się zadań usługowych bibliografii wykształciło się pojęcie j e d n o s t e k b i b l i o g r a f i c z n y c h, wchodzących w skład spisów. Wyróżnia się, uwzględniając samoistość piśmienniczą i wydawniczą tekstów, następujące rodzaje tych jednostek:

w y d a w n i c t w a, tj. całości piśmiennicze opublikowane w postaci wydawniczo samoistnej, co jest typową formą dzieł jedno- lub wielotomowych, skompletowanego rocznika czasopisma, odbitki itp.,

u t w o r y b i b l i o g r a f i c z n e, tj. całości piśmiennicze wydawniczo niesamoistne, a więc publikowane łącznie z innymi całością piśmien-

---

¹⁴ Dane o różnym traktowaniu książki w opisie bibliograficznym oparto w znacznej mierze na wywodach L. N. Malclès: *La bibliographie*. Paris 1956.

niczymi, jak np. rozprawy w dziełach zbiorowych, artykuły w czasopismach,

fragmenty bibliograficzne, tj. teksty piśmienniczo i wydawniczo niesamoistne: rozdziały książki, części rozdziałów lub artykułów itp.

Do tych trzech typowych kategorii trzeba dodać jednostki wydawniczo samoistne, ale piśmienniczo niesamoistne, jak np. poszczególne tomy wielotomowej powieści, zeszyty czasopisma lub poszyty wydawnictwa zwarte. Tego rodzaju jednostki występują w bibliografiach bieżących, które rejestrując najnowsze publikacje i dbając o kompletność i szybkość informacji nie czekają na dokonczenie wydawnictw.

Wyróżnienie tych jednostek pozwala używać zamiennie terminów dokument i jednostka bibliograficzna, a spis bibliograficzny traktować jako spis jednostek piśmienniczo-wydawniczych lub krócej: spis piśmiennictwa, jeśli uświadomimy sobie, że są to przede wszystkim teksty powielone, a więc każdemu z nich odpowiada pojęcie wydania w postaci określonej liczby identycznych w zasadzie egzemplarzy.

Rzutuje to na opis tych jednostek: cechy podane w opisie konkretnej jednostki są reprezentatywne dla wszystkich egzemplarzy danego wydania. Pewien wyłom tworzą występujące w produkcji starszego okresu różnice w obrębie tego samego wydania — tzw. warianty; są one wynikiem ówczesnych metod drukarskich oraz zwyczajów wydawniczych i wymagają poznania w zasadzie wszystkich zachowanych egzemplarzy, aby za pomocą dodatkowych szczegółów w opisie wyodrębnić poszczególne warianty i na tej podstawie stworzyć prawidłowy obraz całego wydania.

W tej funkcji opisu bibliograficznego przejawia się najdobitniej różnica między bibliografią a katalogiem bibliotecznym. Mianowicie bibliografia daje opis jednostek idealnego zbioru, niezależnie od tego czy są one rzeczywiście skupione w określonym miejscu, uwzględniając także takie, które przestały istnieć skutkiem czytelniczego zużycia, kataklizmów dziejowych lub świadomego ich niszczenia. Przy tym — jak to się podkreśliło — opis każdej jednostki jest reprezentatywny dla całego wydania. Przeciwnie, katalog biblioteczny zawiera opisy poszczególnych egzemplarzy różnych wydań istniejących w konkretnym zbiorze w momencie sporządzania opisów, z uwzględnieniem cech indywidualnych nabytych przez poszczególne egzemplarze. Granice między katalogiem a bibliografią mogą się zacierać w przypadku, gdy księgozbiór biblioteczny celowo uzupełniany w obranej dziedzinie może się zbliżyć do pełni informacji, jaką daje bibliografia tej dziedziny, bądź — jeśli to katalog centralny ewidencjonujący zasoby kilku bibliotek specjalnych tej samej

dziedziny. Trzeba wszakże pamiętać, że i w tym przypadku wystąpi różnica co do wnikliwości opisu, jako że jednostką katalogową jest — w zasadzie tylko wydawnictwo samoistne.

Charakterystyczną odmianę stanowią katalogi księgarskie. Wyodrębnia je — poza ich przeznaczeniem, wiążącym je z rozprowadzaniem handlowym książek — fakt, że stosowany w nich opis reprezentatywny dla całego wydania dotyczy konkretnie istniejącego i przeważnie wieloegzemplarzowego zasobu wydań, który zdeponowany w księgarni ulega stopniowo zachodzącym zmianom w stanie posiadania.

Oczywiście z pojęciem spisu bibliograficznego wiąże się szereg czynności, działań bibliograficznych — których wynikiem, wytworem jest spis. Mianowicie: dobór materiałów według przyjętych kryteriów, opis bibliograficzny tych materiałów zgodny z ustalonymi wytycznymi, wreszcie — nadanie pewnego układu sporządzonym opisom tak, by spis czynił zadość założonym jego celom informacyjnym. Poznawszy te zasadnicze działania bibliograficzne możemy dać definicję bibliografii jako spisu. Jest to uporządkowany szereg opisów bibliograficznych reprezentujących zespół dokumentów dobranych według z góry przyjętych kryteriów¹⁵.

Zespół przepisów regulujących postępowanie przy opracowywaniu spisów bibliograficznych składa się na pojęcie metodyki bibliograficznej, którą zwykło się określać tym samym terminem „bibliografia“, co stanowi trzecie z kolei wyróżnione u wstępu jego znaczenie. Właśnie metodyce bibliograficznej poświęcone są rozdziały IV i następne tej książki.

Ale jeśli bibliografia zajmuje się przede wszystkim zespołami dokumentów, to mogą też występować badania bibliograficzne ograniczone do jednego tekstu w jednym lub więcej wydań. Posunięta w głąb analiza, zajmująca się strukturą książki i związkami bibliograficznymi, rodzi odmienny typ opracowania, mianowicie monografię bibliograficzną, jak np. L. Bernackiego *Pierwsza książka polska* (Lwów 1918) lub A. Birkenmajera *Rocznik Wojskowy Królestwa Polskiego* (Kraków 1929).

Zamykając te rozważania o metodzie bibliografii musimy wskazać, że obok analizy może stosować bibliografia także syntetyzujące uogólnienia, wykrywając prawidłowości, zachodzące między rozwojem nauk, produkcją wydawniczą a rozwojem bibliografii, śledząc zmiany strukturalne książki na tle rozwoju piśmiennictwa i kultury, — ewolucję

---

¹⁵ Por. M. Dembowska: *Terminologia bibliograficzna*. — *Biul. Inst. Bibliogr.* 1954 t. 4 nr 5 s. 162.

zachodzącą w metodach bibliografii i jej zadaniach. Na materiale bibliograficznym opiera się też dziedzina pochodna — statystyka wydawnicza, dostarczająca swoistych uogólnień. Rezygnując z podawania indywidualnych opisów poszczególnych wydawnictw, tworzy ich zespoły wedle obranych cech i charakteryzuje je ilościowo, że tu wymienimy przykładowo — przynależność treściową do poszczególnych nauk, typy wydawnicze, nowości piśmiennicze wyróżnione spośród dalszych wydań, przekłady z poszczególnych języków, nakłady, objętość. Rola statystyki wydawniczej podobna jest do demografii, która zajmując się problemami ludności nie bada poszczególnych jednostek, ale ich zespoły i charakteryzujące je zjawiska. Statystyka wydawnicza ma swoje własne problemy i niektóre zadania zbliżone do bibliografii. Pozwala bowiem — podobnie jak bibliografia narodowa retrospektywna — oceniać dorobek wydawniczy i na tej podstawie może być pomocna przy planowaniu dalszego rozwoju piśmiennictwa.

4. ZADANIA BIBLIOGRAFII

Najogólniej ujęte zadania spisów bibliograficznych — to dostarczenie informacji o dokumentach piśmienniczych, o ich istnieniu i zawartości w celu zaspokojenia potrzeb naukowych, praktycznych, kulturalnych lub handlowych. Świadczeniami łwymi obejmuje bibliografia badaczy, działaczy życia praktycznego, pracowników książki i jak najszerszej pojęte kręgi czytelnice. Można przeto w skrócie mówić, że zadaniem bibliografii jest informacja bibliograficzna dostosowana do wymagań i poziomu różnych kręgów użytkowników książki. Ma to swoje odbicie w odmiennych rodzajach spisów bibliograficznych, kształtowanych w zależności od zróżnicowanych zadań, jakie się im stawia.

Z natury rzeczy informacja bibliograficzna współdziała w udostępnianiu książki. W określonych warunkach organizacji księgarstwa można nawet twierdzić, że bibliografia udostępnia książki, skoro podawanie w opisie bibliograficznym nazwy instytucji wydawniczej jest równoznaczne niekiedy z lokalizacją książki w księgarni nakładowej, gdzie jest ona do nabycia. Ale rozwiązuje to sprawę tylko w pewnym zasięgu; jest nieskuteczne wobec książki wyczerpanej lub starszej. Lokalizację dokumentów daje się osiągnąć w innej płaszczyźnie — mianowicie poprzez usługi katalogu centralnego, który — w myśl wytycznych Unesco — włączony jest do podstawowych ogniw służby bibliograficznej. U nas — skoro istniejące katalogi centralne nie objęły jeszcze całości naszych zbiorów — wskazywanie w bibliografiach miejsca przechowania rzadszych

egzemplarzy przyjęte być musi z wdzięcznością. Lokalizacja dokumentów jest wszakże dodatkowym nie obowiązującym świadczeniem bibliografii.

Bibliografia może notyfikować istnienie książek przez utrwalanie w opisie ich cech rozpoznawczych, co pozwala z kolei na ich identyfikację. Notyfikowanie może dotyczyć książek bieżąco ukazujących się bądź zapowiedzianych. Spisy bibliograficzne o takich zadaniach służą zarówno badaczom, bibliotekarzom jak też ułatwiają rozpowszechnianie książek za pośrednictwem handlu księgarskiego. Odmienne są zadania spisów rejestrujących całokształt dorobku wydawniczego jednostek, zespołów osobowych lub narodów; przy tym — rzecz warta podkreślenia — mogą one wykazywać także dokumenty nie zachowane, których istnienie zaświadcza właśnie opis bibliograficzny. Bibliografie te stają się dokumentacją dorobku wydawniczego, a ściślej — kulturalnego, co wiąże je z historią kultury i socjologią pozwalając w przypadku bibliografii narodowych na wyciąganie uogólnień oraz porównań z rozwojem kulturalnym innych narodów. W powstaniu tego typu bibliografii można by dojrzeć dążenie do „samookreślenia się“ — według wyrażenia Mochnackiego, — świadectwo postawy kontrolującej własny dorobek piśmienniczy.

W pewnych warunkach bibliografie wykazujące produkcję wydawniczą narodu za większy okres mogą też mieć swoiste zadania polityczne. O twórcy *Bibliografii polskiej* K. Estreicherze wiemy, że zakładał, iż dokonywana przezeń rejestracja dorobku polskiego jest równocześnie afirmacją odrębności i dojrzałości naszej kultury, a w konsekwencji staje się jej propagandą, która dostarcza argumentów dążeniom do odzyskania samodzielności państwowej.

Jeszcze szerzej pomyślane spisy obejmujące produkcję w skali międzynarodowej (Brunet *Manuel du libraire*, Paris 1810; J. G. Th. Graesse *Trésor des livres rares*, Dresde 1859-1869) zmuszone — z konieczności do selekcji opartej o wartościowanie — notyfikują tym samym książki najlepsze, dobrane zgodnie z zastosowanymi kryteriami.

I te typy spisów służą zaspokajaniu potrzeb handlu księgarskiego, który niejednokrotnie współdziała w ich powstawaniu.

Informacja kładąca nacisk przede wszystkim na zawartość dokumentów służy dziś zaspokojeniu różnych potrzeb nauki i praktyki, że tu wymienimy konieczność śledzenia rozwoju poszczególnych dyscyplin, rejestrowania osiągnięć w zakresie postępu technicznego, przejawów życia społecznego oraz kulturalnego. Niezmiernie bujny rozrost produkcji wydawniczej, nie dający się oszacować statystycznie w sposób jednoznaczny, wpłynął także na rozwój bibliografii

Dla zobrazowania ogromu jej zadań warto tu przytoczyć parę liczb: jeśli globalna produkcja XV w. ujmowana jest w przybliżeniu sumą 40.000 dzieł, to przyrost roczny w chwili obecnej zamyka się liczbą 250.000 dzieł. Osobno trzeba by dodać artykuły z czasopism, które wynoszą rocznie np. w dziedzinie techniki i nauk ścisłych ok. 2.000.000. Przytem rzeczą charakterystyczną jest zarówno zróżnicowanie samej produkcji dostosowującej się do nowych coraz liczniejszych kręgów jej użytkowników, jak — zmieniające się w związku z tym zadania bibliografii.

Jej obowiązkiem jest bowiem zarówno orientacja w tematyce tych dokumentów jak też umiejętne i jak najszybsze rozpowszechnianie informacji o nich w celowo pomyślanych spisach. Nie ulega dziś wątpliwości, że zastosowanie DDT, wynalazek samolotu, studia nad dziedziczością i wyzyskanie badań w zakresie witamin były opóźnione z powodu niewydolności informacji bibliograficznej¹⁶. Istotnie, międzynarodowość problemów naukowych wymaga informacji o cudzych doświadczeniach i osiągnięciach, informacji czerpanej z obcego piśmiennictwa dla spożytkowania na terenie własnego kraju w intencji skrócenia żmudnej i kosztownej drogi eksperymentów.

Jak wykazało doświadczenie ostatnich lat, współczesna organizacja nauki nie może się obyć bez tak pomyślanej służby bibliograficznej, której usługi pogłębione w świadczeniach dokumentacyjnych (dostarczających wyczerpującej informacji merytorycznej i reprodukcji dokumentów na żądanie) wielokrotnie się opłacają. Toteż dzisiaj pod adresem bibliografii (i dokumentacji) wytacza się szereg poważnych zarzutów, a postulaty dotyczące doskonalenia obecnej organizacji bibliografii dominują nad stwierdzeniem jej pozytywów. Bez względu na te słuszne zarzuty nie należy przeoczać, że właśnie bibliografowie torują drogę w istniejącym gąszczu dokumentów, dobierając materiały pod kątem określonej problematyki zgodnie z konkretnymi żądaniami poszczególnych nauk.

Jeśli bowiem pierwsi bibliografowie XVI i XVII w. opracowując bibliografie dawali wyraz własnym zainteresowaniom i dociekaniom naukowym, przyczyniając się do powstawania bibliografii obrazujących rozwój historyczny danej dziedziny, przekazując też niejednokrotnie wiadomości o książkach dziś zaginionych, to obecnie — rzeczą niewątpliwą jest, że spisy bibliograficzne powstają w wyniku konkretnej potrzeby i mają dzięki temu określone społeczne zadania do spełnienia. Można na czoło wysunąć bieżące sprawne i szybkie upowszechnienie informacji z danej dziedziny, można też w określonych

¹⁶ V. W. Clapp: *Bibliographic organization*. W dziele zbiorowym pt. *Bibliographic organization*. Chicago 1951 s. 3.

warunkach mówić o ich zadaniach kontrolnych i dynamizujących. Jeśli bowiem jakość dostarczonej informacji w obranej dziedzinie zależy od wartości rejestrowanych dokumentów, to pełny obraz stanu nauki w danym kraju zarysowany poprzez spis bibliograficzny unaocznia — obok osiągnięć — także luki. One to właśnie mogą być zachętą do podjęcia badań — w czym wyraża się kontrolna i dynamizująca rola bibliografii.

Podobnie kształtuje się sytuacja w odniesieniu do zadań, jakie ma bibliografia wobec potrzeb życia społecznego: czujna i regularna informacja o osiągnięciach w tym zakresie pozwala uchronić się przed niewłaściwymi próbami wykonywanymi na żywym ciele organizmu społecznego, zarazem — przeszczepiać na grunt własny cudze pozytywne osiągnięcia.

Specyficzne zadania, jakie ma bibliografia wobec życia kulturalnego, wiążą się zarówno z upowszechnianiem wiedzy jak zaspokojaniem potrzeb czytelniczych, dających się ujmować także jako uzasadnione szukanie rozrywki kulturalnej. Bibliografia ma tu wyraźne powiązania z działalnością dydaktyczno-wychowawczą: zmierza poprzez dobór odpowiedniej lektury do rozszerzania horyzontów umysłowych, ugruntowania określonego poglądu na świat lub właściwej ideologii politycznej. Rozszerzone kręgi odbiorców — zwłaszcza mniej wyrobionych i potrzebujących kierowania ich lekturą — mają własny typ bibliografii zalecającej o tak sprecyzowanych zadaniach (por. rozdz. IX). Równocześnie może bibliografia zalecająca zaspokajać istniejące potrzeby lub budzić je i przyczyniać się w ten sposób do wzbogacenia kultury ogólnej i wyrobienia estetycznego. Przy takim jej uwarunkowaniu ma bibliografia także zadania świadomej propagandy książek najlepszych, dostosowanych do poziomu różnych kręgów jej użytkowników.

Omówione powyżej rodzaje bibliografii spełniają też wielorakie zadania wobec bibliotek: ułatwiając orientację w produkcji bieżącej krajowej i zagranicznej pozwalają na celowy dobór materiałów do zakupu, co więcej — przy wyzyskaniu zapowiedzi wydawniczych — umożliwiają planowanie nabytków — a to przez uwzględnienie produkcji oczekiwanej w przyszłości. Bibliografii stają się narzędziem pomocniczym przy opracowywaniu własnych zasobów, pozwalając na identyfikację poszczególnych dokumentów i ustalanie poprawnych elementów ich opisu. Ułatwiają zarazem udzielanie wyczerpującej informacji bibliograficznej czytelnikom. Umiejętna analiza istniejących bibliografii pozwala też wykrywać luki występujące w piśmiennictwie poszczególnych dziedzin i formułować dezyderaty co do opracowania różnego rodzaju wydawnictw oraz brakujących pomocy bibliograficznych.

Warto też nieco uwagi poświęcić zadaniom, jakie ma bibliografia wobec edytorstwa naukowego. Właśnie zarejestrowanie całej twórczości, niejednokrotnie rozproszonej w czasopiśmie, ustalenie poprawnych elementów w opisie bibliograficznym powinno dać wyraźny pogląd na sprawę kolejności wydań: pierwszego, ostatniego autoryzowanego, a w okresie starszym naszej produkcji wydawniczej — wskazanie wydania oryginalnego, tj. opartego o miarodajną podstawę, by w ten sposób wskazać kanon tekstu nieskażonego przez zabiegi wydawniczo-drukarskie lub cenzorskie¹⁷. Wystarczy przypomnieć zasługi K. Piekarskiego, który na drodze analizy bibliograficznej wskazał poprawny szereg pierwszych i dalszych wydań dzieł Jana Kochanowskiego, przekreślając panujące w tym względzie poglądy historyków literatury¹⁸.

Specyficzne zadania mają opisy bibliograficzne, które w naszej kulturze opartej na przekazywaniu myśli przy pomocy zwłaszcza dokumentów piśmienniczych występują niezmiernie obficie w każdej niemal publikacji: w bibliografii załącznikowej (tzw. literaturze przedmiotu), w notkach bibliograficznych, przytaczanych w tekście zasadniczym lub komentarzach i przypisach. Ich uproszczona (uzwężlona) postać nie zmienia ich funkcji opisu bibliograficznego, a ich zadania — w lwiej części — to dostarczenie materiału dowodowego na poparcie poszczególnych faktów czy twierdzeń.

Wreszcie nie należy zapominać o specyficznych zadaniach bibliografii jako środka zbliżenia międzynarodowego. Właśnie takie zadania wytyczyło ostatnio Unesco zachęcając do opracowania bibliografii obrazujących w sposób możliwie wszechstronny dzieje i kulturę państw członkowskich w celu wzajemnego poznania kultur Wschodu i Zachodu. Informacja bibliograficzna tego typu ułatwia niezaprzeczenie dostęp do wybranego piśmiennictwa, a tym samym powinna się przyczynić do poznania kultury innych krajów i ich specyficznych cech. Znajomość cudzych problemów waży niezmiernie wiele na wyrobieniu właściwego poglądu i postawy politycznej w stosunkach międzynarodowych, na harmonii we współżyciu narodów opartej o poszanowanie cudzej odrębności kulturalnej.

Tak różnorodne zadania spisów bibliograficznych powinny przekonać o ich wartościach społecznych, a zarazem zachęcać do metodycznego postępowania, aby zapewnić osiągnięcie założonych celów informacji bibliograficznej.

¹⁷ K. Budzyk: *Oryginalne wydania „Worka Judaszowego“* S. F. Klonowica. W: Budzyk K.: *Studia z zakresu nauk pomocniczych i historii literatury polskiej*. T. 2. Wrocław 1956 s. 189-191.

¹⁸ K. Piekarski: *Bibliografia dzieł Jana Kochanowskiego*. *Wiek XVI i XVII*. Kraków 1930, wyd. 2 1934.

ROZDZIAŁ II

RODZAJE BIBLIOGRAFII

Opracowała *Maria Dembowska*

1. Bibliografie wydawniczo-formalne i bibliografie treściowe: A. Bibliografie narodowe; B. Bibliografie regionalne i lokalne; C. Bibliografie krajoznawcze; D. Bibliografie osobowe; E. Bibliografie form wydawniczych i piśmienniczych; F. Bibliografie treściowe. — 2. Zakres i zasięg bibliografii. — 3. Bibliografie ogólne i specjalne. — 4. Bibliografie bieżące, retrospektywne, prospektywne. — 5. Podział bibliografii ze względu na metodę opracowania. — 6. Bibliografie bibliografii. — 7. Formy wydawnicze spisów bibliograficznych. Bibliografie niepublikowane. — 8. Inne (poza spisami) formy bibliografii.

W rozdziale pierwszym omówiono różne zadania bibliografii i podkreślono, że w zależności od tych zadań poszczególne bibliografie wymagają odpowiednich rozwiązań w zakresie doboru materiałów, ich opisu i układu. Różnice tych rozwiązań decydują o podziale spisów bibliograficznych na szereg rodzajów, toteż zanim przejdziemy do zagadnień metodyki bibliograficznej musimy zająć się rozróżnieniem istniejących rodzajów bibliografii.

Już pobieżne przejrzanie, czy choćby nawet pamięciowe uprzytomnienie sobie szeregu konkretnych spisów bibliograficznych pozwala stwierdzić, że te spisy obok cech wspólnych, właściwych wszystkim bibliografiom, wykazują nieraz daleko idące różnice.

Uprzytomnijmy sobie najpierw cechy wspólne wszystkim bibliografiom. Cechy te można stwierdzić przyglądając się zewnętrznej postaci spisu bibliograficznego, to jest samemu tekstowi bibliografii, bez analizy znaczenia tego tekstu, czyli bez badania treści bibliografii. Widzimy, że każdy spis bibliograficzny składa się z szeregu jednostek, wyodrębnionych za pomocą pewnych wyróżnień graficznych lub typograficznych i następujących po sobie w pewnym określonym porządku. Te części składowe spisu bibliograficznego — to pozycje bibliograficzne, z których każda obejmuje zasadniczo¹ opis jednego dokumentu, tj. opis wydawnictwa, utworu lub fragmentu bibliograficznego. Przypatrując się z kolei poszczególnym opisom bibliograficznym stwierdzamy, że opisy te zbudowane są według pewnego schematu, tzn. składają się z szeregu elementów następujących po sobie w określonej kolejności.

Ponieważ o składnikach opisu bibliograficznego jest mowa w innym miejscu tego podręcznika, nie będziemy tutaj zatrzymywali się nad tą sprawą, poprzestając na przypomnieniu, że cechą wspólną wszystkich spisów bibliograficznych jest to, że składają się one z szeregu opisów bibliograficznych ułożonych w pewien określony sposób.

---

¹ Mówimy „zasadniczo“, ponieważ czasem mamy do czynienia w bibliografii z tzw. pozycjami zbiorowymi, dotyczącymi kilku dokumentów (por. rozdz. V).

Ale ta jednakowa forma zewnętrzna kryje ogromną różnorodność typów i odmian bibliografij. O podziale spisów bibliograficznych, o ich zróżnicowaniu decydują różne kryteria, które kolejno omówimy.

Kryteria podziału spisów bibliograficznych wyznacza przede wszystkim materiał, który bibliografia obejmuje. Każda bibliografia musi realizować jakieś z góry określone założenie, jeśli chodzi o zespół uwzględnianych przez nią dokumentów. Dokumenty te muszą być mianowicie dobrane według pewnych wspólnych cech i ze względu na te cechy zarejestrowane w danej bibliografii. Nie wchodzimy tutaj w kwestię wartościowania cech dokumentów i nie będziemy oceniać, które cechy są ważniejsze, a które mniej ważne, stwierdzimy tylko, że podstawą doboru materiału do bibliografii mogą być zarówno cechy wydawnicze jak i cechy piśmiennicze dokumentów. Przypomnimy, że na zespół cech wydawniczych składają się cechy zawarte w tytulaturze dokumentu oraz cechy charakteryzujące jego postać zewnętrzną i formę wydawniczą, na cechy piśmiennicze zaś — treść i forma piśmiennicza dokumentu. Wydzielając z cech piśmienniczych, to jest z tych cech, które posiada każdy dokument, niezależnie od tego, czy został opublikowany (wydany), cechy określające formę piśmienniczą i łącząc je z cechami wydawniczymi otrzymujemy podział na cechy treściowe i cechy wydawniczo-formalne. Według tego podziału możemy przeprowadzić zasadniczą klasyfikację wszystkich spisów bibliograficznych na dwie grupy: bibliografii wydawniczo-formalnych i bibliografii treściowych. Omówimy kolejno te dwie grupy, wyróżniając w każdej z nich szereg typów.

1. BIBLIOGRAFIE WYDAWNICZO-FORMALNE I BIBLIOGRAFIE TREŚCIOWE

Do grupy bibliografii wydawniczo-formalnych należą te wszystkie spisy bibliograficzne, które rejestrując dany zespół dokumentów biorą pod uwagę nie ich treść (tj. zawartość myślową tekstów), ale którąś z cech wydawniczo-formalnych. Z tych cech brany jest najczęściej pod uwagę wytwórca dokumentów. Musimy wyjaśnić, w jakim znaczeniu używamy w tym tekście nazwy „wytwórca dokumentów“. Otóż chodzi tu nie tylko o indywidualnego, jednostkowego autora, ale również o wszelkie zespoły osobowe w jakiś sposób zorganizowane, o wszelkie zbiorowości tworzące różnorodne organizmy społeczne. Z tych organizmów do największych należą narody i państwa, a bibliografie rejestrujące ich dorobek wydawniczy — to bibliografie narodowe.

A. BIBLIOGRAFIE NARODOWE

Określenie „bibliografia narodowa“ nie jest jednoznaczne, istnieją bowiem różne odmiany tego rodzaju bibliografii. Tak więc — po pierwsze — zgodnie z etymologią nazwy — bibliografią narodową jest bibliografia, która dąży do zarejestrowania dorobku piśmienniczo-wydawniczego całego narodu, wszystkich jego członków, bez względu na to, czy ten naród lub jego część żyje w granicach własnego państwa. Bibliografia narodowa w tym znaczeniu z jednej strony może się ograniczać do uwzględniania tylko twórczości członków danego narodu, pomijając twórczość mniejszości narodowych, współżyjących z tym narodem w granicach jednego państwa, z drugiej strony — może przekraczać granice danego państwa i uwzględniać również prace autorów narodowych, wydane w oryginale lub w tłumaczeniach za granicą.

Nazwa „bibliografia narodowa“ odnosi się po drugie do bibliografii rejestrującej produkcję wydawniczą danego państwa. Tego typu bibliografia narodowa nie bierze pod uwagę narodowości autorów, tylko fakt opublikowania danego druku na terenie określonego państwa. Taką bibliografią jest polski *Przewodnik Bibliograficzny* (od 1949 r.), a z bibliografii zagranicznych *Bibliographie de la France* i bibliografia radziecka *Knižnaja letopis'*.

Innym jeszcze typem bibliografii narodowej jest bibliografia zdążająca do zarejestrowania całego piśmiennictwa w określonym języku, bez względu na miejsce wydania druków oraz na przynależność narodową i państwową autorów. Przykładem tego typu bibliografii narodowej jest bibliografia niemiecka *Deutsche Nationalbibliographie* wydawana w NRD przez Deutsche Bücherei w Lipsku. Bibliografia ta nie tylko stara się ująć produkcję wydawniczą obu republik niemieckich, ale dąży ponadto do zarejestrowania wydawnictw w języku niemieckim pochodzących z innych krajów, przede wszystkim z Austrii i Szwajcarii. Podobnie *Deutsche Bibliographie*, redagowana przez Deutsche Bibliothek we Frankfurcie n. Menem, poza publikacjami Niemieckiej Republiki Demokratycznej i Niemieckiej Republiki Federalnej uwzględnia wydawnictwa w języku niemieckim z innych krajów, przy czym publikacje niemieckie ukazujące się w Austrii i Szwajcarii wykazywane są tylko w indeksach miesięcznych i rocznych oraz w komasacjach półrocznych i wieloletnich.

Wymienione typy bibliografii narodowej nie zawsze występują w czystej postaci. Niektóre bibliografie narodowe prezentują typ „mieszany“, tzn. stosują różne kryteria doboru materiału, uwzględniając zarówno druki wydane w granicach danego państwa jak i prace autorów

rodziny opublikowane za granicą, a są i takie bibliografie, które ponadto interesują się piśmiennictwem zagranicznym dotyczącym danego narodu czy państwa, jak np. bibliografie narodowe bieżące Belgii i Szwajcarii (*Bibliographie de Belgique* i *Das Schweizer Buch*), a z bibliografii narodowych retrospektywnych — *Bibliografia polska* Estreicherów.

W tym miejscu trzeba jednak wyjaśnić, że bibliografia narodowa, uwzględniająca również piśmiennictwo o danym kraju, państwie czy narodzie nie jest „czystym“ typem bibliografii wydawniczo-formalnej, ponieważ część materiału ujętego przez taką bibliografię, mianowicie ta część produkcji zagranicznej, która odnosi się do danego kraju (narodu, państwa), została zarejestrowana nie ze względu na cechy wydawniczo-formalne, ale z uwagi na treść druków (treść, która dotyczy danego kraju, narodu, państwa).

Z tej krótkiej charakterystyki odmian bibliografii narodowej wynika jasno, że pojęcie bibliografii narodowej jest pojęciem zróżnicowanym, któremu w praktyce odpowiadają spisy bibliograficzne o niejednakowych cechach.

Wspomnieć jeszcze należy w paru słowach o najbardziej współczesnej koncepcji bibliografii narodowej. Zgodnie z tą koncepcją bibliografię narodową, czy raczej system bibliografii narodowej, tworzy zespół bibliografii prymarnych², obejmujących wspólnym zasięgiem wszelkie rodzaje i typy dokumentów publikowanych na obszarze danego państwa (a więc np. w Polsce — *Przewodnik Bibliograficzny* i *Bibliografia Zawartości Czasopism*, w ZSRR *Knižnaja letopis'* oraz inne bibliografie prymarne wydawane przez Wszechzwiązkową Izbę Książki). Szersze omówienie tego najnowszego pojęcia bibliografii narodowej znajdzie miejsce w rozdziale następnym.

B. BIBLIOGRAFIE REGIONALNE I LOKALNE

Z kolei przechodzimy do omówienia następnej grupy bibliografii wydawniczo-formalnych, biorąc w dalszym ciągu pod uwagę dobór materiałów ze względu na wytwórcę dokumentów. Tym razem będzie chodziło o bibliografie rejestrujące dokumenty wytworzone nie na obszarze całego państwa, ale w obrębie jednej jego dzielnicy (regionu) lub jednej miej-

² Wyjaśnienie tego pojęcia por. s. 42.

scowości, czyli o bibliografii regionalnej³ i lokalnej (podmiotowej).

Bibliografie tego typu uwzględniają najczęściej produkcję wydawniczą danego terenu, tj. rejestrują wydawnictwa opublikowane w danym regionie lub miejscowości, ale mogą również obejmować prace napisane przez autorów pochodzących z tego regionu lub miejscowości, niezależnie od tego, gdzie te prace zostały wydane.

Mówiąc o bibliografiach regionalnych i lokalnych musimy zaznaczyć, że nazwy te stosujemy nie tylko do spisów rejestrujących dokumenty związane z danym regionem czy miejscowością ze względu na cechy wydawniczo-formalne, tj. pochodzenie dokumentów, ale również nazywamy regionalnymi czy lokalnymi bibliografie wykazujące piśmiennictwo o danym regionie lub miejscowości, czyli dokumenty, których treść dotyczy danego terenu, niezależnie od tego, gdzie te dokumenty zostały opublikowane. W celu rozróżnienia tych dwóch odmian bibliografii regionalnej i lokalnej przyjmuje się dla nich różne określenia, nazywając bibliografie regionalne lub lokalne typu wydawniczo-formalnego bibliografiami regionalnymi lub lokalnymi podmiotowymi, a bibliografie regionalne lub lokalne treściowe — bibliografiami regionalnymi lub lokalnymi przedmiotowymi. Określenia te (które spotkamy również przy omawianiu innego typu bibliografii, mianowicie bibliografii osobowej) tłumaczymy w sposób następujący: bibliografia regionalna lub lokalna podmiotowa — to jest bibliografia uwzględniająca dokumenty, których wytwórcą czyli podmiotem sprawczym jest dany region lub miejscowość; bibliografia regionalna (lokalna) przedmiotowa — to jest bibliografia rejestrująca dokumenty, które mówią o danym regionie (miejscowości), dokumenty, których przedmiotem jest dany region (miejscowość).

Tak np. *Bibliografia polskich druków lwowskich XVI—XVIII w.* pod red. R. Kotuli (Lwów 1928) jest bibliografią lokalną podmiotową (rejestruje druki wytłoczone we Lwowie), praca W. Polakowskiej *Łódź i region łódzki w nauce polskiej* (Łódź 1958) jest bibliografią regionalną przedmiotową (rejestruje piśmiennictwo dotyczące Łodzi), a *Spis bibliograficzny druków łódzkich zestawiony przez M. B[arucha]* (Łódź 1896) ma charakter bibliografii lokalnej podmiotowo-przedmiotowej, ponieważ — jak zaznaczono w przedmowie — „zawiera wszelkie rzeczy drukowane w Łodzi oraz druki pozamiejscowe, o ile dotyczą spraw i stosunków łódzkich“.

³ Termin „regionalny“ w piśmiennictwie obcojęzycznym bywa zwykle używany w innym znaczeniu, mianowicie w odniesieniu do zespołu państw sąsiadujących ze sobą.

C. BIBLIOGRAFIE KRAJOZNAWCZE

Omawiając trzy typy bibliografii narodowych wspomnieliśmy o tym, że niektóre z tych bibliografii uwzględniają również piśmiennictwo obce o danym narodzie lub państwie, co nadaje takim bibliografiom częściowo charakter bibliografii treściowych, czyli przedmiotowych. Ale niezależnie od bibliografii narodowych, uwzględniających dodatkowo (to znaczy obok produkcji piśmienniczo-wydawniczej danego narodu lub państwa) dokumenty dotyczące danego narodu lub państwa, istnieją odrębne bibliografie poświęcone wyłącznie rejestracji piśmiennictwa o danym państwie, czyli o danym kraju i jego mieszkańcach. Tego typu bibliografie, różniące się od bibliografii regionalnych przedmiotowych szerszym zasięgiem terytorialnym (ponieważ dotyczą całego kraju), nazywamy bibliografiami krajowymi.

Przykładem bibliografii krajoznawczej jest I. Schreibera *Polska bibliografia jazonologiczna po rok 1926* (Kraków 1929) albo *Bibliografia niemieckoznawcza. Cz. 1 :1944-1949* wydana przez Polski Instytut Spraw Międzynarodowych (Warszawa 1950, powiel.).

D. BIBLIOGRAFIE OSOBOWE

Do rodzaju bibliografii wydawniczo-formalnych należą również bibliografie osobowe podmiotowe. Są to bibliografie rejestrujące twórczość poszczególnych osób: uczonych, pisarzy, publicystów, działaczy społecznych. Pojęcie twórczości może być rozumiane bardzo szeroko: wchodzi w jej zakres nie tylko prace oryginalne napisane w całości przez danego autora, ale również prace przez niego przerobione, redagowane, tłumaczone, opatrzone przedmową, a także prace napisane wspólnie z innymi autorami. Obok prac publikowanych może być uwzględniona również spuścizna rękopiśmienna danego autora.

Nazwa „bibliografia osobowa“ odnosi się nie tylko do spisów rejestrujących dorobek różnych osób, ale również do tych bibliografii, które wykazują piśmiennictwo dotyczące poszczególnych osób. Analogicznie do omówionych poprzednio bibliografii regionalnych (lub lokalnych) — przedmiotowych lub podmiotowych — bibliografie spisujące prace poszczególnych osób nazywamy bibliografiami osobowymi podmiotowymi (dana osoba jest podmiotem, czyli wytwórcą piśmiennictwa objętego bibliografią), a bibliografie obejmujące piśmiennictwo dotyczące poszczególnych osób — bibliografiami osobowymi przedmiotowymi (dana osoba jest przedmiotem piśmiennictwa uwzględnionego przez bibliografię).

Bibliografią osobową podmiotową jest więc np. J. Kaczanowskiej *Bibliografia prac Juliana Marchlewskiego* (Łódź 1954), a bibliografią osobową przedmiotową — opracowana przez M. Tyrowicza *Bibliografia literatury i źródeł drukowanych dotyczących ks. Piotra Ściegiennego* (Kra-ków 1949).

Zdarza się, że jedna publikacja bibliograficzna obejmuje zarówno wykaz prac danego autora jak i piśmiennictwo o nim, tzn. zawiera obok bibliografii osobowej podmiotowej bibliografię osobową przedmiotową. Przykładem takiej publikacji jest K. Świerkowskiego *Karol Estreicher. Bibliografia prac jego i literatury o nim* (Warszawa 1928).

Odmianą bibliografii osobowej są bibliografie rejestrujące prace zespół w osób będących członkami jednej instytucji lub organizacji bądź osób tworzących określoną grupę społeczną, np. *Bibliografia prac opublikowanych przez pracowników i dawnych współpracowników Państwowego Instytutu Meteorologicznego* (Warszawa 1935) albo *Bibliografia piśmiennictwa kobiet polskich*. Red. E. Kurkowa. Z. 1 (Lwów 1929).

E. BIBLIOGRAFIE FORM WYDAWNICZYCH I PIŚMIENNICZYCH

Z grupy bibliografii wydawniczo-formalnych pozostają jeszcze do omówienia spisy obejmujące dokumenty dobrane według kryterium formy — wydawniczej lub piśmienniczej. Do bibliografii rejestrujących dokumenty posiadające określoną formę wydawniczą należy np. *Bibliografia Zawartości Czasopism*, która wykazuje artykuły i inne utwory umieszczone w różnego rodzaju periodykach; do tego typu zaliczymy również bibliografie tytułów czasopism, bibliografie wydawnictw seryjnych czy zbiorowych, bibliografię odbitek.

Do bibliografii stosujących w doborze dokumentów kryterium formy piśmienniczej zaliczymy bibliografie pamiętników, podręczników, powieści, sztuk dramatycznych, słowników itp. Z przykładów konkretnych zacytujemy: E. Maliszewski *Bibliografia pamiętników polskich i Polski dotyczących* (Warszawa 1928), *Literatura Piękna. Przewodnik bibliograficzny* [R. 1:] 1954 (Wyd. Instytut Bibliograficzny Biblioteki Narodowej), A. F. Kucharski: *Spis bibliograficzny gramatyk i słowników polskich*. W: Zaborowski S.: *Ortografia polska*. Warszawa 1825 (i odb.).

Do bibliografii tego typu należą też bibliografie bibliografii, o których będzie mowa dalej.

Zaliczając do grupy bibliografii wydawniczo-formalnych bibliografie dokumentów o określonej formie wydawniczej lub piśmienniczej należy

zrobić jedno zastrzeżenie: bibliografiami wydawniczo-formalnymi są tylko te bibliografie, które mają zakres ogólny, tzn. biorą pod uwagę dokumenty różnej treści, nie ograniczając się do wykazywania piśmiennictwa określonej dziedziny. Tak np. bibliografia tytułów czasopism, jeżeli obejmuje czasopisma różnej treści, jest bibliografią wydawniczo-formalną, jeśli natomiast rejestruje tylko czasopisma dotyczące jednej dziedziny, np. S. Strausa *Bibliografia czasopism teatralnych* (Wrocław 1953) — należy do grupy bibliografii treściowych.

F. BIBLIOGRAFIE TREŚCIOWE

Bibliografie tego rodzaju dobierają dokumenty (publikacje) nie według ich cech wydawniczo-formalnych, lecz według zawartości. Wśród bibliografii treściowych można wyróżnić trzy grupy w zależności od szerokości zakresu piśmiennictwa uwzględnianego przez poszczególne spisy.

Najszerszy zakres mają bibliografie obejmujące piśmiennictwo wielkich działów wiedzy, np. historii, matematyki, techniki, medycyny. Z konkretnych przykładów można tu zacytować *Polską Bibliografię Lekarską* (rocznik, oprac. S. Konopka) i *Bibliografię retrospektywną polskiego piśmiennictwa technicznego za lata 1945-1949* (Warszawa 1954).

Grupę drugą o zakresie bardziej ograniczonym tworzą bibliografie poszczególnych dziedzin, stanowiących części większych działów wiedzy. Tak np. obok bibliografii obejmującej piśmiennictwo z zakresu całej medycyny istnieją bibliografie poszczególnych jej dziedzin, np. chirurgii, internistyki, pediatrii; obok bibliografii całej techniki mamy bibliografie poświęcone różnym jej gałęziom, np. mechanice, elektrotechnice, budownictwu.

Trzecia wreszcie grupa bibliografii treściowych obejmuje piśmiennictwo dotyczące poszczególnych zagadnień, czyli tematów, np. *Bibliografia z zakresu współzawodnictwa socjalistycznego w ZSRR* (opracowana przez Z. Tyszyńską i opublikowana w czasopiśmie *Ekonomika i Organizacja Pracy* 1954 nr 1), czy *Kobieta wczoraj i dziś. Poradnik bibliograficzny* (Warszawa 1954). Do kategorii bibliografii treściowych, dotyczących tematów jednostkowych, należą omówione wyżej przedmiotowe bibliografie regionalne, lokalne i osobowe, bibliografie krajoznawcze, a także bibliografie rejestrujące piśmiennictwo związane z określonym wydarzeniem historycznym, np.: H. Chabielska-Sypniewska, M. Wierzbicka *Wiosna Ludów. Poradnik bibliograficzny* (Warszawa 1948). Wszystkie typy bibliografii treściowych obejmujemy wspólną nazwą bibliografii dziedzin lub zagadnień.

2. ZAKRES I ZASIĘG BIBLIOGRAFII

Cechą wspólną całej grupy bibliografii dziedzin lub zagadnień jest to, że zwracają one uwagę przede wszystkim na zawartość dokumentów, która stanowi podstawowe kryterium doboru materiału do bibliografii, podczas gdy inne cechy dokumentów decydują dopiero w dalszej kolejności o uwzględnieniu publikacji w określonej bibliografii. Każda bowiem bibliografia obejmuje zbiór dokumentów posiadających pewien zespół cech wspólnych, które stanowią o zakresie i zasięgu danej bibliografii. Zakres bibliografii wyznaczony jest przez cechy treściowe dokumentów, a zasięg — przez cechy wydawniczo-formalne.

W zależności od odpowiednich cech wydawniczo-formalnych różniamy zasięg bibliografii terytorialny, chronologiczny i formalny. Zasięg terytorialny wyznaczony jest przez terytorium, na którym zostały opublikowane dokumenty zarejestrowane w danej bibliografii, zasięg chronologiczny — przez czas opublikowania dokumentów objętych bibliografią, a zasięg formalny — przez formę wydawniczą lub piśmienniczą dokumentów.

Bibliografia może mieć zakres pełny lub ograniczony, oraz zasięg (terytorialny, chronologiczny, formalny) nieograniczony lub ograniczony.

Wytlumaczmy to na przykładach, biorąc pod uwagę omówione już wyżej typy bibliografii.

Zacznijmy od polskiej bieżącej bibliografii narodowej, *Przewodnika Bibliograficznego*, i zbadamy, jakie cechy wydawniczo-formalne i treściowe dokumentów brane są pod uwagę przy dobieraniu materiału do tej bibliografii. *Przewodnik Bibliograficzny* rejestruje publikacje, których miejsce wydania znajduje się na terenie państwa polskiego, W dalszym ciągu analizy cech dokumentów rejestrowanych przez tę bibliografię stwierdzamy, że wydawnictwa w niej opisywane ukazują się bieżąco, to znaczy, że w danym roku *Przewodnik* rejestruje zasadniczo publikacje w tym roku ogłoszone. Oznacza to, że zasięg chronologiczny poszczególnych roczników *Przewodnika* ograniczony jest do roku bieżącego (tylko wyjątkowo ogłasza się w pierwszych zeszytach następnego rocznika wydawnictwa, które ukazały się w końcu roku ubiegłego i wpłynęły do Biblioteki Narodowej już w roku następnym)⁴. Jeżeli teraz z kolei uświadomimy sobie, jakiego typu wydawnictwa rejestruje

⁴ O spisach spóźnionych, ogłaszanych od 1959 r., por. Dodatek s. 300.

Przewodnik (dokumenty z tekstem słownym, zwarte i ciągłe, mapy, nuty, ryciny), to powiemy, że zasięg formalny tej bibliografii jest ograniczony do wydawnictw samoistnych, to znaczy wydanych oddzielnie, nie są natomiast rejestrowane w *Przewodniku* jako odrębne pozycje bibliograficzne utwory niesamoistne pod względem wydawniczym, np. artykuły z czasopism. A jak przedstawia się sprawa zakresu *Przewodnika Bibliograficznego*? Aby odpowiedzieć na to pytanie, musimy stwierdzić, jakiej treści wydawnictwa są rejestrowane w *Przewodniku*. Otóż wiemy już z poprzednich wywodów, że cechą charakterystyczną bibliografii narodowych jest to, że obejmują one wszystkie wydawnictwa danego państwa (lub wszystkie dzieła w danym języku, ewentualnie całe piśmiennictwo danego narodu) bez względu na ich treść. Znaczy to, że jak wszystkie bibliografie narodowe *Przewodnik Bibliograficzny* ma zakres ogólny, nieograniczony, czyli opisuje wydawnictwa należące do wszystkich dziedzin wiedzy.

W celu lepszego zrozumienia znaczenia pojęć „zasięg“ i „zakres“ bibliografii zanalizujemy jeszcze inne konkretne spisy bibliograficzne. Zbadajmy więc np., jaki jest zasięg i zakres *Bibliografii polskich druków lwowskich XVI—XVIII w.* (Lwów 1928). Przypadek ten jest prosty, ponieważ już sam tytuł bibliografii wskazuje na jej zasięg terytorialny i chronologiczny: zasięg terytorialny jest ograniczony do Lwowa, a zasięg chronologiczny, wyznaczony przez czas, z którego pochodzą druki rejestrowane w bibliografii, obejmuje wieki od XVI do XVIII. Przejrzanie zawartości bibliografii pozwala stwierdzić, że obejmuje ona tylko wydawnictwa samoistne, ma więc zasięg formalny (wydawniczy) ograniczony. Wydawnictwa zarejestrowane w bibliografii mają różnorodną treść, jest to zatem bibliografia o zakresie ogólnym, nie ograniczonym z góry do jednej lub kilku określonych dziedzin.

Z kolei scharakteryzujemy pod względem zasięgu i zakresu *Bibliografię utworów Joachima Lelewela* (Wrocław 1952)⁵ opracowaną przez H. Hleb-Koszańską i M. Kotwiczównę. Bibliografia ta, jak wskazuje tytuł, ma ściśle oznaczony zasięg autorski: bierze pod uwagę prace określonego autora — Lelewela. Dążąc do zarejestrowania całego dorobku uczonego, autorki wykazały prace Lelewela wydane w różnych krajach i różnych miejscowościach — w Polsce i za granicą — czyli zasięg terytorialny bibliografii nie był z góry ograniczony. Zasięg chronologiczny bibliografii jest wyznaczony przez daty 1807 i 1952. Daty te wskazują, że bibliografia zarejestrowała nie tylko publikacje wydane za życia

⁵ Wyraz „utwór“ został użyty w tytule tej bibliografii w znaczeniu ogólnym, nie zacieśnionym tylko do publikacji niesamoistnych pod względem wydawniczym.

Lelewela, począwszy od najwcześniejszych, ale również wydania i reedycje późniejsze, ogłoszone aż do czasu ukazania się bibliografii. Zasięg formalny bibliografii nie jest ograniczony, ponieważ rejestruje ona zarówno wydawnictwa samoistne jak i publikacje niesamoistne. Jeżeli chodzi o zakres bibliografii, to nie był on z góry ustalony przez autorki bibliografii, ale został uwarunkowany tematyką twórczości Joachima Lelewela, która, jak wiadomo, ogarniała wiele dziedzin (wymienionych w indeksie rzeczowym bibliografii).

Zbadajmy jeszcze pod względem zasięgu i zakresu kilka bibliografii treściowych, to jest takich, których głównym założeniem jest ujęcie pewnego zespołu piśmiennictwa z określonej dziedziny lub na dany temat. Zacznijmy od *Bibliografii historii polskiej* L. Finkla (Część 1-3 i Dodatki. Lwów, Kraków 1891-1914). Zakres bibliografii podany jest w tytule (historia Polski), natomiast informacji o zasięgu bibliografii musimy szukać w przedmowie, choć już z góry możemy przyjąć, że zarówno zasięg formalny (wydawniczy) jak i zasięg terytorialny omawianej bibliografii nie może być z góry ograniczony, to znaczy, że bibliografia powinna uwzględniać publikacje samoistne i niesamoistne i nie ogranicza się do druków wydanych w Polsce.

Badając zasięg chronologiczny bibliografii historycznych, który — jak wiadomo — jest wyznaczony przez chronologię wydawniczą dokumentów zarejestrowanych w bibliografii, nie należy mylić go z chronologią przedmiotową, tj. okresem, którego dotyczy treść dokumentów uwzględnionych przez bibliografię.

W przypadku *Bibliografii* Finkla przedmiotem jest historia Polski do r. 1815, to znaczy, że chronologia przedmiotowa bibliografii określona jest w górnej granicy datą 1815, albo inaczej: wszystkie prace podane w bibliografii odnoszą się do historii Polski do r. 1815. Natomiast chronologia wydawnicza bibliografii — czyli jej zasięg chronologiczny — wyznaczona jest w górnej granicy datą 1910, to znaczy, że bibliografia zarejestrowała prace wydane do r. 1910.

Bibliografia treściowa może mieć z góry określony zasięg formalny (wydawniczy), jak to ma miejsce np. w *Bibliografii tytułów czasopism teatralnych* S. Strausa (Wrocław 1953). Zasięg formalny, ograniczony do czasopism, uwidocznił autor w tytule bibliografii, w przedmowie natomiast sprecyzował zasięg chronologiczny mówiąc, że „bibliografia zestawia tytuły czasopism teatralnych, wychodzących do roku 1950“. W przedmowie również znajdujemy informacje określające bliżej zakres bibliografii: jest nim historia teatru w Polsce, nie powiedziano natomiast wyraźnie, jaki jest zasięg terytorialny bibliografii i dopiero przejrzanie

jej pozwala stwierdzić, że zarejestrowano czasopisma wychodzące nie tylko na terenie Polski, ale i poza jej granicami (np. w Kijowie i w Czerniowcach).

Analizowanie bibliografij pod względem ich zasięgu i zakresu zakończymy scharakteryzowaniem *Bibliografii ekslibrisu polskiego* Z. Klemsiewiczza (Wrocław 1952). Jest to przykład bibliografii poświęconej określonemu zagadnieniu (przedmiotowi). Przedmowa (napisana przez E. Chwałewiką) informuje dokładnie o zasięgu chronologicznym, terytorialnym i formalnym omawianego spisu. Zasięg chronologiczny mieści się w ramach dat 1874 (pierwsze polskie dzieło o ekslibrisach) i 1950, zasięg terytorialny wykracza poza Polskę, ponieważ autor dążył do zarejestrowania także publikacji obcych dotyczących polskiego ekslibrisu. Zasięgiem formalnym obejmuje bibliografia wszystkie rodzaje jednostek bibliograficznych, bo — jak czytamy w przedmowie — „obok dzieł książkowych i broszur autor włączył do swej pracy wszelkie artykuły oraz drobne wzmianki z zakresu ekslibrisologii, rozsiane bądź po encyklopediach i wydawnictwach zbiorowych, bądź po czasopismach naukowych i literackich, bądź też umieszczane przy opisach bibliotek i rękopisów, w katalogach antykwarskich, licytacyjnych i wystaw sztuki, a nawet w prasie codziennej“. Nie ograniczył się też autor do prac drukowanych, uwzględniając również rękopisy i maszynopisy powielane w małej liczbie egzemplarzy.

Scharakteryzowaliśmy szereg bibliografij pod względem zasięgu i zakresu, aby uświadomić sobie, w jak różnorodny sposób mogą być ustalone kryteria doboru materiałów do spisów bibliograficznych, jak różne mogą być założenia, które stawia sobie bibliograf przy bibliograficznym opracowywaniu danego zagadnienia.

3. BIBLIOGRAFIE OGÓLNE I SPECJALNE

Rozpatrując ogół spisów bibliograficznych pod względem zasięgu i zakresu wyróżniamy dwa rodzaje bibliografij:

1. Bibliografie, które mają pełny zakres (to znaczy uwzględniają piśmiennictwo wszystkich dziedzin) i zasięg terytorialny obejmujący co najmniej obszar jednego państwa, nazywami bibliografiami ogólnymi.

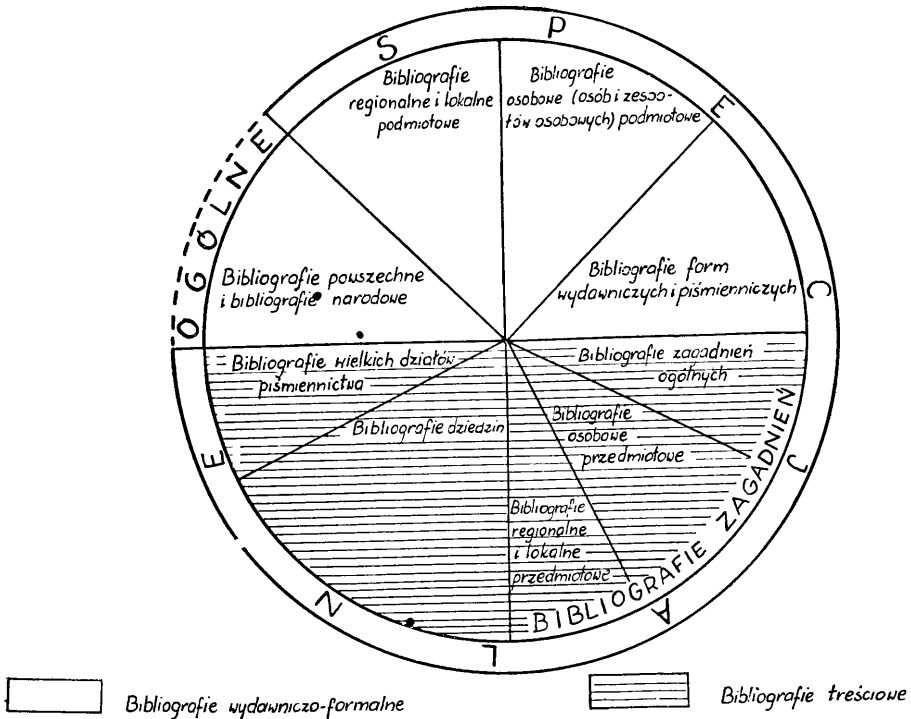
2. Bibliografie, które mają zakres ograniczony (do określonej dziedziny lub zagadnienia) lub zakres pełny, a ograniczony zasięg autorski lub wydawniczo-formalny — nazywami bibliografiami specjalnymi.

Mówiąc prościej: bibliografią ogólną jest spis kompletnej produkcji wydawniczej przynajmniej jednego państwa, czyli bibliografia narodowa, wszystkie inne bibliografie natomiast są bibliografiami specjalnymi.

Utożsamiając w praktyce bibliografię ogólną z bibliografią narodową mamy na uwadze współcześnie opracowywane bibliografie, musimy jednak pamiętać, że w historii bibliografii istnieją przykłady spisów bibliograficznych podejmowanych z intencją ujęcia całości piśmiennictwa w zasięgu światowym. Pierwszą taką bibliografią powszechną albo uniwersalną jest *Bibliotheca universalis* Konrada Gesnera, wydana w Zurychu w latach 1545-1555, której autor postawił sobie za cel zarejestrowanie wszystkich wydanych do jego czasu druków w językach łacińskim, greckim i hebrajskim. Ostatnią próbę stworzenia bibliografii uniwersalnej podjął w końcu XIX wieku Międzynarodowy Instytut Bibliograficzny (założony w 1895 r. w Brukseli, poprzednik dzisiejszej Międzynarodowej Federacji Dokumentacji), który zamierzał stworzyć kompletną kartotekę światowego piśmiennictwa i przez szereg lat gromadził do niej materiały. Jednakże — jak należało przewidywać — przedsięwzięcie to okazało się niemożliwe do zrealizowania, było zresztą niecelowe, ponieważ w związku z postępującą stale specjalizacją wiedzy i ciągłym przyrostem piśmiennictwa odczuwa się potrzebę coraz większej ilości bibliografii specjalnych, a nie jednej olbrzymiej bibliografii ogólnej o zasięgu światowym.

Wśród bibliografii specjalnych — zwłaszcza treściowych — spotykamy spisy o zasięgu terytorialnym nieograniczonym, rejestrujące piśmiennictwo z danego zakresu ukazujące się w różnych krajach. Przykładem takiej bibliografii specjalnej międzynarodowej jest *International bibliography of historical sciences* (R. 1: 1926), uwzględniająca m. in. również publikacje polskie.

Przypominając przeprowadzony na wstępie niniejszego rozdziału podział bibliografii na wydawniczo-formalne i treściowe, określimy stosunek tamtej klasyfikacji do omówionego ostatnio podziału bibliografii na ogólne i specjalne. A więc — z bibliografii wydawniczo-formalnych tylko bibliografie narodowe, a w aspekcie historycznym — również bibliografie powszechne — są bibliografiami ogólnymi. Wszystkie inne bibliografie z grupy wydawniczo-formalnych, tj. bibliografie regionalne i lokalne podmiotowe, bibliografie osobowe podmiotowe oraz bibliografie form wydawniczych i piśmienniczych — są bibliografiami specjalnymi. Specjalnymi bibliografiami są poza tym wszystkie bibliografie treściowe, włącznie z przedmiotowymi bibliografiami regionalnymi, lokalnymi i osobowymi. Stosunek bibliografii wydawniczo-formalnych do bibliografii treściowych uwidoczniiony jest na rysunku.

Uwaga. Wycinek „Bibliografie zagadnień ogólnych“ obejmuje także bibliografie szczegółowe (poza bibliografiami przedmiotowymi regionalnymi, lokalnymi i osobowymi).

4. BIBLIOGRAFIE BIEŻĄCE, RETROSPEKTYWNE, PROSPEKTYWNE

Z kolei poświęćmy nieco uwagi podziałowi spisów bibliograficznych ze względu na ich zasięg chronologiczny.

Porównawszy pod względem zasięgu chronologicznego dwie podstawowe polskie bibliografie: *Przewodnik Bibliograficzny* z *Bibliografią polską* Estreicherów stwierdzamy, że *Przewodnik* rejestruje w wychodzących co tydzień zeszytach bieżące wydawnictwa polskie, „*Estreicher*“ natomiast stanowi spis druków polskich i Polski dotyczących wydanych w minionym, zamkniętym okresie czasu — od początków drukarstwa do końca w. XIX. *Przewodnik* jest polską narodową bibliografią bieżącą, „*Estreicher*“ — polską bibliografią narodową retrospektywną. Podział bibliografij na bieżące i retrospektywne odnosi się oczywiście i do wszystkich innych rodzajów spisów bibliograficznych. Tak więc np. *Bibliografia historii polskiej* Finkla jest bibliografią retrospektywną, a *Bibliografia Historii Polskiej*, redagowana przez J. Baumgarta i wychodząca

jako rocznik jest bibliografią bieżącą. Podobnie G. Korbuta *Literatura polska* jest bibliografią retrospektywną, a *Polska Bibliografia Literacka*, opracowywana pod redakcją S. Wierczyńskiego i wydawana tomami obejmującymi piśmiennictwo z dziedziny literatury polskiej opublikowane w kolejnych latach, jest bibliografią bieżącą.

Opierając się na definicjach podanych w normach bibliograficznych⁶ powiemy, że bibliografia bieżąca jest to spis rejestrujący, w odcinkach ciągłych (to znaczy w periodycznie wydawanych zeszytach) publikacje ukazujące się w oznaczonych kolejnych okresach czasu, a bibliografia retrospektywna jest to spis rejestrujący publikacje wydane w oznaczonym zamkniętym okresie czasu — bez bieżącej kontynuacji.

Bibliografie bieżące i retrospektywne rejestrują książki już opublikowane, istnieją jednak również spisy książek zamierzonych lub będących w toku publikacji. Przykładem takich spisów są plany wydawnicze poszczególnych instytucji, a przede wszystkim *Zapowiedzi Wydawnicze. Arkusz Zamówień*, tygodnik wydawany przez Dom Książki, który na podstawie materiałów dostarczonych przez instytucje wydawnicze podaje informacje o mających się ukazać w Polsce wydawnictwach. Istnieją również tego rodzaju spisy o zasięgu międzynarodowym, jak np. czasopismo firmy holenderskiej Brill pt. *Bookforecast. Bibliographia internationalis* (Książki przewidywane. Bibliografia międzynarodowa), które wychodziło w latach 1948/1949 i zamieszczało notatki o publikacjach przygotowywanych przez firmy wydawnicze w różnych krajach. Warto tu również wspomnieć, że i w *Bibliografii Estreichera* cz. 1 (wiek XIX) spotykamy opisy dzieł, które jeszcze nie ukazały się w druku, tylko zostały przez wydawców zapowiedziane. Tego rodzaju spisy książek jeszcze nie wydanych nazywamy bibliografią *prospektywną*, tj. jak gdyby „sięgającą w przyszłość”. Opis książki w bibliografii prospektywnej nie jest pełny ani dokładny, ponieważ spis ten sporządzony jest nie na podstawie gotowego już wydania, ale na podstawie tekstu nie opublikowanego. Nie można więc np. podać dokładniej objętości książki (*Zapowiedzi Wydawnicze* podają przybliżoną liczbę arkuszy wydawniczych), a może się też zdarzyć, że przewidywany termin wydania książki, podany w opisie, ulegnie zmianie i np. książka ukaze się nie w r. 1957, jak sygnalizowały *Zapowiedzi*, ale w r. 1958. Mogą być również takie przypadki, że książka

---

⁶ PN/N-01152 *Opis bibliograficzny w bibliografii bieżącej dziedzin lub zagadnień* i PN-56 N-01156 *Opis zasadniczy w bibliografii retrospektywnej dziedzin lub zagadnień*.

zapowiedziana w ogóle się nie ukaże i wówczas jej opis w „bibliografii prospektywnej“ staje się bezprzedmiotowy. Dlatego też należy przestrzec autorów bibliografii przed przejmowaniem opisów z bibliografii prospektywnej bez sprawdzenia, czy dana książka rzeczywiście się ukazała.

5. PODZIAŁ BIBLIOGRAFIJ ZE WZGLĘDU NA METODĘ OPRACOWANIA

W dotychczasowych rozważaniach na temat rodzajów bibliografii brałszy pod uwagę podział spisów bibliograficznych ze względu na cechy charakteryzujące ten zespół dokumentów (publikacji), które dana bibliografia rejestruje. Można je jednak rozpatrywać i klasyfikować bibliografie przyjmując za podstawę podziału metodę ich opracowania. Metoda ta ujawnia się w sposobie doboru materiału do bibliografii, opisu dokumentów i układu opisów.

Dobór materiałów do bibliografii określony jest zasadniczo przez ustalony z góry zakres i zasięg bibliografii, tj. przez wyznaczenie cech treściowych i wydawniczo-formalnych, które mają stanowić kryterium zakwalifikowania dokumentów do danej bibliografii. Ale w granicach ustalonego zasięgu i zakresu bibliografii można bądź dążyć do objęcia danym spisem wszystkich publikacji posiadających oznaczone cechy bądź dokonywać wyboru kierując się przy tym różnymi założeniami. Znaczy to, że bibliografie mogą być kompletne lub selekcyjne. Dawniej ideał kompletności obowiązywał przede wszystkim bibliografie narodowe, ale dążyły również do niego bibliografie specjalne, dziś natomiast wobec coraz szybciej narastającej produkcji wydawniczej coraz trudniejsze staje się osiągnięcie pełnej kompletności bibliografii. Współcześnie nawet bibliografie narodowe nie są bezwzględnie kompletne i pomijają określone kategorie dokumentów. Tak np. *Przewodnik Bibliograficzny* nie rejestruje wszystkich dokumentów życia społecznego, ale tylko te dokumenty tego typu, których treść ma znaczenie trwalsze, ogólnopństwowe lub wartość naukową. Od r. 1956 nie rejestruje również *Przewodnik* niezmiennych odbitek i nadbitek z czasopism (aby nie powtarzać informacji podawanych przez *Bibliografię Zawartości Czasopism*, por. rozdz. III o bibliografii narodowej).

Selekcja materiałów bibliograficznych może dotyczyć bądź określonych formalnych kategorii dokumentów (np. odbitek) bądź poszczególnych publikacji w zależności od ich wartości indywidualnej. Tak np. *Bibliografia Zawartości Czasopism* stosuje dwojakie kryteria selekcji: 1) kryterium formalne — pomijając czasopisma popularne na poziomie elementarnym, czasopisma dla dzieci i młodzieży, tygodniowe dodatki

do dzienników, dzienniki (z wyjątkiem *Trybuny Ludu* i *Życia Warszawy*), czasopisma społeczno-literackie i propagandowe wydawane w językach obcych, 2) kryterium rzeczowe — pomijając artykuły o małej wartości.

Bibliografie specjalne treściowe są z reguły selekcyjne⁷. Do kompletności dążą natomiast podmiotowe bibliografie osobowe, regionalne i lokalne. Do bibliografii selekcyjnych należą również bibliografie zalecające, którym jest poświęcony rozdział IX.

Bibliografie mogą się różnić między sobą również metodą opisu, a mianowicie — zarówno ze względu na podstawę opisu jak i jego rodzaj czy charakter. Opis bibliograficzny nie zawsze jest sporządzany na podstawie samego dokumentu, czyli — z autopsji dokumentu. Opisywanie druków z autopsji stanowi regułę w bibliografiach narodowych bieżących, choć i tu zachodzą przypadki przejmowania opisu z drugiej ręki, gdy np. bibliografia podaje opis druku wydanego za granicą na podstawie bibliografii narodowej danego kraju.

Ale w zasadzie bibliografie narodowe bieżące dokonują opisu wydawnictw na podstawie konkretnych egzemplarzy, przy czym opis w bibliografii narodowej bieżącej jest z reguły opisem najpełniejszym, podającym wyczerpujące informacje o cechach wydawniczych dokumentów. Bibliografie narodowe bieżące podają w zasadzie opisy wydawnictw wcześniej niż inne bibliografie, z reguły na podstawie autopsji i ze względu na to nazywamy bibliografie narodowe bieżące bibliografiami prymarnymi.

Przeciwstawieniem bibliografii prymarnych są bibliografie pochodne, to jest takie, które zbierają materiały na podstawie innych bibliografii.

W historii bibliografii był jednak długi okres czasu, kiedy bibliografie retrospektywne miały charakter bibliografii prymarnych. Okres ten trwał aż do czasu pojawienia się bibliografii narodowych bieżących, które zaczęły powstawać dopiero w XIX wieku. Należy tu jednak wspomnieć, że nawet w okresie przed powstaniem bibliografii narodowych bieżących bibliografie retrospektywne nie zawsze były bibliografiami prymarnymi

---

⁷ Bibliografie, które ograniczają się do wykazania tylko szczególnie wartościowego piśmiennictwa z danej dziedziny określa się czasem mianem bibliografii wyborowych. Mogą to być bibliografie opracowane bądź dla potrzeb dziedzin praktycznych (techniki, przemysłu) bądź dla celów oświatowych. Bibliografie wyborowe, służące potrzebom społecznym, upowszechnianiu oświaty, przeznaczone dla określonej grupy użytkowników i dobierające materiały odpowiednio do poziomu tego określonego typu użytkownika, nazywamy bibliografiami zalecającymi. (por. rozdz. IX).

w pełnym znaczeniu, to znaczy, że nie wszystkie materiały były opisane z autopsji, bo w wielu przypadkach opisy były przejmowane z katalogów księgarskich. Tak np. Karol Estreicher w swojej *Bibliografii* nie wszystkie pozycje sprawdził z egzemplarzami, wiele opisów przejął z drugiej ręki: z dawniejszych bibliografii ogólnych i specjalnych, z katalogów księgarskich, encyklopedii, czasopism i innych źródeł.

Rozpatrując bibliografie ze względu na metodę ich opracowania zwrócimy z kolei uwagę na podział spisów bibliograficznych w zależności od rodzaju opisu bibliograficznego. Szczegółowemu omówieniu zagadnień związanych z opisem bibliograficznym poświęcony jest rozdział V, w tym miejscu więc ograniczymy się tylko do stwierdzenia, że istnieją dwa główne rodzaje opisu bibliograficznego: opis zasadniczy czyli rejestracyjny i opis rozwinięty czyli adnotowany. Opis rejestracyjny wymienia tylko cechy wydawnicze niezbędne do zidentyfikowania dokumentu, tj. autora, tytuł, oznaczenie wydania, adres wydawniczy, formę wydawniczą oraz opis zewnętrzny, uzupełniając te dane — w przypadku niejasnego tytułu — krótką informacją o treści publikacji. Natomiast opis adnotowany zawiera oprócz danych opisu zasadniczego dokładniejsze informacje dotyczące treści dokumentu lub jego strony zewnętrznej (adnotacje treściowe lub księgoznawcze, por. rozdz. V).

W zależności od rodzaju opisu bibliograficznego rozróżniamy bibliografie rejestracyjne, stosujące opis zasadniczy (rejestracyjny) i bibliografie adnotowane, stosujące adnotacje.

Dodać tu jeszcze trzeba, że bibliografie adnotowane, zawierające adnotacje informujące szczegółowiej o treści dokumentów (analizy, por. rozdz. V), nazywane też są bibliografiami analitycznymi (np. *Polska Bibliografia Analityczna* wydawana w 8 seriach w latach 1955-1957) przez Ośrodek Bibliografii i Dokumentacji Naukowej Polskiej Akademii Nauk.

W zasadzie bibliografie narodowe bieżące i retrospektywne są bibliografiami rejestracyjnymi (choć zdarzają się wyjątki, np. bibliografia bieżąca Czechosłowacji: *České knihy* i *Slovenské knihy*, a z bibliografii retrospektywnych — „Estreichera“ cz. III — staropolska), bibliografie specjalne są bądź rejestracyjne bądź adnotowane. Z reguły bibliografiami adnotowanymi są tzw. bibliografie dokumentacyjne, tj. zestawienia piśmiennictwa sporządzane najczęściej dla potrzeb przemysłu, techniki i dziedzin gospodarczych i publikowane u nas jako *Przeglądy Dokumentacyjne* w poszczególnych czasopismach fachowych. Przykładem bibliografii dokumentacyjnej dziedziny humanistycznej jest *Przegląd*

Piśmiennictwa o Książce, opracowywany przez Instytut Bibliograficzny i publikowany jako dodatek do *Przeglądu Bibliotecznego*

Kończąc charakterystykę bibliografii według metody ich opracowania wspomnimy jeszcze, że poszczególne spisy bibliograficzne mogą się różnić u k ł a d e m, tj. sposobem szeregowania opisów bibliograficznych. Można przy tym wyróżnić dwa zasadnicze sposoby szeregowania: 1) według cech wydawniczych dokumentów zarejestrowanych w bibliografii, 2) według treści dokumentów. Do pierwszej grupy należą układy: alfabetyczny (wg autorów lub tytułów) i chronologiczny (wg dat wydania druków), do drugiej grupy — wszelkie układy rzeczowe: działowy, systematyczny, klasowy, przedmiotowy. Układem o typie „mieszanym“ jest układ krzyżowy. Nie objaśniamy tutaj zasad poszczególnych rodzajów układu bibliografii, ponieważ tej sprawie poświęcony jest rozdział VI.

6. BIBLIOGRAFIE BIBLIOGRAFII

Bibliografie bibliografii stanowią szczególny typ spisów bibliograficznych. Są to mianowicie spisy spisów bibliograficznych, czyli jak gdyby bibliografie drugiego stopnia. Tworzą one źródła informacji o istniejących bibliografiach i podobnie jak inne spisy bibliograficzne mogą mieć różny zakres lub zasięg. Najbardziej rozpowszechnione są bibliografie bibliografii o z a k r e s i e o g ó l n y m, to znaczy takie, które rejestrują bibliografie wszelkich typów. Taką jest *Bibliografia bibliografii polskich* W. Hahna (wyd. 2 rozsz. Wrocław 1956). Obejmuje ona bibliografie ogólne i specjalne, a ponadto w Dziale pierwszym — bibliografie bibliografii. Prócz właściwych spisów bibliograficznych zarejestrował Hahn również inne materiały zastępujące bibliografie: katalogi księgarskie i wydawnicze, katalogi bibliotek, encyklopedie, historie literatury. Uwzględnił również w podziale „Księgoznawstwo i bibliotekarstwo“ prace teoretyczne i metodyczne z zakresu bibliotekarstwa i bibliografii⁸.

Bibliografia bibliografii Hahna jest bibliografią retrospektywną, obejmującą okres do r. 1950 (wyjątkowo tylko uwzględniono niektóre materiały z r. 1951). Wykorzystała ona i skomasowała (stosując jednak pewną selekcję) materiały zawarte we wcześniej opublikowanych bibliografiach bibliografii, a więc przede wszystkim w 1. wydaniu „Hahna“ z r. 1921, następnie w bieżących publikacjach tego typu, to jest w *Bibliografii Bibliofilstwa i Bibliografii Polskiej* za lata 1914-1922, opracowywanej

⁸ Por. recenzje: H. Sawoniaka w *Przeglądzie Bibliotecznym* 1956 s. 246-255 i E. Słodkowskiej w *Pamiętniku Literackim* 1956 s. 614-621.

przez W. T. Wisłockiego (publikowanej w czasopiśmie *Exlibris* 1918-1922, odcinek za lata 1921-1922 wydany oddzielnie, Kraków 1924), w *Bibliografii Bibliografii, Bibliotekarstwa i Bibliofilstwa* za lata 1928, 1930-1936, wydawanej jako dodatek do czasopisma *Przegląd Biblioteczny*, i w *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce*, wychodzącej od r. 1947. O tej ostatniej bibliografii, zainicjowanej przez Państwowy Instytut Książki (istniejący w latach 1946—1949), a prowadzonej obecnie przez Instytut Bibliograficzny Biblioteki Narodowej, będzie jeszcze mowa w Dodatku poświęconym wydawnictwom Instytutu Bibliograficznego.

Prócz bibliografii bibliografii o zasięgu krajowym istnieją spisy bibliografii o charakterze międzynarodowym. Pierwszym tego rodzaju dziełem jest wydana w r. 1866 w Lipsku przez J. Petzholdta *Bibliotheca bibliographica*, która obejmuje ok. 5500 pozycji. Z najnowszych bibliografii bibliografii należy wymienić następujące:

Th. Besterman: *A world bibliography of bibliographies and of bibliographical catalogues, calendars, abstracts, digests, indexes and the like*. 3 wydanie tego dzieła, opublikowane w latach 1955-1956 (w Genewie), obejmuje ponad 80.000 pozycji w układzie przedmiotowym; L. N. Malclès: *Les sources du travail bibliographique. T. 1. Bibliographies générales. T. 2-3. Bibliographies spécialisées*. (Genève 1950-1958).

Omówione bibliografie bibliografii — zarówno polskie jak i międzynarodowe — rejestrują wszelkie rodzaje bibliografii, można je więc nazywać ogólnymi bibliografiami bibliografii. Istnieją jednak bibliografie wykazujące pewien określony rodzaj czy typ bibliografii, czyli jak gdyby bibliografie bibliografii specjalne. Do tego typu należy np. wydawnictwo *Index bibliographicus*, bibliografia o zasięgu międzynarodowym, rejestrująca tylko bibliografie bieżące (1 wyd. — 1925, 3 wyd. — 1952), oraz w zasięgu jednego kraju — *Wykaz bieżących bibliografii specjalnych w Polsce*, opracowany przez A. Łasiewicką i opublikowany w *Biuletynie Instytutu Bibliograficznego* (1956 t. 5 nr 1). Tu również zaliczyć należy bibliografie bibliografii narodowych, np. H. F. Conover: *Current national bibliographies* (Washington 1955) oraz bibliografie bibliografii regionalnych, np. W. Chojnackiego *Niemieckie i polskie bibliografie b. Prus Wschodnich i Pomorza Gdańskiego*. (*Przegląd Zachodni* 1955, s. 744—750 i nadb.).

Istnieją również bibliografie bibliografii z zakresu jednej dziedziny, np. E. M. Coulter, M. Gerstenfeld: *Historical bibliographies. A systematic and annotated guide* (Berkeley 1935) albo N. M. Micheev: *Bibliografii-českie ukazateli sel'skochozjajstvennoj literatury. 1783—1954*. (Moskwa 1956). Pierwsza z wymienionych bibliografii bibliografii ma zasięg międzynarodowy, druga ogranicza się do bibliografii rosyjskich.

7. FORMY WYDAWNICZE SPISÓW BIBLIOGRAFICZNYCH. BIBLIOGRAFIE NIEPUBLIKOWANE

Bibliografie, podobnie jak inne prace, publikowane są najczęściej w postaci drukowanej, bywają jednak także powielane nie ze składu drukarskiego, ale inną techniką. Bibliografie retrospektywne o większej objętości wychodzą jako wydawnictwa samoistne zwarte, jedno lub wielotomowe (Estreicher, Korbut, Finkel). Niektóre bibliografie bieżące mają formę odrębnych czasopism o różnej częstotliwości (*Przewodnik Bibliograficzny*, *Bibliografia Zawartości Czasopism*, *Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce*) lub samoistnych dodatków do czasopism (*Przegląd Piśmiennictwa o Książce*). Wiele spisów bibliograficznych — retrospektywnych i bieżących — ukazuje się w postaci niesamoistnej pod względem wydawniczym — w dziełach lub w czasopismach. Czasem te niesamoistne z początku bibliografie bywają wydawane również w formie odbitek lub nadbitek (np. J. J. Karpiński: *Bibliografia białowieska*. Odbitka z czasopisma *Ochrona Przyrody* 1948; P. Grzegorzcyk: *Problematyka tłumaczeń. Szkic bibliograficzny*. W: *O sztuce tłumaczenia*. Wrocław 1955 s. 444—477. Nadb.).

Oddzielnie należy wspomnieć o zestawieniach bibliograficznych, dołączanych do książek lub artykułów jako literatura przedmiotu lub spis dzieł autora bądź osoby, której dotyczy dana praca. Zestawienia tego rodzaju noszą nazwę bibliografii załącznikowej lub kryptobibliografii.

Spisy bibliograficzne mogą mieć również postać kartoteki. Kartoteki bibliograficzne gromadzone są w poszczególnych ośrodkach (bibliotekach, instytutach, ośrodkach dokumentacji) i służą do użytku pracowników danej instytucji, a także bywają udostępniane użytkownikom z zewnątrz. Kartoteki takie stają się często podstawą publikowanej bibliografii, przy czym nieraz ogłasza się tylko pozycje wybrane, bardziej wartościowe. W tych przypadkach kartoteka obejmuje materiały bardziej kompletne niż spis opublikowany.

8. INNE (POZA SPISAMI) FORMY BIBLIOGRAFII

Spis bibliograficzny, składający się z szeregu opisów bibliograficznych, uporządkowanych w określony sposób i reprezentujący oznaczony zespół dokumentów, jest najczęściej spotykaną formą bibliografii.

Inną, rzadko stosowaną formą schematycznego zestawienia bibliograficznego jest układ tabelaryczny. Polega on na podawaniu poszczególnych elementów opisu w odpowiednich rubrykach. Taki układ ma wydana

w połowie XVIII w. bibliografia Th. Georgi'ego *Allgemeines europäisches Bücherlexikon* (Leipzig 1742—1758), stanowiąca próbę bibliografii uniwersalnej, ale uwzględniająca przeważnie druki niemieckie i francuskie. Nowszy przykład bibliografii w układzie tabelarycznym stanowi *Bibliografija trudov I. P. Pavlova i literatury o nem.* Pod red. E. S. Ajrapet'janca (Moskwa 1954) albo bibliografia drukowanych dzieł F. Chopina, zamieszczona w angielskim dziele: F. Niecks *Frederick Chopin* (London ok. 1902, vol. 2 s. 349—359: *List of the published works of Frederick Chopin*).

Istnieją jednak prace bibliograficzne o formie nieschematycznej, omawiające dany zespół piśmienniczy w toku rozwiniętego wykładu. Przykładem takich omówień bibliograficznych są artykuły drukowane w *Przeglądzie Bibliograficznym Piśmiennictwa Ekonomicznego* w dziale „Przeglądy literatury, zestawienia bibliograficzne“. Z wydawnictw samoistnych tego rodzaju wymienić można *Przewodnik dla posługujących się piśmiennictwem do oznaczania zwierząt krajowych*. (Oprac. zbiorowe pod red. St. Feliksiaka i in. Warszawa 1954).

Charakter omówień bibliograficznych mają również tzw. stany badań, podające przegląd piśmiennictwa danej dziedziny lub zagadnienia i zwracające uwagę na potrzebę nowych lub uzupełniających opracowań w danym zakresie. Bibliograficzny charakter takich „stanów badań“ bywa uwidoczniiony w tytule np.: J. Bieliński: *Stan nauk lekarskich za czasów Akademii Medyko-Chirurgicznej Wileńskiej bibliograficznie przedstawiony* (Warszawa 1889).

Formą omówienia bibliograficznego posługują się nieraz historie poszczególnych nauk, przedstawiając dzieje danej gałęzi nauki na tle rozwoju piśmiennictwa. Taki charakter mają niektóre prace publikowane przez Polską Akademię Umiejętności w cyklu *Historia Nauki Polskiej w Monografiach*.

Dotychczas mówiliśmy o pracach bibliograficznych dotyczących całych zespołów piśmienniczych, tj. o spisach bądź omówieniach wielu dzieł, z kolei przypomnimy tzw. monografie bibliograficzne, których przedmiotem jest jedno dzieło. Monografią bibliograficzną jest np. dzieło L. Bernackiego *Pierwsza książka polska* (Lwów 1918), które sam autor nazwał w podtytule „studium bibliograficznym“. Dzieło to, liczące ponad 500 stron, przedstawia wyniki badań nad ustaleniem autora i drukarza pierwszej książki polskiej (*Hortulus animae. Raj duszny* — Biernata z Lublina, drukowanej w latach 1513/14 u Floriana Unglera w Krakowie). Inny typ monografii bibliograficznej stanowi praca A. Birkenmajera *Rocznik Wojskowy Królestwa Polskiego 1817—1830* (Kraków 1929).

ROZDZIAŁ III

BIBLIOGRAFIA NARODOWA

Opracował *Zbigniew Daszkowski*

1. Zasięg i zakres. — 2. Systemy bibliografii narodowych: A. Bibliografia narodowa w Związku Radzieckim; B. Bibliografia narodowa w Niemczech; C. Polska bibliografia narodowa. — 3. Kompletność. — 4. Opis. — 5. Układ. — 6. Źródła zastępcze bibliografii narodowej.

Ponieważ przy opracowywaniu bibliografii specjalnych wykorzystuje się materiały zarejestrowane w bibliografii narodowej, należy obszerniej zająć się tym rodzajem bibliografii.

1. ZASIĘG I ZAKRES

Jak wiadomo z poprzedniego rozdziału, bibliografie narodowe można realizować według jednej z 4 następujących koncepcji :

1. jako bibliografie podmiotowe „państwowe“,
2. jako bibliografie podmiotowe „językowe“,
3. jako bibliografie podmiotowe dobierające materiał według kryterium przynależności etnicznej autorów,
4. jako bibliografie podmiotowo-przedmiotowe.

Najczęściej mamy zresztą do czynienia z bibliografiami narodowymi łączącymi różne kryteria. Tak więc narodowe bibliografie amerykańska czy niemiecka, wykazując wydawnictwa w języku narodowym z całego świata, rejestrują równocześnie całą produkcję wydawniczą państwa (a więc druki wychodzące na jego terytorium bez względu na ich język). Łączą więc one dwa kryteria (1 i 2 w powyższym wyliczeniu).

Bibliografie narodowe uwzględniają zatem — w różnym zresztą stopniu — następujące kategorie dokumentów:

1. Wydawnictwa publikowane na terytorium państwa czy narodu:
  - a) w języku narodowym,
  - b) w językach obcych, w tym również w językach tzw. mniejszości narodowych,
2. Wydawnictwa publikowane poza terytorium państwowym czy narodowym:
  - a) w języku narodowym,
  - b) w językach obcych przez autorów (drukarzy, wydawców) przynależnych do narodu (oryginalnie napisane w językach obcych oraz tłumaczone z języka narodowego na języki obce),
  - c) o tematyce dotyczącej danego państwa czy narodu lub z nimi w jakiś sposób związanej, ale w językach obcych i obcego autorstwa.

W odniesieniu do polskiej bibliografii narodowej dokumenty wydane na terenie kraju (wymienione w punkcie 1) zwać można polonikami krajowymi, wydawnictwa zaś wyprodukowane poza jego terytorium (punkt 2) — polonikami zagranicznymi.

Od konkretnych warunków historycznych zależy, jakie spośród wyliczonych kategorii dokumentów uwzględni dana bibliografia narodowa w określonym momencie swego rozwoju; przy tym obraz produkcji wydawniczej narodu może obejmować różne epoki. Oczywiście jest, że zasięg terytorialny i językowy bibliografii narodowej może ulegać zmianom stosownie do zmieniających się z czasem warunków historycznych. Tak więc np. polska bieżąca bibliografia narodowa w latach 1928—1939 rejestrowała produkcję wydawniczą państwa polskiego w jego ówczesnych granicach, tak jak dziś czyni to dla obecnego terytorium państwowego. W tym wcześniejszym okresie bibliografia nasza rejestrowała także polonika zagraniczne, czego zaniechano od r. 1949.

Tego rodzaju różnice mogą występować w jeszcze większym stopniu między bibliografią bieżącą i retrospektywną; ta ostatnia bowiem stawia sobie nieraz za zadanie uwzględnienie nie tylko związków między ziemiami opartych na historycznej jedności państwowo-prawnej, ale i luźniejszych formalnie związków kulturalnych z prowincjami, które w toku dziejów znalazły się poza granicami państwowymi.

2. SYSTEMY BIBLIOGRAFII NARODOWEJ

Jak wiadomo, bieżąca bibliografia narodowa podaje możliwie pełny i aktualny spis nowości wydawniczych, opisując je z reguły na podstawie autopsji. Powstająca w ten sposób bibliografia prymarna jest podstawą dla bibliografii pochodnych, przy czym do bibliografii pochodnych — obok najróżnorodniejszych bibliografii specjalnych — zalicza się także k o m a s a c j e i k u m u l a c j e (kwartalne, półroczne, roczne, wieloletnie) zbierające w jednym układzie w formie odrębnego wydawnictwa materiały zarejestrowane w bibliografii prymarnej:

W niektórych krajach wytworzył się cały system współzależnych wydawnictw bibliografii narodowej: od bieżących i krótkoterminowych poprzez roczne do wieloletnich o charakterze retrospektywnym. Za przykład może tu posłużyć współczesna sytuacja na odcinku bibliografii narodowej, np. w Anglii. *British national bibliography* wydaje wykazy tygodniowe, które następnie zestawia w kumulacjach: za pierwszy kwartał, za pierwsze półrocze, za pierwsze trzy kwartały oraz za rok, przy czym kolejna kumulacja zastępuje całkowicie swoje poprzedniczki: półroczna — kwar-

talną, trzykwartalna — półroczną i kwartalną, roczna wszystkie pozostałe.

Tradycyjne rozumienie bibliografii narodowej ograniczało ją do rejestracji w jednej bibliografii dokumentów samoistnych wydawniczo (książek, czasopism jako całości), co odpowiadało charakterowi dawniejszej produkcji drukarskiej.

Rozwój produkcji wydawniczej i podążająca za nim ewolucja bibliografii sprawiają, że dziś szeroko pojętą bibliografię narodową tworzy kompleks bibliografii, z których każda rejestruje odmienną kategorię dokumentów. W różnych bibliografiach uwzględnia się zatem:

- a) wydawnictwa zwarte wraz z poszczególnymi samoistnymi wydawniczo jednostkami wydawnictw zbiorowych i seryjnych; tu zaliczyć też należy wydawnictwa urzędowe i wydawnictwa szkół wyższych (dysertacje) niejednokrotnie publikowane w oddzielnych spisach,
- b) wydawnictwa periodyczne (czasopisma i gazety),
- c) zawartość wydawnictw periodycznych,
- d) mapy, nuty, ryciny.

Ostatnio zarysowują się tendencje do rejestrowania także mikrofilmów, płyt i taśm dźwiękowych oraz filmów.

Uzupełnieniem tych wykazów obrazujących kulturalną aktywność narodu mogą być ponadto spisy wydawców i księgarzy oraz spisy bibliotek, towarzystw i instytucji naukowych. Niewiele państw posiada tak całkowity i wyczerpujący kompleks wydawnictw obejmujących wszystkie kategorie dokumentów, ale rozwój w tym kierunku jest widoczny.

Aby zilustrować to konkretnymi przykładami, omówimy sytuację na odcinku bibliografii narodowej w Związku Radzieckim i w Niemczech, tym bardziej że te właśnie bibliografie narodowe zawierają sporo poloników.

A. BIBLIOGRAFIA NARODOWA W ZWIĄZKU RADZIECKIM

Bibliografia narodowa Związku Radzieckiego ma charakter bibliografii państwowej¹, rejestruje bowiem tylko to, co jest wydawane na terytorium ZSRR.

¹ L. Chavkina w swym: *Slovar' bibliotečno-bibliografičeskich terminov* (Moskwa 1952) podaje jako rosyjski odpowiednik niemieckiego terminu Nationalbibliographie: nacional'naja bibliografija; gosudarstvennaja bibliografija Ten ostatni termin zdecydowanie przeważa w radzieckich publikacjach teoretycznych i w spisach bibliograficznych.

Bieżącą rejestrację wydawnictw zwartych (książek) prowadzi się dla obszaru całego Związku Radzieckiego w tygodniku *Knižnaja letopis'*. Materiały *Knižnoj letopisi* są komasowane w półroczniku *Eżegodnik knigi SSSR*². Przy tym opis w obu tych bibliografiach jest dokonywany w języku rosyjskim z pominięciem tytułów oryginalnych wydawnictw nierosyjskich. Indeks językowy w każdym numerze *Knižnoj letopisi* i kwartalne indeksy: przedmiotowy i geograficzny (ukazujące się z indeksem alfabetycznym w odrębnych zeszytach *Knižnoj letopisi* pt. *Vspomagatel'nye ukazateli*) pozwalają dobierać polonica.

Tytuły wydawnictw ciągłych rejestrowane są w osobnej bibliografii pt. *Letopis' periodičeskich izdanij*, ukazującej się co roku w dwóch częściach, z których część pierwsza podaje spis nowych, zmieniających nazwę i zawieszonych w danym roku czasopism i gazet, a część druga wymienia wszystkie opublikowane w tymże okresie wydawnictwa zbiorowe typu „trudy“, „učenye zapiski“ (tzn. rozprawy instytucji naukowych), ukazujące się w nieregularnych odstępach czasu. Co 5 lat ukazuje się tom obejmujący tytuły wszystkich gazet i czasopism wychodzących w okresie sprawozdawczym.

Inne typy dokumentów wydawniczo samoistnych, których zasadniczej podstawy nie stanowi tekst słowny, rejestrowane są w odrębnych czasopismach bibliograficznych: nuty w kwartalniku *Letopis' muzykal'noj literatury*, mapy w roczniku *Kartografičeskaja letopis'*, a ryciny w kwartalniku *Letopis' izobrazitel'nogo iskusstva*.

Bieżąca rejestracja bibliograficzna dokumentów niesamoistnych wydawniczo, a więc artykułów i recenzji w czasopismach i gazetach Związku Radzieckiego jest prowadzona przez trzy tygodniki bibliograficzne, ograniczające się jednak do wydawnictw jedynie w języku rosyjskim: *Letopis' žurnal'nych statej* obejmuje artykuły w czasopismach (od tygodników poczynając) oraz w dziełach i wydawnictwach zbiorowych, *Letopis' gazetnych statej* czyni to samo dla artykułów w ważniejszych gazetach (o częstotliwości od 7 do 2 razy w tygodniu), wreszcie *Letopis' recenzij* wylicza recenzje publikowane w czasopismach i gazetach.

Uzupełnieniem tych bibliografii jest roczna *Bibliografija sovetskoj bibliografii* rejestrująca zarówno samoistne jak i niesamoistne spisy bibliograficzne.

---

² Pomija on jednak „wydawnictwa przeznaczone dla wąskiego kręgu odbiorców, materiały szkoleniowo-metodyczne, programy“, a więc np. „instrukcje resortowe, projekty budowlane, opisy maszyn i narzędzi (wydawane jako bezpłatne dodatki dla nabywców lub w celach reklamowych), drobne broszury (sanitarne, na temat bezpieczeństwa pracy) itd.“. Por. *Eżegodnik knigi SSSR 1956* (1 poługodie): Predislovie.

Obok prowadzonej w ten sposób przez Wszechzwiązkową Izbę Książki w Moskwie centralnej rejestracji dokumentów dokonywanej w języku rosyjskim dla całego terytorium Związku Radzieckiego — poszczególne republiki radzieckie (wyjąwszy Rosyjską Federacyjną Socjalistyczną Republikę Radziecką) mają swoje osobne bibliografie państwowe bądź ich zespoły wzorowane na systemie rejestracji centralnej, opisujące nowości wydawnicze w języku oryginału. Warto wspomnieć, że bibliografie niektórych republik radzieckich (np. litewskiej i białoruskiej) uwzględniają także piśmiennictwo dotyczące tych republik, a ukazujące się w pozostałych republikach ZSRR.

Bibliografie retrospektywne wydawnictw zwartych dla dłuższych okresów minionych opracowywane są w poszczególnych republikach (np. w Republice Gruzńskiej *Gruzinskaja kniga. Bibliografija. T. 1: 1629-1920, t. 2: 1921-1945*). Dla książki rosyjskiej rolę bibliografii retrospektywnej będzie w pewnym stopniu pełnić przygotowywany do druku centralny katalog książek rosyjskich od r. 1708, znajdujących się w bibliotekach ZSRR. Z centralnie opracowanej retrospektywnej bibliografii tytułów czasopism (bez gazet) wydano parę tomów pt. *Periodičeskaja pečat' SSSR 1917-1949. Bibliografičeskij ukazatel'*.

B. BIBLIOGRAFIA NARODOWA W NIEMCZECH

Bibliografia narodowa niemiecka łączy cechy bibliografii państwowej z cechami bibliografii językowej. Dla terytorium Niemiec jest bowiem bibliografią państwową i rejestruje wszystkie ukazujące się w Niemczech wydawnictwa niezależnie od języka (a więc m. in. także wydawnictwa w języku łużyckim), ale przede wszystkim dąży do zarejestrowania wszystkich wydawnictw w języku niemieckim niezależnie od miejsca ich wydania.

Obecnie wobec politycznego rozbitcia Niemiec na dwa państwa bibliografia narodowa niemiecka jest opracowywana równoległe w dwu niezależnych od siebie ośrodkach: w Deutsche Bücherei w Lipsku (NRD) i w Deutsche Bibliothek we Frankfurcie nad Menem (NRF).

Wymienimy tu wydawnictwa bibliograficzne tradycyjnego ośrodka niemieckiej bibliografii narodowej, mieszczącego się w Deutsche Bücherei w Lipsku.

Bibliografią prymarną jest *Deutsche Nationalbibliographie*. Ukazuje się ona w dwu seriach: *Reihe A*, wydawana jako tygodnik, jest wykazem publikacji, znajdujących się w handlu księgarskim; *Reihe B*, wychodząca 2 lub 3 razy na miesiąc, rejestruje dokumenty spoza obiegu księgarskiego

(wydawnictwa ministerstw i urzędów, dysertacje uniwersyteckie, książki klubowe itp.). *Deutsche Nationalbibliographie* wykazuje również tytuły nowopowstałych dzienników i czasopism. Oprócz dokumentów z zasadniczym tekstem słownym rejestruje także mapy. Każdy zeszyt tej bibliografii, która ma układ działowy, zaopatrzone jest w indeks autorów i wyrazów głównych (najważniejszych wyrazów tytułu). W serii A jest ponadto odrębny indeks instytucji wydawniczych. Co kwartał ukazują się dla każdej serii oddzielnie skomasowane indeksy autorów i wyrazów głównych (*Vierteljahresregister*); indeks kwartalny serii B wyposażony jest jeszcze w dwa inne indeksy: indeks urzędów oraz indeks organizacyj i firm. Dzięki nim dotrzeć można do wydawnictw towarzystw i instytutów naukowych, władz centralnych i regionalnych itd. Jest to więc indeks tzw. autorstwa korporatywnego.

Dla nut i rycin ukazują się odrębne spisy bibliograficzne: miesięcznik *Deutsche Musikbibliographie* i kwartalnik *Bibliographie der Kunstblätter*. Bibliografia narodowa niemiecka w NRD rozszerzyła niedawno swój zasięg na tłumaczenia dzieł autorów niemieckich na języki obce oraz wykazuje zainteresowanie dla dzieł o tematyce niemieckiej. Od r. 1954 wychodzi bowiem kwartalnik *Bibliographie der Übersetzungen der deutschsprachigen Werke*, a planowana jest publikacja bibliografii rejestrującej druki obcojęzyczne, dotyczące Niemiec i wybitnych Niemców (*Bibliographie der Werke über Deutschland und deutsche Persönlichkeiten*).

Materiały zawarte w *Deutsche Nationalbibliographie Reihe A* i ważniejsze pozycje z *Reihe B*³ (z całkowitym pominięciem dysertacji) są scalane (komasowane) w postaci roczników pt. *Jahresverzeichnis des deutschen Schrifttums*. Dysertacje i prace naukowe szkół wyższych opisane w *Deutsche Nationalbibliographie Reihe B* komasuje rocznik pt. *Jahresverzeichnis der deutschen Hochschulschriften*. Muzykalia i muzykologię zestawia rocznik *Jahresverzeichnis der deutschen Musikalien und Musikschriften*.

Zasadniczo co 5 lat ukazuje się *Deutsches Bücherverzeichnis* zbierający materiały zawarte w pięciu odpowiednich rocznikach wydawnictwa *Jahresverzeichnis des deutschen Schrifttums*. Dla rycin wydawane są również pięcioletnie komasacje pt. *Fünffjahresverzeichnis der Kunst-*

---

³ Są to „np. wydawnictwa urzędowe o znaczeniu ogólnym, sprzedawane bezpośrednio przez wydające je urzędy, wydawnictwa klubów książki, dalej — wydawane jako publikacje prywatne dzieła wybitnych autorów oraz temu podobne książki, o których istnieniu handel księgarski powinien przynajmniej wiedzieć lub które mają znaczenie ogólne dla szerszych kręgów naukowych“. C. Fleischhack: *Einführung in die buchhändlerische Bibliographie*. 3 veränd. Aufl. Leipzig 1955 s. 27.

blätter, a planowane jest opublikowanie komasacji muzykaliów pt. *Deutsches Musikalien- und Musikschriften-Verzeichnis 1940-1955*.

Uzupełnieniem tego zespołu bibliografii jest rocznik *Bibliographie der deutschen Bibliographien* (za rok 1954 i nast.).

Deutsche Bibliothek we Frankfurcie nad Menem (NRF) prowadzi podobne prace bibliograficzne jak i Deutsche Bücherei (por. rozdz. II o rodzajach bibliografii, s. 28), z tą różnicą, że tytuły czasopism są wykazywane w osobnym wydawnictwie *Deutsche Bibliographie. Zeitschriften* w układzie systematycznym z indeksem alfabetycznym. Dotychczas ukazało się zestawienie za lata 1947-1952, w opracowaniu jest okres 1953-1957.

Żaden z tych ośrodków nie opracowuje bibliografii zawartości czasopism niemieckich. Wychodzi wprawdzie w Osnabrück wydawnictwo pt. *Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur*, wydawane przez R. Dietricha, a jego dział A podaje zawartość czasopism niemieckich, ale jest to bibliografia selekcyjna ujmująca tylko część tego rodzaju piśmiennictwa. Jej układ przedmiotowy umożliwi docieranie do zarejestrowanych poloników.

Od 1958 r. ukazuje się w odstępach nieregularnych *Archiv ungedruckter wissenschaftlicher Schriften*, wydawnictwo Deutsche Bibliothek, które — jak to nazwa wskazuje — rejestruje zdeponowane w Bibliotece prace naukowe nieopublikowane.

Warto wreszcie wspomnieć, że Związek Niemieckich Bibliotekarzy w NRF publikuje wykaz niemieckich bibliotek (*Jahrbuch der deutschen Bibliotheken*).

C. POLSKA BIBLIOGRAFIA NARODOWA

Naszą retrospektywną bibliografią narodową, obejmującą wydawnictwa samoistne od początków druku do końca XIX wieku, jest *Bibliografia polska* zainicjowana i opracowywana początkowo przez Karola Estreichera, a kontynuowana przez jego syna Stanisława i ostatnio przez wnuka, również Karola. Bibliografia polska doczekała się już szczegółowych omówień wyliczających jej części i analizujących jej metodę⁴.

Mówiąc najogólniej, jest to bibliografia narodowa podmiotowo-przedmiotowa, rejestruje więc wydawnictwa opublikowane na polskim terytorium państwowym i etnicznym niezależnie od języka (z wyjątkami omówionymi poniżej), wszystkie wydawnictwa polskiego autorstwa nie-

⁴ T. Kalicki, A. Mikucka: *Bibliografia polska Karola Estreichera. Przewodnik dla pracowników naukowych i studiujących*. Warszawa 1936; M. Dembowska: *Metoda Bibliografii polskiej Karola Estreichera*. Warszawa 1954.

zależnie od miejsca wydania i języka, wszystkie dokumenty w języku polskim niezależnie od autorstwa i miejsca wydania, a wreszcie dzieła obcych autorów dotyczące Polski i Polaków.

Estreicher pragnąc dać świadectwo kulturalnej potęgi Polski i jej szerokich związków z zagranicą uwzględnił w *Bibliografii polskiej* nawet druki luźno z Polską związane, jak np. te, które były dedykowane polskim mecenasom nauki i sztuki, choćby poza tym ani osoba ich autora, ani tematyka nie wiązały się z Polską. Świadomie włączał do *Bibliografii* również dzieła „odnoszące się do ogólnych dziejów Sławiańszczyzny“ i bronił swego stanowiska przed zarzutami krytyki⁵. W zasadzie więc zasięg i zakres *Bibliografii polskiej* pojmował bardzo szeroko. Ale i on zasadę tę w miarę potrzeby ograniczał. Z druków hebrajskich, wydanych na ziemiach polskich, wymienił tylko te, „które mają obok tekstu hebrajskiego tytuł lub treść polską lub niemiecką“⁶. Pomijał też druki w językach obcych związane z działalnością zaborców, wydane na naszym terenie, ale nie mające bezpośredniego związku z naszą kulturą.

Bieżąca bibliografia polska w końcu XIX i na początku XX w. w postaci wychodzącego od r. 1878 *Przewodnika Bibliograficznego* rejestrowała w zasadzie tylko druki w języku polskim, publikacje autorów polskich w językach obcych i obce druki Polski dotyczące, a pomijała druki mniejszości narodowych, żyjących na etnicznych terenach Polski. Była to bowiem bibliografia przeznaczona dla księgarzy i miała zaspokoić przede wszystkim ich potrzeby.

3. KOMPLETNOŚĆ

Jeden z postulatów stawianych bibliografii narodowej, zwłaszcza bieżącej, dotyczy jej kompletności. Ten cel przyświecał K. Estreicherowi, gdy gromadził materiały do swej *Bibliografii polskiej*⁷.

Zagadnienie kompletności bibliografii bieżącej znalazło odbicie w koncepcji *Urzędowego Wykazu Druków (UWD)*. Chciano go traktować jako „inwentarz całkowitej produkcji wydawniczej polskiej, surowy materiał do bibliografii narodowej“, dlatego też rejestrowano „druki mało lub wcale nie posiadające wartości naukowej, interesujące natomiast jako przejaw życia społecznego“⁸.

⁵ *Bibliografia polska XIX stulecia*. T. 2. Kraków 1874 s. II.

⁶ Tamże.

⁷ *Bibliografia polska XIX stulecia. Zeszyt dodatkowy*. Kraków 1873 s. III.

⁸ J. Dąbrowska: *Rejestracja bieżącej produkcji wydawniczej polskiej*. (Koreferat). — *Przeł. Bibliot.* 1929 s. 357-363.

Istotny stan rzeczy wykazywał, że *UWD*, mimo iż był przeładowany takimi wydawnictwami jak kalendarze, katalogi, jednodniówki, sprawozdania, odezwy itd. nie rejestrował ich w komplecie⁹.

W ówczesnej polemice przeciwstawiano sobie inwentaryzację polskiej produkcji wydawniczej, jaką miał dawać *UWD*, i właściwą bibliografię naukową, która na podstawie tej pierwszej rejestracji dokonuje już pewnej selekcji ze względu na wagę i znaczenie materiałów dla obrazu kultury narodowej, eliminując druki małowartościowe. Przewidywano, że 3- lub 5-letnie zestawienia będą dopiero właściwą bibliografią narodową, prawdziwą bibliografią naukową.

Wołanie o kompletność bibliografii prymarnej powtarza się niejednokrotnie w piśmiennictwie bibliograficznym. Jest ono urzekająco proste w swoim sformułowaniu, ale w istocie nie jest bynajmniej tak nieskomplikowane, jakby się na pozór wydawało.

Zasadniczo *UWD* miał rejestrować wydawnictwa wpływające do Biblioteki Narodowej jako tzw. egzemplarz obowiązkowy. Między innymi wśród dokumentów podlegających ustawie o egzemplarzu obowiązkowym wyróżnić można grupę tzw. dokumentów życia społecznego. Są to wydawnictwa dotyczące działalności związków, partii, stowarzyszeń, instytucji itp., zwykle nie przeznaczone do handlu księgarskiego. Przedmowa do V rocznika *UWD* z r. 1932 wylicza w tej kategorii następujące rodzaje wydawnictw: kalendarze z tekstem literackim i naukowym, książki adresowe, katalogi księgarskie i katalogi wystaw o charakterze naukowym i artystycznym, statuty, regulaminy, instrukcje, bilanse, preliminarze budżetowe, rozkłady jazdy, taryfy, odezwy, komunikaty, okólniki, biuletyny, obwieszczenia i in., schematyzmy, kalendarze dla ludu, informatory, cenniki i katalogi kupieckie, reklamowe, spisy wyborców itp.

UWD w okresie 1928–1935 dążył do możliwie pełnej rejestracji dokumentów życia społecznego, przy czym od r. 1932 większość z nich opisywał w sposób skrócony w swojej części drugiej. Oczywiście tak szeroki zasięg bibliografii powiększał koszty jej publikacji, a wartościowe i cenne dzieła nie wybijały się dostatecznie wyraźnie spośród dokumentów o przemijającym znaczeniu. Z obu tych względów dokonano w *UWD* w r. 1936 radykalnego cięcia. Z liczby dokumentów życia społecznego pozostawiono tylko publikacje władz państwowych (np. *Budżet Rzeczypospolitej Polskiej*, *Zamknięcie rachunków państwowych*).

---

⁹ W. T. Wisłocki: *Rejestracja bieżącej produkcji wydawniczej polskiej*. (Referat). — *Przegl. Bibliot.* 1929 s. 346–357.

Obecna polska bibliografia prymarna *Przewodnik Bibliograficzny (PB)*, będący kontynuacją przedwojennego *UWD*, w następujący sposób określa zakres uwzględnianych dokumentów życia społecznego¹⁰:

„PB podawał dotychczas tylko w wyborze druki tego rodzaju jak obwieszczenia władz, proklamacje, odezwy; normy, opisy patentowe, usprawnienia pracownicze; katalogi wystaw, programy zebrań, kursów, widowisk; katalogi i cenniki handlowe, rozkłady jazdy; druki informacyjne i reklamowe; ulotki, afisze itp. Zakres dokumentów życia społecznego notowanych w *PB* ustala się i zacieśnia obecnie w ten sposób:

PB będzie rejestrował tylko te dokumenty, których treść ma znaczenie trwalsze, ogólnopństwowe lub wartość naukową. Chodzi tu o dokumenty, które powinny być podane do powszechnej wiadomości użytkowników, bibliotek i innych ośrodków różnego poziomu i różnej specjalności.

PB nie będzie rejestrował tych dokumentów, które przynoszą tylko doraźną informację, są przydatne tylko jednej lub kilku gałęziom życia gospodarczego — do użytku służbowego lub wewnętrznego, które wreszcie mają znaczenie tylko lokalne (regionalne)“.

Wreszcie od r. 1956 zaprzestano opisywać w *PB* niezmienione odbitki i nadbitki z czasopism, a od r. 1959 — z dzieł zbiorowych.

Przedstawione tu powyżej — zresztą bynajmniej nie wyczerpująco — zmienne koleje polskiej rejestracji dokumentów życia społecznego oraz odbitek mają pomóc w zrozumieniu faktu, że kompletność ta ulega różnorakim ograniczeniom.

Pochodne bibliografie narodowe (zarówno bieżące jak i retrospektywne) stosują zazwyczaj surowsze kryteria selekcji aniżeli bibliografie prymarne¹¹. Nawet Karol Estreicher, programowy szermierz kompletności, pod naciskiem warunków usunął z *Bibliografii polskiej XIX stulecia. Lata 1881-1900*¹² kilka tysięcy druków, które wyszły w obcych językach, z literaturą polską są w dalekim związku, były po większej części nadbitkami z czasopism i nie weszły w obieg księgarski.

4. OPIS

Można stwierdzić zasadniczo, że w bibliografiach prymarnych opis jest na ogół bardzo szczegółowy. Wylicza on zazwyczaj skrupulatnie elementy zawarte w tytulaturze dokumentu, podaje wyczerpująco opis ze-

¹⁰ Uwagi redakcyjne do *Przewodnika Bibliograficznego* 1951 nr 19.

¹¹ Zasady selekcji materiału bibliograficznego stosowane w wydawnictwie radzieckim *Eżegodnik knigi* i w niemieckim *Jahresverzeichnis des deutschen Schrifttums* wskazane zostały wyżej w przypisach ² i ³.

¹² T. 1. Kraków 1906 s. nlb. 4.

wewnętrzny, zaznacza występowanie bibliografii załącznikowych i streszczeń obcojęzycznych, wymienia cenę jako element wielkiej wagi z punktu widzenia księgarskiego, rodzaj oprawy, niekiedy ciężar wydawnictwa oraz wysokość nakładu, co jednak w niektórych bibliografiach nie jest ujawniane ze względów handlowych; czasem dodawane są elementy klasyfikacji rzeczowej (symbol klasyfikacji dziesiętnej, nagłówki przedmiotowy). Szczegółowość opisu i kolejność lub — ogólniej mówiąc — rozmieszczenie jego elementów są zależne od zwyczajów i przepisów bibliograficznych i katalogowych istniejących w poszczególnych krajach. Opis stosowany w *Przewodniku Bibliograficznym* uchodzi za bardzo wyczerpujący.

Bibliografie pochodne (a więc kumulacje i komasacje bieżącej bibliografii ogólnej i bibliografie specjalne) mogą opis upraszczać i zazwyczaj to czynią. Tam jednak, gdzie kumulacje posługują się tym samym składem drukarskim co bibliografie bieżące (np. *British national bibliography*) — nie ma różnic w opisach bibliografii bieżącej i skumulowanej.

5. UKŁAD

Układ materiału bibliograficznego w bibliografiach narodowych przedstawia się rozmaicie w różnych krajach; niekiedy nawet w jednym kraju układ stosowany w bibliografii bieżącej różni się od układu w bibliografii obejmującej większe czasokresy.

W bieżących bibliografiach narodowych przeważa układ rzeczowy, uzupełniony indeksem autorskim.

Bibliografie narodowe skomasowane i retrospektywne bądź zachowują układ bibliografii prymarnych (radziecki *Eżegodnik knigi*, kumulacje *British national bibliography*), bądź też stosują układ odmienny, najczęściej alfabetyczny (np. niemiecki *Jahresverzeichnis des deutschen Schrifttums*, *Deutsches Bücherverzeichnis*), uzupełniony przez indeksy: rzeczowy (wyrazów głównych dla dzieł z zakresu literatury pięknej i przedmiotowy dla wszystkich innych wydawnictw). *Bibliografia polska* Estreichera ma układ krzyżowy niepełny: we wspólnym szeregu abecadłowym są wyliczone hasła autorskie lub tytułowe z pełnymi opisami oraz hasła rzeczowe w postaci odsyłaczy.

6. ŹRÓDŁA ZASTĘPCZE BIBLIOGRAFII NARODOWEJ

Nie wszystkie kraje mają własne bibliografie narodowe. Nierzadkie są też przypadki, że w krajach posiadających obecnie bieżące bibliografie

narodowe brak bibliografii retrospektywnych. Nie wszystkie narody zdobyły się na swego „Estreichera“. Stąd też w poszukiwaniu wiadomości o piśmiennictwie danego kraju lub danej epoki nieraz musimy się zwracać do źródeł pomocniczych, które bibliografiami narodowymi właściwie nie są, ale które mogą je zastępować lub uzupełniać.

Należą tu przede wszystkim katalogi księgarskie i wydawnicze. W Polsce Dom Książki publikuje od 1951 r. *Katalog Składowy*, rejestrujący wszystkie wydawnictwa rozprowadzane przez tę centralę księgarską.

Ważnym źródłem są też katalogi wielkich bibliotek. Najłatwiej przy tym korzystać z katalogów drukowanych. Jasne jest, że katalog wielkiej uniwersalnej biblioteki danego kraju, wymieniający wszystkie posiadane przez nią wydawnictwa, zawiera w znacznej mierze publikacje tego właśnie kraju, a więc wydawnictwa, które weszłyby do jego bibliografii narodowej. Można tu zacytować jako przykłady: nowe wydanie angielskiego *General catalogue of printed books. British Museum* (London 1931-, w r. 1950 ukazał się tom 45, kończący się hasłem C-T-N), francuski *Catalogue général des livres imprimés de la Bibliothèque nationale. Auteurs* (Paris 1897-; do r. 1955 ukazały się 183 tomy: A - Tendit), amerykański *Catalog of books represented by Library of Congress printed cards issued to July 1942* (Ann Arbor, Mich. 1942-1946, vol. 1-167).

Jeszcze pełniejszy zasób informacji przynoszą katalogi centralne rejestrujące stan posiadania bibliotek danego obszaru państwowego lub któregoś ze składających się nań regionów (centralny katalog krajowy lub regionalny). Podobnie jak katalogi poszczególnych wielkich bibliotek, również i katalogi centralne podają całe przechowywane piśmiennictwo, a więc i piśmiennictwo obce, nie należące do danej bibliografii narodowej, ale ze zrozumiałych względów przeważającą część zajmuje w nich narodowa produkcja wydawnicza. Przykładem może tu być *Gesamtkatalog der Preussischen Bibliotheken mit Nachweis des identischen Besitzes der Bayerischen Staatsbibliothek in München und der Nationalbibliothek in Wien* (Berlin 1931-1939, tomy 1-14 do Beeth., od t. 9 tytuł zmieniony: *Deutscher Gesamtkatalog*), po wojnie nie kontynuowany.

Materiały do bibliografii narodowej mieszczą się także w katalogach inkunabułów (wśród nich najważniejszy, ale jeszcze nie ukończony *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* ma zasięg międzynarodowy) lub też w bibliografiach bibliofilskich, to jest w wykazach rejestrujących książki piękne, wartościowe czy rzadkie, stanowiące przedmiot zainteresowań miłośników książki (np. J. G. Th. Graesse: *Trésor de livres rares et précieux*. Vol. 1-7. Dresde 1859-1869).

USTALENIE PLANU BIBLIOGRAFII I DOBÓR MATERIAŁÓW

Opracował *Henryk Sawoniak*

1. Ustalenie zakresu bibliografii. — 2. Ustalenie zasięgu bibliografii: A. Zasięg chronologiczny; B. Zasięg terytorialny; C. Zasięg językowy; D. Zasięg wyznaczony przez formę wydawniczą; E. Zasięg wyznaczony przez formę piśmienniczą; F. Zasięg wyznaczony przez typy dokumentów. — 3. Kompletność czy selekcja. — 4. Praca zespołowa. Współpraca bibliografów i specjalistów. — 5. Technika gromadzenia materiałów: A. Gromadzenie materiałów do bibliografii bieżącej; B. Gromadzenie materiałów do bibliografii retrospektywnej; C. Autopsja. — 6. Wskazówki praktyczne.

Do gromadzenia materiałów bibliograficznych powinno się przystąpić dopiero wówczas, gdy jest obmyślony plan bibliografii, czyli gdy jest ustalona koncepcja spisu bibliograficznego, który ma być opracowany, a więc: przeznaczenie czytelnicze, zakres i zasięg, metoda opisu, rodzaj układu oraz ogólne zasady organizacji pracy (terminy opracowania, środki finansowe, dobór współpracowników przy pracy zespołowej, ustalenie dla nich instrukcji, zapewnienie współpracy ze specjalistami itd.).

Ważnym czynnikiem, wpływającym na koncepcję bibliografii i na metodę pracy, jest przeznaczenie czytelnicze czyli adresat bibliografii. Mogą być bibliografie o tym samym zakresie, a opracowywane według różnych metod. Inaczej będzie opracowywana bibliografia zalecająca dla szerokiego kręgu czytelników, a inaczej bibliografia, której adresatem są naukowcy. Różny będzie dobór piśmiennictwa, zasady selekcji, metoda opisu, ustalenie, czy bibliografia ma być adnotowana czy rejestracyjna, odmienne zasady redagowania adnotacji dla każdego z tych typów bibliografii. Nie można w takim przypadku mówić o niepotrzebnym dublowaniu pracy, bo z bibliografii naukowej nie będzie najczęściej umiał korzystać przeciętny czytelnik, a bibliografia zalecająca będzie mało przydatna przy pracy badawczej. (Np. *Polska Bibliografia Literacka* oprac. pod kier. S. Wierczyńskiego i *Literatura Piękna, Przewodnik Bibliograficzny* oprac. w Zakładzie Bibliografii Zalecającej Instytutu Bibliograficznego).

1. USTALENIE ZAKRESU BIBLIOGRAFII

Ustalenie zakresu bibliografii polega na sprecyzowaniu, jakiej treści publikacje chcemy w niej umieścić. Chodzi tu przy tym nie tylko o ustalenie ogólnej tematyki bibliografii. Przy opracowywaniu np. bibliografii określonej dziedziny można ją ujmować wszechstronnie ze wszystkich punktów widzenia, można też ograniczyć się tylko do niektórych ujęć, pomijając inne. Np. bibliografia rolnictwa może obejmować obok zagad-

nień agrotechniki i zootechniki także zagadnienia społeczno-gospodarcze (tak jest w *Bibliografii polskiego piśmiennictwa rolniczego za lata 1945—1953*. Warszawa 1954); może też ograniczać się tylko do zagadnień techniki rolnej (np. *Przegląd Naukowej Literatury Rolniczej*. T. 1. 1955 i nast.).

Ograniczenia zakresu mogą być uwarunkowane istnieniem już wydanych bibliografii, uwzględniających pewne dziedziny lub działy, które w innych przypadkach wchodziłyby w zakres podejmowanej bibliografii. Autorzy wspomnianej *Bibliografii polskiego piśmiennictwa rolniczego* świadomie wyłączyli ze swojej bibliografii leśnictwo ze względu na istnienie oddzielnej *Bibliografii polskiego piśmiennictwa leśnego*, a weterynarię uwzględnili jedynie za lata 1951—1953, gdyż piśmiennictwo weterynaryjne z lat poprzednich miało także osobną bibliografię.

Ważnym problemem, sprawiającym dużo kłopotów autorom bibliografii, są dziedziny pokrewne, które tylko częściowo wchodziły w zakres opracowywanej bibliografii.

Weźmy np. bibliografię historyczną. Czy ma ona dotyczyć tylko historii politycznej, społecznej i gospodarczej? Jeśli włączyć do niej historię kultury, to czy tylko prace ogólne, czy też historię poszczególnych jej dziedzin (a więc np. historię sztuki)? Jeśli wejdzie historia oświaty, to czy należy uwzględnić także historię bibliotek? Jeśli uwzględni się historię nauki, to czy również historię poszczególnych jej gałęzi, a więc np. historię zoologii?

Finkel w swojej *Bibliografii historii polskiej* pojmuje historię bardzo szeroko, uwzględniając także etnografię, historię kościoła, historię prawa, gospodarki, oświaty, a nawet historię literatury i języka oraz historię sztuki. W bieżącej *Bibliografii Historii Polskiej* J. Baumgarta te dziedziny pokrewne są zasadniczo także reprezentowane, choć nie tak szeroko jak u Finkla.

Ponieważ nie ma dziedziny, która by nie wiązała się mniej lub bardziej pośrednio z innymi (ostatecznie można w ten sposób powiązać z sobą całość wiedzy), należy przemyśleć problem dziedzin pokrewnych i w rozsądny sposób ustalić obszar zainteresowań podejmowanej bibliografii. Należy przy tym mieć na uwadze: 1) kategorię użytkowników, tj. zdać sobie sprawę, czy dla tych, którzy z bibliografii będą korzystać, grupa opisów z takiej pokrewnej lub obwodowej dziedziny będzie istotnie przydatna; 2) czy istnieją inne bibliografie obejmujące te dziedziny, do których można się odwołać sumarycznie bez potrzeby uwzględniania w naszej bibliografii materiałów z zakresu tych dziedzin.

Można np. postawić pytanie, czy wobec istnienia *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce*, obejmującej m. in. historię książki i bibliotek, są potrzebne odpowiednie działy w *Polskiej Bibliografii Literackiej* wydawanej

bieżący pod red. S. Wierczyńskiego lub w *Bibliografii Historii Polskiej* J. Baumgarta, w której nauka o książce jest także reprezentowana i to nie tylko w aspekcie historycznym, ale także teoretycznym, metodycznym i organizacyjnym.

Umieszczanie w opracowywanej bibliografii opisów bibliografii danej dziedziny jest jak najbardziej uzasadnione, ale nie warto podawać wykazu (w pełnych opisach) bibliografii ogólnych lub bibliografii innych dziedzin, z których się czerpało materiały do danej bibliografii; co najwyżej można o nich wzmiankować w przedmowie¹ lub podać je w postaci opisów skróconych w spisie pomocniczym. We wspomnianej *Bibliografii Historii Polskiej* Baumgarta, zresztą dobrze opracowanej pod względem metodycznym, spotyka się (w roczniku 1950-1951) opisy bibliografii ogólnych (łącznie z katalogami wydawniczymi towarzystw naukowych) i bibliografii osób, których związek z historią jest dość luźny (np. bibliografie Chopina, malarza Gersona, muzykologa Chybińskiego, językoznawcy Lehra-Spławińskiego i in.), a w grupie bibliografii dziedzin i zagadnień takie pozycje jak bibliografia bieżąca teatrliów, bibliografia bieżącej literatury papierniczej, bibliografia literacka, muzyczna, ekonomiki i organizacji pracy, włókiennictwa i jeszcze inne.

Podobnie przedstawia się sprawa zamieszczania opisów czasopism. W tymże roczniku 1950-1951 *Bibliografii Historii Polskiej* jest dział czasopism, w którym są podane pełne opisy takich czasopism jak: *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, *Chłopska Droga*, *Demokratyczny Przegląd Prawniczy*, *Ekonomista*, *Eos*, *Gospodarka Materiałowa*, *Gospodarka Wodna*, *Kwartalnik Filozoficzny*, *Muzyka*, *Nowe Prawo*, *Praca i Opieka Społeczna*, *Przegląd Biblioteczny*, *Studia i Prace Statystyczne* (ogółem w tym roczniku wykazano 199, czyli ok. połowy ogólnej liczby polskich czasopism naukowych i fachowych w tym okresie). W ten sposób wykaz taki staje się prawie bibliografią tytułów czasopism polskich². Jest to niepotrzebne; w bibliografii specjalnej można ograniczyć się do opisów tylko tych czasopism, które w całości lub w większości należą do danej dziedziny i stanowią wydawnictwa jak najściślej z nią związane, a nie tylko poprzez niektóre artykuły w nich zawarte. Wystarczy, że tylko opisy tych artykułów znajdują się w odpowiednich miejscach bibliografii; czasopisma te zaś jako całość nie mieszczą się w za-

---

¹ Tak postąpiono np. w *Bibliografii geologiczno-gleboznawczej Tatr 1639-1953* Janiny Pirożek (Warszawa 1956).

² Podobnie *Polska bibliografia zielarstwa za okres od pocz. XVI w. do r. 1940* M. Chmielińskiej (Warszawa 1954) daje niepotrzebnie pełne opisy 255 czasopism, które dostarczyły materiału bibliograficznego, a prócz tego oddzielny wykaz skrótów tytułów tych czasopism.

kresie danej bibliografii, dlatego należy ograniczyć się do podawania ich w wykazie czasopism wykorzystanych.

Zakres treściowy bibliografii może być uzależniony od jej przeznaczenia. Np. bibliografia rzemiosła może ograniczyć się do piśmiennictwa dotyczącego historii i organizacji rzemiosła, ale może mieć także szerszy zakres przez objęcie piśmiennictwa, które jest ważne dla rzemieślników, a więc piśmiennictwa dotyczącego techniki pracy w różnych gałęziach rzemiosła (blacharstwo, krawiectwo, ślusarstwo i in.). Podobnie bibliografia pedagogiczna może obejmować zarówno piśmiennictwo dotyczące zagadnień pedagogicznych jak i wydawnictwa potrzebne w pracy pedagoga, a więc np. podręczniki szkolne bez względu na ich treść.

Zdarza się niekiedy, że do bibliografii określonej dziedziny włącza się cały dorobek pisarski lub całe piśmiennictwo dotyczące osoby związanej w pewien sposób z tą dziedziną, niezależnie od tego, że część tego dorobku i piśmiennictwa nie wchodzi do zakresu danej bibliografii. Np. bieżąca *Polska Bibliografia Lekarska* S. Konopki rejestruje materiały odnoszące się do działalności literackiej Boya-Żeleńskiego (jego prace, tłumaczenia i piśmiennictwo o nim), Rabelais'go, Czechowa lub piśmiennictwo odnoszące się do działalności Kopernika jako astronoma czy ekonomisty, ponieważ te osoby — działające przede wszystkim lub prawie wyłącznie na innych polach — były także lekarzami.

Bibliografia dziedziny powinna zasadniczo ograniczyć się do uwzględnienia tylko tego piśmiennictwa, które się pokrywa z zakresem danej bibliografii. Np. Mickiewicz był także publicystą i dziennikarzem. Trudno sobie wyobrazić, aby ewentualna bibliografia dziennikarstwa polskiego XIX w. miała anektować całego Mickiewicza. Nazwisko Mickiewicza — dzięki jego artykułom o socjalizmie — może się znaleźć także w bibliografii polskiej myśli ekonomicznej, ale nie uwzględni ona całego piśmiennictwa o Mickiewiczu, czy jego prac literackich. Kopernik był także ekonomistą, ale od tej strony będzie interesował tylko bibliografię ekonomiczną. Idąc zaś za przykładem *Polskiej Bibliografii Lekarskiej* całe ogromne piśmiennictwo o Koperniku można by umieścić nie tylko w bibliografii astronomicznej, ale także ekonomicznej, lekarskiej, literackiej, historycznej, historii techniki, co jest oczywiście niewskazane.

Zakres bibliografii może być także wyznaczony przez chronologię przedmiotu. Np. *Bibliografia historii polskiej* Finkla zarejestrowała z piśmiennictwa historycznego wydanego do r. 1910 tylko pozycje odnoszące się do dziejów Polski sięgających do r. 1815.

Niezależnie jednak od tego, że z góry się ustalili, co wchodzi do opracowywanej bibliografii, a co pozostaje poza jej zakresem, w toku zbierania materiałów trzeba będzie w wielu przypadkach decydować przy

poszczególnych publikacjach, czy je w bibliografii umieszczać czy też nie. Gdy trudno od razu powziąć decyzję, lepiej na razie wątpliwą pozycję włączyć do zebranych materiałów, decydując o jej zamieszczeniu bądź odrzuceniu przy ostatecznej redakcji.

Ustalenie zakresu i trafny dobór materiałów do bibliografii w ramach tego zakresu jest sprawą trudną i wymaga porozumienia bibliografa z fachowcem-specjalistą danej dziedziny.

2. USTALENIE ZASIĘGU BIBLIOGRAFII

Zasięg bibliografii jest wyznaczony przez cechy wydawniczo-formalne dokumentów, które mają być w niej uwzględnione (por. rozdz. II o rodzajach bibliografii s. 27). Opracowując bibliografię należy więc ustalić zasięg chronologiczny, terytorialny, językowy oraz zasięg formalny określony przez formę wydawniczą, formę piśmienniczą i typy dokumentów.

A. ZASIĘG CHRONOLOGICZNY

Zasięg chronologiczny jest określony przez graniczne daty wydania publikacji uwzględnionych w bibliografii. Np. opracowywana w Zakładzie Nauk Ekonomicznych PAN *Bibliografia polskiej myśli ekonomicznej 1831-1871* ogranicza się tylko do piśmiennictwa wydanego w tym okresie. Wybór dat nie jest tu przypadkowy, ale uzasadniony względami rzeczowymi, istotnymi dla historyka myśli ekonomicznej³.

B. ZASIĘG TERYTORIALNY

Zasięg terytorialny jest określony przez miejsce wydania publikacji. Przy opracowywaniu niektórych bibliografii powstaje problem, czy należy uwzględnić tylko piśmiennictwo polskie, czy także piśmiennictwo obce odnoszące się do Polski. *Bibliografia Historii Polskiej* Baumgarta włącza słusznie p o l o n i c a z a g r a n i c z n e, których sporo znajduje się w zagranicznych wydawnictwach (przegląda się ponad 200 obcych czasopism),

³ Jak wynika z przedmowy do 1 zeszytu *Bibliografii*, datę graniczną 1831 przyjęto ze względu na to, że okres po powstaniu listopadowym jest mniej opracowany niż poprzednie, a z drugiej strony jest szczególnie interesujący dla historyka polskiej myśli ekonomicznej. Datą graniczną 1871 jest rok Komuny Paryskiej, który spowodował wzrost zainteresowania kwestią robotniczą również na ziemiach polskich i od którego datują się wpływy ideologii marksistowskiej w Polsce.

natomiast bibliografia polskiego piśmiennictwa technicznego może zrezygnować z przeglądania obcych czasopism, w których prawie nie ma poloników technicznych. Przy ustalaniu zasięgu terytorialnego jest też rzeczą ważną, czy chodzi o dokumentację piśmiennictwa polskiego, czy też o informację o stanie nauki światowej. *Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce* rejestruje piśmiennictwo polskie i polonica zagraniczne odnoszące się do zagadnień związanych z polską książką, bibliotekami i czytelnictwem. *Przegląd Piśmiennictwa o Książce* uwzględnia zaś wyłącznie piśmiennictwo zagraniczne wychodząc z założenia, że polskie piśmiennictwo z zakresu nauki o książce jest polskiemu czytelnikowi znane bieżąco poprzez tygodniowy *Przewodnik Bibliograficzny*, miesięczną *Bibliografię Zawartości Czasopism* i roczną *Bibliografię Bibliografii i Nauki o Książce*. Wychodzące zaś w Polsce kilkadziesiąt przeglądów dokumentacyjnych z różnych dziedzin techniki informuje o najważniejszym piśmiennictwie w danej dziedzinie, przede wszystkim zagranicznym, nie pomijając jednak i prac polskich.

C. ZASIĘG JĘZYKOWY

Ustalenie zasięgu językowego polega na powzięciu decyzji, w jakich językach dokumenty wejdą do opracowywanej bibliografii. Opracowana przez J. Londzina *Bibliografia druków polskich w Księstwie Cieszyńskim od r. 1716 do r. 1904* (Cieszyn 1904) jest przykładem ograniczenia zasięgu językowego przez dobór do bibliografii tylko publikacji w języku polskim spośród wydawnictw opublikowanych na Śląsku Cieszyńskim.

D. ZASIĘG WYZNACZONY PRZEZ FORMĘ WYDAWNICZĄ

Bibliografia może objąć trzy rodzaje jednostek wydawniczych: wydawnictwa, utwory i fragmenty. Niekiedy bibliografie ograniczają się tylko do rejestracji w y d a w n i c t w s a m o i s t n y c h. Tak postępują bibliografie narodowe i niektóre bibliografie specjalne, nie jest to jednak słuszne w odniesieniu do bibliografii dziedziny. Należy bowiem podkreślić wagę artykułów z czasopism. Bibliografie obejmujące tylko publikacje samoistne wydawniczo nie mają pełnej wartości dla badacza. Bieżące wyniki badań są zawarte przede wszystkim w czasopismach i nie zawsze znajdują się potem w książkach. Nie mówiąc już o bibliografii bieżącej, dla której właśnie artykuły są najważniejsze, nawet dla bibliografii retrospektywnej materiały zawarte w czasopismach są nie mniej wartościowe od książek. Niekiedy względy czysto praktyczne dotyczące organizacji pracy decydują o opracowaniu bibliograficznym osobno publi-

kacji samoistnych. Np. z zakrojonej na wielką skalę *Bibliografii Warszawy* opracowywanej w Muzeum Historycznym m. st. Warszawy, która ma objąć pełne materiały od najdawniejszych czasów do chwili obecnej, został na razie opracowany i opublikowany (w 1958) tom I, obejmujący wydawnictwa samoistne, dzięki czemu udostępnia się badaczom przy najmniej częściowy materiał. Czekanie na zebranie i opracowanie całości materiałów mogłoby trwać zbyt długo, w zamierzeniu jednak jest to bibliografia mająca objąć wydawnictwa i utwory.

Niekiedy spotyka się bibliografie rejestrujące tylko artykuły z czasopism, np. miesięczny *Przegląd Bibliograficzny Zawartości Czasopism Rolniczych i Biologicznych* otrzymanych przez Centralną Bibliotekę Rolniczą lub dwumiesięczny *Przegląd Bibliograficzny Czasopism Gospodarczych i Społeczno-Gospodarczych* wychodzących na terenie Rzeczypospolitej Polskiej (R. 1: 1946-1947 i nast.). Jako uzupełnienie tego drugiego wydawnictwa był pomyślany *Rocznik Bibliograficzny Polskich Wydawnictw Ekonomicznych*, obejmujący tylko wydawnictwa zwarte. (Ukazał się tylko jeden tom za lata 1946-1947). W r. 1949 zrezygnowano z wydawania dwu oddzielnych publikacji, przekształcając wspomniany dwumiesięcznik na *Przegląd Bibliograficzny Wydawnictw Gospodarczych* (obecnie *Przegląd Bibliograficzny Piśmiennictwa Ekonomicznego*); rozszerzono nadto jego zasięg terytorialny przez uwzględnienie piśmiennictwa innych krajów.

Można także spotkać bibliografie rejestrujące tylko same czasopisma danej dziedziny, np. praca S. Strausa *Bibliografia tytułów czasopism teatralnych* (Wrocław 1953). Bibliografia ta podaje szczegółowe opisy, charakteryzując w adnotacji zakres treściowy czasopisma (jego tematykę), wykazując niekiedy wybitniejszych współpracowników oraz zamieszczając tytuły ważniejszych prac. Wydawnictwo to można jednak traktować tylko jako źródło do bibliografii, a nie bibliografię właściwą teatru. Nie dając bowiem dokładnego wglądu w treść, informuje użytkownika jedynie o tym, gdzie można znaleźć szczegółowe materiały, nie podaje zaś wskazówek bibliograficznych dotyczących poszczególnych artykułów i innych materiałów zawartych w czasopismach. Uzupełnieniem tej bibliografii jest opracowana przez tegoż autora *Bibliografia źródeł do historii teatru w Polsce. Druki zwarte i ulotne* (Wrocław 1957) nadto *Czasopisma teatralne dziesięciolecia 1944-1953. Bibliografia zawartości* oprac. przez M. K. Maciejewską i A. Polakowską (Wrocław 1956). Do pełnej polskiej bibliografii teatralnej brak jest jednak bibliografii artykułów w czasopismach ogólnych i innych specjalnych za okres 1944-1953 oraz bibliografii artykułów w czasopismach ogólnych i teatralnych za okres poprzedni.

Podział materiałów według formy wydawniczej (jak we wskazanym przypadku bibliografii teatralnej) może być pewną wygodą dla autorów bibliografii, trzeba jednak mocno podkreślić, że dzielenie całości materiału na poszczególne publikacje tylko według kryteriów wydawniczoformalnych nie jest wskazane, gdyż stwarza to wielką niedogodność dla badacza. Jeśli z pewnych względów nie można opracować całości bibliografii, to już lepiej podzielić ją na odcinki chronologiczne, aby nie rozbić całości piśmiennictwa z jednego okresu.

Biorąc pod uwagę artykuły z czasopism trzeba pamiętać, że nie wystarczy przejrzeć tylko czasopisma odnoszące się w całości lub w większej części do dziedziny nas interesującej. Nawet dziś w epoce coraz bardziej posuniętej specjalizacji, kiedy pojawia się coraz więcej czasopism specjalistycznych, poświęconych nieraz bardzo szczegółowej tematyce, nie można się ograniczać tylko do tych czasopism. Zostało nawet sformułowane prawo rozpraszania artykułów w czasopismach, stwierdzające, że tylko $\frac{1}{3}$ artykułów obchodzących jakąś dziedzinę znajduje się w czasopismach tej dziedziny, $\frac{1}{3}$ w czasopismach pokrewnych i obwodowych, pozostała $\frac{1}{3}$ w czasopismach ogólnych i innych dziedzin. Przy czym liczba czasopism, które należałoby przejrzeć, aby dotrzeć do potrzebnych artykułów, wzrasta w stosunku odwrotnie proporcjonalnym do liczby wybranych artykułów⁴.

Gdy istnieje bibliografia zawartości czasopism o zakresie ogólnym, nie trudno jest uchwycić artykuły z czasopism należących do innych dziedzin, choć i tu mogą być opuszczenia wynikające np. ze stosowanej selekcji lub błędnego przydziału rzeczowego. Treść powojennych czasopism polskich rejestruje *Bibliografia Zawartości Czasopism* i to nie za wszystkie lata. Dla lat dawniejszych bibliograf musi sam przeorać czasopiśmiennictwo, stąd ważnym zadaniem jest staranny dobór tytułów do zbibliografowania. Z góry trzeba zdać sobie sprawę, że w czasopismach nieprzejranych pozostanie pewna ilość artykułów nadających się do bibliografii. Należy jednak przy kalkulacji wziąć pod uwagę stosunek włożonej pracy do ewentualnych wyników i ustalić czasopisma, które bezwzględnie trzeba przejrzeć, które warto przejrzeć i takie, które można pominąć.

Ogólnie biorąc — i o tym trzeba pamiętać — czasopisma dawniejsze mają szerszy zakres treściowy, tematyka ich jest ogólniejsza, nie tak sprecyzowana, i bibliograf ku swemu zdziwieniu może znaleźć ważne dla siebie artykuły w tych czasopismach, w których najmniej by ich oczekiwał.

⁴ Zob. S. C. Bradford: *Documentation*. 2 ed. London 1953 (rozdz.: Documentary chaos s. 148 i n.). Por. też T. Zamojski: *Zagadnienie dokumentacji naukowo-technicznej*. — *Biul. Inst. Bibliogr.* 1952 t. 3 nr 7 s. 163-164.

Odrębne zagadnienie stanowią artykuły z dzienników. Można je uwzględniać w zależności od rodzaju bibliografii i od zasięgu chronologicznego. Przy zbieraniu materiałów do bibliografii obejmujących dawniejsze okresy (zwłaszcza sprzed I wojny światowej) dzienniki mogą dać prawie dla wszystkich rodzajów bibliografii (przede wszystkim w zakresie nauk humanistycznych) równie interesujący materiał co i pozostałe czasopisma, toteż ewentualna decyzja ich pominięcia musi być gruntownie przemyślana.

Obecnie wobec istnienia obfitego piśmiennictwa w postaci wydawnictw samoistnych i czasopism specjalnych ze wszystkich dziedzin wiedzy można w doborze materiałów ograniczać się do gazet centralnych (np. Trybuna Ludu i in.) lub dzienników z pewnych okresów czasu. Np. w pierwszych latach powojennych (1945-1947) pojawiło się w dziennikach wiele pozycji dotyczących okresu okupacji (wspomnienia, zeznania, dokumenty), często nie przedrukowanych w innych czasopismach i opracowaniach książkowych. Pominięcie tych materiałów zubożyło *Bibliografię piśmiennictwa polskiego za lata 1944-1953 o hitlerowskich zbrodniach wojennych* oprac. przez J. Kosickiego i W. Kozłowskiego (Warszawa 1955)⁵.

Niektóre rodzaje bibliografii, np. bibliografia literacka, znajdują w dziennikach bieżących nieco interesujących materiałów, ważnych i dla badacza, natomiast bibliografia lekarska czy techniczna może śmiało zrezygnować z ich przeglądania. Bieżące dzienniki mogą mieć natomiast większe znaczenie dla bibliografii regionalnej i lokalnej ze względu na zawarty w nich materiał informacyjny dotyczący danego miasta, w którym wychodzą, i najbliższego regionu.

Czy brać pod uwagę fragmenty bibliograficzne? Niewątpliwie tak. Wymagać to będzie jednak wnikliwego wglądu w piśmiennictwo i zwrócenia uwagi na prace o charakterze ogólniejszym, w którym mogą być części, rozdziały czy ustępy wchodzące w zakres opracowywanej bibliografii. Może być w ten sposób wydobytych wiele cennych informacji.

E. ZASIĘG WYZNACZONY PRZEZ FORMĘ PIŚMIENNICZĄ

Forma piśmiennicza może również być jednym z kryteriów doboru materiałów. Są całe bibliografie poświęcone danej formie piśmienniczej (np. bibliografie pamiętników, przekładów, podręczników). W bibliografii specjalnej może nas interesować zagadnienie, czy np. włączyć do biblio-

⁵ Por. rec. W. Bartoszewskiego, *Przeegl. Bibliot.* 1955 s. 341.

grafii regionalnej przedmiotowej utwory literackie opisujące dany region, albo do bibliografii osobowej przedmiotowej materiały beletrystyczne dotyczące danej osoby itp. Podręczniki szkolne są naturalnym materiałem dla bibliografii pedagogicznej, ale raczej nie będziemy skłonni włączać ich do bibliografii innych dziedzin.

F. ZASIĘG WYZNACZONY PRZEZ TYPY DOKUMENTÓW

Typy dokumentów mogą również być brane pod uwagę przy ustalaniu zasięgu formalnego bibliografii; mogą to być np. patenty, normy, rękopisy, dokumenty wychodzące poza teksty słowne (jak nuty, mapy, wydawnictwa graficzne), a nawet — co jest jeszcze zagadnieniem spornym — materiały ikonograficzne lub fonograficzne (płyty).

Bibliografia nowoczesna, szczególnie z zakresu techniki, będzie się interesować typami dokumentów, charakterystycznymi dla warunków współczesnych i będącymi wytworem rozwoju techniki — jak patenty, normy, katalogi fabryczne, raporty techniczne itp.

Jak wiadomo już z rozdziału I, większość bibliografii specjalnych bierze pod uwagę tylko dokumenty drukowane lub powielane inną techniką, niekiedy jednak uwzględniając także inne, jednostkowe typy dokumentów. Np. bieżąca bibliografia piśmiennictwa z zakresu nauki o książce *Library literature* uwzględnia także nieopublikowane prace magisterskie z tego zakresu. Będąca w druku bibliografia L. Simona *Dramat polski 1759-1939. Bibliografia utworów* rejestruje także materiały rękopiśmienne poszczególnych autorów. Bibliografie osobowe podmiotowe włączają także czasami rękopisy (np. J. Krzyżanowski *Dzieła Sienkiewicza*, Warszawa 1953) a nawet materiały ikonograficzne (np. opracowywana przez W. Hahna *Bibliografia Słowackiego* załączona do poszczególnych tomów 2 wydania „Dzieł wszystkich“, lub *Bibliografia F. F. Chopina* oprac. przez B. E. Sydowa, Warszawa 1949). Bibliografie muzyczne, zwłaszcza dotyczące poszczególnych kompozytorów mogą rejestrować obok piśmiennictwa także materiały nutowe, tworząc wykazy kompozycji rękopiśmiennych lub opublikowanych.

3. KOMPLETNOŚĆ CZY SELEKCJA

Czy bibliografia może i powinna być kompletna w sensie objęcia wszystkich materiałów piśmienniczych wchodzących w zakres i zasięg opracowywanej bibliografii?

Kompletność jest właściwie i nieosiągalna i niepotrzebna. Nawet te bibliografie, których celem zasadniczym jest wyczerpująca dokumentacja piśmiennictwa (tj. wykazanie całego dorobku wydawniczego), jak bibliografie narodowe bieżące, świadomie stosują pewną selekcję wyłączając niektóre kategorie dokumentów, o czym szczegółowo mówi rozdz. III o bibliografii narodowej.

Selekcja może być formalna, gdy wyłącza się określone z góry kategorie dokumentów (np. artykuły z czasopism), lub merytoryczna polegająca na ocenie treści poszczególnych dokumentów.

W bibliografii dziedzin i zagadnień można rozróżnić dwa aspekty zagadnienia. W bibliografii retrospektywnej dążenie do kompletności może być uzasadnione, gdy się wychodzi z założenia, że dla celów badawczych związanych z historią danej dziedziny wyczerpująca dokumentacja piśmiennictwa może być potrzebna; i w tym jednak przypadku nie da się uniknąć pewnej selekcji wartościującej. Mniej ostra może być ona dla starszych okresów, w których było mniej piśmiennictwa. Dla badań historycznych związanych z jakąś dziedziną, zagadnieniem lub z osobą ważne są początki zainteresowania tym tematem i wówczas mogą być ważne (bo jedyne) i godne bibliograficznego ujęcia nawet drobne fragmenty lub wzmianki.

Np. w bibliografii *Marks i Engels w Polsce* (Warszawa 1953) jest pod nagłówkiem „1842“ następujący zapis:

W roku wydania broszury Engelsa „Schelling und die Offenbarung“ (1842) ukazał się w październikowym numerze „Przeglądu Naukowego“ art. E. Dembowskiego „Odczyty berlińskie Schellinga“. Autor cytuje pracę Engelsa i charakteryzuje poglądy Schellinga kilkoma zdaniami zaczerpniętymi z broszury. Przytoczony tekst, wyodrębniony graficznie, jest wolnym przekładem paru ustępów Engelsa.

Opis ten jest ważny, bo dotyczy pierwocin recepcji dzieł Engelsa w Polsce. Natomiast, gdyby ktoś chciał rejestrować fragmenty dzieł Engelsa dziś cytowane, byłoby to nieosiągalne i nikomu nie przydatne.

Można by sformułować następującą zasadę ogólną: dążenie do kompletności może być uzasadnione w odniesieniu do starszego piśmiennictwa; im wcześniejszy okres, tym mniej ostre mogą być kryteria selekcji.

Inaczej natomiast przedstawia się zagadnienie w bibliografii obejmującej piśmiennictwo współczesne lub w bibliografii bieżącej, która stawia sobie za cel nie dokumentowanie, lecz tylko informację rzeczową. Piśmiennictwo współczesne jest tak obfite, że konieczność selekcji jest oczywista. Bibliograf może i powinien podać czytelnikowi materiał wartościowy, usuwając pozycje nie wnoszące nic nowego, a tylko powtarzające to, co już gdzie indziej było lepiej powiedziane. Ocena taka

nie jest łatwa, wymaga bowiem dobrej znajomości przedmiotu i nie da się tutaj ustalić ogólnej recepty. Pewnym miernikiem może być typ potencjalnego użytkownika, dla którego bibliografia jest przeznaczona. Odrzucając lub kwalifikując daną pozycję, trzeba sobie uświadomić, jaką korzyść może z niej mieć ów użytkownik. Jeśli żadnej — bezwzględnie można tę pozycję odrzucić; gdy bibliograf nie ma pewności, raczej należy ją umieścić. W bibliografii rejestrującej tylko piśmiennictwo naukowe odrzucimy prace popularnonaukowe (jak np. w wyd. przez Polską Akademię Umiejętności *Katalogu Polskiej Literatury Matematyczno-Przyrodniczej*), natomiast w bibliografii zalecającej, przeznaczonej dla szerszych kręgów czytelników, uwzględni się przede wszystkim prace popularnonaukowe, a z prac naukowych tylko te, które z naukowym ujęciem łączą walory dostępności dla szerszego ogółu (głównie z dziedziny humanistyki). W bibliografii przeznaczonej na użytek zagraniczny (np. *Polish technical abstracts*) dobiera się tylko taki materiał, który może zainteresować obcego czytelnika.

Zadokumentowanie liczebności piśmiennictwa może niekiedy być celem w bibliografiach osobowych. Bibliografie podmiotowe tego rodzaju mogą dążyć do kompletności dla zobrazowania rozwoju czyjejs twórczości pisarskiej i recepcji tej twórczości wyrażającej się liczbą wydań, przedruków i tłumaczeń. (Np. J. Krzyżanowski: *Dzieła Sienkiewicza*, Warszawa 1953). Podobnie, dążenie do kompletności może występować także w bibliografiach osobowych przedmiotowych, w których chodzi o przedstawienie rozwoju zainteresowania daną osobą. Przykładami takich bibliografii są: *Bibliografia F. F. Chopina* oprac. przez B. E. Sydowa (Warszawa 1949) i J. Krzyżanowskiego *Piśmiennictwo o H. Sienkiewiczu* (Warszawa 1955).

Jeśli natomiast celem jest tylko informacja rzeczowa, np. o postępie w jakiejś dziedzinie, wówczas selekcja staje się obowiązkiem bibliografa. Z tych względów ostre kryteria selekcji są stosowane w bieżących bibliografiach analitycznych, podających wybór piśmiennictwa zagranicznego, np. w *Przeglądzie Piśmiennictwa o Książce*.

W pewnych przypadkach można ewentualnie postulować zbieranie pełniejszych materiałów bibliograficznych w kartotekach, które powinny się znajdować w centralnych ośrodkach dokumentacyjnych danej dziedziny, a publikowanie tylko wyboru cenniejszych pozycji.

Zasadniczo jednak trzeba pamiętać, że piśmiennictwo — zwłaszcza współczesne — jest gąszczem, którego przekarczowanie stanowi obowiązek bibliografa. Użytkownik bibliografii będzie wdzięczny, jeśli bibliograf pozostawi mu materiał wyselekcjonowany, przedstawiający dla niego

wartość istotną, a odrzuci niepotrzebny balast. Zasadą powinno być: nie trzeba w bibliografii zamieszczać pozycji, do których użytkownik sięgnie i stwierdzi, że nie są mu one potrzebne ze względu na małą ich wartość. Bibliograf powinien sam wykonać pracę odrzucenia tych pozycji, oszczędzając trudu i czasu czytelnika.

4. PRACA ZESPOŁOWA. WSPÓLPRACA BIBLIOGRAFÓW I SPECJALISTÓW

Częstym dziś zjawiskiem jest zespołowość pracy bibliograficznej, wynikająca przede wszystkim z chęci przyspieszenia prac nad zebraniem materiałów. Jest to zjawisko w zasadzie, pożądané, gdyż skraca okres opracowania bibliografii, nosi jednak w sobie także zarodek niebezpieczeństwa — mianowicie trudność zapewnienia jednolitej metody opisu oraz jednolitych kryteriów doboru pozycji, zwłaszcza jeśli współpracownicy nie są dostatecznie wciągnięci w metodę pracy bibliograficznej.

Przy większej liczbie osób zbierających materiały (zbyt duża liczba współpracowników jest raczej niepożądana) koniecznym jest opracowanie zilustrowanej przykładami instrukcji ustalającej zasięg i zakres bibliografii, zasady selekcji, formę opisu uzależnioną od zamierzonego układu i inne szczegóły regulujące współpracę. Trzeba jednak zdać sobie sprawę, że nawet najdokładniejsza instrukcja nie przewidzi (i nie może przewidzieć) wszystkich trudności związanych z doбором i opisem, które się wyłonią w toku pracy. Interpretacja w poszczególnych przypadkach może być różna nawet u doświadczonych bibliografów, a cóż dopiero u początkujących, nie mających często żadnego wyrobienia bibliograficznego. Stąd zachodzi potrzeba bieżącego kontrolowania zbieranych opisów co do celowości ich doboru i formy opisu. Kontrola ta dokonywana przez porównanie sporządzonych opisów z dokumentami lub źródłami, z których zostały przejęte — powinna być częstsza na początku pracy, zanim współpracownicy nie nabędą pewnego doświadczenia i zanim metody pracy ustalone teoretycznie w instrukcji nie będą w praktyce jednolicie stosowane. W toku pracy zajdzie w związku z tym nieraz potrzeba uzupełnienia instrukcji.

Pewne ustalenia i przykłady rozwiązań trudniejszych przypadków warto także zapisać nawet wtedy, gdy tylko jedna osoba opracowuje bibliografię. Zapobiega to powstawaniu niekonsekwencji, które byłyby nieuniknione — zwłaszcza gdy praca rozciąga się na dłuższy okres czasu, gdyż nawet przy dobrej pamięci bibliograf nie jest zdolny zapamiętać wszystkich szczegółów.

Praca zespołowa może być także wynikiem współpracy bibliografa i specjalisty. Jest dziś truizmem twierdzenie, że wzorowa bibliografia dziedziny może powstać jedynie jako wspólne dzieło specjalisty danej dziedziny i fachowca-bibliografa. Specjalista daje gwarancję należytego opracowania bibliografii od strony merytorycznej, bibliograf zaś zapewnia poprawność z punktu widzenia metodycznego. Niekiedy bibliograf-fachowiec odpowiedzialny za całość bibliografii nie czuje się na siłach zagwarantować odpowiedni dobór materiałów stosownie do ustalonego zakresu, dokonać selekcji mniej wartościowych pozycji w ramach tego zakresu, opracowywać trafne analizy, jeżeli bibliografia ma być adnotowana, ustalić szczegółowy schemat układu systematycznego lub system nagłówków przedmiotowych, decydować o przydziałach rzeczowych. Wówczas jego obowiązkiem jest pozyskać sobie stałą lub doraźną pomoc specjalisty lub specjalistów. Warto w takim przypadku nawiązać kontakt z odpowiednim instytutem naukowym, biblioteką specjalną lub ośrodkiem dokumentacyjnym.

I odwrotnie, specjalista podejmujący opracowywanie bibliografii powinien postarać się o doraźną lub stałą współpracę bibliografa, który mu zapewni należyte opracowanie bibliografii pod względem metodycznym tj. pod względem opisu, układu bibliografii, sporządzenia indeksów i opracowania typograficznego.

W jednym i drugim przypadku na tej współpracy zyska ostateczna postać bibliografii. Niestety jeszcze częste są bibliografie, które wykazują duży wkład czasu i pracy autorów w zebranie materiałów, a mimo to stanowią dzieła niedoskonałe pod względem metodycznym, przez co obniża się, a nieraz prawie przekreśla, wartość użytkową bibliografii. Autorzy takich bibliografii, bibliografowie-amatorzy, nie widzą problemów metodycznych, bo ich nie znają, i popełniają błędy, którym by nieraz mogła zapobiec nawet jedna fachowa konsultacja. Przykładami takich bibliografii niewłaściwie pod względem metodycznym opracowanych, choć przynoszących cenny materiał informacyjny, mogą być prace: B. E. Sydowa *Bibliografia F. F. Chopina* (Warszawa 1949)⁶, M. Szulca *Materiały do bibliografii fotografii polskiej 1840-1953*⁷ oraz J. Kosickiego i W. Kozłowskiego *Bibliografia piśmiennictwa polskiego za lata 1944-1953 o hitlerowskich zbrodniach wojennych* (Warszawa 1955)⁸.

⁶ Zob. rec. K. Michałowskiego, *Przeł. Bibliot.* 1950 s. 117-123.

⁷ W: Szulc M.: *Fotografia na usługach etnografii*. Wrocław 1955.

⁸ Zob. łączną recenzję H. Sawoniaka, *Przeł. Bibliot.* 1955 s. 331-336.

Konsultacje z bibliografem są wskazane zwłaszcza przy rozpoczęciu pracy bibliograficznej i ewentualnie przed sporządzeniem maszynopisu, gdyż wtedy łatwiej można przeprowadzić pewne poprawki niż w gotowym już maszynopiśmie. Porady metodyczne można uzyskać w wielu ośrodkach informacyjno-bibliograficznych, w których często pracują wykwalifikowani bibliografowie. M. in. jednym z zadań Instytutu Bibliograficznego jest udzielanie takich właśnie porad i konsultacji (ustnych lub pisemnych); trzeba też stwierdzić, że coraz więcej osób i instytucji z takiej pomocy korzysta.

5. TECHNIKA GROMADZENIA MATERIAŁÓW

Przed przystąpieniem do gromadzenia materiałów do bibliografii dobrze jest porozumieć się z ośrodkiem informacyjnym instytutu naukowego lub biblioteki specjalnej, której zakres specjalizacji jest najbliższy dziedzinie lub zagadnieniu będącemu tematem bibliografii. Jednym z zadań służby informacyjnej, rozwijającej się wydatnie po wojnie w polskich bibliotekach i ośrodkach dokumentacyjnych, jest udzielanie pomocy w wyszukiwaniu źródeł bibliograficznych. Ośrodkami takimi są np. Główna Biblioteka Lekarska w zakresie nauk medycznych, Instytut Badań Literackich w zakresie literatury, Centralna Biblioteka Rolnicza w zakresie nauk rolniczych, Biblioteka Szkoły Głównej Planowania i Statystyki w zakresie nauk społeczno-ekonomicznych i in. W braku wiadomości o ośrodkach specjalnych można zwracać się do centralnych ośrodków, którymi są: Zakład Informacji Naukowej Biblioteki Narodowej, Ośrodek Bibliografii i Dokumentacji Naukowej Polskiej Akademii Nauk (głównie w zakresie nauk matematyczno-przyrodniczych), Centralny Instytut Dokumentacji Naukowo-Technicznej (w zakresie nauk technicznych) lub do ośrodków informacyjnych przy bibliotekach ogólnych (np. przy bibliotekach uniwersyteckich).

Technika pracy przy gromadzeniu materiałów jest inna przy bibliografii bieżącej, a inna przy bibliografii retrospektywnej.

A. GROMADZENIE MATERIAŁÓW DO BIBLIOGRAFII BIEŻĄCEJ

Przystępując do opracowania bibliografii bieżącej należy sprawdzić, czy bibliografia o takim samym lub podobnym zakresie nie jest już opracowywana. Bieżące bibliografie są sygnalizowane w *Bibliografii Biblio-*

grafii i Nauki o Książce, nadto Instytut Bibliograficzny ogłasza co pewien czas oddzielne ich wykazy⁹.

Praca przy bibliografii bieżącej jest ułatwiona dzięki wydawanym przez Instytut Bibliograficzny bibliografiom bieżącym o zakresie ogólnym: tygodniowemu *Przewodnikowi Bibliograficznemu* (dla wydawnictw samoistnych) i miesięcznej *Bibliografii Zawartości Czasopism*¹⁰. Korzystanie z nich jest uproszczone przez to, że mają one jednakowy układ zasadniczy. Przeglądając te bibliografie należy zwracać uwagę nie tylko na działy pokrywające się z planowanym zakresem opracowywanej bibliografii, ale także na działy pokrewne. Np. Zagadnienia ekonomiczne występują nie tylko w działach: Nauki społeczno-polityczne i ekonomiczne, Planowanie, Finanse, Praca, Handel, ale także w działach: Technika, przemysł, rzemiosło, Transport i łączność, Gospodarstwo wiejskie.

Nadto należy przejrzeć bibliografię tytułów czasopism¹¹ i sprawdzić, czy nie ma tam tytułów czasopism nie uwzględnionych w *Bibliografii Zawartości Czasopism*, które trzeba by przejrzeć dodatkowo.

Pewną pomocą w zbieraniu materiałów bieżących mogą być wycinki prasowe, które można abonować (w zakresie wybranej dziedziny) w Dziale Dokumentacji Prasowej R. S. W. „Prasa“. Dostarczane wycinki obejmują artykuły zarówno z dzienników jak i czasopism. Przy sporządzaniu opisów na podstawie wycinków trzeba pamiętać o konieczności sprawdzenia z autopsji cytaty wydawniczej, gdyż dołączane do wycinków informacje o pochodzeniu artykułu mogą być niekiedy mylne (np. częste jest podawanie tytułu czasopisma, do którego jest dołączany dodatek tygodniowy pod własnym tytułem, zamiast tytułu tego dodatku; mylnie bywają cytowane numery lub strony, błędnie oznaczane mutacje przy artykułach z dzienników itp.).

---

⁹ Ostatnio ogłoszony był oprac. przez A. Łasiewicką *Wykaz bieżących bibliografii specjalnych w Polsce (stan 1955)*. — Biul. Inst. Bibliogr. 1956 t. 5 nr 1.

¹⁰ Zarówno *Przewodnik Bibliograficzny* jak i *Bibliografia Zawartości Czasopism* mają część nakładu w postaci egzemplarzy jednostronnie drukowanych w celu umożliwienia wycinania i naklejania opisów poszczególnych pozycji do wykorzystania w katalogach i bibliografiach.

¹¹ W okresie powojennym bibliografia czasopism była opracowywana: przez Wydział Prasowy Min. Informacji i Propagandy za lata 1944-1945, przez Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk za lata 1947-1954, przez „Ruch“ za r. 1957. Bibliografia tytułów czasopism za r. 1958 jest w opracowaniu w Instytucie Bibliograficznym.

B. GROMADZENIE MATERIAŁÓW DO BIBLIOGRAFII RETROSPEKTYWNEJ

Przy podejmowaniu bibliografii retrospektywnej trzeba się upewnić, czy ktoś już nie opracował lub nie pracuje nad taką samą lub pokrewną bibliografią. Uniknie się przez to dublowania pracy, niepotrzebnej straty czasu i kosztów.

Centralną ewidencję bibliografii retrospektywnych planowanych lub będących w opracowaniu prowadzi — jak wiadomo — Instytut Bibliograficzny. Toteż pierwszym obowiązkiem przy podejmowaniu pracy bibliograficznej jest sprawdzenie w centralnej ewidencji i zgłoszenie własnej planowanej bibliografii. Dla ułatwienia Instytut Bibliograficzny ogłasza co pewien czas odpowiedni wykaz¹².

Obok sprawdzenia w centralnej ewidencji trzeba zorientować się, czy podobne bibliografie nie zostały już opublikowane. Źródłem podstawowym do tego jest *Bibliografia bibliografii polskich* W. Hahna (Wrocław 1956), obejmująca materiały ogłoszone do r. 1950¹³. Bibliografie publikowane w następnych latach są wykazywane w rocznej *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce* wydawanej bieżąco przez Instytut Bibliograficzny¹⁴.

Źródła te wskażą, jakie bibliografie z danej dziedziny zostały ogłoszone drukiem. Jeśli takich bibliografii nie znajdziemy albo będą wykazane tylko bibliografie fragmentaryczne, nie wyczerpujące piśmiennictwa całej dziedziny lub zagadnienia bądź odnoszące się tylko do pewnego okresu, wówczas trzeba sprawdzić, czy nie ma innych bibliografii, dotyczących zagadnień pokrewnych, które mogą częściowo zawierać materiał nas interesujący.

Bibliografie specjalne wybrane z bibliografii bibliografii należy przejrzeć i wypisać z nich interesujące nas pozycje. Opisy te najlepiej jest uporządkować w 2 zrębach: według kolejności alfabetycznej

¹² Ostatnim ogłoszonym spisem, obejmującym 641 pozycji, jest opracowany przez J. Kaczanowską *Wykaz polskich bibliografii retrospektywnych niewydanych drukiem: planowanych, opracowywanych i ukończonych (stan 1957 r.)* — *Biul. Inst. Bibliogr.* 1957 t. 6 nr 4.

¹³ Należy jednak mieć na uwadze, że bibliografia ta, aczkolwiek niezastąpiona i wykazująca b. wiele materiałów (6.494 poz.) nie jest kompletna (autor nie zdołał dotrzeć do wszystkich bibliografii). Niektóre uzupełnienia są podawane w recenzjach zarejestrowanych w *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce*.

¹⁴ Wydawana w różnych latach i odcinkach bibliografia ta obejmuje lata od 1945 do 1957 i kontynuowana jest bieżąco jako rocznik.

dla wydawnictw samoistnych i według tytułów czasopism dla artykułów. Te materiały będą stanowiły załączek opracowywanej bibliografii. W osobnym szeregu należy gromadzić tytuły czasopism, które trzeba będzie przejrzeć w celu wybrania i opisanie artykułów nadających się do opracowywanej bibliografii.

Następnym etapem — po przejrzaniu bibliografii bibliografii — jest wykorzystanie bibliografii ogólnych, a więc dla piśmiennictwa XX w. przede wszystkim *Urzędowego Wykazu Druków* i jego kontynuacji *Przewodnika Bibliograficznego*; dla okresów nie objętych tymi bibliografiami należy przejrzeć inne bibliografie ogólne, których wykaz znajdziemy w *Bibliografii bibliografij polskich* W. Hahna. Dla wieków poprzednich podstawowym źródłem, od którego trzeba zacząć poszukiwania bibliograficzne, jest *Bibliografia polska* Estreicherów. Aby ułatwić korzystanie z *Bibliografii polskiej*, należy poinformować, że w pracowni bibliograficznej Instytutu Badań Literackich w Warszawie jest kartoteka, w której opisy z Estreichera, wycięte i naklejone na kartki, są uporządkowane w układzie działowym w 2 oddzielnych zrębach: XV—XVI w.; XVII—XVIII w. (w każdym zrębie — 14 działów)¹⁵.

Dalszym ważnym źródłem uzyskiwania materiałów mogą być katalogi bibliotek ogólnych i specjalnych. Należy wykorzystać przede wszystkim katalogi drukowane, których jest w bibliotekach polskich niestety b. mało (klasycznym przykładem jest bardzo starannie opracowany przez A. Grodka *Katalog Biblioteki SGH. 1: Nauki ekonomiczne i handlowe*. Warszawa 1939-1945) oraz drukowane katalogi centralne, jak A. Szwejczerowej i J. Groszyńskiej: *Spis polskich biologicznych czasopism i wydawnictw ciągłych znajdujących się w bibliotekach polskich* (Warszawa 1952). Prócz centralnych katalogów drukowanych należy wziąć pod uwagę także centralne katalogi kartotekowe¹⁶.

Przed wszystkim jednak trzeba uwzględnić katalogi rzeczowe, w które są zaopatrzone prawie wszystkie biblioteki specjalne. Stan wyposażenia w katalogi rzeczowe bibliotek ogólnych jest niestety niezadowalający; w niektórych bibliotekach nie ma ich wcale, w wielu obejmują wpływy tylko za pewne okresy czasu. W braku katalogów rzecz-

¹⁵ Działy te są następujące: 1. Filozofia. Nauka. Etyka; 2. Historia; 3. Zagadnienia społeczno-polityczno-ekonomiczne; 4. Prawo; 5. Druki prawno-państwowe (konstytucje, uniwersały, statuty); 6. Religia; 7. Medycyna. Przyroda. Fizyka. Astronomia. Astrologia; 8. Matematyka; 9. Filologia polska i obca; 10. Literatura polska; 11. Sztuka; 12. Panegiryki; 13. Dysertacje uniwersyteckie; 14. Druki hebrajskie. — Bliższe informacje o tej kartotece są podane w *Biuletynie Polonistycznym* 1958 z. 1 s. 6-9.

¹⁶ Wykaz centralnych katalogów w Polsce jest podany w pracy J. Czerniatowicz i J. Gruszeckiej: *Centralne katalogi*. — *Biul. Inst. Bibliogr.* 1957 t. 5 nr 3 s. 191-196.

wych można w mniejszych bibliotekach specjalnych przejrzeć w całości katalogi alfabetyczne, natomiast w bibliotekach ogólnych warto je przejrzeć już po zgromadzeniu zasadniczego zrębu materiałów w celu dodatkowego sprawdzenia kompletności piśmiennictwa tych autorów, których nazwiska występują w opisach już zebranych.

Do tego celu może posłużyć gromadzona w Instytucie Bibliograficznym, w związku z opracowaniem bibliografii retrospektywnej XX wieku, kartoteka alfabetyczna prowadzona w dwu zrębach obejmujących różne okresy chronologiczne, mianowicie 1901—1939 i od 1945 (okres okupacyjny nie jest jeszcze systematycznie opracowany); ponadto oddzielna kartoteka poloników zagranicznych także w dwu zrębach: 1901 — VIII 1939 i od IX 1939.

W ten sposób byłyby zebrane materiały odnoszące się do druków zwartych i fragmentarycznie do tytułów czasopism i ich zawartości.

Tytułów czasopism, które należy przejrzeć w całości trzeba szukać w spisach czasopism. Niestety nie ma do dziś pełnej retrospektywnej bibliografii tytułów czasopism polskich. Różne spisy, mniej lub bardziej fragmentaryczne, są wykazane w *Bibliografii bibliografij polskich* W. Hahna i w *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce*¹⁷.

Przy ustalaniu tytułów czasopism trzeba znów pamiętać o odrębnych katalogach bibliotecznych dla czasopism i wydawnictw ciągłych. Ułożone są one prawie zawsze w porządku alfabetycznym. Do wyjątków należy chronologiczny katalog czasopism polskich za okres 1661—1950, wykazujący zbiory Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie (ok. 14.000 tytułów); dla każdego szukającego piśmiennictwa za pewien okres katalog ten może oddać pewne usługi, gdyż pod każdym rokiem są wykazane wszystkie tytuły czasopism posiadanych przez Bibliotekę.

Warto pamiętać o jeszcze jednym źródle informacyjnym, mianowicie o *Bibliografii scalonych spisów zawartości czasopism* Cz. Gutrego (Wrocław 1953), podającej tytuły czasopism, dla których opracowano bibliografie zawartości, indeksy lub spisy treści za okresy co najmniej 3-letnie. Warto przejrzeć scalony spis takiego czasopisma, którego normalnie by się nie przeglądało w całości; mogą się w nim bowiem znajdować pozycje przydatne dla opracowywanej bibliografii. Ponadto — zwłaszcza jeśli są to bibliografie zawartości czasopisma lub spisy treści obejmujące większe okresy czasu — mogą niekiedy zawierać rozwiązania kryptonimów lub ustalać autorstwo prac anonimowych.

---

¹⁷ Informacje o wydanych w okresie powojennym bieżących bibliografiach tytułów czasopism są podane w przypisie 11.

Pewne materiały uzupełniające (raczej dla starszego piśmiennictwa) można także znaleźć w pracach monograficznych, związanych tematycznie z dziedziną lub zagadnieniem, stanowiącym przedmiot opracowywanej bibliografii. Prace te będące wynikiem długich nieraz i szczegółowych poszukiwań mogą zawierać w zestawieniach wykorzystanego piśmiennictwa, w przypisach lub w samym tekście nieco uzupełniających informacji bibliograficznych.

Te dwa ostatnie źródła bibliograficzne należy raczej wykorzystywać już po zebraniu zasadniczego zrębu materiałów i przejrzaniu podstawowych czasopism.

C. AUTOPSJA

Opisy zebrane z różnych bibliografii, katalogów i innych źródeł informacyjnych są dopiero surowcem, z którego będzie się kształtować bibliografię, — surowcem, który musi ulec uszlachetnieniu przez autopsję, czyli skonfrontowanie opisu z oryginalnym tekstem. Autopsja umożliwi poprawienie i ujednostajnienie formy opisu, gdyż opisy przejęte z różnych źródeł są sporządzane według różnych metod, często niedokładne — zwłaszcza w starszych bibliografiach. Następnie pozwoli ona na sporządzenie adnotacji bądź objaśnienie niedokładnego lub niejasnego tytułu, wreszcie umożliwi dokładny przydział rzeczowy. Dzięki autopsji część materiału odrzuci się jako nie wchodzący w zakres opracowywanej bibliografii lub mało wartościowy.

Zasadniczo powinno się zawsze dążyć do tego, aby robić opisy na podstawie autopsji. Dopuszczalne jest jednak przejmowanie opisów z innych bibliografii bez dokonywania autopsji, należy jednak zaopatrywać takie opisy specjalnymi znakami (np. gwiazdką), jeżeli bibliografia, z której opis przejęto nie daje pełnej gwarancji dokładności. Taki znak specjalny orientuje czytelnika i w razie istnienia błędu, niedokładności lub nieodpowiedniego przydziału rzeczowego zwalnia od odpowiedzialności autora bibliografii.

6. WSKAZÓWKI PRAKTYCZNE

1. Zależność opisów od projektowanego układu. Przy sporządzaniu opisów należy pamiętać o przyszłych potrzebach układu. Wprawdzie norma opisu zasadniczego przewiduje, że powinien on wymieniać także cechy potrzebne do zaklasyfikowania rzeczowego dokumentu, jeśli się jednak zakłada bardziej rozbudowany układ systema-

tyczny lub ma się zamiar stosować układ logiczny w obrębie nagłówków rzeczowych, wówczas mogą się okazać za mało szczegółowe te cechy, które by nawet wystarczyły do poprawnego ogólnego zaklasyfikowania, i trzeba by ponownie sięgać do dokumentu po dokładniejsze dane. Uniknąć tego można przez podawanie informacji bardziej szczegółowych już w momencie sporządzenia opisu zasadniczego bądź w tekście adnotacji, bądź w postaci uwag dodatkowych (pisanych np. poza opisem na dole lub na górze karty), które będą miały znaczenie tylko dla klasyfikującego, a nie wejdą do opisu.

Jeśli się projektuje układ klasowy lub przedmiotowy, należy także formułować odpowiednie nagłówki rzeczowe już w chwili sporządzania opisu, gdyż ich dokładne sprecyzowanie (zwłaszcza nagłówków przedmiotowych) może być zapewnione tylko przy wglądzie w treść opisywanego dokumentu.

2. Dokładność w pracy jest niezbędnym warunkiem dobrej bibliografii: przez dokładny i wierny opis zapewnia się wiarygodność bibliografii. Nie należy lekceważyć czytelności sporządzanych opisów, zwłaszcza zapisywania nazwisk, numeracji i paginacji. Wiele błędów, zwłaszcza gdy maszynopis jest przepisywany z kartek przez inną osobę niż sporządzająca opis (co jest raczej regułą), wynika stąd, że opisy na kartkach bywają nieczytelne. Czytelność zapisów ma szczególne znaczenie przy pracy zespołowej, gdyż zdarza się, że już sam redaktor nie może odcyfrować zapisów, a cóż dopiero maszynistka.

3. Konsekwencja w stosowaniu przyjętych zasad. Niedopuszczalna jest zmiana metody w czasie pracy. Np. w *Bibliografii F. F. Chopina* oprac. przez B. E. Sydowa zmieniono sposób opisu pozycji kryptonimowych; do połowy bibliografii podawano kryptonimy w tej kolejności liter, jaką zastosował dany autor podpisujący swoją pracę, a od połowy bibliografii przedstawiano kolejność liter w kryptonimie (suponując, że pierwsza litera jest skrótem imienia); w konsekwencji identyczny kryptonim tego samego autora ma odmienną formę w różnych opisach np. (Z. D. poz. 2290a, D. Z. poz. 4566). Wprawdzie autor podał informację o tym (przed indeksem), ale czytelnik nie zawsze będzie o tym pamiętał przy korzystaniu z poszczególnych opisów.

Z dwójga złego lepsza jest konsekwencja przy niewłaściwych założeniach metodycznych (ostatecznie z przedmowy może się czytelnik dowiedzieć o stosowanych zasadach), niż zmiana złych założeń na lepsze w czasie pracy, co powoduje niekonsekwencje w części bibliografii i w rezultacie dezorientuje czytelnika.

4. Kartoteki pomocnicze przy opracowywaniu bibliografii. W celu kontrolowania pracy w toku zbierania materiałów należy prowadzić bieżąco: 1) wykaz wykorzystanych źródeł bibliograficznych, i 2) wykaz wykorzystanych czasopism, z zaznaczeniem numerów przejrzanych. W tych wykazach (utrzymywanych w formie kartoteki i w kolejności alfabetycznej, choćby nawet było niedużo kart) warto także podawać sygnatury książek i czasopism, z zaznaczeniem sigłów bibliotek, jeśli się korzysta z kilku księgozbiorów. W razie potrzeby dodatkowego sprawdzenia jakiejś pozycji nie trzeba już sięgać do katalogu biblioteki.

5. Kartki z opisami. Opisy należy sporządzać na luźnych kartkach jednakowej wielkości, co zapewnia łatwiejszą manipulację przy opracowywaniu i szeregowaniu. Format kart jest uzależniony od długości opisów. Gdy mają one pomieścić tylko opisy rejestracyjne, najdogodniej jest wybrać tzw. format międzynarodowy (75×125 mm); jeśli jednocześnie mają zawierać dłuższe adnotacje, praktyczniej będzie pisać na kartkach większych, np. formatu A6 (105×148 mm). Należy zapisywać wszystkie składniki opisu jeden za drugim, jedynie adnotacje zaczynając od nowego wiersza z wcięciem.

Pożądane jest, aby opisy sporządzane przez różnych pracowników w ramach pracy zespołowej były zaopatrzone w inicjały osób opracowujących w celu łatwiejszej kontroli pracy.

6. Szeregowanie sporządzonych opisów. Przy opracowywaniu bibliografii bieżącej najlepiej jest układać opisy prowizorycznie w zamierzonym układzie rzeczowym (zob. rozdział VI o układzie) lub w szeregu alfabetycznym, przy bibliografii retrospektywnej — w układzie alfabetycznym. Szeregowanie alfabetyczne nie jest jednak wskazane w przypadkach pracy zespołowej zarówno w bibliografii bieżącej jak retrospektywnej, jeśli opisy mają być kontrolowane przez kierownika zespołu lub przy ostatecznej redakcji przez redaktora bibliografii. Wówczas bardziej wskazane jest układanie zrobionych opisów artykułów w kolejności alfabetycznej tytułów czasopism, a w ich obrębie według roczników i zeszytów. Wydawnictwa samoistne mogą i wtedy pozostawać w kolejności alfabetycznej. W miarę sprawdzania opisy te mogą być układane — w sposób opisany w rozdziale VI o układzie — według projektowanego dla danej bibliografii układu zasadniczego.

ROZDZIAŁ V

OPIS BIBLIOGRAFICZNY

Opracowała *Maria Lenartowicz*

1. Ogólne zasady opisu bibliograficznego: A. Rodzaje opisu bibliograficznego; B. Normalizacja opisu bibliograficznego; C. Jednostki bibliograficzne; D. Podstawa opisu bibliograficznego; E. Technika opisu bibliograficznego. — 2. Elementy opisu bibliograficznego: A. Wybór początkowego elementu opisu (autor bądź tytuł); B. Forma nazwy autorskiej; C. Współpracownicy; D. Tytuł; E. Cechy wydawnicze; F. Opis zewnętrzny; G. Adnotacje; H. Inne elementy opisu. — 3. Opis bibliograficzny poszczególnych rodzajów dokumentów: A. Wydawnictwa zwarte, części wydawnictwa seryjnego lub zbiorowego; B. Wydawnictwa ciągłe; C. Utwory; D. Fragmenty; E. Różne wydania i przekłady tego samego dzieła.

1. OGÓLNE ZASADY OPISU BIBLIOGRAFICZNEGO

A. RODZAJE OPISU

Poprzedni rozdział omówił dwa kolejne etapy pracy przy sporządzaniu spisu bibliograficznego: przygotowanie planu oraz gromadzenie materiałów. Z tym drugim etapem pracy związana jest czynność sporządzania opisów poszczególnych dokumentów, które mają być w bibliografii zarejestrowane.

Opisanie dokumentu polega na wymienienu jego cech indywidualnych, wyraźnie go charakteryzujących i pozwalających na odróżnienie go od innych dokumentów. Opis bibliograficzny może być bardziej lub mniej szczegółowy. Można w nim zwracać specjalnie uwagę na takie lub inne cechy dokumentu. Dlatego przed przystąpieniem do gromadzenia materiału należy ustalić dokładne zasady opisu obowiązujące w opracowywanej bibliografii. Jak już wiadomo z poprzedniego rozdziału, muszą one być ściśle dostosowane do jej zakresu, zasięgu i przeznaczenia.

Zakres bibliografii wpływa na ustalenie elementów opisu i ich kolejności. Bibliografia ogólna narodowa wymienia zazwyczaj szereg szczegółowszych danych o dokumencie, np. nazwę drukarni, dokładny opis zewnętrzny. Bibliografia specjalna ograniczy liczbę elementów do niezbędnych — poda informację jedynie o tych współpracownikach, którzy są dla niej istotnie ważni, pominie nazwę drukarni, może określić objętość wymieniając tylko główny zrab stron liczbowanych itp. Zrozumiałe przy tym, że zupełnie inne problemy związane z opisywaniem dokumentów wyłaniają się przy opracowywaniu bibliografii geologicznej, a inne w bibliografii literackiej. Niektóre z bibliografii specjalnych wymagają całkowicie odrębnego traktowania pewnych rodzajów dokumentów, odmiennego od ogólnie przyjętych zasad, że tu wymienimy zagadnienie opisu recenzji w bibliografiach osobowych (por. s. 268-269).

Należy też wziąć pod uwagę zasięg formalny bibliografii. Przedmiotem opisu bibliograficznego są najczęściej dokumenty z tekstem słownym, mapy, nuty, ryciny. Każdy z tych typów wymaga odmiennej charakterystyki, a więc i metody opisu. Również i w obrębie dokumentów z tekstem słownym różne cechy wydawnictw zwartych, ciągłych, artykułów wymagają różnych metod opisu.

Zasięg chronologiczny bibliografii także ma wpływ na opis. W bibliografii retrospektywnej wystąpią zagadnienia opisu wielu wydań tego samego dzieła, długich ciągów czasopism, nieznane bibliografii bieżącej.

Wreszcie ważny jest język rejestrowanych w spisie publikacji. Gdy będzie to język obcy, może zajść konieczność tłumaczenia tytułów na polski.

Przeznaczenie bibliografii decyduje o zadaniach, jakie powinien spełnić zastosowany w niej opis. Może on tylko informować użytkownika o istnieniu dokumentów rejestrowanych w bibliografii. Czasem powinien ułatwić bliższą orientację, czy leżą one w polu jego szczegółowych zainteresowań. W bibliografiach analitycznych opis może niekiedy zastąpić sam dokument i zwolnić od bezpośredniego zapoznania się z jego treścią¹.

Te wymagania stawiane opisowi zdecydują, czy bibliograf zwróci większą uwagę na cechy wydawnicze czy piśmiennicze dokumentu i jak szczegółowo je uwzględni.

Na ostateczny wygląd opisów wpływa także układ bibliografii, jest to jednak zagadnienie wyłaniające się przy redagowaniu bibliografii, a nie przy sporządzaniu poszczególnych opisów (por. s. 79-80 i s. 168-172).

Opis, który podaje przede wszystkim cechy wydawnicze dokumentu, nosi nazwę opisu zasadniczego lub rejestracyjnego. W pełnym opisie zasadniczym wymienia się w ustalonym porządku dane zawarte głównie w tytulaturze dokumentu (autorstwo, tytuł z dodatkami, adres wydawniczy i in.) oraz dotyczące postaci zewnętrznej (format, objętość, technika wykonania). Jest to rodzaj opisu najczęściej stosowany w głównym zrębie bibliografii specjalnych, gdyż pozwala na rozpoznanie dokumentu i zorientowanie się w jego przydatności. Pamiętać jednak trzeba, że w wypadku, gdy wymienione cechy wydawnicze nie dość jasno charakteryzują dokument, należy uzupełnić opis krótkim objaśnieniem treści publikacji.

Opis zasadniczy skrócony ogranicza się do podania najważniejszych elementów tytulatury koniecznych do identyfikacji dokumentu. W głównym zrębie bibliografii w sposób skrócony opisuje się dalsze części

---

¹ Pomija się tu całkowicie zadania opisu w bibliografii zalecającej, której poświęcony jest rozdział IX.

wydawnicze dokumentu, rejestrowane w kolejnych odcinkach bibliografii bieżącej, następne wydania tego samego dzieła, dokumenty notowane tylko ze względu na recenzje itp. Opis jeszcze bardziej zwięzły, pozwalający na identyfikację tylko w obrębie danej bibliografii, występuje także w niektórych indeksach do bibliografii.

Opis adnotowany zawiera prócz opisu zasadniczego adnotację podającą bliższe wiadomości o dokumencie. Jeżeli dotyczy ona cech wydawniczych dokumentu, jego historii, przeznaczenia czytelniczego, powiązania bibliograficznego z innymi dokumentami, nazywa się ją adnotacją księgoznawczą. Najczęściej jednak adnotacja charakteryzuje bliżej treść dokumentu — stąd nazwa adnotacji treściowej. Przeznaczenie bibliografii decyduje o szczegółowości informacji treściowej zawartej w adnotacji.

B. NORMALIZACJA OPISU BIBLIOGRAFICZNEGO

Pomocą w ustaleniu zasad opisu w opracowywanej bibliografii są normy bibliograficzne, które podają ogólne reguły opisu oraz przepisy dostosowujące go do potrzeb różnych rodzajów bibliografii.

Dotychczas ukazało się pięć norm dotyczących opisu bibliograficznego, w przygotowaniu jest szereg dalszych.

Wśród norm już ogłoszonych na pierwszym miejscu należy wymienić normę *Opis zasadniczy w bibliografii bieżącej dziedzin lub zagadnień* (PN/N-01152), zawiera ona bowiem szereg ustaleń terminologicznych oraz podaje najbardziej podstawowe zasady opisu bibliograficznego.

Norma *Opis zasadniczy w bibliografii retrospektywnej dziedzin lub zagadnień* (PN-56/N-01156) omawia tylko wypadki typowe dla tego rodzaju bibliografii, powołując się na ogólne zasady przedstawione w normie poprzedniej.

Skrócony opis bibliograficzny (PN-56/01155) — to norma przeznaczona również dla autorów, redaktorów i bibliotekarzy. Przedstawia ona opis bibliograficzny zalecony w bibliografiach załącznikowych, w przypisach do prac publikowanych oraz w samym tekście publikacji. Bibliotekarze stosują ten rodzaj opisu w swoich pracach informacyjnych: kartotekach zagadnieniowych, zestawieniach bibliograficznych oraz wykazach nabytków bibliotek.

W druku jest norma poświęcona adnotacjom treściowym. Omawia ona rodzaje adnotacji, ich terminologię, podkreślając i — wobec mnogości przypadków — formułując tylko wymagania ogólne stawiane bibliografowi.

Norma *Skróty wyrażen typowych w opisie bibliograficznym i katalogowym* (PN-57/N-01158) podaje zasady skracania i wykaz skrótów najczęściej używanych wyrazów pospolitych, polskich i obcych. Norma ta powinna znaleźć zastosowanie w bibliografiach, katalogach bibliotecznych i księgarskich, informatorach wydawniczych i przyczynić się do zlikwidowania istniejących w nich pod tym względem rozbieżności.

Skróty tytułów czasopism (PN/N-01150) — to norma przedstawiająca zasady skracania tytułów periodyków polskich i zagranicznych. Uzupełnienie jej stanowi wykaz skrótów zamieszczony w *Biuletynie Instytutu Bibliograficznego* t. 4 nr 1 i 4, zawierający skróty tytułów czasopism wychodzących w Polsce oraz słowniczek ułatwiający skracanie tytułów nie uwzględnionych w wykazie. W słowniczku podane są nadto skróty wyrazów najczęściej występujących w tytułach czasopism zagranicznych. Według zasad przedstawionych w normie można także skracać nazwy wydawnictw zbiorowych i seryjnych.

W druku jest norma transliteracji alfabetów cyrylickich. Podaje ona zasady transliteracji oraz tablice transliteracyjne nowożytnych języków: rosyjskiego, białoruskiego, ukraińskiego, serbskiego i macedońskiego. Norma uwzględnia wytyczne zalecenia Międzynarodowej Organizacji Normalizacyjnej (International Organization for Standardization — ISO) dążącej do unifikacji zasad transliteracji liter cyrylickich w skali międzynarodowej.

Normy odnoszące się bezpośrednio do opisu bibliograficznego ustalają tylko ogólne jego zasady i nie mówią, jak rozstrzygać szczegółowe przypadki. Pomocą będą wtedy dla bibliografa przyjęte zwyczaje katalogowania alfabetycznego. Najpraktyczniej jest korzystać ze *Skróconych przepisów katalogowania alfabetycznego* opracowanych przez J. Grycza i W. Borkowską (Wyd. 2 popr. Warszawa 1949). Dotychczasowe posługiwanie się nimi wykazało jednak konieczność poddania tych przepisów szczegółowej rewizji. Prace nad przygotowaniem nowych zasad katalogowania są w toku².

Ograniczając się do przedstawienia ogólnych reguł opisu bibliograficznego, normy zostawiają pewną swobodę autorom i redaktorom bibliografii. Obowiązki ich będą polegały więc nie tylko na wyborze odpowiedniego dla danej bibliografii rodzaju opisu, ale także na sprecyzowaniu szczegółowych przepisów w niej obowiązujących, o czym była mowa w rozdziale IV o ustaleniu planu bibliografii (s. 72).

---

² Pewne projekty zmian i uproszczeń przedstawiła W. Borkowska w rozdziale: *Katalog alfabetyczny* (W: *Bibliotekarstwo naukowe*. Warszawa 1956). Ze względu na dużą liczbę przykładów praca ta może być pomocą dla bibliografa.

C. JEDNOSTKI BIBLIOGRAFICZNE

Bibliografie rejestrują dokumenty tekstowe przeważnie drukowane. Norma opisu zasadniczego w bibliografii bieżącej wyróżnia wspomniane już w rozdziale I (Przedmiot i zadania bibliografii, s. 18-19) trzy rodzaje jednostek bibliograficznych: wydawnictwa, utwory i fragmenty.

Jak wiadomo, w y d a w n i c t w a m i nazywamy dokumenty samoistne piśmienniczo i wydawniczo, stanowiące odrębne całości zarówno pod względem treściowym jak i poligraficznym. Rozróżnia się wśród nich wydawnictwa zwarte i ciągłe. Pierwsze — to przede wszystkim odrębne wydania dzieł jedno- lub wielotomowych. Mogą one być wydane samodzielnie albo wchodzić w skład wydawnictw zbiorowych lub seryjnych. Należą tu także wydawnictwa usamoistnione pod względem wydawniczym: odbitki i nadbitki. Do wydawnictw ciągłych zalicza się czasopisma oraz wydawnictwa seryjne i zbiorowe traktowane jako całość.

Wydawnictwem nazwiemy np. samodzielne wydanie *Popiołów Żeromskiego*, a także tę samą powieść wydaną w obrębie *Dzieł zbiorowych*. Wydawnictwem jest poszczególny tom *Biblioteki Narodowej* i cała ta seria, podobnie są nimi każdy zeszyt *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska* i *Annales* traktowane w całości. Wydawnictwami są również samoistne wydawniczo dodatki do czasopism, posiadające własny tytuł, numerację i paginację.

U t w o r y bibliograficzne są samoistne pod względem piśmienniczym czyli treściowym, stanowiąc wydawniczo części wydawnictwa zwartego lub czasopisma. Utworem w terminologii bibliograficznej jest więc rozprawa opublikowana w pracy zbiorowej, wiersz ogłoszony w antologii. Jako utwór traktuje się także przedmowę napisaną przez jednego autora do dzieła innego autora. Najliczniejszą jednak grupę stanowią tu artykuły, teksty literackie i notatki z czasopism.

F r a g m e n t e m bibliograficznym nazywamy tekst niesamoistny zarówno pod względem piśmienniczym jak i wydawniczym. Będą to więc rozdziały i ustępy wydawnictwa lub utworu. Konieczność wyróżnienia tego rodzaju jednostek bibliograficznych płynie stąd, że często całość wydawnictwa lub utworu nie interesuje tematycznie danej bibliografii, ale obchodzi ją tylko jakiś jego ustęp. Należy zwrócić uwagę na różnice między znaczeniem słowa „fragment“ w terminologii bibliograficznej i w użyciu potocznym. Fragment *Chłopów* Reymonta opublikowany np. pt. *Śmierć Boryny* w formie książki traktujemy w bibliografii jako wydawnictwo. Ten sam fragment ogłoszony w czasopiśmie nazwiemy utwo-

rem. Fragmentem bibliograficznym będzie on wówczas, gdy opisujemy go jako jeden z rozdziałów wydawnictwa zawierającego całą powieść³.

Można wyróżnić jeszcze czwarty rodzaj jednostek bibliograficznych, nie wymieniony w normie: samoistne wydawniczo a niesamoistne pod względem piśmienniczym. Przykładami tego rodzaju jednostek są poszczególne poszyty wydawnictwa poszytowego (np. *Polskiego słownika biograficznego*) czy oddzielne tomy wydawnictwa wielotomowego (np. *Po-topu Sienkiewicza*). W praktyce opis ich kształtuje się według tych samych zasad, jakie ustalają opis wydawnictw, w dalszym ciągu rozdziału będą one wobec tego omówione razem z wydawnictwami.

D. PODSTAWA OPISU BIBLIOGRAFICZNEGO

Najwłaściwiej można opisać dokument mając go w ręku. *A u t o p s j a* pozwala na sporządzenie opisu w sposób dokładny i poprawny oraz zgodny z przepisami ustalonymi dla danej bibliografii⁴.

Niekiedy jednak przejmujemy się opisy z innych źródeł. Dzieje się to wtedy, gdy nie można dotrzeć do opisywanego dokumentu lub gdy przygotowany spis opiera się na materiale rejestrowanym w innych bibliografiach. W tych wypadkach obowiązuje dostosowanie przejętego opisu do zasad ustalonych dla opracowywanej bibliografii. Skrupulatność bibliograficzna wymaga, by w razie wątpliwości, czy źródło podało pełne i całkowicie pewne dane, opis taki oznaczyć jakimś umownym znakiem, np. gwiazdką.

Jest rzeczą zrozumiałą, że do sporządzenia adnotacji treściowej zapoznanie się z tekstem dokumentu jest niezbędne. Dopuszcza się jednak przejmowanie adnotacji z innej bibliografii analitycznej z podaniem źródła.

Jak już wyjaśniono w rozdziale I (Przedmiot i zadania bibliografii), opis bibliograficzny, charakterystyczny dla wszystkich egzemplarzy otrzymanych z jednego powielenia, uwzględnia zasadnicze cechy bibliograficzne dokumentów: wydawnicze i piśmiennicze.

---

³ Jest to pewna niekonsekwencja. Rozdział *Chłopów* opublikowany jako książka nie uzyskuje samoistności piśmienniczej tylko wydawniczą. Opublikowany w czasopiśmie nie jest samoistny ani piśmienniczo ani wydawniczo. Przykład ten wskazuje na konieczność rewizji dotychczasowych definicji jednostek bibliograficznych.

⁴ Należyte poznanie dokumentu i określenie jego cech ułatwią uwagi zawarte w rozdziale J. Pelcovej: *Książka. Jej rodzaje i cechy*. (W: *Bibliotekarstwo naukowe*. Warszawa 1956).

Opisując książkę lub czasopismo opieramy się przede wszystkim na tytulaturze, tj. napisach informujących o danym wydawnictwie i ułatwiających jego identyfikację. Są to dane o autorze i jego współpracownikach, tytuł z dodatkami, określenie kolejności wydania, adres wydawniczy oraz oznaczenie formy wydawniczej. Najczęściej te wiadomości są podane na obu stronach karty tytułowej, ale znaleźć je można także na karcie przedtytułowej, w metryce wydawniczej, na okładce. Niekiedy należy po nie sięgnąć do samego tekstu książki: przedmowy lub wstępu czy spisu treści. Tytulatura utworów obejmuje przede wszystkim autora i współpracowników oraz tytuł z dodatkami. Uzupełniające dane można znaleźć ponad i pod tekstem utworu lub w spisie treści wydawnictwa zawierającego dany utwór. Trzecim składnikiem opisu utworu, potrzebnym do jego identyfikacji, są elementy zawarte w tytulaturze wydawnictwa, w którym znajduje się utwór. Te elementy — to cechy wydawniczo-formalne, które w opisie tworzą tzw. cytataę wydawniczą (por. s. 106).

Przy opisie bibliograficznym bierze się pod uwagę wszystkie elementy tytulatury niezależnie od ich rozmieszczenia, nie zaznaczając, gdzie znajduje się dana informacja. Zdarza się jednak, że ta sama informacja podana jest w kilku miejscach w różnych formach, np. inaczej brzmi tytuł wymieniony na karcie tytułowej książki, a inaczej na jej okładce. Bibliograf obowiązany jest zaznaczyć tego rodzaju różnice, cytując obie odmiany.

Nie zawsze uda się odnaleźć w samym dokumencie wszystkie dane niezbędne do sporządzenia prawidłowego opisu. Zdarza się także, że informacje zawarte w tytulaturze budzą wątpliwości, wymagają sprawdzenia lub uzupełnienia. Obowiązkiem opisującego jest ustalenie i podanie możliwie dokładnych i pewnych danych o dokumencie. Pomocą w tych poszukiwaniach służą bibliografie, katalogi biblioteczne oraz inne wydawnictwa informacyjne. Np. przy ustalaniu oryginalnej formy nazw osobowych wypadnie nieraz sięgnąć do encyklopedii i słowników biograficznych. Rozwiązywanie pseudonimów i kryptonimów ułatwią także odpowiednie słowniki, np. *Słownik pseudonimów i kryptonimów pisarzy polskich lub Polski dotyczących* opracowany przez Adama Bara. T. 1-3 (Kraków 1936-1938)⁵.

Wszystkie części opisu wprowadzone do niego spoza tytulatury ujmuje się w nawiasy prostokątne (Wyjątki zob. s. 90, 105, 123). W wypadku gdy bibliograf odkryje, że w tytulaturze podane zostały mylne in-

⁵ Sprostowania i uzupełnienia przynosi artykuł K. Króla: Błędy w słowniku pseudonimów Bara. *Ruch Literacki*. R. 12 : 1937 s. 198-204.

formacje, powinien je sprostować, cytując obok siebie obie formy: błędną i prawidłową, zaznaczając przyczynę zmiany:

Oprac. [właśc. red.] Adam Mauersberger

Tłum. z ros. W[anda] Gadzińska [właśc. Grodzieńska]...

Wreszcie, gdy brak danych potrzebnych do opisu, a i w źródłach nie można znaleźć bliższych wiadomości o dokumencie, bibliograf choć w przybliżeniu stara się je sam ustalić po zapoznaniu się z tekstem publikacji. Najczęściej konieczność taka zachodzi w stosunku do miejsca i roku wydania, ale dotyczyć może również wszystkich innych elementów opisu.

E. TECHNIKA OPISU BIBLIOGRAFICZNEGO

W opisie bibliograficznym w bibliografii specjalnej dziedzin lub zagadnień obowiązuje stosowanie aktualnych zasad pisowni danego języka. Wobec tego pisownię dawną użytą w tytułaturze modernizuje się (np. dyskusysa — dyskusja), nie zaznaczając wprowadzonych zmian. Odnosi się to także do wielkich liter, których używa się zgodnie z zasadami przyjętymi dla danego języka bez wiernego kopiowania pod tym względem karty tytułowej. Zalecenie to jest ważne zwłaszcza w stosunku do tytułów angielskich, które podaje się małymi literami według zwyczajów bibliograficznych.

Przepisy dotyczące modernizacji pisowni nie obowiązują w bibliografiach starych druków. Wszelkich zmian należy także poniechać wówczas, gdy w tytułaturze użyto celowo formy archaicznej.

Alfabet y niełaciński występujące w tytułaturze wymagają specjalnego traktowania. W naszych warunkach mamy najczęściej do czynienia z alfabetami nowożytnych języków: rosyjskiego, białoruskiego i ukraińskiego. Bibliografie postępują z nimi dwójako: zachowują alfabet oryginalny bądź zastępują go łacińskim. W tym drugim wypadku są dwie możliwości. Transliteracja oddaje litery alfabetu cyrylicznego przez określone litery alfabetu łacińskiego bez względu na ich fonetyczne brzmienie. Tablice transliteracyjne znaleźć można w *Skróconych przepisach katalogowania alfabetycznego*. Obecnie — jak już wspomniano — opracowuje się normę, która poda nowe zasady transliteracji uwzględniając wytyczne zalecenia międzynarodowego ISO. Alfabet y cyryliczne mogą być także poddane transkrypcji fonetycznej, tj. odtworzone z uwzględnieniem rzeczywistego brzmienia głosek. Przepisy transkrypcji ostatnio zmodyfikowane zostały zamieszczone w 12 wyd. *Pisowni polskiej* (Wrocław 1957).

W bibliografiach o zasięgu międzynarodowym lub przeznaczonych również dla użytkowników zagranicznych zaleca się stosowanie transli-

teracji. W wypadku podawania opisów cyrylicą praktycznie jest transliterować wyrazy rozpoczynające opis, by ułatwić alfabetyczne porządkowanie opisów. Transkrypcja fonetyczna dopuszczalna jest w bibliografiach przeznaczonych dla szerszego kręgu odbiorców, zwłaszcza w bibliografiach zalecających. Trzeba jednak zdawać sobie sprawę, że stosowanie transkrypcji jest trudne nawet dla bibliografów dobrze znających język.

Podstawą opisu bibliograficznego jest, jak już wskazano, cała tytułatura dokumentu. Nie znaczy to jednak, by opis musiał uwzględniać wszystkie informacje w niej zawarte. Wprost przeciwnie — musi wybrać i podać tylko cechy istotnie charakterystyczne dla danego dokumentu lub specjalnie interesujące w opracowywanej bibliografii. Szczegółowe wymienianie wszystkich danych zawartych w tytułaturze czyni opis rozwlekłym i mało zrozumiałym, nie pozwalając na uchwycenie od razu informacji rzeczywiście ważnych.

Drugim warunkiem przejrzystości opisu jest właściwe uszeregowanie jego składników. Norma opisu zasadniczego ustala określoną kolejność jego podstawowych elementów (autor, tytuł z dodatkami, oznaczenie wydania, oznaczenie części wydawniczych, adres wydawniczy lub cytata wydawnicza, opis zewnętrzny). Takie uporządkowanie elementów zgodne jest z powszechnie przyjętymi zasadami katalogowania alfabetycznego i bardzo praktyczne: pozwala na spożytkowanie bez żadnych przeróbek poszczególnych opisów w kartotekach bibliograficznych, ułatwia czytelnikom szybkie sporządzenie notatki bibliograficznej w toku lektury bibliografii itp. Niektóre bibliografie zmieniają jednak kolejność elementów.

Najczęściej spotykaną zmianą w zaleconym porządku jest wysuwanie na czoło opisu tytułu publikacji (tak postępowała np. *Polska Bibliografia Analityczna*). Przetawienie to uzasadniane bywa wygodą użytkownika — tytuł rzekomo zapoznaje go od razu z treścią dzieła, gdy nazwisko autora może mu nic nie mówić. Twierdzenie to jest niesłuszne, gdyż nie zawsze tytuł rzeczywiście orientuje w treści publikacji, a ten sam cel — ułatwienie czytelnikowi uchwycenia przede wszystkim tytułu — można osiągnąć przez graficzne jego wyróżnienie, np. wytłuszczenie.

Normy przewidują używanie w opisach bibliograficznych nawiasów dwójakiego rodzaju: prostokątnych i skośnych. W prostokątnych nawiasach ujmuje się dane pochodzące spoza tytułatury. Nie stosuje się ich jednak w opisie zewnętrznym ani w adnotacji. (Przypadki wyjątkowe zob. przykł. 34). Wobec tego adnotacja nie rozróżnia informacji wziętych z dokumentu od dodanych przez bibliografa. Jeszcze pewna rada praktyczna: duża ilość nawiasów prostokątnych może zaciemnić opis. Niebezpieczeństwo to grozi zwłaszcza przy rozwiązywaniu skrótów nazw

wielowyrzowych. W tym wypadku dogodniej jest zacytować skrót występujący w tytulaturze, a następnie w nawiasie podać pełne jego rozwiązanie niż uzupełniać poszczególne wyrazy skrócone, np.:

Działalność TUR [Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego] w nowej Polsce.

Nawiasy skośne służą według normy do oddania w opisie nawiasów użytych w tytulaturze. Jedynie nawiasy w formułach matematycznych i chemicznych pozostają bez zmian. W stosunku do nawiasów skośnych wysuwany jest często zarzut, że są bezkierunkowe, nie wiadomo gdzie taki nawias się otwiera, a gdzie zamyka. Wobec tego bywa w bibliografiach zastępowany przez nawias okrągły. Tak postępuje się np. w *Polskiej Bibliografii Literackiej* wydawanej przez Zakład Narodowy im. Ossolińskich⁶.

Modernizacja pisowni tytulatury jak również skasowanie nawiasów okrągłych, stosowanych w opisie katalogowym dla oznaczenia danych zaczerpniętych z dokumentu, ale spoza karty tytułowej (z jej odwrotnej strony, z okładki itp.), powoduje niebezpieczeństwo zatarcia całkowicie obrazu karty tytułowej. Jest ono tym większe, że opis bibliograficzny przewiduje przecież określoną kolejność wymienianych w nim elementów. Wychodzi się w tym wypadku z założenia, że dla użytkownika ważniejsze jest podanie wyczerpujących informacji o dokumencie niezależnie od tego, skąd są one wzięte. Postępowanie takie budzi jednak obawę, że czytelnik może mieć trudności z odnalezieniem książki w katalogu bibliotecznym lub zidentyfikowaniem określonego egzemplarza. Dlatego też należy w tym wypadku zachować pewną ostrożność. Jest ona konieczna zwłaszcza przy podawaniu informacji zaczerpniętych z tekstu publikacji, np. ze spisu treści, z przedmowy. Niejednokrotnie praktyczniej będzie nie przenosić ich do opisu zasadniczego, a podać raczej w adnotacji. Np. nazwiska autorów opracowujących poszczególne rozdziały w dziełach autorskich wzięte z przedmowy należy raczej wymienić w adnotacji, choć właściwe miejsce dla wszystkich współpracowników przewidziane jest po tytule (por. s. 96-99).

Wiele kłopotów sprawia zazwyczaj stosowanie znaków przestankowych. Bibliografowie skłonni są w tym wypadku do przesady i do przywiązywania nadmiernej wagi do spraw interpunkcji. Złoty środek — to stosowanie znaków przestankowych tylko wtedy, gdy potrzebne są one dla jasności i wyrazistości opisu. I tak użyjemy kropki dla oddzielenia tytułu od podtytułu, chociaż nie było jej w tytulaturze, natomiast części adresu wydawniczego czy cytaty wydawniczej wyliczymy

⁶ *Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce* stosowała nawiasy skośne w latach 1952-56, od 1957 zmieniła je na nawiasy okrągłe.

bez oddzielenia ich znakami przestankowymi. Trzeba bowiem pamiętać o użytkowniku, dla którego jest jedynie ważne, by opis był jasny i zrozumiały bez konieczności wnikania, co może oznaczać taki lub inny znak. Dla dobra czytelnika, a także osób opracowujących bibliografię, ważne jest tu, jak i we wszystkich innych sprawach opisu, ustalenie z góry obowiązujących przepisów i konsekwentne ich przestrzeganie.

Sporo wątpliwości budzi także sprawa stosowania skrótów w opisie bibliograficznym. Z jednej strony zaleca się używanie skrótów ze względu na oszczędność miejsca, z drugiej — podkreśla się konieczność rozwiązywania skrótów występujących w tytułaturze dokumentu dla uczynienia opisu jasnym i zrozumiałym. Nie są to jednak bynajmniej zalecenia sprzeczne z sobą.

Rozwiązania wymagają przede wszystkim skrótów rozpoczynające tytuł (por. s. 100). Jest to tym bardziej konieczne, że tytuł bywa podstawą szeregowania pozycji w porządku alfabetycznym. Poza tym rozwiązywać należy wszystkie skrótów, które mogą powodować niezrozumiałość opisu. W praktyce są to najczęściej skróty nazw własnych. Gdy dany skrót występuje w opisie kilkakrotnie, pełne jego rozwiązanie podajemy tylko raz.

Natomiast skracać można i należy wyrazy pospolite często powtarzające się w opisach, takie jak np. oznaczenie części wydawniczych w wydawnictwie zwartym, częstotliwości w czasopiśmie, określenie udziału współpracowników w opublikowaniu dzieła itp. Czytelnik szybko przyzwyczaja się do nich i odczytywanie ich nie sprawia mu trudu. Norma *Wyrażenia typowe w opisie bibliograficznym i katalogowym* zawiera wykaz skrótów tych najczęściej występujących określeń w językach polskim i obcych. Skróty te opracowano z troską o ich czytelność i jasność. Spis bibliograficzny stosujący skróty (zwłaszcza idące dalej od ogólnie przyjętych) powinien być zaopatrzony w ich wykaz, by w każdej chwili umożliwić czytelnikowi odnalezienie pełnego rozwiązania skróconego wyrażenia.

Bez większej szkody dla jasności opisu można także skracać nazwy własne powtarzające się w opisach i występujące zawsze w tym samym miejscu, jak: nazwy miejsc wydania, instytucji wydawniczych, serii, tytuły czasopism w cytatach wydawniczych. Skracać nazwy instytucji wydawniczych czy serii lepiej jest nie posuwać się zbyt daleko, a stosować raczej skróty łatwe do odczytania i nie wymagające podawania wykazu rozwiązanych nazw. (Skróty literowe występujące w tytułaturze powinny być i w tym wypadku rozwiązane). Zasady skracania tytułów czasopism zostały ustalone odpowiednią normą (s. 85).

Powyższe uwagi o konieczności doboru elementów opisu, ich właściwego uszeregowania i sformułowania można zilustrować dwoma opisami tego samego dokumentu. W pierwszym z nich przestrzegane są zasady szczegółowości opisu, wiernego kopiowania karty tytułowej oraz rozdzielania wszystkich jego elementów kropkami lub przecinkami. Drugi opis sporządzony został zgodnie z normą opisu zasadniczego.

Przykład 1:

- a) BROSS WIKTOR dr med., profesor nadzw. chirurgii Akad. Med. we Wrocławiu [i] KOCZOROWSKI STEFAN dr med., docent chirurgii Akad. Med. we Wrocławiu
Chirurgia. Część II. Schorzenia chirurgiczne narządów klatki piersiowej. Wydanie II uzupełnione. Warszawa. 1954. Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich. Krakowska Drukarnia Naukowa, Kraków, ul. Czapskich 4. 8° (240×170), str. 199+1 nlb., nakład 5160 egz., zł 15.30⁷.
- b) BROSS Wiktor, KOCZOROWSKI Stefan:
Chirurgia. Wyd. 2 uzup. Część II: Schorzenia chirurgiczne narządów klatki piersiowej. Warszawa 1954 Państw. Zakł. Wydawn. Lek. 8° ss. 199, nlb. 1, ilustr., bibliogr. s. 194.

Organizacja prac przy sporządzaniu opisów i ich korekcie omówiona została w rozdziale poprzednim. Prace redakcyjne częściowo uwzględniono w rozdz. niniejszym, (s. 126—134), częściowo zaś w rozdziale VI. Układ bibliografii (s. 168—172).

2. ELEMENTY OPISU BIBLIOGRAFICZNEGO

A. WYBÓR POCZĄTKOWEGO ELEMENTU OPISU (AUTOR BĄDŹ TYTUŁ)

Najbardziej charakterystycznymi cechami dokumentu są autor i tytuł. Od nich więc należy zaczynać opis bibliograficzny.

Odpowiedź na pytanie, czy na czoło opisu trzeba wysunąć nazwę autora czy tytuł, nie zawsze jest łatwa. Nie zawsze proste jest też zagadnienie, kogo należy uznać za autora dzieła. Opis bibliograficzny w obu wypadkach przyjmuje zasady obowiązujące w katalogach bibliotecznych.

Dzieła napisane przez jednego, dwóch lub trzech autorów opisujemy pod ich nazwiskami. Za autorów uważamy przy tym twórców tekstu

⁷ Opis przejęty z *Polskiej Bibliografii Lekarskiej* za rok 1954.

zasadniczego, nawet gdy dodatki do tego tekstu (przedmowa, komentarz itp.) są od niego obszerniejsze.

Od tytułu rozpoczynamy opis, gdy nie zdołamy ustalić autora pracy opublikowanej anonimowo. Od tytułu również zaczynamy opis dzieł opracowanych przez więcej niż trzy osoby (tzw. dzieł zbiorowych).

Skróty, dosłowne wyjątki i wyciągi opisuje się w ten sam sposób jak dzieła pełne, z których pochodzą. Dyskusji podlega natomiast sposób opisywania przeróbek i opracowań dzieł literackich i naukowych. Według dotychczas obowiązujących *Skróconych przepisów katalogowania* przeróbki i opracowania z literatury pięknej należy opisywać pod nazwą autora dzieła pierwotnego, zaś dzieł o charakterze popularnonaukowym i naukowym — pod nazwą autora przeróbki czy opracowania. Te zasady budzą jednak zastrzeżenia. Zagadnienie to zostało szczegółowo przedstawione przez W. Borkowską⁸, która analizuje różne rozwiązania, m. in.: przeróbki dzieł literackich można uznać za przeróbki zasadnicze i opisywać pod nazwą autora przeróbki, natomiast w opisie opracowań dzieł naukowych można wysuwać na czoło opisu autorów dzieł pierwotnych.

Opis antologii, tj. zbiorów drobnych utworów różnych autorów lub anonimowych (wybory poezji, prozy, przysłów itp.), rozpoczynamy od nazwisk ich wydawców lub opracowujących. Jeśli jednak są to zbiory dokumentów historycznych czy aktów, na pierwszym miejscu stawiamy tytuł zbioru. Podobnie wygląda opis zbioru ustaw. W nieurzędowych zbiorach przepisów prawnych czy administracyjnych, zaopatrzonych w komentarze, za autorów uważamy wydawców lub komentatorów. Natomiast urzędowe akty: dekrety, ustawy itp. należy opisywać pod tytułem.

Wykłady opisuje się zawsze pod nazwiskiem wykładowcy, choćby zostały opracowane lub opublikowane przez kogo innego.

Jeśli katalogi zbiorów i wystaw mają wymienionych autorów, nazwiska ich wysuwamy na czoło opisu. W przeciwnym wypadku opiszemy je pod tytułem.

Opis wydawnictw zbiorowych wydawanych przez instytucje o charakterze naukowym, społecznym czy zawodowym rozpoczynamy od tytułu.

Jedynie w opisie druków handlowych (katalogi, cenniki, prospekty) nazwę instytucji wysuwamy na pierwsze miejsce.

---

⁸ W. Borkowska: Katalog alfabetyczny. W: *Bibliotekarstwo naukowe* Warszawa 1956.

B. FORMA NAZWY AUTORSKIEJ

Nazwę autora wysuniętą na czoło opisu bibliograficznego podajemy w pierwszym przypadku. Nazwy dwóch lub trzech autorów wymieniamy w porządku, w jakim występują w tytulaturze dokumentu rozdziałając je przecinkami.

Nazwę autora powinno się podawać w kolejności: nazwisko i imię (lub imiona). Należy ją wymieniać w taki sposób, by łatwo było autora zidentyfikować. Zalecenie to pociąga za sobą szereg praktycznych konsekwencji.

Pierwsza z nich to potrzeba ustalenia prawidłowej pisowni nazwy autora w jego ojczystym języku. Jeżeli odbiega ona od pisowni nazwy autora podanej w tytulaturze, w opisie cytujemy obie formy — prawidłową, ustaloną przez bibliografa i użytą przez wydawców:

[Shakespeare William] W. Szekspir

W nazwie autora przejętej z tytulatury i cytowanej po formie oryginalnej norma zaleca wysunięcie na pierwsze miejsce nazwiska autora, nie jest to jednak zabieg konieczny.

W bibliografiach zalecających, przeznaczonych dla szerszego kręgu odbiorców, dopuszczalne jest podanie formy występującej w tytulaturze bez poprzedzania jej formą oryginalną nazwy autorskiej. Zawsze zachowuje się wszystkie właściwości pisowni (np. Majkowski lub Maykowski) i formy (Rodziewiczówna) używane przez autora.

Należy raczej podawać pełne imiona autorów i rozwiązywać inicjały. Jeśli bibliografia rejestruje dzieła kilku autorów o identycznie brzmiących nazwiskach i imionach, odróżniamy ich dodając dopowiedzenia: tytuły zawodowe, naukowe, rodowe, określenie pokrewieństwa itp. We wszystkich innych wypadkach tytuły te pomijamy, choćby były wymienione w tytulaturze.

Ustalone nazwisko autora ukrytego pod pseudonimem, kryptonimem lub kryptogramem stawiamy na czele opisu. Po nim podajemy formę występującą w tytulaturze:

[Sabowski Władysław] ab.

[Handelsman Marce] Maciej Romański [pseud.]

Jeśli nie zdołano ustalić właściwego nazwiska autora, opisuje się dokument pod pseudonimem. Postępuje się w ten sposób także wówczas, gdy pseudonim jest bardziej znany od nazwiska autora, np. hasłem będzie pseudonim: Bolesław Prus, a nie nazwisko: Aleksander Głowacki.

W kryptonimie i kryptogramie zachowujemy kolejność liter i wszelkich znaków graficznych występujących w dokumencie np.:

(-ter)

Dr med. J. Z.

Gdy nie można rozwiązać kryptonimu czy kryptogramu, rozpoczynamy opis od nich.

Zdarza się niekiedy, że artykuł w czasopiśmie podpisany jest kryptonimem, nazwisko zaś i imię autora zostało podane w rocznym spisie treści. W takich wypadkach, ze względu na to, że spis treści ukazuje się dopiero po opublikowaniu całego rocznika lub tomu, pełną nazwę autora ujmuje się w nawiasy prostokątne.

Należy pamiętać o tym, by nazwę tego samego autora podawać zawsze w tej samej formie. Jeśli w ciągu swej działalności pisarskiej zmieniał on pseudonimy, wszystkie jego dzieła opiszemy pod nazwiskiem właściwym lub pod najbardziej znanym pseudonimem. W wypadku zmiany nazwiska do opisu wprowadzamy ostatnie nazwisko używane przez autora, podając obok nazwisko pierwotne:

[Rostowski Jakub] Jakub Rothfeld [nazw. pierw.]

C. WSPÓLPRACOWNICY

Norma opisu zasadniczego zaleca: „Nazwy współautorów, jeśli jest ich więcej niż trzech, oraz nazwy współpracowników należy wymienić po tytule dokumentu“. Realizacja tego zalecenia w praktyce okazuje się dosyć trudna i nasuwa wiele wątpliwości. Musi być ono wobec tego uzupełnione przez redaktorów bibliografii szeregiem dokładnych wyjaśnień i przepisów, co wymaga podjęcia kilku ważnych decyzji.

Pierwsza z nich dotyczy zagadnienia, jakie kategorie współpracowników powinny być uwzględnione w opisie. Dużo kłopotu nastęrczają tu przede wszystkim wydawnictwa nowsze, które starają się podać nazwiska wszystkich osób biorących udział w ogłoszeniu drukiem dzieła aż do redaktorów technicznych i korektorów. Opis bibliograficzny powinien wymienić tylko te kategorie współpracowników, o których wiadomość jest w danej bibliografii niezbędna. Odpadną tu więc przede wszystkim pracownicy techniczni instytucji, której nakładem książka się ukazała (redaktor z ramienia wydawnictwa, redaktor techniczny, korektor). Bez żadnej szkody pominąć także można nazwiska ilustratorów okładek i obwolūt, chyba że ten element jest ważny dla opracowywanej bibliografii (np. bibliografii książki artystycznej). Co do innych kategorii współpracowników decyzja już jest trudniejsza. Wydawałoby się, że zawsze należy wymienić współautorów, autorów przedmów, wydawców i redaktorów naukowych, zastanowić się natomiast można nad uwzględnieniem ilustratorów, autorów zdjęć, układu graficznego itp. (o ile znów

bibliografia nie interesuje się specjalnie opracowaniem graficznym dokumentów). Ale i takie zalecenie może budzić wątpliwości. Czy rzeczywiście konieczne jest podawanie redaktora w dziele autorskim? Czy trzeba wymienić długą listę tłumaczy wierszy zawartych w tomie wyboru poezji?

I tu wyłania się drugie ważne pytanie: jak należy postępować w przypadku istnienia dużych zespołów współpracowników: autorów, tłumaczy, ilustratorów itp.? Czy cytować wszystkie nazwiska, co może niezmiernie powiększyć opis zasadniczy, a przez to uczynić go mniej przejrzystym, czy tylko kilku pierwszych z zaznaczeniem „i inni”? I ilu ich w tym wypadku podawać? Odpowiedź na te pytania zależy całkowicie od potrzeb bibliografii. Można przyjąć taką zasadę, jaką stosuje *Przewodnik Bibliograficzny*, który przy zespołach do pięciu osób wymienia wszystkie nazwiska, zaś przy liczniejszych podaje tylko trzy pierwsze, zastępując następne skrótem „i in.” Można także traktować różnie poszczególne kategorie współpracowników, np. uwzględniać zawsze wszystkich współautorów, nie podawać zaś tłumaczy, ilustratorów itp. Można wreszcie przenieść nazwiska licznego zespołu współpracowników do adnotacji, by nie zaciemniać opisu zasadniczego. Norma przewiduje takie rozwiązanie tylko dla prac zbiorowych, gdy poszczególnych autorów wraz z tytułami ich prac wymienia się w tzw. adnotacji zawartościowej. Jest ono jednak i w innych wypadkach bardzo praktyczne. Wiadomości o współpracownikach podawane bywają w wydawnictwach przeważnie na obu stronach karty tytułowej, ale czasem trzeba po nie sięgnąć do przedmowy lub do spisu treści. Także nazwiska przedmówców nie zawsze bywają uwidocznione na karcie tytułowej i wypada ich szukać pod tekstem przedmowy. Wymienianie w opisie zasadniczym informacji o współpracownikach zaczerpniętych spoza karty tytułowej budzi sprzeciw wielu bibliografów. I rzeczywiście nie wygląda dobrze podana w ten sposób wzięta z przedmowy wiadomość o tym, że pewne rozdziały w dziele autorskim zostały opracowane przez kilka różnych osób. Przeniesienie jej do adnotacji wydaje się w tym wypadku rozwiązaniem najzupełniej właściwym: czytelnik jest poinformowany o współpracy wymienionych osób, a opis zyskuje na przejrzystości.

W poniższym przykładzie nazwiska osób opracowujących indeksy wymienione były poza tytułaturą, mianowicie przy indeksach. Jeśli podamy je w opisie zasadniczym, będzie on wyglądał jak w przykładzie 2a. Przeniesienie nazwisk współpracowników do adnotacji wpłynie korzystnie na przejrzystość opisu (przykład 2b).

Przykład 2:

- a) **Akta Stanów Prus Królewskich. Acta Statuum Terrarum Prussiae Regalis.** Wyd. Karol Górski i Marian Biskup. Red. Ludwik Kolanowski. Indeks osób i miejscowości zestawili: Irena Janosz-Biskupowa i M. Biskup; Indeks rzeczowy — K. Górski. T. 1: (1479-1488). Toruń 1955 Państw. Wydawn. Nauk. 8° ss. LXII, nlb. 2, 606, nlb. 1, Rez., Zsf. Tow. Nauk. w Toruniu. Fontes 41.
- b) **Akta Stanów Prus Królewskich. Acta Statuum Terrarum Prussiae Regalis.** Wyd. Karol Górski i Marian Biskup. Red. Ludwik Kolanowski. T. 1: (1479-1488). Toruń 1955 Państw. Wydawn. Nauk. 8° ss. LXII, nlb. 2, 606, nlb. 1, Rez., Zsf. Tow. Nauk. w Toruniu. Fontes 41.

Indeks osób i miejscowości zestawili: Irena Janosz-Biskupowa i M. Biskup; Indeks rzeczowy — K. Górski.

I jeszcze jeden szczególnie jaskrawy przykład. Karta tytułowa wymienia autora i tytuł książki, 17 tłumaczy (nazwiska i inicjały imion), redaktora tłumaczenia oraz nazwę instytucji wydawniczej i rok wydania. Na odwrotnej stronie karty tytułowej podano autora przedmowy. Pełne imiona można znaleźć jedynie pod tłumaczonymi przez nich wierszami. A oto trzy różne rozwiązania:

Przykład 3:

- a) **Aragon Louis: Wiersze.** Tłum. [z franc.] pod red. Jerzego Zagórskiego: Zbigniew Bieńkowski, Mieczysława Buczkówna, Konstanty I[defons] Gałczyński, Paweł Hertz, Hanna Januszewska, Mieczysław Jastrun, Gabriel Karski, Leopold Lewin, Józef Maśliński, Anna Pawlikowska, Seweryn Pollak, Julian Rogoziński, Wisława Szymborska, Anna Świrszczyńska, Adam Ważyk, J. Zagórski, Jan Zych. Przedm.: Z. Bieńkowski. Warszawa 1954 Czytelnik 8° ss. 107, nlb. 4, tabl. 1.
- b) **Aragon Louis: Wiersze.** Tłum. [z franc.] pod red. Jerzego Zagórskiego. Przedm.: Zbigniew Bieńkowski. Warszawa 1954 Czytelnik 8° ss. 107, nlb. 4, tabl. 1.

Tłum.: Z. Bieńkowski, Mieczysława Buczkówna, Konstanty I[defons] Gałczyński, Paweł Hertz, Hanna Januszewska, Mieczysław Jastrun, Gabriel Karski, Leopold Lewin, Józef Maśliński, Anna Pawlikowska, Seweryn Pollak, Julian Rogoziński, Wisława Szym-

borska, Anna Świrszczyńska, Adam Ważyk, J. Zagórski, Jan Zych.

- c) **Aragon Louis**: Wiersze. Tłum. [z franc.] pod red. Jerzego Zagórskiego: Zbigniew Bieńkowski, Mieczysława Buczkówna, Konstanty I[ldéfons] Gałczyński i in. Przedm.: Z. Bieńkowski. Warszawa 1954 Czytelnik 8° ss. 107, nłb. 4, tabl. 1.

Bibliografia, dla której nazwiska tłumaczy są ważne (np. bibliografia literacka), wybierze rozwiązanie według przykładu b, natomiast gdy informacje o tej kategorii współpracowników nie są w danej bibliografii niezbędne, należy raczej zastosować rozwiązanie z przykładu c.

Wymieniając współpracowników należy określić rodzaj ich udziału w opracowaniu dokumentu. Można określenie to powtórzyć zgodnie z tytułaturą lub uprościć. W obu wypadkach stosuje się skróty: opracował = oprac., tłumacz = tłum., wydał = wyd. itp. Nazwiska autorów wymienione u góry karty tytułowej cytuje się po tytule poprzedzając określeniem: [Oprac.] lub [Autorzy:]

Ambulatoryjne rozpoznawanie i leczenie chorób tarczycy. [Autorzy:] W[alenty] Hartwig, E[dward] Rużyło, A[lfred] Siciński, M[arian] Tulczyński.

Podane w tytułaturze określenie upraszczamy następująco:

Opracował wstępem i komentarzem opatrzył Jerzy Łanowski.

Oprac., wstęp i koment.: Jerzy Łanowski.

W przekładzie i z przedmową Juliana Hochfelda.

Przekł. i przedm.: Julian Hochfeld.

Przy publikacjach obcojęzycznych daje się skróty odpowiednich określeń w języku tytułatury.

Nazwy współpracowników powinny być podawane zasadniczo według tych samych reguł jakie obowiązują nazwę autorską. Trzeba jednak przyznać, że ustalanie prawidłowej ich pisowni oraz pełnych imion, rozwiązywanie pseudonimów czy kryptonimów jest bardziej kłopotliwe niż dla nazwy autorskiej, a że równocześnie nie jest to niezbędne do identyfikacji dokumentu, bibliografie nie zawsze stosują się do tego zalecenia. Należy jednak starać się cytować nazwy współpracowników w pierwszym przypadku. W nazwach przejmowanych z tytułatury nie trzeba dokonywać żadnych przestawień. Części tych nazw powtarza się w takiej kolejności, w jakiej zostały wymienione w tytułaturze, nie ma tu bowiem potrzeby wysuwania na pierwsze miejsce nazwisk. Jeśli ta sama osoba występuje w opisie kilkakrotnie, można tylko raz podać pełne jej imię, dalej skracając je do inicjału (por. przykład 2).

• D. T Y T U Ł

Tytuł dokumentu cytuje się po nazwie autora, oddzielając go dwukropkiem. W odpisie tytułu przytacza się wszystkie jego wyrazy. Opisując dokument pod tytułem nie trzeba przedstawiać rodzajników, co obowiązuje przy katalogowaniu alfabetycznym. Wszelkie skróty rozpoczynające tytuł dokumentu opisywanego pod tytułem wymagają sformułowania słownego, natomiast w drukach autorskich mogą pozostać w formie występującej w tytulaturze:

[Związek Młodzieży Polskiej] ZMP kuźnią młodych kadr...
ale:

[Aleksandrov Georgij Fedorovič] J. Aleksandrow:
ZSRR — przodująca demokracja świata.

Podobnie rozwiązuje się c y f r y stanowiące początek tytułu:

[Pięćdziesiąt] 50 lat filmu francuskiego.
[Dziesięciolecie] 10-lecie placówek wychowawstwa poza-
szkolnego...
[Pierwszy] 1 Maj. Montaż słowno-muzyczny.

Jedynie w wypadku, gdy tytuł rozpoczyna się od liczebnika porządkowego określającego kolejność konferencji, zjazdów itp., należy postąpić odmiennie. Najpraktyczniej jest wówczas liczebnik ten podać cyfrą rzymską niezależnie od tego, w jaki sposób był wyrażony w tytulaturze dokumentu, ułatwia to bowiem późniejsze szeregowanie opisów⁹:

I (VII) Kongres Związków Zawodowych w Polsce...
II Kongres Związków Zawodowych w Polsce.
III Kongres Związków Zawodowych w Polsce.

Jeśli tytuł dokumentu anonimowego stanowi imię i nazwisko, powtarzamy je bez żadnych zmian i przestawień:⁹

Adam Próchnik. Człowiek — myśliciel — polityk.
Aleksander Puszkina. 1799—1837.
Doc. dr Julian Chudyk.

Błędy w tytule oznacza się wykrzyknikiem po wyrazie z błędem. Odpis tytułu obejmuje również podtytuł oraz inne dodatki do tytułu. Poszczególne części tytułu rozdziela się kropkami:

[Arżanov Aleksej] A. Arżanow, [Jarošev Viktor] W.
Jaroszew: Grigorij Tokujew. Z bojowych dni sportowca-partyzanta.

Jeżeli wydawnictwo zawiera szereg prac danego autora, tytuły ich bezpieczniejszym będzie oddzielać np. średnikami:

Aškenazy [Ludvik] Ludwik: Wyższa polityka; Nawrócenie oportunisty...

Niekiedy tytulatura podaje kilka różnie brzmiących tytułów w tym samym języku. Wówczas należy opisać dokument pod tytułem

⁹ Zasada ta jest niezgodna z obowiązującymi przepisami katalogowania alfabetycznego.

najpełniejszym. Jeżeli stwierdzimy, że pomiędzy wybranym przez nas tytułem a innymi tytułami różnice są istotne, trzeba je również zacytować, wskazując, gdzie się one znajdują w dokumencie. Jest to zwłaszcza ważne w wypadkach, gdy tytuł dokumentu stanowi początek opisu:

Nadzwyczajny Zjazd Komunistycznej Partii Indii, Amritsar 6—13 IV 1958 r. Niektóre materiały i dokumenty. [Na okł.:] Indie. Materiały i dokumenty partii komunistycznych i robotniczych. Nadzwyczajny Zjazd...

Tytuł należy do najważniejszych elementów opisu. Dlatego też trzeba go potraktować w taki sposób, by mógł on poinformować czytelnika o treści dokumentu.

Jeśli tytułatura zawiera kilka tytułów w różnych językach, na pierwsze miejsce wysuwa się tytuł w języku tekstu dokumentu. W ten sposób opis informuje od razu o języku publikacji. By ułatwić nieznanym danego języka zorientowanie się w treści dokumentu, przytacza się następnie wszystkie pozostałe tytuły:

Adamczewski Stanisław: Motyle minujące na tle naturalnych środowisk Białowieskiego Parku Narodowego. Minirjušće babočki na fone estestvennoj sredy Belovežškogo nacional'nogo zapovednika. Ecological studies on the mining Lepidoptera of the National Park in Białowieża.

Z tych samych względów zaleca się po tytule w języku obcym, zwłaszcza mniej znanym, podać t ł u m a c z e n i e na język polski:

Barabási Rozsó: Az Országos Könyvtárügyi Tanács munkája és feladatai. [Prace i zadania Państwowej Rady Biblioteczej].

W niektórych bibliografiach i w przeglądach dokumentacyjnych tłumaczenie tytułu umieszczane bywa przed tytułem oryginału. Metoda taka budzi jednak zastrzeżenia: podanie na pierwszym miejscu tłumaczenia tytułu zaciemnia opis i nie informuje od razu, że jest to dokument w języku obcym. Jeśli chcemy zwrócić uwagę czytelnika przede wszystkim na tłumaczenie tytułu, możemy tłumaczenie to wyróżnić graficznie, np. wytłuścić.

Tytuły niejasne, nic nie mówiące, wymagają uzupełnienia bądź wyjaśnienia. Wyjaśnienie takie można zaczerpnąć z dokumentu lub sformułować samemu. Krótkie uzupełnienie tytułu najlepiej jest umieścić w opisie zasadniczym, wiążąc je składniowo z tytułem. Tutaj też należy podać określenie formy piśmienniczej, jeżeli może ono uczynić tytuł zrozumiałym.

Przykład 4:

Nowak-Dłużewski Juliusz: Z dziejów eksterminacji dawnej książki polskiej [w epoce reformacji]. *Prz. księg. R.* 30 : 1950 nr 3/4 s. 20-21.

Niekiedy dostateczne objaśnienie tytułu można osiągnąć przez wymienienie nazwy instytucji, której dokument dotyczy, a która jest podana w tytulaturze jako instytucja sprawcza zwykle u góry karty tytułowej.

Przykład 5:

Deklaracja ideowa. Statut. Związek Młodzieży Demokratycznej. Warszawa 1946 8° ss. 16

Natomiast obszerniejsze wyjaśnienie należy przenieść do adnotacji. Powinno ono zwięźle wskazać temat publikacji, unikając wszelkich zbędnych zwrotów.

Przykład 6:

Polski węgiel waś wzywa. [Na okł.:] Polski węgiel na was czeka. Katowice 1947 Centr. Zarz. Przem. Węgl. 8° ss. 63, nlb. 1, mapa 1, ilustr.

O powrót górników polskich z Francji i Westfalii.

A oto przykład niewłaściwego rozwiązania, niepotrzebnie komplikującego opis:

Przykład 7:

Foryś Tadeusz: Radziecka szkoła młodych piłkarzy [w Tbilisi, założona w 1945 r.]. [Programy nauki, metody i wyniki wychowania fizycznego]. *Sport* 1950 nr 22 s. 3.

Dokumentowi opublikowanemu bez tytułu bibliograf sam nadaje tytuł. S f i n g o w a n y t y t u ł określa formę piśmienniczą (rozprawa, odezwa, bibliografia itp.) lub temat dokumentu. Norma przewiduje cytowanie po nim w cudzysłowie kilku początkowych wyrazów tekstu (*incipit*).

Przykład 8:

[Prace prof. Leona Laknera]. „W druku ukazały się ...“ *Czas. stomat.* R. 1 : 1948 nr 12 s. 458-459.

Incipit można pomijać wówczas, gdy nie jest on niezbędny do odnalezienia dokumentu, np. w opisie utworów, gdy na danej stronie znajduje się początek tylko jednego opisywanego przez nas utworu.

Przykład 9:

[Konferencje czytelników w bibliotekach w Związku Radzieckim]. *Liter. radz.* 1951 nr 8 s. 158-159.

Fingowanie tytułu jest niepotrzebne, jeśli *incipit* wskazuje temat publikacji lub gdy adnotacja zapoznaje bliżej z jej treścią. W takich wypadkach cytowane początkowe wyrazy tekstu należy poprzedzić formułką [Inc:].

Przykład 10:

[Inc.:] **Ekonomia** polityczna jest li nauką?
Gaz. pol. 1863 nr 78 s. 2.

Przykład 11:

[Inc.:] **Ciekawe** rozprawy... *Gaz warsz.* 1864
nr 54 s. 2.

Sprawozdanie z dyskusji nad rozprawą A. Rondelet'a: O znaczeniu moralności w ekonomii politycznej.

Niekiedy charakter bibliografii wymaga cytowania w opisach przekładów tytułów oryginalów. Konieczność taka może zachodzić w bibliografiach retrospektywnych oraz w niektórych bibliografiach bieżących, np. w bibliografii literackiej. Tytuły oryginałów można wówczas podawać w adnotacji.

Przykład 12:

Alembert Jean le Rond d': Wstęp do Encyklopedii. Przekł. [z franc.]: Julia Hartwig. Oprac., wstęp i przyp.: Tadeusz Kotarbiński. [Warszawa] 1954 Państw. Wydawn. Nauk. 16° ss. XXI, nlb. 1, 188, nlb. 3, tab. 1, tabl. Polska Akademia Nauk. Komitet Filozoficzny. Bibl. Klasyków Filoz.

Tyt. oryg.: Discours préliminaire de l'Encyclopédie.

Jeśli jednak bibliografia rejestruje dużą ilość przekładów, dogodniej jest cytować tytuły oryginałów w opisach zasadniczych po tytułach przekładów. Należy wówczas zwrócić uwagę na odróżnienie od siebie obu tytułów, np. przez zastosowanie kursywy dla tytułu oryginału (jeśli jest to bibliografia wyłącznie wydawnictw zwartych), ujmowanie go w nawiasy ostrokatne itp.

Przykład 13:

Goethe [Johann Wolfgang]: Cierpienia młodego Wertera. *Die Leiden des jungen Werthers*. Przeł. [z niem.] Leopold Staff. Reprodukcyjne miedziorytów Daniela Chodowieckiego. Wyd. 2. Warszawa 1955 Państw. Inst. Wydawn. 16° ss. 166, nlb. 2, tabl. 10, ilustr.

E. SZCZEGÓŁY WYDAWNICZE

Oznaczenie wydania zawiera kolejną jego liczbę, uzupełnioną określeniami informującymi o stosunku jego tekstu do wydań poprzednich. Kolejną liczbę wydania podajemy zawsze cyframi arabskimi. Towarzyszące jej określenia należy skracać (poprawione = popr., uzu-

pełnione = uzup. itp.). Trzeba się przy tym liczyć z praktyką naszych instytucji wydawniczych, z których każda niestety liczbuje edycje wydanych przez siebie dzieł poczynając od pierwszej. Przy tytułach obcojęzycznych także stosujemy skróty odpowiednich użytych w niej wyrażen (np. édition augmentée = éd. augm.). Niekiedy oznaczenie wydania ogranicza się tylko do jego określenia, np. wydanie krytyczne, fascimilowane lub tp., co cytujemy w odpowiednich skrótach.

Przy wyliczaniu części wydawniczych przyjmujemy skróty ich określeń podanych w dokumencie (Tom = T., volumen = vol. itp.). Kolejne liczby części podaje się zawsze cyframi arabskimi bez względu na to, w jaki sposób zostały one oznaczone przez wydawców.

U góry karty tytułowej ponad tytułem znajdujemy często nazwę instytucji sprawczej, tj. instytucji naukowej, rządowej lub społecznej patronującej danemu wydawnictwu. Nazwę tę należy podać po tytule, jeśli jest ona konieczna do jego wyjaśnienia (por. przykład 5), bądź po opisie zewnętrznym dokumentu. W tym drugim wypadku można skracać poszczególne wyrazy wchodzące w skład nazwy, dbając jednak o zrozumiałość i czytelność skrótów.

Nazwę wydawnictwa seryjnego lub zbiorowego, którego część stanowi opisywana książka, przenosi się na koniec opisu zasadniczego. Podobnie jak wyżej, stosujemy i tu skróty zrozumiałe i czytelne. W przypadku częstego występowania w bibliografii nazw tych samych wydawnictw zbiorowych i seryjnych ustalenie skrótów można oprzeć na zasadach podanych przez normę skrótów tytułów czasopism. Po nazwie wymienia się kolejny numer, którym oznaczono opisywany dokument w obrębie serii czy wydawnictwa zbiorowego, skracając określenia użyte w tytularze (zeszyt = z., tom = t. itp.) lub pomijając je zależnie od poprzedniego postanowienia redaktorów bibliografii. Podobnie ustalić należy zawczasu, czy i jakimi znakami oddzielać się będzie ów kolejny numer od nazwy serii. Nie jest to sprawa istotna: równie dobrze można tu dać kropkę, przecinek lub pominąć wszelkie znaki:

Ann. UMCS. Sect. E. vol. IX, 12.
 Popularna Biblioteka Sportowa, t. 8.
 Bibl. zawod. Geol. Metody Pracy 15.

Na karcie tytułowej ponad tytułem podawane bywają także napisy informujące, z jakiej okazji ukazało się dane wydawnictwo, np.: Na dziesięciolecie ZWM. Można je umieszczać po opisie zewnętrznym, przenosić do adnotacji, a nawet pomijać, jeśli nie objaśniają bliżej tytułu lub charakteru dzieła.

Adres wydawniczy obejmuje miejsce, rok wydania oraz nazwę instytucji wydawniczej. Składniki te wymienia się nie oddzielając ich od siebie żadnymi znakami przestankowymi.

Nazwę miejsca wydania podaje się w pierwszym przypadku w języku tytułury. Przy językach łacińskim i nowogreckim przepisy katalogowania alfabetycznego zalecają zachowanie formy użytej na karcie tytułowej, np. Romae¹⁰.

Jeśli tytułatura zawiera kilka miejsc wydania, należy wybrać z nich to, gdzie się mieści centrala wydawnictwa, nakładem którego publikacja się ukazała. Gdy nie można tego ustalić, wymienia się miejsce wydania wysunięte w tytułaturze na pierwszy plan lub wyróżnione graficznie. Niekiedy jednak uzasadnione bywa cytowanie kilku miejsc wydania uwidocznionych w tytułaturze, np. gdy publikacja została wydana przez kilka instytucji wydawniczych mających siedziby w różnych miastach (szczególnie często zdarza się to w wydawnictwach anglosaskich). W takim wypadku siedzibę pierwszej instytucji wydawniczej wymienimy przed rokiem wydania, zaś siedziby następných instytucji po ich nazwach:

Berlin 1958 Beuth-Vertrieb GMBH; British Standards Institution, London

W przypadku nie znalezienia w dokumencie informacji o miejscu jego wydania i niemożności ustalenia go przez bibliografa norma przewiduje podawanie miejsca druku. Można także przyjąć zasadę zaznaczania braku miejsca wydania skrótem: B. m. (bez nawiasów).

Rok wydania wymienia się zawsze cyframi arabskimi, bez względu na to, w jaki sposób został on wyrażony w tytułaturze. Nie trzeba przy tym zaznaczać, że dokonaliśmy tu zmiany, zastępując sformułowanie słowne lub cyfry rzymskie cyframi arabskimi. Dopuszczalne jest podawanie tylko dwóch ostatnich cyfr daty rocznej. Jeśli stwierdzimy, że tytułatura podaje rok wydania nieściśle, należy informację tę sprostować. Wymienia się wówczas obie daty roczne: podaną w dokumencie i rzeczywistą np. 1904 [druk 1903] — gdy bibliograf sam ustali właściwą datę wydania, bądź 1950, druk 1951 — gdy jest ona wymieniona w dokumencie (najczęściej w metryce wydawniczej). Gdy dokument w ogóle nie podaje roku wydania, trzeba go choć w przybliżeniu ustalić. Ustaloną datę roczną ujmuje się w nawiasy prostokątne, datę przybliżoną uzupełnia się objaśnieniami, np.: [po 1944], [przed 1939], [ok. 1900].

Po roku wydania wymienia się nazwę instytucji wydawniczej. Staramy się ująć ją jak najkrócej, uwzględniając tylko istotne jej części. Np. z nazwy: Wiedza Powszechna — Wydawnictwo Popularno-Naukowe wystarczy podać tylko część: Wiedza Powszechna. Z zasady opuszczamy takie wyrażenia jak: księgarnia, wydawnictwo itp. chyba, że

---

¹⁰ Podobnie *Przepisy* polecają zachowanie formy występującej w tytułaturze w opisie druków w językach słowiańskich z wyjątkiem polskiego. Zasada ta nie jest obecnie przestrzegana i wskazuje na konieczność rewizji całego tego punktu.

stanowią one istotne składniki nazwy. Np. nazwę Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej trzeba podać w całości, ale zamiast: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk wystarczy tylko nazwa tego towarzystwa. Poszczególne wyrazy w nazwie instytucji wydawniczej można skracać, dbając jednak o czytelność i zrozumiałość skrótów. Jeśli nazwa ta zawiera imię i nazwisko nakładcy, podajemy tylko inicjał imienia. Opuszczamy z zasady wyrazy: nakładem, staraniem itp., z wyjątkiem wypadków, gdy są one niezbędne do zrozumienia całości opisu. Jeśli druk został opublikowany nakładem autora, podajemy w miejscu nakładcy: „autor“ lub „nakł. autora“.

Gdy tytułatura wymienia kilka instytucji wydawniczych, w opisie można się ograniczyć do podania tylko jednej (tej, której nazwa jest wysunięta na pierwsze miejsce lub wyróżniona graficznie) lub powtórzyć wszystkie. Wybór utrudniają niejednokrotnie takie sformułowania tytułatury jak np.: Na zlec. RSW „Prasa“ wyd. „Czytelnik“, które najprościej jest przejąć w całości.

Niekiedy instytucja sprawcza jest równocześnie instytucją wydawniczą. Karta tytułowa wymienia ją wtedy dwukrotnie, ale w opisie podamy ją tylko raz — po opisie zewnętrznym.

Dla dokumentów z XIX wieku w braku nazwy instytucji wydawniczej można przewidzieć w bibliografii wymienianie drukarni. Obowiązują tu takie same zasady uwzględniania tylko istotnych części jej nazwy i skracania, jak przy podawaniu nazwy instytucji wydawniczej. Należy tylko dbać o to, by nie była ona wzięta za nazwę instytucji wydawniczej i poprzedzać ją formułką [druk]:

Warszawa 1884 [druk] J. Berger

Kraków 1895 [druk] Druk. Pol., Lwów

Cytata wydawnicza utworu. Wobec tego, że utwory nie są samoistne pod względem wydawniczym, opis utworu powinien zawierać informację, w jakim wydawnictwie zwartym lub czasopiśmie należy go szukać. Nie trzeba przy tym dokładnie charakteryzować owej książki, czy czasopisma, bo nie o nie tu przecież chodzi, wystarczy opisać je w sposób skrócony, ale umożliwiający dotarcie do opisywanego dokumentu. Taki skrócony zapis całości, w której znajduje się dany utwór nazywamy cytata wydawniczą. Dokładniej zostanie ona omówiona przy opisie utworów (s. 122—126).

F. OPIS ZEWNĘTRZNY

Wymienia się w nim format, objętość, tj. liczbę stron i dodatki graficzne, inne dodatki do tekstu oraz technikę wykonania dokumentu

F o r m a t oznacza się mechanicznie według wysokości grzbietu ustalonymi symbolami:

- 16° — do 20 cm
- 8° — powyżej 20 do 25 cm
- 4° — powyżej 25 do 35 cm
- 2° — powyżej 35 cm.

Dopuszcza się podawanie formatu znormalizowanego według normy PN/P-02001 lub nawet w centymetrach (wysokość i szerokość wydawnictwa np. 20,5×17 cm lub tylko jego wysokość), co jest jednak najmniej zalecane.

O b j ę t o ś ć podaje się stosując oznaczenia występujące w druku. Odnosi się to zarówno do sposobu liczenia stron, kart czy też szpalt, jak i przejmowania cyfr (wraz z ich szczególnymi znakami) użytych do ich numerowania. Liczby stron należy wymienić w takiej kolejności, w jakiej występują w dokumencie. Można się ograniczyć do podania tylko stron liczbowanych lub uwzględniać również nieliczbowane. W tym drugim wypadku liczyć należy wszystkie strony od pierwszej zadrukowanej do ostatniej zadrukowanej, tzn. wszystkie strony przed zrębem głównym paginowanym i za nim. Pominąć można jedynie ostatnie strony nienumerowane zawierające ogłoszenia, reklamy itp. Gdy cały druk nie posiada paginacji, podajemy ogólną liczbę kart zaznaczając, iż są one nieliczbowane, np. k. nlb. 30.

Stosuje się skróty: ss., s., k., szp., nlb. W opisie wydawnictw (samolistnych) liczbę stron poprzedzamy skrótem ss. Poszczególne składniki paginacji oddziela się przecinkami. Opisując dokumenty składające się z kilku części wydawniczych o odrębnie liczbowanych stronach (np. wydawnictwa wielotomowe) oznaczenia ich objętości łączy się znakiem + Np.:*

ss. 314 + 360

ss. XIII, nlb. 1, 314, tabl. 6, ilustr. + ss. VI, 360, tabl. 4, ilustr.

Poszczególne zeszyty wydawnictw zbiorowych posiadają niekiedy podwójne liczbowanie: własne, w obrębie zeszytu, oraz w obrębie tomu wydawnictwa. Jeśli przyjmie się metodę cytowania obu paginacji, drugą z nich wymienimy po danych dotyczących wydawnictwa zbiorowego, w skład którego wchodzi opisywana publikacja (por. przykład 23).

W opisie utworu podaje się liczbowanie stron lub zespołu stron, zajętych przez utwór, po skrócie s. Jeśli utwór zajmuje szereg kolejnych stron, wymienimy pierwszą i ostatnią z nich, oddzielając liczby kreską, np. s. 7-12. Natomiast gdy dalszy ciąg utworu przeniesiony został, na którąś z dalszych stron wydawnictwa, liczby stron oddzielimy przecin-

kiem, np.: s. 1-2, 4. W obu przypadkach strony nieliczbowane, ale wliczone w paginację wydawnictwa, traktujemy jak liczbowane.

Następnie należy zaznaczyć istnienie dodatków na oddzielnych kartach (jak np. ryciny, fotografie, tabele statystyczne, mapy i plany) nie objętych ogólnym liczbowaniem, nie uwzględniając ich liczb porządkowych, lecz podając ich liczbę ogólną. Bierze się przy tym pod uwagę liczbę stron zajętych przez te dodatki: kilka ilustracji umieszczonych na jednej stronie liczy się za jedną tablicę, jako dwie tablice traktujemy kartę z ilustracjami po obu stronach. Podaje się ogólną liczbę poszczególnych rodzajów dodatków ze skrótem odpowiedniego określenia, np. tabl. 3, tab. 6, map 10, pl. 6.

Jeśli ilustracje, rysunki, mapy zostały umieszczone na stronach objętych ogólnym liczbowaniem tekstu, sygnalizujemy ich istnienie tylko przez wymienienie odpowiednich skrótów (rys., ilustr., mapy, pl.).

Istnienie bibliografii załącznikowej zaznacza się skrótem: „bibliogr.“ bez względu na jej własny tytuł. Dla zorientowania czytelnika o jej objętości należy podać strony wydawnictwa zajęte przez nią (np. bibliogr. s. 52-57) bądź liczbę pozycji w niej zarejestrowanych (np. bibliogr. poz. 10).

Dla użytkowników nie znających języka publikacji ważna jest informacja o istnieniu streszczeń obcojęzycznych. Streszczenia te określa się zawsze skrótami odpowiednich wyrazów w języku streszczenia (Rés. = Résumé, Zsf. = Zusammenfassung, Sum. = Summary, Rez. = Rezjume itp.), nie uwzględniając ich własnych tytułów.

W niektórych czasopismach naukowych streszczenia takie nie są umieszczane bezpośrednio po poszczególnych rozprawach, lecz przenoszone na koniec zeszytu. W tym wypadku należy wyliczyć strony zajęte przez streszczenie, natomiast jest to zupełnie zbędne, gdy zostało ono objęte paginacją tekstu opisywanego utworu, np.: s. 1-48, Rés. ale: s. 6-50, Sum. s. 100.

Wymienione dodatki do tekstu zasadniczego należy w opisie podać w następującej kolejności: dodatki poza paginacją ogólną, dodatki objęte paginacją ogólną, bibliografie, streszczenia obcojęzyczne. Przestrzeganie jakiegoś porządku w obrębie poszczególnych grup nie jest już rzeczą istotną, choć można i tu ustalić, że np. streszczenia będzie się wyliczało w takiej kolejności, w jakiej występują w dokumencie:

ss. nlb. 2, XI, nlb. 1, 356, tab. 3, tabl. 5, ilustr., bibliogr. poz. 57, Rés., Sum., Zsf.

Jeśli errata umieszczona jest na osobnej luźnej wkładce, zaznaczamy ją skrótem: „err.“.

Wiadomości o technice wykonania dokumentu podajemy tylko wówczas, gdy jest to maszynopis powielany. Określamy ją skrótem: „powiel.“, umieszczonym na końcu opisu zewnętrznego.

G. ADNOTACJE

Opis zasadniczy musi być niekiedy uzupełniony adnotacją zawierającą dodatkowe informacje o dokumencie. Może to być adnotacja księgoznawcza lub treściowa.

W adnotacji księgoznawczej podaje się wiadomości o zasługujących na podkreślenie materialnych cechach dokumentu, np. o jego papierze, druku, ilustracjach czy oprawie. Także do adnotacji przenosi się bardziej szczegółowe wyjaśnienia dotyczące cech wydawniczych dokumentu: autorstwa, tytułu, miejsca lub daty wydania, instytucji wydawniczej czy drukarza. Np. w wypadku, gdy tytułatura podaje błędną formę nazwy autora, w opisie zasadniczym zamieścimy tylko formę prawidłową, informację o błędzie przenosząc do adnotacji. W adnotacjach podaje się także wiadomości dotyczące tytułu oryginału (s. 103) i nazwisk współpracowników (s. 96—99). W razie potrzeby adnotacja wskazuje formę piśmienniczą dokumentu, język lub pisownię. Najczęściej jednak zachodzi konieczność przedstawienia w adnotacji księgoznawczej związków bibliograficznych opisywanego dokumentu z innymi dokumentami. Wymieniamy w niej dzieła, które wywarły wpływ na powstanie danego dokumentu, dyskusje, polemiki, recenzje, których jest on przedmiotem itp. (por. s. 128—130).

Przykład 14:

Lewicka-Kamińska Anna: Inkunabuł Biblioteki Jagiellońskiej nr 2267 źródłem przewrotu w dotychczasowych badaniach nad Gutenbergiem. *Prz. bibliot.* R. 20: 1952 z. 2/3 s. 222-232.

Na podstawie pracy C. Wehmera: *Mainzer Probe-drucke.* München 1948.

Adnotacja księgoznawcza może wreszcie dotyczyć przeznaczenia czytelniczego publikacji wyrażonego słownie bądź symbolem, jak np. w publikacji pt. *Książka w bibliotece* (Warszawa 1934).

Adnotacje treściowe charakteryzują treść dokumentu. Tekst adnotacji może bibliograf przejąć z dokumentu lub sformułować na podstawie analizy jego treści. Należy zawsze dbać o jasność, a zarazem zwięzłość adnotacji, nie powtarzać tytułu i unikać zbędnych wyrażen takich, jak np.: „Dzieło zawiera...“, „Autor przedstawia...“ itp.

Rozróżniamy następujące typy adnotacji treściowych: adnotację wyjaśniającą, adnotację zawartościową, analizę wskazującą i analizę omawiającą. Wybór jednego z tych typów zależy od rodzaju i zadań bibliografii. W bibliografiach rejestracyjnych stosuje się adnotację wyjaśniającą i zawartościową.

Adnotacja wyjaśniająca jest najprostszym typem adnotacji treściowej, podaje ona krótkie objaśnienie tytułu niejasnego lub tytułu o znaczeniu przenośnym przez wskazanie tematu publikacji (por. s. 102).

W adnotacji zawartościowej podaje się pełny lub częściowy spis treści dokumentu. W kolejności występującej w dokumencie wymienia się autorów i tytuły zawartych w nim utworów lub rozdziałów. Jeśli tytuły utworów i rozdziałów są niejasne, niedość zrozumiałe, wymagają i tutaj dodatkowego wyjaśnienia (por. przykład 34 i 49). Jeżeli wymieniamy całą zawartość dzieła, poprzedzamy ją słowem „Treść:“, gdy bibliografię interesują tylko niektóre rozdziały lub utwory danego wydawnictwa, adnotację zaczynamy od formułki „Z treści:“

Przykład 15:

- a) **Antybiotyki i sulfonamidy.** (Wykłady kliniczne). Warszawa 1949 Zakł. Ubezpiec. Społ. 8° ss. 133, nlb. 1, bibliogr. Dod. do „Wiadomości Lekarskich“ nr 1.

Treść: Kunicki Ryszard: Słowo wstępne. — Hołobut Wiesław: O mechanizmie działania sulfonamidów i antybiotyków. — Stolzman Zdzisław: Biochemia antybiotyków. — Roguski Jan: Środki bakteriostatyczne w leczeniu chorób wewnętrznych. — Szczeklik Edward: Sulfonamidy, penicylina i streptomycyna w leczeniu chorób wewnętrznych. — Goldschmied Aleksander: Zasady leczenia penicyliną chorób wewnętrznych. — Jonscher Karol: Antybiotyki w pediatrii. — Herman Eugeniusz: Antybiotyki w chorobach nerwowych. — Zaorski Jan: Penicylina w ambulatorium chirurgicznym. — Jasiński Jerzy: Antybiotyki w chirurgii. — Drews Roman: Rola antybiotyków w chirurgii. — Krzysztoporski Stanisław: Antybiotyki w położnictwie i ginekologii. — Gromadzki Henryk: O antybiotykach w położnictwie i ginekologii. — Jankowski Wiktor: Antybiotyki w otolaryngologii. — Zakrzewski Aleksander: Rola antybiotyków w otolaryngologii. — Melanowski Władysław: Antybiotyki w okulistyce. — Krwawicz Tadeusz: Penicylina w leczeniu chorób oczu.

- b) **Antybiotyki i sulfonamidy...**

- Z treści: Roguski Jan: Środki bakteriostatyczne w leczeniu chorób wewnętrznych. — Szczeklik Edward: Sulfonamidy, penicylina i streptomycyna w leczeniu chorób wewnętrznych. — Goldschmied Aleksander: Zasady leczenia penicyliną chorób wewnętrznych.

W bibliografiach adnotowanych i przeglądach dokumentacyjnych stosuje się analizy wskazujące i omawiające. Jeśli tytuł nie precyzuje jasno tematu publikacji, należy to zrobić w pierwszym zdaniu analizy. Analiza uwzględnia tylko aspekty danej pracy obchodzące opracowywaną bibliografię, tzn. że analiza tego samego dzieła sporządzona dla dwóch bibliografii różniących się zakresem może brzmieć różnie.

Analiza wskazująca podaje tematykę lub główne tezy autora. Jeśli temat jest dostatecznie jasno sformułowany w tytule dokumentu, należy ograniczyć się do omówienia ujęcia. Analiza może także wskazać, co nowego wnosi dana praca.

Przykład 16:

Więcko E.: Lasy w gospodarce ZSRR. *Sylwan* 1955 z. 5 s. 345-363.

Dane o powierzchni, użytkowaniu, zapasach drewna, odnawianiu i zalesianiu lasów w ZSRR. Informacje o rezerwatach, strukturze bilansu drzewnego w Rosji carskiej i w ZSRR¹¹.

Analiza omawiająca (streszczenie dokumentacyjne) podaje szczegółową problematykę, przedstawiając zarówno tok wywodów autora jak i ostateczne wnioski.

Przykład 17:

Harlow Neal: Documentation and the librarian. *Libr. J.* vol. 81: 1955 nr 9 s. 1083-1085.

Bibliotekarze powinni być jednocześnie dokumentalistami. Wielu bibliotekarzy już teraz wydajnie pracuje w dziedzinie dokumentacji i biblioteki stają się coraz bardziej zarówno ośrodkami dokumentacyjnymi jak i zbiornicami dokumentów. Pojęcie dokumentacji pokrywa się w wielu elementach z pojęciem współczesnej bibliografii jako czynnika postępu i dlatego rozdzielenie bibliotekarstwa i dokumentacji jest niesłuszne.

Przykład 18:

ADAMS Charles M.: The college library building. (**Budownictwo bibliotek szkół wyższych**). *Libr. Quart.* vol. 24: 1954 nr 4 s. 336—337.

Przeгляд współczesnych tendencji w budownictwie bibliotek szkół wyższych w USA. Rozpatrzono „elastyczność“ budynku i konstrukcję modułową, tendencje do robienia otwartych pomieszczeń magazynowych w ścisłym powiązaniu z czytelniami, podział zasobów niektórych bibliotek na wielkie oddziały wg kryteriów rzeczowych, lepsze zaopatrzenie wykładowców poszczególnych wydziałów, aby umożliwić im wykłady na terenie biblioteki oraz zaopatrzenie studentów pracujących zespołowo w najnowsze rodzaje materiałów dokumentarnych¹¹.

¹¹ Przykłady są zaczerpnięte z normy: Adnotacje treściowe. — W bibliografii analitycznej dopuszczalne jest podawanie tłumaczenia tytułu czcionką półt.ustą w nawiasach okrągłych.

Przykład 19:

CHUPKA W. A., Inghram Mark G.: Direct determination of the heat sublimation of carbon. (**Bezpośrednie wyznaczenie ciepła sublimacji węgla**). *J. Chem. Phys.* vol. 22: 1954 s. 1472.

Wyniki osiągnięto przy pomocy komórki tantalowej Knudsen'a oraz cylindra grafitowego o przekroju wewnętrznym ok. 12 cm², zamocowanego w spektrometrze masowym, umożliwiającym analizę pary. Obliczono, że ciepło sublimacji wynosi 170,4 kcal/mol. Względne napełnienie C⁺, C₂ oraz C⁺, były prawie równe, zaś szczyt C₅⁺ był szczególnie wydatny¹¹.

W praktyce często łączy się różne typy adnotacji. I tak adnotacja treściowa może zawierać elementy adnotacji księgoznawczych, wskazując np. przeznaczenie czytelnicze danej publikacji, kompozycję dokumentu (ważne to zwłaszcza dla bibliografii zalecających i innych wydawnictw informacyjnych), typ opracowania (np. monografia, zarys historyczny) itp. Można także łączyć elementy różnych typów adnotacji treściowych.

Zarówno w adnotacji księgoznawczej jak i treściowej bibliograf może ograniczyć się do zreferowania omawianych cech wydawniczych czy piśmienniczych dokumentu lub zająć wobec nich stanowisko oceniające.

Adnotację sporządza się w języku, w jakim jest redagowana bibliografia. Adnotacje zawartościowe można podawać w języku dokumentu. Tekst słowny analizy może być uzupełniony w razie potrzeby rysunkami, wykresami itp.

Adnotację umieszcza się po opisie zasadniczym. Gdy jest to opis wydawnictwa lub utworu, zaczynamy ją od nowego wiersza z wcięciem. Jeśli prócz adnotacji treściowej wymienia się recenzje i polemiki, podaje się je od nowego wiersza z wcięciem (por. przykład 22 i 62).

W bibliografii zawartości czasopisma adnotacje umieszcza się bezpośrednio po tytule utworu (por. rozdział XII, s. 283).

H. INNE ELEMENTY OPISU

W niektórych bibliografiach specjalnych opis zawiera nadto inne dodatkowe elementy. Np. w bibliografiach z zakresu nauk przyrodniczych, matematycznych i technicznych wymienia się instytucję naukową, na terenie której powstała dana praca dla określenia kierunku (szkoły) reprezentowanego przez autora:

Różycki Feliks (Instytut Geologiczny): Kra
trzeciorzędu w utworach pleistocenijskich...

Innym dodatkowym elementem opisu są spotykane stosunkowo często sigla bibliotek a nawet sygnatury, np. w *Bibliografii scalonych spisów zawartości czasopism* Cz. Gutrego (Wrocław 1953), w *Polskiej bibliografii zielarstwa* M. Chmielińskiej (Warszawa 1954). Ułatwiają one czytelnikowi dotarcie do druków trudno dostępnych. Jednocześnie nadają niekiedy bibliografii charakter katalogu, jak np. w wypadku *Polskiej Bibliografii Lekarskiej* S. Konopki.

3 OPIS BIBLIOGRAFICZNY POSZCZEGÓLNYCH RODZAJÓW DOKUMENTÓW

A. WYDAWNICTWA ZWARTE, CZĘŚCI WYDAWNICTWA SERYJNEGO LUB ZBIOROWEGO

Opisywanie starych druków wymaga specjalnych umiejętności i zabiegów. Opis bibliograficzny dzieł wydanych do końca wieku XVIII kształtuje się według całkowicie odmiennych zasad, które obowiązują w bibliografiach rejestrujących głównie stare druki¹². Natomiast w bibliografiach specjalnych wykazujących niewielką liczbę starych druków można przejść opis z *Bibliografii polskiej* Estreicherów, ograniczając ilość elementów do najważniejszych, aby sporządzić tzw. notatkę bibliograficzną. Za najważniejsze elementy uważamy: autora, tytuł (można go skrócić opuszczając środkowe lub końcowe wyrazy), miejsce i rok wydania, nazwę drukarni, format bibliograficzny. Taki skrócony opis należy uzupełnić, cytując na końcu w nawiasach okrągłych tom *Bibliografii* Estreicherów i stronę, na której znajduje się pełny opis dzieła.

Przykład 20:

Opis Estreichera:

- a) **KONARSKI Stanisław.** O skutecznym rad sposobie albo o utrzymywaniu ordynaryjnych seymów. Nemo est tam inimicus causae huic qui nos malos cives, aut homines improbos, dicere audeat. Cicero ad Coec. w Warszawie w drukarni J. K. Mci y Rzplitey u XX. Scholarum roku MDCCLX (1760). w 8ce, str. 196 i spisu kart 2 nlb.

---

¹² Problemy i trudności opisu bibliograficznego starych druków, wynikające m. in. z obowiązku dokładnego zestawiania wydań przedstawił K. Piekarski we wstępie do *Bibliografii dzieł Jana Kochanowskiego. Wiek XVI i XVII*. Wyd. 2. Kraków 1934.

Opis w bibliografii specjalnej:

- b) **Konarski Stanisław:** O skutecznym rad sposobie. Warszawa 1760 druk. Schol. Piarum 8° (Estr. XX 9).

Przykład 21:

Opis Estreichera:

- a) **KOCHANOWSKI Mikołaj.** Rotule Mikołaja Kochanowskiego do synów swych, które małżonka jego Katarzyna z Jasieńca Kochanowska, po śmierci jego wydała, roku pańskiego 1584. Prává twoie, moy Panie, piosnkámi moiemi Były, pokim tu mieszkał ná tey nędznej ziemi. Wszystkie twoie ustawy, skryłem w serce swoje, Aby cię nie gniewáło to mdłe ciáło moje. W Krakowie w drukárni Łázárzowèy roku pańskiego 1585. w 4ce, k. 10 nlb.

Opis w bibliografii specjalnej:

- b) **Kochanowski Mikołaj:** Rotule do synów swych. Kraków 1585 Druk Łazarzowa 4° (Estr. XIX 371).

Dla druków z XVI wieku *Bibliografię Estreicherów* może zastąpić *Katalog Biblioteki Kórnickiej. T. 1. Polonica XVI wieku* (Kórnik 1929) zestawiony przez K. Piekarskiego, skąd przejmujemy się notatkę bibliograficzną, polszcząc imię autora oraz zmieniając kolejność elementów opisu i znaki przestankowe. I tym razem źródło zaznacza się na końcu opisu skrótem (PK).

Opis Piekarskiego:

- c) **KOCHANOWSKI Nicolaus.** Rotule do synów swych. Wyd. Katarzyna z Jasieńca Kochanowska. Kraków, Druk. Łazarzowa, 1585, 4°.

Opis w bibliografii specjalnej:

- d) **Kochanowski Mikołaj:** Rotule do synów swych. Kraków 1585 Druk. Łazarzowa 4° (PK 754).

Notatki bibliograficzne można także czerpać z bibliografii specjalnych starych druków: K. Piekarskiego *Bibliografia dzieł Jana Kochanowskiego. Wiek XVI i XVII*. Wyd. 2 (Kraków 1934), K. Budzyka *Bibliografia konstytucyj sejmowych XVII wieku w Polsce* (Wrocław 1952) oraz tegoż *Bibliografia dzieł prawniczych Bartłomieja Groickiego — wiek XVI* (W: *Studia nad książką poświęcone pamięci Kazimierza Piekarskiego*. Wrocław 1951).

Na opis pełny wydawnictw zwartych opublikowanych po 1800 r. składają się następujące elementy:

nazwa autora,
 tytuł z dodatkami,
 nazwy współpracowników,
 oznaczenie wydania,
 wyliczenie części wydawniczych,
 adres wydawniczy,
 opis zewnętrzny,
 instytucja sprawcza (jeśli nie stanowi uzupełnienia tytułu),
 nazwa i numeracja wydawnictwa seryjnego lub zbiorowego,
 adnotacje.

Opis wydawnictwa jednotomowego będzie więc wyglądał następująco:

Przykład 22:

Grycz Józef: Bibliotekarstwo praktyczne w zarysie. Podręcznik i poradnik. Wyd. 2 przer. Wrocław 1951 Zakł. Narod. Ośól. 8° ss. nlb. 2, 290, ilustr., bibliogr. poz. 82, err.

Treść: Wprowadzenie w dziedzinę bibliotekarstwa; 1. Lokal biblioteczny; 2. Zasoby; 3. Katalogi biblioteczne; 4. Przechowywanie zbiorów; 5. Udostępnienie zbiorów; 6. Kierownictwo i administracja biblioteki; 7. Zbiory specjalne; 8. Biblioteki szkół wyższych.

Rec.: Grzegorzyc P.: Książki o książkach. *Tyg. powsz.* R. 8: 1952 nr 26 s. 5.

Przykład 23:

Polska bibliografia osobowa 1944-1955. Oprac.: Wanda Piusińska, Krystyna Ramlau, Elżbieta Słodkowska, Janina Wilgat. Warszawa 1956 Bibliot. Narod. Inst. Bibliogr. 8° ss. (31), nlb. 1. Biul. Inst. Bibliogr. t. 5 nr 2 s. 45-76.

Krytyczna analiza wybranych bibliografii osobowych.

Przykład 24:

Orłowski Witold: Nauka o chorobach wewnętrznych. Wyd. 3 [właśc. 2] uzup. T. 1: Narząd krążenia. Warszawa 1950 Państw. Zakł. Wydawn. Lek. 8° ss. XII, nlb. 4, 675, tabl. 2, ilustr.

Ostatni przykład zawiera opis jednego tomu wydawnictwa wielotomowego. W przypadku dzieł liczących wiele tomów uwzględnianych łącznie w danej bibliografii można postąpić różnie. Niekiedy wystarczy sumaryczne wyliczenie po tytule liczby tomów i podanie w adresie wydawniczym dat wydania pierwszego i ostatniego z nich.

Przykład 25:

Encyklopedia nauk politycznych. (Zagadnienia społeczne, polityczne i gospodarcze). T. 1-4. Warszawa 1936-1939 Inst. Społeczny; Inst. Wydawn. „Biblioteka Polska“ 4°.

Wydawnictwo nieukończone. Ostatnie hasło: Polska

Przykład 26:

Mickiewicz Adam: Dzieła. Wydanie narodowe. T. 1-16. [Warszawa] 1948-1955 Czytelnik 8°.

Częściej jednak stosuje się opis dokładniejszy. Polega on na uwzględnieniu indywidualnych cech poszczególnych części: numerów i tytułów tomów, nazwisk współpracowników biorących udział w przygotowaniu ich do druku, dat wydania i objętości. Zgodnie z uprzednio podanym porządkiem elementów opisu bibliograficznego, po tytule całości dzieła wylicza się kolejne tomy, wymieniając cechy, które są normalnie uwzględniane w tej części opisu (tytuł, współpracownicy). W adresie wydawniczym podaje się daty wydania pierwszego i ostatniego tomu, zaś w opisie zewnętrznym objętość poszczególnych części.

Przykład 27:

Mickiewicz Adam: Dzieła. Wydanie narodowe. Teksty wydania oprac. staraniem Kom. red. pod przewodnictwem Leona Płoszewskiego. Przedm. Julian Przyboś. T. 1: Wiersze. W oprac. Wacława Borowego i L. Płoszewskiego; T. 2: Powieści poetyckie. Z objaśn. Konrada Górskiego; T. 3: Utwory dramatyczne. W oprac. Stanisława Pigionia. Fragm. franc. przeł. Artur Górski; T. 4: Pan Tadeusz. Z objaśn. Juliana Krzyżanowskiego. [Warszawa] 1948 Czytelnik 8° ss. XVI, 519, nlb. 1, tabl. 1 + ss. 310, nlb. 2, tabl. 1 + ss. 489, nlb. 5, tabl. 1 + ss. 442, nlb. 2, tabl. 1. Na mocy uchwały Krajowej Rady Narodowej. Na zlec. Min. Kultury i Sztuki.

Ta metoda opisu może znaleźć zastosowanie jedynie w bibliografiach bieżących, gdyż jest wygodna tylko dla wydawnictwa o niewielkiej liczbie tomów. Przytoczony przykład jest charakterystyczny dla bibliografii bieżącej rejestrującej z wydawnictw wielotomowych jedynie części opublikowane w okresie czasu przez nią objętym, zawiera bowiem opis 4 tomów wydanych w 1948 r. wydawnictwa liczącego ogółem 16 tomów i zakończonego dopiero w 1955 r.

W opisie dzieł liczących dużą ilość tomów praktyczniej jest zmienić porządek elementów opisu. Podanie wielu informacji o poszczególnych tomach w pierwszej części opisu wpłynęłoby ujemnie na jego czytelność i jasność, niełatwo byłoby również czytelnikowi zorientować się w objętości tomów. Lepiej jest więc w takim wypadku podać najpierw dane dotyczące całości wydawnictwa, a następnie wymienić jego kolejne części ze szczegółami tylko ich dotyczącymi. Opisując dzieło w taki sposób należy podać po tytule ogólną liczbę tomów, zaś w adresie wydawniczym—

daty wydania tomu pierwszego i ostatniego. Poinformuje to od razu czytelnika o objętości i aktualności dzieła i zwolni od szukania tych informacji w długim niejednokrotnie wyliczeniu poszczególnych części wydawniczych.

Przykład 28:

Mickiewicz Adam: Dzieła. Wydanie narodowe. Teksty wydania oprac. staraniem Kom. red. pod przewodnictwem Leona Płoszewskiego. Przedm.: Julian Przyboś. T. 1—16. [Warszawa] 1948-1955 Czytelnik 8°.

T. 1: Wiersze. W oprac. Wacława Borowego i L. Płoszewskiego. 1948 ss. XVI, 519, nlb. 1, tabl. 1; T. 2: Powieści poetyckie. Z objaśn. Konrada Górskiego. 1948 ss. 310, nlb. 2, tabl. 1; T. 3: Utwory dramatyczne. W oprac. Stanisława Pigoń. Fragm. franc. przeł. Artur Górski. 1948 ss. 489, nlb. 5, tabl. 1; T. 4: Pan Tadeusz. Z objaśn. Juliana Krzyżanowskiego. 1948 ss. 442, nlb. 2, tabl. 1; T. 5: Pisma prozą. Cz. 1: Pisma filomatyczne, estetyczno - krytyczne, opowiadania. Z objaśn. Zofii Ciechanowskiej. Teksty i Uwagi o tekstach przygotował L. Płoszewski. Pisma franc. przeł. A. Górski. 1950 ss. 456, tabl. 1;...

Układ graficzny powyższego przykładu jest sprzeczny z normą opisu, która zaleca wymieniać kolejne części bezpośrednio po danych dotyczących całego wydawnictwa. Wydaje się jednak, że podanie wiadomości o poszczególnych częściach od nowego wiersza czyni opis bardziej przejrzystym

Wróćmy jeszcze do przykładu 27 przedstawiającego opis pierwszych czterech tomów wydawnictwa szesnastotomowego. Jeżeli następny odcinek bibliografii bieżącej rejestruje dalsze jego tomy, nie trzeba powtarzać w opisie szczegółowo informacji dotyczących całości dzieła już raz podanych. Wystarczy je ograniczyć do autora (nazwisko i inicjał imienia), tytułu bez dodatków, miejsca i roku wydania. Rejestrowane części wydawnicze opisujemy tak jak poprzednio. Opis taki uzupełniamy wskazaniem pozycji rejestrującej poprzednie części, podając rocznik bibliografii i numer pozycji.

Przykład 29:

Mickiewicz A.: Dzieła. T. 5. Pisma prozą. Cz. 1: Pisma filomatyczne, estetyczno-krytyczne, opowiadania. Z objaśn. Zofii Ciechanowskiej. Teksty i Uwagi o tekstach przygotował Leon Płoszewski. Pisma franc. przeł. Artur Górski; T. 6: Pisma prozą. Cz. 2: Księgi Narodu Polskiego i Pielgrzymstwa Polskiego. Pisma polityczne z lat 1832-1835. W oprac. L. Płoszewskiego. Pisma franc. przeł. A. Górski; T. 7: Pisma prozą. Cz. 3: Pisma historyczne. Wykłady

łozańskie. W oprac. Jerzego Kowalskiego i L. Płoszewskiego. Wykłady łozańskie zrekonstruował i przeł. J. Kowalski. Pisma historyczne franc. przeł. A. Górski. Dod. krytyczny oprac. L. Płoszewski. [Warszawa] 1950 ss. 456, tabl. 1+ss. 259, nlb. 1, tabl. 1+ss. 308, tabl. 1. (Por. 1948 poz. 527).

B. WYDAWNICTWA CIĄGŁE

a) Wydawnictwa seryjne i zbiorowe

Na opis wydawnictw seryjnych i zbiorowych składają się następujące elementy:

tytuł z dodatkami,
instytucja sprawcza (gdy nie wymieniona w tytule),
wydawca naukowy lub redaktor,
sumaryczne wyliczenie części wydawniczych,
adres wydawniczy,
opis zewnętrzny: format, technika wykonania,
adnotacje: wymienienie części lub utworów,
inne adnotacje.

Należy zwrócić uwagę na podobieństwo opisu wydawnictw seryjnych i zbiorowych do opisu wydawnictw zwartych wielotomowych: w obu wypadkach w pierwszej części opisu podamy dane dotyczące całości wydawnictwa, by następnie wyliczyć jego części z ich cechami indywidualnymi. Stopień szczegółowości opisu części zależy od potrzeb bibliografii. Jeśli części te są również wymienione w bibliografii indywidualnie, w zbiorowym ich opisie możemy ograniczyć się do podania autora (nazwisko i inicjał imienia) i tytułu. W przeciwnym wypadku lepiej jest opisać je dokładniej, cytując dodatki do tytułu, współpracowników, rok wydania (jeśli wydawnictwo wychodziło przez szereg lat) i objętość.

Przykład 30 (wydawnictwo seryjne):

Biblioteka Pisarzy Polskich i Obcych. [T.]
1—3. Warszawa 1947 Książka 16°.

1. Rej Mikołaj: Wybór pism. Oprac. Stanisław Adamczewski ss. 144, nlb. 3. — 2. Mickiewicz Adam: Dziady. Cz. 1, 2, 4, 3; Ustęp. Oprac. Juliusz Saloni. Wstęp: Mieczysław Jastrun ss. 252, nlb. 1. — 3. Mickiewicz A.: Ballady i romanse. Oprac.: Stanisław Furmanik ss. 143, nlb. 2.

Przykład 31 (wydawnictwo zbiorowe):

Biuletyn Instytutu Bibliograficznego. Red.
Adam Łysakowski. T. 3 nr 1-9. Warszawa 1950-1953 Bibliot. Narod. 8° ss. nlb. 4, 233, nlb. 1.
Nr 1. [Łysakowski A.]: Polska służba bibliograficzno-dokumentacyjna. 1950 ss. (13), nlb. 1. — Nr 2.

Lysakowski A.: Określenie bibliografii. Przedmiot, metody i zadania na tle nauki o książce. 1950 ss. (29), nb. 1. — Nr 3. Gruszecka Janina: Wykaz bieżących bibliografii specjalnych w Polsce (1950 r.). 1950 ss. (19), nb. 1. — Nr 4 ...

b) Opis czasopisma

Bibliografie bieżące rejestrują najczęściej jeden lub kilka zeszytów czasopisma, które ukazały się w odcinku czasu objętym przez bibliografię. Natomiast w bibliografiach retrospektywnych zachodzi konieczność opisywania wielu roczników tego samego czasopisma.

Za najbardziej charakterystyczne cechy wydawnictw periodycznych uważamy: tytuł, określenie częstotliwości, instytucję sprawczą i redakcję. W wielu wypadkach częstotliwość i instytucja sprawcza wymienione są w tytule, np.:

Miesięcznik Instrukcyjny Związku Młodzieży Polskiej

lub w dodatkach do niego, np.:

Ekonomista. Kwartalnik poświęcony nauce i potrzebom życia. Organ Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego.

Gdy informacji tych nie ma w tytule, bibliograf sam musi je określić. Częstotliwość oznacza się na podstawie dat wydania kolejnych numerów i podaje w języku polskim (dziennik, miesięcznik, dwumiesięcznik, kwartalnik, półrocznik, rocznik).

Wątpliwości może budzić sprawa podawania nazw wydawców naukowych lub redaktorów. Podobnie jak i w wypadku współpracowników w wydawnictwach zwartych należy tu z góry ustalić, czy będzie się wymieniało wszystkich członków komitetu redakcyjnego, czy też wprowadzi się ograniczenie ich liczby (tylko redaktor naczelny albo redaktor naczelny i pierwsi trzech członkowie komitetu itp.).

Adres wydawniczy ograniczamy w opisie czasopisma do miejsca i daty wydania. Format i technikę powielenia odmienną od druku określa się tak samo jak dla innych rodzajów dokumentów.

Jeden lub kilka zeszytów czasopisma opisuje się w następującej kolejności elementów:

tytuł z dodatkami,
 oznaczenie częstotliwości, gdy nie jest podana w tytule lub w dodatkach do niego,
 instytucja sprawczą, gdy nie jest wymieniona w tytule lub w dodatkach do niego,
 redaktor,

miejsce wydania,
liczba kolejna rocznika i rok,
części rocznika,
opis zewnętrzny,
adnotacje.

Norma przewidywała w tym wypadku nieco inną kolejność elementów. Zalecała mianowicie podawanie liczby rocznika i oznaczeń opisywanych jego części przed adresem wydawniczym. W praktyce metoda ta okazała się niewygodna, gdyż rok wymieniony w adresie wydawniczym był w niektórych opisach rokiem druku czasopisma, a w innych także rokiem, na który lub za który czasopismo wydano.

Nazwy roczników, tomów, zeszytów (numerów) podaje się według karty tytułowej w formie oryginalnej odpowiednio je skracając. Numery podwójne łączy się kreską ukośną (np. nr 1/2), kilka numerów kolejnych — kreską poziomą (np. T. 1-4).

Jeśli rok druku czasopisma jest odmienny od roku, na który lub za który wyszły opisywane części, cytuje się obie daty.

Przykład 32:

Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych. (Annales d'histoire sociale et économique). Założone przez Franciszka Bujaka i Jana Rutkowskiego. Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wydział Historii i Nauk Społecznych. Red. Władysław Rusiński. Kom. red.: Stanisław Arnold, Natalia Gąsiorowska, Roman Grodecki i in. Poznań T. 15 : 1953, druk 1955 8° ss. 412, ilustr., pl., bibliogr., Rés., Rez.

Adnotacja zawartościowa, jak wiadomo, może wymienić wszystkie utwory zawarte w czasopiśmie po formułce: „Treść:“ lub tylko wybrane po formułce: „Z treści:“ Niekiedy artykuł ciągnie się przez kilka numerów. Wymienia się go wówczas w adnotacji tylko raz, zaznaczając, że dalszy ciąg znajduje się w następnych zeszytach, np. (cd. nr 3-6). Podobnie, gdy w opisywanym numerze znajduje się ciąg dalszy artykułu, którego początek zarejestrowany był w poprzednim odcinku bibliografii, wymienia się poprzednie zeszyty czasopisma, np. (cd. z nr 1-2).

Przykład 33:

Palestra. Organ Naczelnej Rady Adwokackiej. [Mies.]. Kom. red.: Marian Cieślak i in. Warszawa R. 2: 1958 nr 3/4 8° ss. 118.

Z treści: Cieślak M.: O wytycznych Sądu Najwyższego z 16 X 1957 r. w sprawie wymiarów kary; Żywicki W.: Krytycznie o dyscyplinie adwokatury (cd. z nr 2).

Przykład 34:

Informacja Wydawniczo-Prasowa. Wyd. Zakł. Badań Prasoznawczych RSW „Prasa“. Warszawa 1956 nr [7]-10.

Nr 7 mylnie oznaczony jako Nr 6. — Wydawnictwo zawiera artykuły i wiadomości o prasie w krajach kapitalistycznych.

Z treści: Nr 7. Rozwój prasy japońskiej; Stosunki między wydawcami a kierownikami gazet. — Nr 8/9. Ekonomiczne podstawy gazety; Stowarzyszenie wydawców angielskich gazet; Sytuacja papieru gazetowego [w Stanach Zjedn.]; Nakład pism codziennych w USA; Nakłady francuskiej prasy periodycznej. — Nr 10. Belgijska prasa periodyczna. Czy zmniejsza się popularność „comicsów“?; Nakłady gazet brytyjskich; Nakłady szwedzkiej prasy; Na rynku papieru gazetowego. [Produkcja światowa w r. 1954]; Trudna sytuacja papieru gazetowego niepokoi dyrektorów gazet.

Podobnie opisuje się samoistne i niesamoistne wydawniczo do d a t k i do czasopism. Posiadają one własny tytuł, numerację roczników i numerów i niekiedy odrębną paginację. Informację o tym, iż jest to dodatek najpraktyczniej jest podawać w adnotacji (bez względu na to, czy była ona zawarta w tytuluaturze dodatku, czy jest dodana przez bibliografa), wymieniając nazwę czasopisma macierzystego oraz numery jego części wydawniczych, do których dołączono dodatek. W opisie dodatków nie posiadających odrębnej paginacji należy w przybliżeniu określić ich objętość.

Przykład 35:

Przegląd Piśmiennictwa o Książce. [Kwart.]. Biblioteka Narodowa — Instytut Bibliograficzny. Red. H[enryk] Sawoniak. [Warszawa] 1956 nr 1-4 8° ss. 72, poz. 199.

Dod. samoistny do „Przeglądu Bibliotecznego“.

Przykład 36:

Przegląd Dokumentacyjny Leśnictwa. Oprac. przez Dział Dokumentacji i Informacji Naukowo-Technicznej Instytutu Badawczego Leśnictwa. Warszawa R. 7: 1956 nr 1-5/6 8° razem ss. 46, poz. 199.

Dod. niesamoistny do mies. „Sylwan“ 1956 Seria B z. 2, 4, 6, 8, 12.

Opisując wiele roczników czasopisma za podstawę opisu przyjmuje się pierwszy rocznik (tom) uwzględniony w danej bibliografii. Po jego opisie należy podać sumaryczne wyliczenie rejestrowanych roczników, zawierające kolejne liczby i daty wydania pierwszego i ostatniego rocznika. Natomiast wszelkie zmiany zaszłe w następnych latach omawia się w adnotacji. Umieści się tu takie informacje jak zmiany tytułu, re-

dakcji, częstotliwości, miejsca wydania, formatu. W adnotacji wymienia się również dodatki do poszczególnych części czasopisma, spisy treści obejmujące zawartość kilku roczników oraz recenzje. Kolejność elementów opisu jest w tym wypadku zasadniczo taka sama jak przedstawiono wyżej. Jedyna różnica polega na tym, że bezpośrednio po adresie wydawniczym podaje się opis zewnętrzny (format, technika wykonania), a dopiero potem następuje sumaryczne wyliczenie roczników.

Przykład 37:

Lud. Organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie. Mies. Red. Antoni Kalina. Lwów 8°. R. 1 : 1895 - R. 42 : 1955.

Od 1896 kwart. — Od 1904 red. J. Potkański i S. Udziela. — Od 1906 red. Józef Kallenbach. — Od 1908 podtyt.: Kwart. etnograficzny. Organ Towarzystwa Ludoznawczego. Red. Szymon Matusiak. — Od 1910 Kom. red.: Adam Fischer, Adam Antoni Kryński, Jan Leciejowski i in. — Od 1911 nr 2 3 Kom. red.: A. Fischer, A. A. Kryński, Sz. Matusiak i in. — Od 1914 '18 Kom. red.: Wilhelm Bruchnalski, Jan Czekanowski, A. Fischer i in. — Od 1922 podtyt.: Organ Polskiego Towarzystwa Etnograficznego. Red. A. Fischer. — Od 1934/35 podtyt.: Organ Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie. — R. 36: 1939/45, druk 1946. Red. Józef Gajek i Tadeusz Seweryn, Lublin. — Od 1946 rocznik, Kraków. — Od 1952 red. J. Gajek i Korn. red., Poznań. — Od 1954 Wrocław.

Indeksy: Treter Mieczysław: Przegląd treści dzieł roczników czasopisma etnograficznego pt. „Lud”. 1895-1904. Lwów 1906; R. 40: 1952/53: Indeks do t. 1-39. Oprac. J. Gajek i Zofia Malewska.

Rec.: Zdziarski Stanisław, *Książka* R. 13 : 1913 s. 291-293; Kamińska Anna: „Ideologia Ludu”. *Więź* 1948 nr 8/9 s. 11-12; Ligęza Józef: Towarzystwo Ludoznawcze. *Tryb. Tyg.* 1952 nr 19 s. 1.

C. UTWORY

Różnica między opisem wydawnictwa a utworu polega na zastąpieniu adresu wydawniczego cytata wydawniczą informującą, w jakim wydawnictwie dany utwór został opublikowany. Elementy opisu utworu należy wymienić w następującym porządku:

autor utworu,
tytuł utworu,
współpracownicy,
cytata wydawnicza,
opis zewnętrzny,
adnotacje.

a) Utwory w wydawnictwach zwartych

W zależności od tego, czy mamy do czynienia z utworem w wydawnictwie zwartym czy w czasopiśmie cytata przybiera różną postać. Jeśli utwór zamieszczony został w wydawnictwie zwartym, cytata podaje jego skrócony zapis zawierający:

autora dzieła,
tytuł dzieła,
oznaczenie wydania,
oznaczenie części wydawniczej,
miejsce i rok wydania.

Cytatę wydawniczą poprzedzamy znakiem „W:“. Nie ma żadnej potrzeby ujmowania tego znaku w nawiasy prostokątne, mimo że pochodzi on od bibliografa.

Przykład 38:

Krzyżanowski Julian: Od Kochanowskiego do Staffa. W: Kochanowski Jan: Elegie. Warszawa 1953 s. 5-7.

Przykład 39:

Mikulski Tadeusz: Historia literatury wobec zadań księgoznawstwa. W: Studia nad książką poświęcone pamięci Kazimierza Piekarskiego. Wrocław 1951 s. 65-77.

Jeśli opisujemy jeden z utworów zawartych w zbiorze prac danego autora, nazwisko jego powtarzamy dwukrotnie: jako autora opisywanego utworu i autora całego zbioru. W tym jednak wypadku, gdy zbiór ten nosi tytuł ogólny: Pisma, Dzieła itp. można pominąć znak „W:“ i nie wymieniać po raz drugi nazwiska autora.

Przykład 40:

Borowy Waław: Kochanowski jako marynista. W: Borowy W.: Studia i rozprawy. T. 1. Wrocław 1952 s. 41-46.

Przykład 41:

Prus Bolesław: Dziwni ludzie. *Pisma*. T. 25. Warszawa 1949 s. 185-199.

b) Utwory w czasopismach

Cytata wydawnicza utworu zawartego w czasopiśmie wymienia:

tytuł czasopisma,
rocznik (tom), po dwukropku rok, na który
lub za który dany rocznik wyszedł,
oznaczenie części czasopisma (numer, zeszyt itp.).

Tytuł czasopisma należy podawać w skrócie według zasad przewidzianych normą *Skróty tytułów czasopism*. Liczbę rocznika lub tomu określa się cyframi arabskimi, a następnie po dwukropku wymienia się rok wydania czasopisma, tj. rok, za który lub na który czasopismo się ukazało. Wreszcie należy wymienić liczbę zeszytu (numeru, tomu itp.) w obrębie całego rocznika. Wszystkie części wydawnicze czasopisma określamy zgodnie z jego tytułaturą (rocznik, tom, numer, zeszyt itp.), używając skrótów.

Przykład 42:

Hajdukiewicz Leszek: Przegląd badań nad dziejami reformacji i kontrreformacji w Polsce w latach 1939-1952. *Reform. w Pol.* R. 12: 1953/1955 nr 45/50 s. 150-214, *Rez.* s. 423-424, *Sum.* s. 431-432.

Przykład 43:

Stachórska Danuta: Temperature changes and condensations during adiabatic expansions of air saturated with vapour. (**Zmiany temperatury i zgęszczenia podczas adiabatycznego rozprężania powietrza nasyconego parą**). *Acta phys. pol.* vol. 15: 1956 fasc. 1 s. 5-24, ilustr., bibliogr. poz. 23, *Rez.*

Gdy bibliografia uwzględnia równocześnie zawartość dwóch czasopism o takim samym tytule, należy je odróżnić dodając w cytacie miejsce wydania czasopisma:

Odra (Opole) 1958
Odra (Wrocław) 1958

Jeśli czasopismo posiada mutacje, cytataę wydawniczą trzeba rozszerzyć o jej oznaczenie:

Dz. zach. wyd. B 1956

By ułatwić użytkownikowi odszukanie właściwego numeru czasopisma, zaznacza się również w cytacie wydawniczej rok druku odmienny od roku, na który lub za który czasopismo zostało wydane:

Spraw. Wrocław. TN R. 5:1950 z. 2, druk: 1954

Opisując utwór zamieszczony w dzienniku, po liczbie numeru podaje się oddzielną od niego dwukropkiem datę dzienną.

Przykład 44:

Strajk w drukarni „Głosu Narodu“. *Naprzod*
R. 16 : 1907 nr 45 : 15 II s. 3.

Gdy czasopismo zamiast numeru podaje tylko datę miesięczną lub nie podaje numeru ani daty, w cytacie zaznaczamy numer w nawiasach prostokątnych, ustalając go na podstawie liczby numerów czasopisma wydanych w ciągu roku:

Życie Osiedli WSM 1951 [nr 5]

Zdarza się niekiedy, że czasopisma podają błędną numerację oraz mylne datyienne. W takich wypadkach bibliograf ustala właściwą numerację zwykle przez dopełnienie literowe:

Tyg. liter. 1946 nr 4[a]

Jeśli czasopismo obok numeracji rocznej podaje ciągłą numerację zeszytów, możemy tę drugą pominąć w cytacie wydawniczej. Jej istnienie zaznaczamy wówczas, gdy w ciągu roku czasopismo zmieniło częstotliwość i w tym samym roku mamy te same numery:

Walka Młodych 1956 nr 2

a po zmianie z miesięcznika na tygodnik:

Walka Młodych 1956 nr 2 (97)

W pewnym wypadku można w cytacie wydawniczej pominąć niektóre z wymienionych elementów. Można opuścić numer rocznika (tomu) jeśli w numerowaniu roczników (tomów) przestrzegano zasady: liczba rocznika (tomu) odnosi się tylko do jednego roku:

Prz. bibliot. 1957 z. 1

zamiast: *Prz. bibliot. R.* 25: 1957 z. 1

Można także pominąć liczby poszczególnych części w obrębie rocznika, jeśli ma on paginację ciągłą:

Bibliot. 1956 s. 155-158

zamiast: *Bibliot. R.* 23: 1956 nr 6 s. 155-158

Pewien kłopot sprawia opis utworów umieszczonych w dodatkach niesamodzielnych do czasopism. Dodatki takie posiadają własne tytuły i często odrębną paginację, ale wydawniczo stanowią części czasopisma i nie dadzą się z niego wyłączyć. Jeżeli dodatek ma wspólną paginację z czasopismem macierzystym, cytata wydawnicza nie musi wymieniać tytułu dodatku. Natomiast gdy dodatek ma własną paginację, należy podać w cytacie wydawniczej dane dotyczące czasopisma i jego dodatku:

Prz. techn. R. 77 : 1956 nr 8 *Biul.CIDNT z.* 7

Zeszyty naukowe wydawane obecnie przez wiele wyższych uczelni posiadają ogólny tytuł i numerację. Wyodrębnia się jednak wśród nich serie o własnych tytułach i odrębnym liczbowaniu. W tym wypadku cytata wydawnicza wygląda podobnie do poprzedniej:

Zesz. nauk. WSR Krak. 1956 nr 1 *Rolnictwo z.* 1

Jeżeli utwór był drukowany w kilku numerach czasopisma, należy te numery wymienić. Zależnie od ich liczby podaje się przy każdym numerze strony zajęte przez utwór lub pomija paginację.

Przykład 45:

A. S.: Co piszą o języku. *Por. jęz.* 1956 z. 5 s. 189-192, z. 6 s. 232-236, z. 7 s. 267-270, z. 9 s. 373-377.

Problemy językowe w czasopismach polskich.

Przykład 46:

Dygasiński Adolf: Wielkie łowy. Przygody myśliwskie. *Dz. chicagowski* 1905 nr 121, 127, 132, 138, 144, 150, 155, 161, 167, 173, 179, 185, 190, 208, 213, 219, 226, 243.

Nadtytuł występujący w tytule utworu umieszczonego w czasopiśmie podaje się po tytule utworu.

Przykład 47:

Borcz Leszek, Więcek Józef: Czy prymat potrzeb zbiorowych? Sprawy funduszu zakładowego. *Życie gosp.* R. 13 : 1958 nr 29 s. 3.

Jeżeli jednak nadtytuł nie objaśnia bliżej tematu lub charakteru utworu, można go całkowicie pominąć.

W opisie cyklu utworów jednego lub kilku autorów tytuły kolejnych odcinków poprzedza się tytułem całego cyklu, przy czym tytuły utworów można wymienić bezpośrednio po tytule cyklu (przykład 48) lub w adnotacji zawartościowej (przykład 49).

Przykład 48:

Bartoszewski Władysław: Z notatek kronikarza 1939-1944: (1). Audycja megafonowa na Żoliborzu; (2). Uwaga, łapanka!; (3). Wojenne dzieje Kopernika i Kilińskiego; (4). Cena krwi za tajne nauczanie. Tragiczne dzieje kompletu uniwersyteckiego. *Stolica* 1956 nr 27 s. 14, ilustr., nr 28 s. 6-7, ilustr., nr 29 s. 6, ilustr., nr 30 s. 7.

Przykład 49:

Nasza ankieta: Dziś i jutro książki polskiej. Rozmawiał Zbigniew Wasilewski. *Życie Warsz.* 1957 nr 106 s. 4, nr 111 s. 3, nr 117 s. 4, nr 123 s. 3, nr 134 s. 4, nr 141 s. 4.

[1]. Bromberg Adam: [Dyr. PWN o wzajemnym stosunku autora, wydawnictwa i księgarstwa]. — 2. Szymańska Irena: Frontem do współczesności. [O planach wydawniczych PIW]. — 3. Żwan Tadeusz: „Święta wojna...“ — 4. Kozioł Czesław: Biblioteki w niebezpieczeństwie. — 5. Balicki Stanisław Witold: „Sto kwiatów“. [Polityka wydawnicza]. — 6. Zatorska Helena: „Znaj proporcje, mocium panie“. [Polityka wydawnicza].

Opis jednego z utworów zawartych w pierwszym cyklu rozpoczniemy także od nazwiska autora i tytułu całego cyklu, podobnie jak opis jednego tomu wydawnictwa wielotomowego rozpoczynamy od tytułu całości wydawnictwa (por. przykład 24).

Przykład 50:

Bartoszewski Władysław: Z notatek kronikarza 1939-1944: (3). Wojenne dzieje Kopernika i Kilińskiego. *Stolica* 1956 nr 28 s. 6-7, ilustr.

Nasuwa się tu jednak i inne rozwiązanie: opisanie utworu pod jego indywidualnym tytułem i podanie nazwy całego cyklu po tytule (przykład 51a) lub nawet po opisie zewnętrznym (przykład 51b). Metoda ta jest stanowczo dogodniejsza przy opisie jednego utworu z przykładu 49.

Przykład 51:

- a) **Koziół Czesław:** Biblioteki w niebezpieczeństwie. Rozmawiał Zbigniew Wasilewski. Z cyklu: Nasza ankieta: Dziś i jutro książki polskiej. 4. *Życie Warsz.* 1957 nr 123 s. 3.
- b) **Koziół Czesław:** Biblioteki w niebezpieczeństwie. Rozmawiał Zbigniew Wasilewski. *Życie Warsz.* 1957 nr 123 s. 3. Z cyklu: Nasza ankieta: Dziś i jutro książki polskiej 4.

Stała rubryka w czasopiśmie może zawierać obszernie utwory różnych autorów. Utwory takie opisuje się pod ich indywidualnymi autorami i tytułami, tytuł rubryki zaś należy traktować jak nazwę cyklu. Natomiast stałe odcinki (np. sprawozdawczo-bibliograficzne) powinny być opisywane w całości. W opisie zewnętrznym należy podać ich orientacyjną objętość w każdym numerze lub w całym roczniku.

Przykład 52:

Streszczenia [art. obcych z zakresu medycyny pracy]. *Med. Pracy* R. 7 : 1956 nr 1-6, razem ok. ss. 50.

Kilka utworów dotyczących tego samego tematu można łączyć przy redagowaniu bibliografii w jedną pozycję zbiorową wymieniającą opisy w jednym ciągu wierszy. Nazwisko autora powtarzające się w pozycji zbiorowej zastępuje się słowem „Tenże:“ lub „Taż:“, powtarzający się tytuł czasopisma w cytatach wydawniczych — słowem „Tamże:“

Przykład 53:

Baumgart Jan: Los bibliotek wielkopolskich w latach 1939-1945. *Prz. zach.* R. 2 : 1946 nr 11 s. 928-936. — Tenże: Straty biblioteczne Wielkopolski. *Spraw. Pozn. TPN* t. 13 : 1945/46 z. 2 s. 164-166.

Drobne notatki z czasopism o tym samym temacie co rejestrowany ważniejszy dokument można podawać w adnotacji do tegoż doku-

mentu. Po słowie „Nadto:“ daje się skrócony opis notatki: jej autora, cytate wydawniczą i objętość.

Przykład 54:

Grzybek Stanisław: Nowe rękopisy biblijne w świetle najnowszych badań. *Homo Dei* R. 19: 1950 nr 4/5 s. 770-771. — Grylewicz Feliks: Grota manuskryptów biblijnych. *Tyg. powsz.* R. 6: 1950 nr 9 s. 5, ilustr.

Nadto: ks. F. Gr., *Tyg. powsz.* R. 6: 1950 nr 38 s. 4.

Istnienie odbitki lub nadbitki zaznaczamy bezpośrednio po opisie utworu. Podajemy jej format, własne liczbowanie stron i inne dane różniące ją od utworu w wydawnictwie. Ważne są tu zwłaszcza wszelkie informacje o zmianach, jakim uległ tekst odbitki w porównaniu z tekstem pierwotnym.

Przykład 55:

Muszkowski Jan: Kształcenie bibliotekarzy. *Bibliot.* 1945 nr 2/3 s. 1-6. Odb. uzup. Warszawa 1946 16° śs. 28.

Niekiedy zdarza się, że utwór opublikowany w czasopiśmie lub w pracy zbiorowej przytacza pełny tekst utworu innego autora. Opisując taki przytoczony utwór podajemy jego autora, tytuł, cytate wydawniczą, opis zewnętrzny. Na końcu opisu w nawiasach okrągłych umieszczamy informację, w jakim utworze jest on zawarty (por. rozdział Bibliografia osobowa s. 269—270).

Przykład 56:

Staff Leopold: U kresu. W: Księga pamiątkowa ku czci Leopolda Staffa 1878-1948. Warszawa 1948 s. 175. (W utworze: Dąbrowolska H. M.: Gałąź kwitnąca).

Przykład 57:

Tuwim Julian: Na ulicy. *Polonist.* R. 7: 1954 nr 1 s. 10-11. (W art.: Jakubowski J. Z.: O poezji J. Tuwima i K. Gałczyńskiego).

Ten sposób opisywania jest łatwiejszy i bardziej czytelny niż formułowanie „piętrowej“ cytaty wydawniczej.

Recenzje zamieszczane w czasopismach opisuje się łącznie z pracami, których dotyczą. Jeśli bibliografia rejestruje recenzję tylko ze względu na nią samą, opis recenzowanego dzieła można skrócić do elementów najbardziej niezbędnych (autor, tytuł, miejsce i rok wydania lub cytata wydawnicza). Opis taki stosuje się najczęściej wtedy, gdy dzieło, którego dotyczy recenzja, było opisane w poprzednim odcinku bibliografii bieżącej lub gdy recenzję opisuje się tylko ze względu na osobę recenzenta.

Recenzje wymieniamy w adnotacji po skrócie „Rec.:“. Gdy znamy autora i tytuł recenzji, opisujemy ją tak samo, jak każdy inny utwór w czasopiśmie (por. przykład 59). Jeżeli recenzja nie ma tytułu lub jeśli jest on taki sam jak tytuł dzieła recenzowanego, cytata wydawnicza następuje bezpośrednio po nazwisku autora oddzielona od niego przecinkiem (por. przykład 58). W opisie recenzji opublikowanych bez autora i bez tytułu cytata wydawniczą wymieniamy od razu po skrócie „Rec.:“

Przykład 58:

Jaroszyński M[aurycy Zdzisław], **Zimmerman M**[arian], **Brzeziński W**[aław]: *Polskie prawo administracyjne. Część ogólna*. Warszawa 1956 Państw. Wydawn. Nauk. 8° ss. 511, nlb 1.

Rec.: Przymusiński Czesław, *Prz. Ustawod. gosp.* 1956 s. 415-6.

Przykład 59:

Syga Teofil: *Te księgi proste. Dzieje pierwszych polskich wydań książek Mickiewicza*. Przedm.: Stanisław Pigoń. Warszawa 1956 Państw. Inst. Wydawn. 8° ss. 327, nlb. 4, ilustr.

Rec.: Natanson Wojciech: *Nieznane sprawy Mickiewiczowskie. Twórcz.* 1957 nr 3 s. 142-146; Strumph Wojtkiewicz Stanisław: *Książka zrodzona z miłości. Now. liter. wydawn.* 1957 nr 3 s. 2; (MS), *Stolica* 1957 nr 17 s. 18.

Ostatni przykład cytuje recenzje dotyczące tego samego dzieła w jednej adnotacji. Natomiast jeśli jedna recenzja omawia kilka dzieł, należy ją wymienić po opisie każdego z nich.

Recenzje mogą być cytowane w porządku alfabetycznym autorów bądź tytułów czasopism, w porządku chronologicznym lub według wartości.

Podobnie opisuje się streszczenia i sprawozdania różniące się od recenzji tym, że nie zawierają oceny dokumentu. Stosuje się w tych wypadkach skróty: „Streszcz.“ i „Spraw.“.

Polemikę łączy się w jednej pozycji zbiorowej z opisem wydawnictwa czy utworu, który ją wywołał.

Przykład 60:

Schneigert Zbigniew: *O formę i treść prasy technicznej. Prz. techn.* R. 76 : 1955 nr 5 s 182-183. — Polem.: Hattowski Jan: *Jeszcze w sprawie formy i treści prasy technicznej. Tamże* nr 8 s. 299.

Jedynie w wypadku, gdy polemika jest rejestrowana oddzielnie, np. w następnym odcinku bibliografii bieżącej, opisuje się ją jak każdy inny artykuł, przenosząc do adnotacji informację o tym, iż jest to polemika.

Przykład 61:

Wilgat Janina: Opis dokumentacyjny a normalizacja opisu bibliograficznego. *Prz. bibliot.* R. 24 : 1956 z. 1 s. 76-78.

Polem. z art. S. Osmólskiej: Normalizacja a opis dokumentacyjny. (Por. 1955 poz. 105).

Jeśli recenzja wywołała odpowiedź autora lub szerszą dyskusję, wszystkie wypowiedzi notuje się w adnotacji w porządku chronologicznym.

Przykład 62:

Bednarczuk Eugeniusz : Graficzny rozwój litery. Warszawa 1956 Wydawn. Przem. Lekkiego i Spożywc. 8° ss. 231, nlb. 1, ilustr.

Treść: 1. Od rysunku do litery; 2. Rozwój pisma na kontynencie Europy; 3. Okres kształtowania się antykwy.

Rec.: Strelcyn Stefan: Lekkospożywcze, lecz ciężkostrawne banialuki o piśmie. *Probl. R.* 13 : 1957 nr 5 s. 364-367; Bednarczuk E.: Do redakcji miesięcznika „Problemy“; Wójcik Jan, Beuth Bohdan: Wyjaśnienie Wydawnictwa Przemysłu Lekkiego i Spożywczego; Strelcyn Stefan : Trzy odpowiedzi. *Tamże* nr 11 s. 834-837.

D. FRAGMENTY

Fragment wydawnictwa lub utworu opisuje się w miejscu adnotacji do skróconego opisu całego dokumentu. Kolejność elementów opisu jest następująca:

autor całości wydawnictwa lub utworu,
tytuł   ”   ”   ”   ”
miejsce i rok wydania wydawnictwa lub cytata wydawnicza,
strony, na których znajduje się fragment, nagłówek własny fragmentu
lub określenie jego tematu; jeżeli wiadomości interesujące bibliografię rozproszone są w całym dziele — skrót „M. i.“ i sformułowanie tematu.

Przykład 63: .

Wojciechowska Maria, Wojciechowski Zygmunt : Polska Piastów. Polska Jagiellonów. Poznań 1946.

s. 449-456: Reformacja i świt kontrreformacji.

Przykład 64:

Homan Władysław: O zabytkach, pamiątkach i śladach arian polskich w ziemi kieleckiej. *Cychy* R. 1: 1946 nr 2/3 s. 17.

M. i. o drukarni w Rakowie.

Przykład 65:

Inwentarze dóbr ziemskich województwa krakowskiego (1576—1700). Warszawa 1956 ss. 537.

M. i. dotyczy papierni.

W powyższym przykładzie uzupełniono opis wydawnictwa zwartego, w którym mieści się fragment, podając główny zrab stron liczbowanych, by zorientować użytkownika co do rozległości jego poszukiwań.

Adnotację dotyczącą fragmentu podajemy w ciągłości wiersza po nagłówku oryginalnym fragmentu.

Przykład 66:

Szczerbińska Ludwika: Jan Szczęsny Herbert. Zarys monografii. Wrocław 1957.

s. 256-290: Rokoszanin w Dobromilu. — O prowadzeniu przez Herberta drukarni w Dobromilu, we współpracy z drukarzem Janem Szeligą.

E. RÓŻNE WYDANIA I PRZEKŁADY TEGO SAMEGO DZIEŁA

Kolejne wydania tego samego dzieła opisuje się w porządku chronologicznym. Na pierwszym miejscu znajdzie się opis wydania, które ukazało się najwcześniej w okresie czasu objętym przez daną bibliografię. Dane dotyczące następnych wydań wymienia się od nowego wiersza po formułce „Toż:“. Stosuje się w tym wypadku opis skrócony. Opisy kolejnych wydań oddziela się średnikami

Przykład 67:

Niemcewicz Julian Ursyn: Powrót pośła, Komedia w trzech aktach. Wstęp i objaśn.: Jan Michalski. Warszawa 1907 M. Arct 16° ss. 95, nlb. 1. Książki dla Wszystkich 394.

Toż: Wstęp i objaśn.: Kazimierz Król. Warszawa [1908] Gebethner i Wolff 8° ss. 93; Stanisławów 1914 N. Eisenstein 8° ss. 29. Rozbiór kryt. Dzieł Liter. pol. 13; Tekst oprac. wg wyd. z r. 1791 Stefan Vrtel-Wierczyński. Warszawa 1923 Bibliot. Pol. 16° ss. 73. Wielka Bibl. 26.

Niekiedy bibliografie retrospektywne zaczynają opis wielu wydań tego samego dzieła od wydania ostatniego, wychodząc z założenia, że jest ono

opracowaniem najnowszym, uwzględniającym wyniki aktualnych badań. Tak postępuje np. *Bibliografia historii Polski 1815-1914. Tom wstępny* (Warszawa 1954). Rozumowanie takie nie jest pozbawione słuszności. Jednak bibliografia retrospektywna specjalna powinna nie tylko poinformować, jakie wydawnictwa ukazały się z danej dziedziny wiedzy, ale również dać pewien obraz rozwoju piśmiennictwa, dlatego też wydaje się słusniejsza metoda wyliczania wydań w kolejności ich publikowania. Odszukanie ostatniego wydania jako kończącego pozycję bibliograficzną nie powinno nastręczać trudności.

Jeden szereg chronologiczny obejmuje wszystkie wydania zarówno samoistne jak i niesamoistne danego dzieła.

Przykład 68:

Smoleński Władysław: Szkoły historyczne w Polsce. (Główne kierunki poglądów na przeszłość). *Ateneum* 1886 t. 4 s. 125-50, 297-332, 511-31. Odb.: Warszawa 1887 8° ss. nlb. 2, 86.

Toż: Przedm.: Aleksander Rembowski. Warszawa 1898 Druk. Artystyczna S. Sikorskiego 16° ss. 160. Bibl. Dzieł Wyborowych 19; Pisma historyczne. T. 3. Kraków 1901 s. 225—392.

Także wydanie fragmentaryczne wymienia się razem z wydaniami pełnymi, poprzedzając je jedynie formułą „Toż wyd. fragm.“.

Przykład 69:

Dygański Adolf: Gody życia. Opowieść. Warszawa 1902 J. Fiszer 8° ss. 168.

Toż: wyd. fragm. pt. W puszczy nad Prądnikiem. Warszawa 1905 M. Arct 16° ss. 59, ilustr. Moje Książeczki 38; wyd. pełne, tyt. pierw. Ilustr. A[nton]i Gawiński. Wyd. 2. Warszawa 1910 M. Arct. 4° ss. 176 tabl. 12.

Krótkie adnotacje i opisy recenzji dotyczące poszczególnych wydań podaje się bezpośrednio po ich opisie zasadniczym ujmując je przy opisie dalszych wydań w nawiasy okrągłe. Dłuższe adnotacje zaczyna się od nowego wiersza, nawiasy są wówczas zbyteczne.

Przykład 70:

Marchlewski Julian: Ekonomia polityczna czym jest i czego uczy. Warszawa 1902 M. Arct 16° ss. 85. Książki dla Wszystkich.

Próba marksistowskiego wykładu ekonomii.— Rec.: Kempner Stanisław A., *Ekonomista* 1902 t. 1 s. 144-145; *Książka* 1902 s. 153.

Toż: Toledo, Ohio 1902 A. Paryski 16° ss. 58; Warszawa 1907 jak wyd. 1902...¹³

¹³ Przykład przejęty z normy *Opis bibliograficzny w bibliografii retrospektywnej dziedzin lub zagadnień*.

Przykład 71:

Klemensiewicz Z[enon], Żłabowa J[anina]: Nasz język. Podręcznik gramatyki języka polskiego z ćwiczeniami dla kl. VI szkoły podstawowej. Warszawa 1946 Państw. Zakł. Wydawn. Szkoln. ss. 63, nlb. 1.

Rec.: Smoczyński P.: O powojennych gramatykach języka polskiego. *Polonista* R. 11: 1947 z. 1/2 s. 44-45; Tenże: Nowe podręczniki do nauki gramatyki języka polskiego dla kl. VI, VII i VIII. *Polonistyka*. R. 1: 1948 nr 3 s. 48-50.

Toż: 1948; 1950 ss. 76. (Rec.: Klubówna A.: „Nasz język“ na kl. VI nie jest dobrym podręcznikiem. *Głos naucz.* 1950 nr 4 s. 4); 1951 ss. 86, nlb. 2.

W ostatnim przykładzie opisy dalszych wydań ograniczono jedynie do danych, które uległy zmianie w porównaniu z wydaniem poprzednim. Jeśli jednak w szeregu chronologicznym wydania zbliżone zostaną rozdzielone wydaniem zupełnie odmiennymi, podobieństwo ich można zaznaczyć formułą „jak wyd...“ zawierającą rok opublikowania wydania wcześniejszego o tych samych danych, jak to zrobiono w przykładzie 70.

Opis wydania pod zmienionym tytułem sygnalizujemy formułą „Toż pt.“ podaną po opisie wydania poprzedniego. Po formułce tej cytujemy zmieniony tytuł i podajemy inne informacje dotyczące owego wydania. Powrót do tytułu pierwotnego należy zaznaczyć formułą „Tyt. pierw.“, co uwalnia od powtarzania tego tytułu i pozwala od razu na wymienienie danych dotyczących opisywanego wydania (por. przykład 69).

Tłumaczenia dzieła na języki obce opisuje się w jednej pozycji zbiorowej z wydaniem oryginalnym. Po wyliczeniu wszystkich wydań oryginalnych w nowym wierszu daje się formułę „Przekł.“, a po niej wymienia się tytuły i inne dane wydań tłumaczonych, szeregując je chronologicznie.

Przykład 72:

Steinhaus H[ugo]: Kalejdoskop matematyczny. Lwów 1938 Książn. Atlas 8° ss. 135, tabl. 9, ilustr., rys.

Toż: Wyd. 2. Warszawa 1954 Państw. Zakł. Wydawn. Szkoln. 8° ss. 310, nlb. 2, ilustr.

Przekł.: *Matematičeskij kalejdoskop*. Moskva 1949 Izd. Techniko-teoret. Liter. 4° ss. 142, ilustr.; *Mathematical snapshots*. New York 1950 Oxford University Press 8° ss. VI, 266; *Matematicai kaleidoszkop*. [Tłum.] Oliver Deseaffy. Budapest 1951 Művelt Nép 8° ss. 160; *Matematickij kalejdoskop*. Přeložil V. V. Symon. Praha 1953 Přírodověcke Vydavatelství 8° ss. 125, ilustr.

W wypadku istnienia dużej ilości przekładów należy je raczej uszeregować według alfabetu polskich nazw języków.

Przykład 73:

Newerly Igor: Pamiątka z Celulozy. Powieść
Warszawa 1952 Czytelnik 8° ss. 518.

Toż: Wyd. 2. T. 1-2. 1952 ss. 214 + 267. Bibl. Sztandaru Młodych 13-14; Wyd. 3...

Przekł. czeski: Stastny Bida. Preložila a poznámkami opatřila Helena Teigová. Praha 1953 Statni Naklad. Krásné Literatury 8° ss. 474. Klub Ctenařu 7.

niem.: Eines Menschen Weg. Deutsch von Agnes und Resi Flierl. Berlin 1953 Volk und Welt 16° ss. 613.

ros.: Pod frigijskoj zvezdoj. Roman. Perevod V. Raskovskoj. Moskva 1955 Izdat. Inostr. Liter. 8° ss. 446.

słow.: Pamiatka z Celulózky. Přeložila Zoža Jablonská. Bratislava 1953 Praca, Roh 8° ss. Knižnica v Zavodach 4.

wł.: Il diario di Scesny. Trad. di Alberto Nirenstein. [Przedm.] Luigi Salvini. Roma 1955 Ed. di Cultura Sociale 16° ss. 382. Le Opere e i giorni 18.

ROZDZIAŁ VI

UKŁAD BIBLIOGRAFII

Opracował *Henryk Sawoniak*

1. Kompozycja publikowanej bibliografii. — 2. Rodzaje układów zrzębu głównego: A. Układ według kryteriów formalnych; B. Układ według kryteriów treściowych; C. Układ krzyżowy. — 3. Szeregowanie wewnątrz grup: A. Szeregowanie alfabetyczne; B. Szeregowanie chronologiczne; C. Szeregowanie przedmiotowe; D. Szeregowanie logiczne; E. Szeregowanie według kryteriów formalnych. — 4. Założenia ogólne dotyczące układu. — 5. Wskazówki praktyczne dotyczące opracowania układu. — 6. Redagowanie bibliografii: A. Pozycje zbiorowe; B. Hasła autorskie i tytułowe; C. Pomijanie niektórych elementów opisu; D. Opisy wielokrotne i odsyłacze; E. Numeracja pozycji; F. Adjustacja drukarska; G. Redagowanie bibliografii kartotekowej. — 7. Indeksy jako uzupełnienie układu zrzębu głównego.

Jak wiadomo, jednym ze znaczeń terminu „bibliografia“ jest uporządkowany szereg opisów bibliograficznych reprezentujących zespół dokumentów dobranych według z góry przyjętych kryteriów¹. Układ bibliografii, czyli utworzenie tego „uporządkowanego szeregu opisów bibliograficznych“, jest ostatnią fazą opracowania bibliografii, nie licząc druku, który jest tylko typograficznym odtworzeniem tej postaci bibliografii, jaką jej nada autor-bibliograf.

Układ bibliografii w dużym stopniu decyduje o jej wartości użytkowej. Przemyślany, konsekwentny układ zwiększa czytelność i przejrzystość bibliografii, decyduje o jej sprawności informacyjnej, natomiast układ nieodpowiedni z reguły obniża wartość bibliografii, nawet legitymującej się trafnym doбором materiału i poprawnym opisem bibliograficznym.

Zagadnienie układu bibliografii obejmuje: 1) kompozycję całości bibliografii (jako publikacji), 2) układ zasadniczy zrzębu głównego, 3) układ wewnętrzny w obrębie poszczególnych grup, 4) indeksy jako uzupełnienie układu zrzębu głównego.

1. KOMPOZYCJA PUBLIKOWANEJ BIBLIOGRAFII

Bibliografia publikowana — poza tytułaturą — składa się w zasadzie z następujących części:

a) Spis rzeczy powinien podawać obok wyliczenia części składowych bibliografii także schemat układu zrzębu głównego, jeśli zastosowano w niej układ działowy lub systematyczny. Należy przy tym wymienić szczegółowo nagłówki poddziałów dalszych stopni, gdyż to orientuje dokładniej czytelnika w tematyce bibliografii i ułatwia poszukiwania.

---

¹ Por. M. Dembowska: *Terminologia bibliograficzna*. — *Biul. IB* t. 4 nr 5 s. 162.

Przykładami bibliografii, z których korzystanie jest utrudnione wskutek braku spisu rzeczy, są *Polska bibliografia zielarstwa* M. Chmielińskiej i *Bibliografia polskich prac orientalistycznych* (zob. niżej przykłady 19, 35).

Uzupełnieniem spisu treści bywa wykaz haseł klasowych lub przedmiotowych (przy niezbyt wielkiej ich liczbie) dla bibliografii w takimże układzie lub nawet wykaz haseł alfabetycznych (autorskich) dla bibliografii w układzie alfabetycznym. Jako przykłady mogą służyć: bibliografia Haneckiego, Neumana i Czajki *Służba zdrowia w Polsce* (przykł. 54) w układzie przedmiotowym, która podaje także pełny spis haseł użytych w bibliografii (wraz z określnikami); *Bibliografia Literacka* (dodatek do *Pamiętnika Literackiego*, Wrocław 1951-1954) w układzie krzyżowym, która podaje w każdym zeszycie „Wykaz haseł problemowych“ użytych w bibliografii; *Bibliografia puławska* (przykł. 6), ułożona w porządku alfabetycznym autorów, podająca nadto oddzielnie „Spis autorów“, co jest niepotrzebne.

b) **P r z e d m o w a** powinna informować o metodzie opracowania bibliografii, a więc o doborze materiałów pod względem zakresu i zasięgu, wykorzystanych źródeł bibliograficznych², stosunku do innych bibliografii o takiej samej lub podobnej tematyce, właściwościach układu, zasadach szeregowania, odrębnościach opisu — czyli o wszystkim, co może czytelnika zorientować co do cech charakterystycznych bibliografii i ułatwić jej użytkowanie.

c) **W s t ę p** może zawierać omówienie i charakterystykę piśmiennictwa. Np. w bibliografii W. Preisnera *Dante i jego dzieła w Polsce. Bibliografia krytyczna z historycznym wstępem* (Toruń 1957), wstęp stanowiący część I bibliografii jest omówieniem stanu badań nad Dantem w Polsce; obejmuje on m. in.: 2. Polskie źródła bibliograficzne dotyczące Dantego. Ocena i krytyka; 3. Prace o Dantem i przekłady jego dzieł. Przegląd i uwagi; 4. Wnioski i postulaty. Innym przykładem jest *Bibliografia prawnicza polska XIX i XX wieku* A. Suligowskiego (przykł. 20), poprzedzona wstępem pt. Rzut oka na twórczość piśmienniczą prawników polskich w ciągu XIX wieku i pierwszego dziesięciolecia XX wieku.

Niekiedy taki wstęp może poprzedzać poszczególne części bibliografii. Np. w *Bibliografii matematyki polskiej w X-leciu. 1944-1954* (przykł. 34) każdy z 11 działów dotyczących poszczególnych gałęzi matematyki jest poprzedzony „częścią analityczną zawierającą scharakteryzowanie problematyki badań i główne osiągnięcia naukowe“.

² Wykaz wykorzystanych źródeł bibliograficznych może być ewentualnie podany w oddzielnym spisie.

W bibliografiach dotyczących starych druków wstęp może się odnosić do metod identyfikacji wydań oraz do ustalenia ich chronologii. Wstępy takie są np. w bibliografiach: K. Piekarskiego *Bibliografia dzieł Jana Kochanowskiego, wiek XVI i XVII* (przykł. 15) oraz K. Budzyka *Bibliografia konstytucyj sejmowych XVII wieku w Polsce* (Wrocław 1952). Wstęp powinien poprzedzać przedmowę.

d) Wykaz tytułów czasopism i innych wydawnictw ciągłych, z których zaczerpnięto materiały do bibliografii, oraz ich skrótów.

e) Wykaz innych skrótów i symboli stosowanych w bibliografii.

f) Zrąb główny bibliografii.

g) Indeksy do zrębu głównego.

Sposób opracowania wykazów wymienionych w punktach d), e) i g) omówiono w rozdziale VII o indeksach i spisach pomocniczych (s. 183-201).

2. RODZAJE UKŁADU ZRĘBU GŁÓWNEGO

Mówiąc o układzie bibliografii mamy na myśli przede wszystkim układ zasadniczy, tj. podział na grupy zasadnicze (a więc: działy i poddziały, okresy chronologiczne, hasła alfabetyczne, hasła przedmiotowe itd.) — oraz kolejność tych grup. To naczelne kryterium podziału na grupy zasadnicze decyduje o nazwie układu: mówimy zatem o bibliografii w układzie alfabetycznym, chronologicznym, działowym, systematycznym, przedmiotowym itd. Z kolei dla bibliografii o jednakowym układzie zasadniczym mogą być przyjęte różne zasady układu podgrup w obrębie poszczególnych grup zasadniczych oraz różne zasady szeregowania w obrębie tych podgrup i poszczególnych nagłówków na najniższym stopniu podziału. Podane niżej przykłady unaoczniają różnorodność układów i ich kombinacje. Przykłady te zostały dobrane przede wszystkim jako ilustracja różnych metod rozwiązywania zagadnienia układu. Dlatego obok bibliografii, których układ nie budzi zastrzeżeń i które mogą służyć jako wzór do naśladowania, są wymienione i takie, które mogą stanowić przykład negatywny: jak bibliografii nie należy układać. W podanych przykładach scharakteryzowano także ze względów instrukcyjnych wewnętrzne zasady układu wtórnego w obrębie układu zasadniczego oraz wymieniono rodzaj indeksu, zastosowanego w bibliografii bądź zaznaczono jego brak ze względu na rolę indeksu jako uzupełnienia układu zrębu głównego, o czym jest mowa na s. 180—182.

A. UKŁAD WEDŁUG KRYTERIÓW FORMALNYCH

Biorąc najogólniej, zebrane materiały do bibliografii można uporządkować według kryteriów formalnych albo według kryteriów treściowych.

Układ według kryteriów formalnych może się opierać o formę wydawniczą lub piśmienniczą, o cechy zawarte w tytulaturze (np. nazwiska autorów, tytuły prac, miejsce wydania, data publikacji), pewne cechy tekstu (język, w którym utwór napisano), bądź nawet cechy zaczerpnięte spoza tekstu (daty napisania utworów, daty biograficzne autorów).

Oto różne rodzaje układów według kryteriów formalnych:

a. Układ według form wydawniczych lub piśmienniczych

Spotyka się bibliografie, w których grupy zasadnicze wynikają z podziału materiału według form wydawniczych lub piśmienniczych.

Przykłady:

1. POLSKA Bibliografia Prawnicza, [Bibliografia ukazująca się w miesięczniku *Państwo i Prawo*].

Podział zasadniczy na 2 części: 1) Artykuły, 2) Książki. W obrębie każdej z tych części — układ działowy, w działach — szeregowanie alfabetyczne.

2. KOSICKI Jerzy, KOZŁOWSKI Wacław: Bibliografia piśmiennictwa polskiego za lata 1944-1953 o hitlerowskich zbrodniach wojennych. Warszawa 1955 ss. 177.

Bibliografia jest ułożona w 2 zrębach: 1) Alfabetyczny wykaz prac (opisy pełne) z podziałem na książki i artykuły z czasopism; 2) Skorowidz działowy (opisy skrócone), przy czym każdy z 14 działów ma dalszy podział formalny na 2 grupy: książki i artykuły. W grupach — szeregowanie alfabetyczne. — Układ ten jest bardzo niekorzystny dla użytkownika.

3. LITERATURA Piękna 1956. Przewodnik bibliograficzny. Biblioteka Narodowa, Instytut Bibliograficzny. Warszawa 1958 ss. 349.

Działy zasadnicze: cz. 1. Literatura piękna [polska], cz. 2. Przekłady, cz. 3. Literatura dla dzieci i młodzieży. W cz. 1 dalszy układ według form literackich (5 grup: Powieść, opowiadanie, esej, felieton, reportaż. Poezja. Dramat. Satyra. Pamiętniki, wspomnienia, listy, dzienniki); w cz. 2 — układ według krajów, przy czym w niektórych krajach, mających więcej tłumaczeń, przyjęto podział na formy literackie; w cz. 3 zastosowano podział na literaturę polską i przekłady, w ich obrębie — szeregowanie alfabetyczne. — Indeksy: wspólne dla cz. 1-2 — autorów, tytułów, tematyczno-zagadnieniowy; dla cz. 3 — tytułów i tematyczno-zagadnieniowy.

4. PREISNER Walerian: Stosunki literackie polsko-włoskie w latach 1800-1939 w świetle bibliografii. Toruń 1949 ss. 296.

Podział na dwie części zasadnicze: I Utwory oryginalne (1. Dzieła polskie odnoszące się do Włoch, 2. Dzieła włoskie odnoszące się do Polski); II Przekłady (1. Z języka polskiego na włoski, 2. Z języka włoskiego na polski). W jednej i drugiej części w obrębie każdej z grup (1-2) układ

częściowo według gatunków literackich (form piśmienniczych): a) poezja, b) dramat, c) proza, h) listy; — częściowo według szerokich dziedzin: d) krytyka literacka i historia literatury, e) zagadnienia kultury duchowej i artystycznej, f) pamiętniki, zagadnienia historyczne i społeczne, g) literatura religijna, kościół i papieństwo, i) język. — Indeks osobowy (hasła alfabetyczne i przedmiotowe).

Podział bibliografii na grupy czysto formalne (według formy wydawniczej, tj. na książki i artykuły) nie jest wskazany, gdyż tworzy się wtedy skupienia, które nie są istotne dla czytelnika. Należy pamiętać, że niejeden artykuł z czasopisma naukowego ma więcej wartości od popularnej broszury, a dla czytelnika, który szuka materiałów istotnie wartościowych, jest sprawą obojętną, czy są one zawarte w książkach czy w czasopismach. Gdy bibliografia obejmuje niewielką liczbę pozycji (przykł. 1), tego rodzaju układ — choć także niewskazany — przedstawia mniej niedogodności niż w bibliografii obszerniejszej. W *Bibliografii piśmiennictwa polskiego o hitlerowskich zbrodniach wojennych* (przykł. 2), czytelnik jest zmuszony szukać informacji dotyczącej jakiegoś zagadnienia zawsze w dwóch grupach (książki i artykuły), na które podzielono każdy z 14 działów skorowidza działowego. Natomiast w bibliografii *Literatura Piękna* (przykł. 3) podział według gatunków literackich jest jak najbardziej wskazany, gdyż tworzy się dzięki temu skupienia dla czytelnika pożądane.

b. Układ alfabetyczny

Układ ten polega na uporządkowaniu materiału według kolejności alfabetycznej haseł autorskich bądź tytułowych dla prac anonimowych lub zbiorowych (gdy autorów jest więcej niż trzech).

Przykłady:

5. WYKAZ prac zespołu [pracowników Biblioteki Narodowej]. W: Biblioteka Narodowa w latach 1945-1956. Warszawa 1958 s. 160-202.

W obrębie haseł alfabetycznych zastosowano układ według rodzaju prac: prace autorskie, recenzje, redaktorstwo, tłumaczenia, prace zespołowe. W ramach tych grup — układ chronologiczny. Indeksu nie ma.

6. BOROWIK Józef, KOPEĆ Stefan: Bibliografia puławska (1918-1927). Spis publikacji pracowników Państwowego Instytutu Naukowego Gospodarstwa Wiejskiego ogłoszonych w latach 1918-1927. Puławy 1930 ss. 59.

Uzupełnieniem układu jest sumaryczny indeks rzeczowy (8 haseł).

7. KLEMENSIEWICZ Zygmunt: Bibliografia ekslibrisu polskiego. Wrocław 1952 ss. 154.

Bibliografia jest uzupełniona indeksem nazw osobowych (hasła autorskie i przedmiotowe).

8. FLESZAROWA Regina: Retrospektywna bibliografia geologiczna Polski. Cz. 1. 1900-1950. T. 1 z. 1-2. Warszawa 1957-1958 ss. 478+624.

W obrębie prac jednego autora — układ chronologiczny. Wyodrębnione w oddzielnych szeregach grupy: Prace anonimowe, Prace oznaczone kryptonimami nierozwiązanymi. — Tom 2 ma objąć ten sam materiał w układzie rzeczowym.

9. RADZIECKIE Piśmiennictwo Lekarskie. Biuletyn bibliograficzny. T. 1. 1951/1953 — t. 4. 1956. [Bibliografia bieżąca].

Indeks przedmiotowy.

10. WARDEŃSKA Cecylia: Bibliografia polskich prac z zakresu badań czwartorzędu 1900-1950. W: Z badań czwartorzędu w Polsce. T. 2. Warszawa 1952 s. 675-754.

Brak indeksu.

11. PIROŹEK Janina: Bibliografia geologiczno-gleboznawcza Tatr 1639-1953. Warszawa 1956 ss. 170.

Drugą częścią bibliografii jest skorowidz działowy (22 działy), zawierający opisy skrócone (nazwiska i tytuły prac).

12. GÓRKIEWICZ Marian: Bibliografia dotycząca Zakładu Narodowego im. Ossolińskich (do r. 1939). *Rocznik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich* t. 4: 1953 s. 293-333.

Uzupełnieniem układu jest indeks nazw osobowych (hasła alfabetyczne i przedmiotowe).

Przy układzie alfabetycznym bibliografii akcentujemy, kto pisał, i zwracamy przede wszystkim uwagę na hasła autorskie. Taki układ ma znaczenie dla czytelnika, który szuka w bibliografii podobnej odpowiedzi jak w katalogu alfabetycznym biblioteki: kto pisał, a nie o czym pisano. Układ alfabetyczny nadaje się więc do bibliografii, której celem jest zobrazowanie dorobku pisarskiego poszczególnych autorów.

Zastosowanie układu alfabetycznego w bibliografii dziedziny lub zagadnienia nie daje skupień pozycji pożądaných dla czytelnika, szukającego przede wszystkim informacji rzeczowych (przykł. 8—11, 19). Sytuację — przy takim układzie — ratuje nieco istnienie indeksu lub skorowidza (przykł. 9, 11), ale udzielają one informacji rzeczowych drogą pośrednią, zmuszając do powtórnego sięgania po pełne dane do zrzębu głównego.

W przykładzie 12 właściwszym byłby układ chronologiczny, który dałby obraz rozwoju zainteresowań Zakładem Ossolińskich w różnych okresach czasu, podczas gdy zastosowany układ alfabetyczny udziela bezpośredniej odpowiedzi tylko na pytanie, jacy autorzy pisali o Ossolineum.

c. Układ tytułowy

Układ tytułowy występuje wówczas, gdy wszystkie opisy szereguje się według abecadłowej kolejności pierwszych wyrazów tytułów (także — opisy wydawnictw, które w układzie alfabetycznym opisuje się pod nazwami autorów).

Nie ma przykładu właściwej bibliografii, która by w całości miała układ tytułowy, natomiast jest on często stosowany w katalogach księgarskich, w spisach pomocniczych.

Przykłady:

13. GEBETHNER i Wolf. Katalog składowy. Roczniki: 1947, 1948.
14. DOM Książki. Katalog składowy. 1951 i nast.
Obok podstawowego spisu alfabetycznego jest podany m. in. pomocniczy spis tytułowy zawierający opisy skrócone (tytuł i autor), np.
Ogólne zasady nauki gospodarstwa narodowego czyli czysta teoria ekonomii politycznej — Skarbek F.
Ogórki — Piórkowska Z.
Ogrody i poeci — Siemieński L.
Ogrody polskie — Ciołek G.

Układ tytułowy spotyka się natomiast czasem w bibliografii osobowej podmiotowej.

Przykład:

15. PIEKARSKI Kazimierz: Bibliografia dzieł Jana Kochanowskiego. Wiek XVI i XVII. Wyd. 2. Kraków 1934 ss. XLII, 82.
Układ zasadniczy w 2 częściach: A. Wydania zbiorowe, B. Wydania osobne. W grupie B — dalszy układ według tytułów osobno publikowanych dzieł. W obrębie tytułów — chronologia wydawnicza

d. Układ geograficzny lub topograficzny

Jest to układ, w którym kryterium porządkowe stanowi miejsce wydania. Może to być podział według większych jednostek geograficznych (np. według krajów lub regionów) bądź według nazw topograficznych.

Przykład:

16. INDEX translationum. Répertoire international des traductions. Unesco. Vol. 1:1948 i nast.
Podział zasadniczy na kraje (w układzie według abecadła nazw w języku francuskim) grupuje przekłady opublikowane w danym kraju. W obrębie krajów zastosowano układ działowy według 10 działów głównych klasyfikacji dziesiętnej. — Indeks autorów, w rocznikach 1-6 także indeksy tłumaczy oraz instytucji wydawniczych.

e. Układ typograficzny

W tym układzie kryterium decydującym o zaszeregowaniu pozycji jest nazwa drukarni.

Przykład:

17. BIBLIOGRAFIA polskich druków lwowskich XVI-XVIII wieku. Red. Rudolf Kotula. Lwów 1928 ss. 146.
Trzon zasadniczy bibliografii ma układ typograficzny: nieliczną grupę druków w. XVI wydzielono szeregując je według drukarni w porządku

chronologicznym; grupa najliczniejsza (w. XVII—XVIII) ma układ według abecedowej kolejności nazw drukarń, w obrębie każdej drukarni — szeregowanie chronologiczne. Druki o nieustalonych drukarzach podzielono na dwie grupy: bez podania drukarza (układ chronologiczny), bez roku i drukarza (układ alfabetyczny). — Indeks alfabetyczny.

f. Układ językowy

Kryterium porządkowym jest tu język, w którym prace są opublikowane.

Przykład:

18. [KRZYŻANOWSKI Julian]: Dzieła Si k ewicza w przekładach. Bibliografia. Warszawa 1953 ss. 280. Sienkiewicz H.: Dzieła. T. 59.

Układ zasadniczy według języków tłumaczeń. W obrębie języka — układ chronologiczny. Indeksy: nazwisk (autorzy przedmów, tłumacze, ilustratorzy) i utworów przełożonych.

g. Układ chronologiczny

W układzie chronologicznym o szeregowaniu materiału decydują daty. Odmianami tego układu są: układ według dat opublikowania dokumentów — mówimy wówczas o chronologii wydawniczej; układ według dat powstania dokumentów, czyli według chronologii piśmienniczej; układ według dat biograficznych autorów.

Chronologia wydawnicza

Najczęściej spotyka się bibliografie w układzie według chronologii wydawniczej. Może to być podział na duże grupy zasadnicze, obejmujące większe okresy czasu, i w obrębie tych grup szeregowanie według innych kryteriów, — bądź szczegółowy układ chronologiczny według kolejnych lat publikowania.

Przykłady:

19. CHMIELIŃSKA Maria: Polska bibliografia zielarstwa. Za okres od początku XVI w. do r. 1940. Warszawa 1954 ss. 515.

Podział zasadniczy na 2 części: 1) do 1800, 2) 1801-1940. W obrębie każdej części — układ alfabetyczny. Brak indeksu.

20. SULIGOWSKI Adolf: Bibliografia prawnicza polska XIX i XX w. Warszawa 1911 ss. XCV, 538.

Bibliografia dzieli się na 2 części: bibliografia XIX i bibliografia XX w. W obydwu częściach układ systematyczny. Skorowidze: osobowy (autorski i przedmiotowy) i rzeczowy.

21. DASZKIEWICZ Kazimierz, GAŚSIOROWSKI Janusz: Polska bibliografia wojskowa. Cz. 1: Nauki wojskowe. T. 1-2, dodatek. Warszawa 1921-1923 ss. 254, 174, 39.

Podział na okresy: do 1800, 1801-1831, 1832-1870, 1871-1904, 1905-1914, 1915-1918, 1919-1920. W obrębie każdego okresu — układ alfabetyczny. Indeks alfabetyczny.

Typowymi przykładami na układ chronologiczny są bibliografie, w których materiały są ułożone w kolejności lat wydania publikacji.

Przykłady:

22. STRZEMSKI Michał: Bibliografia gleboznawstwa polskiego. Warszawa 1954 ss. 86.

Bibliografia retrospektywna od w. XVI do r. 1950 w układzie chronologicznym według lat. — Indeks alfabetyczny i skorowidz systematyczny.

23. HLEB-KOSZAŃSKA Helena, KOTWICZÓWNA Maria: Bibliografia utworów Joachima Lelewela. Wrocław 1952 ss. XVII, 200.

Układ zasadniczy według lat wydania. — Indeksy: tytułów, nazw osobowych, rzeczowy.

24. KRZYŻANOWSKI Julian: Dzieła Sienkiewicza. Bibliografia. Warszawa 1953 ss. 280. Sienkiewicz H.: Dzieła. T. 58.

Układ zasadniczy według lat wydania. — Indeks tytułów. Indeks wydawców tekstów Sienkiewicza.

25. KACZANOWSKA Jadwiga: Bibliografia prac Juliana Marchlewskiego. Wrocław 1954 ss. XX, 205.

Chronologia wydawnicza uwzględniająca miesiące, a nawet daty dzienne, ze względu na to, że przeważającą część dorobku pisarskiego stanowią prace publicystyczne, ogłaszane w czasopismach i gazetach codziennych. — Indeks (wspólny) osób, miejsc, rzeczy.

26. HORODYSKI Bogdan: Bibliografia prac A. Dygasińskiego i literatury o nim. W: Dygasiński A.: Pisma wybrane. T. 24. Warszawa 1953 s. 289-406.

Cz. 1: Prace Dygasińskiego, cz. 2: Prace o Dygasińskim. — W każdej części układ chronologiczny. — Indeksy (wspólne dla obydwu części) tytułów utworów, osobowy (recenzenci, tłumacze, ilustratorzy, autorzy prac o Dygasińskim).

27. HEINTSCH Karol: Bibliografia wydawnictw Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu 1946-1952. *Rocznik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich* t. 4: 1953 s. 403-445. Odb.

Chronologia według lat. Indeks nazw osobowych (hasła autorskie i przedmiotowe).

Przy układzie chronologicznym według lat wydania akcentuje się, k i e d y prace były publikowane. Uzyskuje się w ten sposób obraz narastania dorobku wydawniczego, jego natężenia w różnych okresach czy latach. Jeśli celem np. bibliografii osobowej podmiotowej jest wykazanie historii recepcji dzieł danego autora, to układ chronologiczny wskaże od razu przez samą ilość pozycji skupionych pod danymi latami, czy i jakie było zainteresowanie twórcą w określonym czasie (przykł. 23-26). Układ taki może być jednak zawodny, gdyby chodziło — przy obfitej twórczości autora i wielu wydaniach jego utworów — o wykazanie recepcji poszczególnych utworów. Wówczas, nawet w bibliografii osobowej, układ chronologiczny może nie być najbardziej wskazany

Podział na grupy obejmujące większe okresy chronologiczne może być użyteczny w bibliografiach retrospektywnych dziedzin i zagadnień w celu wydzielenia piśmiennictwa z lat dawniejszych o wartości raczej dokumentarnej, interesującego bardziej historyka nauki niż czytelnika poszukującego informacji rzeczowej o wartości aktualnej (przykł. 19-21).

Dość częstym zjawiskiem jest szeregowanie chronologiczne w obrębie poszczególnych działów lub nagłówków rzeczowych, co bliżej zostanie omówione na innym miejscu (s. 155—158).

Chronologia piśmiennicza

Dużo rzadziej spotyka się bibliografie w układzie według chronologii piśmienniczej, tj. według dat powstania poszczególnych utworów:

Przykład:

28. ŚLIWIŃSKA Irmina, ROSZKOWSKA Wanda, STUPKIEWICZ Stanisław: Adam Mickiewicz. Zarys bibliograficzny. Warszawa 1957 ss. 353.

Układ według chronologii piśmienniczej w dziale: Tworczość (cz. 1: Utwory oryginalne).

Chronologia według dat biograficznych

Równie rzadko jak szeregowanie według chronologii piśmienniczej jest stosowany układ według chronologii biograficznej autorów prac zarejestrowanych w bibliografii.

Przykład:

29. BRIE G. A. de: *Bibliographia philosophica 1934-1945*. Vol. 1: *Bibliographia historiae philosophiae*. Bruxelles 1950 ss. LXXV, 664.

Nie jest to przykład układu zasadniczego, lecz tylko szeregowania w obrębie poszczególnych działów. Mianowicie w części szczegółowej każdego działu, odpowiadającej pewnej epoce, zastosowano układ według dat biograficznych poszczególnych filozofów, przy czym o kolejności decyduje data ich urodzenia.

h. Podział według innych kryteriów formalnych

Zależnie od indywidualnych potrzeb bibliografii spotyka się układ według jeszcze innych kryteriów formalnych.

30. FEDORKO Stefania: Wykaz publikacji pracowników Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. W: *Dziesięć lat Uniwersytetu M. Curie-Skłodowskiej*. Lublin 1954 ss. 167. Odb.

Układ zasadniczy według wydziałów Uniwersytetu, w ich obrębie układ alfabetyczny. Indeks autorski.

31. BASSECHES Juliusz, KORKIS I.: *Bibliografia kodeksu zobowiązań*. Lwów 1938 ss. 40.

Układ bibliografii: Cz. 1. Dział ogólny, cz. 2. Dział szczegółowy. W dziale szczegółowym — układ według kolejności artykułów kodeksu.

32. PRZEGLĄD publikacji w zakresie plastyki.-[Stały dział w dwumiesięczniku *Przegląd Artystyczny*]. 1951 i nast.

Do r. 1954 włącznie stosowano układ zasadniczy w 3 grupach: Książki, Katalogi wystaw i Czasopisma (tj. wykaz artykułów). Ta ostatnia grupa jest przykładem zastosowania układu według kryterium formalnego — przynależności artykułów do danego zeszytu czasopisma. W obrębie grupy „Czasopisma“ zastosowano bowiem układ według tytułów i numerów czasopism (czyli jest to właściwie skrócony wykaz zawartości poszczególnych czasopism).

33. SERWIS Prasowy. Wykaz ciekawszych artykułów polskich i obcych z zakresu zagadnień dokumentacji, bibliografii, bibliotekarstwa i czytelnictwa. Centralny Instytut Dokumentacji Naukowo-Technicznej. 1956 i nast.

Układ według tytułów czasopism³; w obrębie czasopisma — według kolejności artykułów. Ponadto każdy zeszyt jest zaopatrzony w wykaz zagadnień, czyli wykaz dwudziestu kilku haseł z numerami odpowiednich pozycji, a od 1958 — w szczegółowy indeks przedmiotowy.

Bibliografie mające układ taki jak w przykładach 32-33 są niedogodne dla czytelnika szukającego informacji dotyczących sprecyzowanego zagadnienia z tego względu, że te informacje są rozrzucone w różnych zeszytach czasopisma.

B. UKŁAD WEDŁUG KRYTERIÓW TREŚCIOWYCH

W tej kategorii układów można wyróżnić układy grup rzeczowych według kolejności logicznej (układ działowy i systematyczny), układy grup rzeczowych według kolejności alfabetycznej ich nazw (układ klasowy i przedmiotowy) oraz układ według chronologii przedmiotowej.

a. Układ według kolejności logicznej

Układ działowy

Układ ten występuje wówczas, gdy cały materiał jest podzielony na niewielką liczbę działów ogólnych (podstawowych) bez dalszych poddziałów. Liczba działów może być różna (w praktyce nie przekracza 30), a ich zakres węższy lub szerszy, zależnie od potrzeb danej bibliografii oraz od ilości zebranego materiału.

Przykłady:

34. BIBLIOGRAFIA matematyki polskiej w X-leciu 1944-1954. Warszawa 1957 ss. 154. *Roczniki Polskiego Towarzystwa Matematycznego*, Ser. 2: *Wiadomości Matematyczne* R. 2 z. 1.

Podział na 11 działów (poszczególne gałęzie matematyki). W obrębie działów układ alfabetyczny. — Indeks nazwisk.

³ W nr 2/1956 zastosowano eksperymentalnie 2 układy: według tytułów czasopism oraz układ klasowy, w którym powtórzono cały materiał zeszytu. Na tym przykładzie można prześledzić, który układ jest dla czytelnika korzystniejszy.

35. BIBLIOGRAFIA polskich prac orientalistycznych (1945-1955). Warszawa 1957 ss. 75.

Podział na 9 działów. W obrębie działów układ alfabetyczny. — Brak indeksu. Brak spisu działów.

Niekiedy jeden lub kilka działów, w których jest więcej materiału, mogą być podzielone na poddziały niższego stopnia.

P r z y k ł a d y :

36. DZIESIĘĆ lat Polski Ludowej. Poradnik bibliograficzny. Warszawa 1954 ss. 42.

Podział na 10 działów, w tym 1 podzielony na 6 poddziałów. W obrębie działów i poddziałów szeregowanie alfabetyczne.

37. MAJEWSKI Kazimierz, BITTNER Halina: Materiały do bibliografii archeologii śródziemnomorskiej w Polsce za lata 1800-1950. Wrocław 1952 ss. 86.

Podział na 18 działów (w tym jeden na 5 poddziałów). W obrębie grup szeregowanie alfabetyczne, z wyjątkiem działu Biografie, w którym ułożono materiał według nazwisk uczonych. — Indeks nazwisk.

38. KORANYI Karol, KORANYIOWA Jadwiga: Bibliografia historyczno-prawna za lata 1937-1947. [Cz.] 1—2. Toruń 1953-1959 ss. 245+475.

Podział całości materiałów na 20 działów, z których z kolei dwa na 5 bądź 11 poddziałów (razem 34 grupy rzeczowe na ogólną liczbę 11.729 pozycji, czyli po kilkaset pozycji w każdym dziale). Indeks autorów.

Układ działowy można stosować w bibliografiach, które wykazują niewielką ilość materiału (przykł. 36). Zbyt duża liczba pozycji w działach nie jest dla czytelnika korzystna (przykł. 38); utrudnia to bowiem szczegółową orientację, zwłaszcza jeśli w obrębie działów zastosowano szeregowanie alfabetyczne.

Układ systematyczny

Układ systematyczny występuje już wtedy, gdy działy podstawowe są podzielone na poddziały drugiego stopnia (układ systematyczny dwustopniowy). Jeśli zachodzi potrzeba, poddziały drugiego stopnia mogą być podzielone na poddziały niższych stopni. Rozbudowa poszczególnych działów może być różna: każdy z nich może być podzielony na tyle poddziałów (i na tylu stopniach podziału), ile wyniknie z charakteru zebranych materiałów. Kolejność działów i poddziałów w układzie systematycznym nie jest przypadkowa, ale jest wynikiem logicznego podziału całości dziedziny lub zagadnienia będącego tematem bibliografii. Niekiedy — jeśli tak wypadnie z logicznego podziału całości — trzeba będzie utworzyć jakiś dział lub poddział, choćby nawet zawierał niewiele materiału⁴.

⁴ Popularne ujęcie układu działowego i systematycznego znajdzie czytelnik w pracy H. Sawoniaka: *Klasyfikacja i katalog rzeczowy*. Wyd. 2. Warszawa 1957.

Poszczególne działy i poddziały można oznaczać symbolami cyfrowymi lub literowymi.

Przykłady:

39. KATALOG Polskiej Literatury Matematyczno-Przyrodniczej. T. 21 za lata 1945—1949. Kraków 1952 ss. 441.

Zastosowano układ systematyczny dwustopniowy, np.

E. Nauka o ziemi.

I. Mineralogia i petrografia

II. Geologia

III. Gleboznawstwo i chemia rolna

IV. Paleontologia (paleobotanika i paleozoologia)

V. Meteorologia i hydrologia

W obrębie działów szeregowanie alfabetyczne. — Indeks autorski.

40. BIBLIOGRAFIA Historii Polskiej. Oprac. Jan Baumgart. 1948 i nast. [Bieżąca bibliografia roczna].

Zastosowano układ systematyczny kilkustopniowy, np.:

C. Historia Polski.

II. Poszczególne okresy

2. Epoka feudalizmu

a. Kształtowanie się społeczeństwa klasowego.

Szeregowanie w obrębie nagłówek rzeczowych: w 1948 i 1949 — logiczne, przedmiotowe i alfabetyczne zależnie od potrzeby, od 1950-51 — zasadniczo alfabetyczne, w pewnych działach według haseł osobowych i geograficznych. — Układ zrębu głównego uzupełniono indeksem: alfabetycznym (rocznik 1948), nazw osobowych (1949), krzyżowym niepełnym, obejmującym hasła alfabetyczne, osobowe przedmiotowe i nazw geograficznych (1950-51, 1952-53).

41. HAHN Wiktor: Bibliografia bibliografij polskich. Wyd. 2. Wrocław 1956 ss. 465.

Przykład rozbudowy jednego z działów (do 6 stopnia podziału):

DZIAŁ TRZECI: BIBLIOGRAFIE SPECJALNE

XVII. Filologia

3. Nauka o literaturze

A. Teoria literatury

B. Metodyka nauki o literaturze

C. Historia literatury

a. Literatura powszechna

1) Zestawienia ogólne

2) Poszczególne kraje lub narody

b. Literatura polska

1) Zestawienia ogólne

2) Poszczególne okresy

3) Poezja

9) Twórcy. (Grupa ta podzielona z kolei na poszczególne hasła osobowe z wyodrębnionymi nagłówkami).

W obrębie nagłówek — szeregowanie przedmiotowe lub chronologiczne. — Indeksy: alfabetyczny i przedmiotowy.

42. STRAUS Stefan: Bibliografia źródeł do historii teatru w Polsce. Druki zwarte i ulotne. Wrocław 1957 ss. 495.

Szczegółowy podział systematyczny. W niektórych podziałach układ według nagłówków przedmiotowych. W obrębie podziałów i nagłówków przedmiotowych układ chronologiczny. — Układ systematyczny uzupełniono 4 indeksami: tytułów utworów scenicznych, alfabetycznym, druków anonimowych, nazwisk (hasła alfabetyczne i przedmiotowe), rzeczowym. W indeksie rzeczowym zwraca uwagę zbędne hasło: Wydawnictwa, grupujące nazwy poszczególnych instytucji wydawniczych z numerami pozycji odnoszących się do wydanych przez nie publikacji zwartych, razem ok. 18 szpalt druku!

43. BIBLIOGRAFIA Bibliografii i Nauki o Książce. Biblioteka Narodowa, Instytut Bibliograficzny. 1945-46 i nast.

Układ systematyczny wielostopniowy. W obrębie nagłówków rzeczowych szeregowanie przedmiotowe lub logiczne. Indeks krzyżowy.

Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce jest przykładem ograniczenia oznaczeń cyfrowych i literowych do działów zasadniczych (1-go i 2-go stopnia) i wyróżnienia nagłówków dla podziałów dalszych stopni przez odpowiednie zróżnicowanie graficzne w spisie rzeczy i w zrzębie głównym (zob. rozdz. VIII o druku). Ten system oznaczania można stosować przy układzie systematycznym w bibliografiach bieżących, w których nie we wszystkich odcinkach mogą występować poszczególne podziały dalszych stopni.

44. KRZYŻANOWSKI Julian: Piśmiennictwo o Henryku Sienkiewiczu. Oprac. ... przy współud. Zbigniewa Daszkowskiego. Warszawa 1955 ss. 468. Sienkiewicz H.: Dzieła. T. 60.

W poszczególnych podziałach szeregowanie alfabetyczne. — Indeks osobowy.

Układ systematyczny jest wskazany dla bibliografii mających dużą ilość materiałów i dla tych dziedzin, w których chodzi o wykazanie związków logicznych między poszczególnymi działami (np. w bibliografii historycznej).

Schemat układu systematycznego należy opracować indywidualnie dla każdej bibliografii, zależnie od zakresu i ilości materiału. W niektórych bibliografiach, zwłaszcza z dziedziny techniki i nauk ścisłych, autorzy opierają się na istniejących systemach klasyfikacyjnych, np. na międzynarodowej klasyfikacji dziesiętnej. System ten — jak wiadomo — na tym polega, że całość piśmiennictwa podzielono na dziesięć działów, oznaczonych cyframi od 0 do 9, każdy z działów dzieli się z kolei na 10 podziałów drugiego stopnia, każdy z podziałów drugiego stopnia na 10 podziałów itd. Schemat tablic klasyfikacji opartej na zasadzie dziesiętnej podziału, opracowany w początkowej postaci przez amerykańskiego bibliotekarza Melvil Dewey'a w r. 1876, został następnie rozbu-

dowany bardzo szczegółowo przez Międzynarodowy Instytut Bibliograficzny (IIB), przekształcony następnie na Międzynarodową Federację Dokumentacyjną (FID) i te tablice noszą nazwę klasyfikacji dziesiętnej międzynarodowej. FID publikuje co pewien czas różnojęzyczne uaktualnione, pełne lub skrócone wydania tych tablic⁵. Opracowując bibliografię w układzie według klasyfikacji dziesiętnej, bibliograf wybiera symbole tych działów i poddziałów, które odnoszą się do tematyki zebranych materiałów.

Przykłady:

45. INDEX bibliographicus. Directory of current periodical abstracts and bibliographies. 3 ed. compiled by Theodore Besterman. Vol. 1-2. Paris 1952 ss. 52+72.

Symbole klasyfikacji dziesiętnej są podane tylko w nagłówkach (nazwy dziedzin). W obrębie jednego nagłówka — układ alfabetyczny, niekiedy według krajów. Indeksy: alfabetyczny i przedmiotowy.

46. BIBLIOGRAFIA retrospektywna polskiego piśmiennictwa technicznego za lata 1945-1949. Warszawa 1954 ss. 307.

W obrębie wyróżnionych nagłówków, którymi są symbole klasyfikacji dziesiętnej z ich nazwami (np. 621.39 Telekomunikacja. Telewizja), bierze się pod uwagę w szeregowaniu tylko znaki główne symboli, w obrębie zaś jednakowych znaków głównych szereguje się alfabetycznie, mimo że każda pozycja jest zaopatrzona we własny rozbudowany symbol dziesiętny. — Indeks alfabetyczny.

47. BIBLIOGRAPHIA medica čechoslovaca. Vol. 1 : 1947 i nast.

W obrębie wyróżnionych nagłówków z symbolami klasyfikacji dziesiętnej i ich odpowiednikami słownymi szereguje się dokładnie według szczegółowych symboli, które są przy każdej pozycji. — Indeksy: autor-ski i przedmiotowy.

48. SLOVENSKA bibliografia. Sustavny rozpis vyberanych pripevkov z periodickej literatury. 1950.

Układ zasadniczy działów według klasyfikacji dziesiętnej w zakresie 2-3 znaków. W obrębie tych działów dalszy podział na nagłówki klasowe i przedmiotowe: Np.

620/621 Energetika. Elektrotechnika

- Atomova energia
- Elektrická energia
- Elektromotory
- Energetika
- Kompresory
- Radiotechnika
- Televizia
- Transformatory

W obrębie nagłówków klasowych i przedmiotowych poszczególne pozycje są uszeregowane alfabetycznie. — Indeks krzyżowy.

⁵ Dobrym wprowadzeniem do problemu klasyfikacji dziesiętnej jest rozdział S. Osmólskiej w pracy zbiorowej: *Bibliotekarstwo naukowe*. Warszawa 1956 s. 232-246.

Jak widać z powyższych przykładów, układ według klasyfikacji dziesiętnej można ograniczyć do samych nagłówków, w obrębie których można szeregować alfabetycznie (przykł. 45), przedmiotowo (przykł. 48) lub jeszcze w inny sposób; bądź też można szeregować wszystkie pozycje dokładnie według symboli klasyfikacyjnych odnoszących się do każdej z nich (przykł. 47).

Niekiedy klasyfikacja dziesiętna jest stosowana jako dalsza zasada porządkowania materiałów.

Przykład:

49. OBZOR polskiej technicznej literatury. Polish technical abstracts. [Kwartalnik]. 1951 i nast.

Zasadniczy podział na 10 działów, którymi są różne gałęzie techniki. W obrębie działów natomiast każda pozycja jest szeregowana ściśle według symboli klasyfikacji dziesiętnej (z uwzględnieniem wszystkich znaków symbolu), czyli klasyfikacja dziesiętna jest tu stosowana jako dalsza zasada porządkowania materiałów. — Indeks autorów.

Sama zasada podziału dziesiętnego może być zastosowana w każdej klasyfikacji systematycznej, ale w tym przypadku nie będziemy jej nazywać klasyfikacją dziesiętną, gdyż ta nazwa jest zarezerwowana tylko dla systemu omówionego wyżej.

Przykład:

50. PISARSKA Maria: Bibliografia polskiego piśmiennictwa leśnego za pięćdziesiąt lat 1945-1950. Warszawa 1951 ss. 116.

Układ zasadniczy systematyczny, oparty na dziesiętnej zasadzie podziału, zastosowanej w międzynarodowej klasyfikacji leśnictwa. W obrębie poszczególnych działów szeregowanie logiczne. — Indeksy: autorski i przedmiotowy.

b. Układ według kolejności abecedłowej haseł

Drugą grupą układów według kryteriów treściowych są układy według kolejności abecedłowej nazw grup treściowych, na które został podzielony materiał. Grupy te są ułożone w jeden szereg abecedłowy bez uwzględnienia ich związków logicznych, tzn. że ich miejsce w szeregu jest uzależnione od alfabetycznego następstwa nazw tych grup, a nie od ich kolejności logicznej. Istotą tego systemu może uzmysłowić układ większości encyklopedii, budowanych według podobnych zasad.

Możemy odpowiednio wyróżnić układ klasowy oraz układ przedmiotowy.

Układ klasowy

Układ klasowy występuje wówczas, gdy treść odpowiedniej pozycji jest wyrażona w nazwie dziedziny (klasy), do której przynależy dana pozycja, przy czym zakres tej pozycji może się pokrywać w całości z tą

dziedziną albo dotyczyć poszczególnych jej zagadnień. Hasła klasowe mogą mieć zakres szerszy albo węższy, zależnie od potrzeb bibliografii i ilości materiałów. Jeśli pod hasłem ogólniejszym miało występować zbyt dużo pozycji, lepiej je rozdzielić tworząc klasy o węższym zakresie. W jednym więc szeregu abecadłowym mogą w układzie klasowym występować nazwy dziedzin ogólniejszych (np. zoologia) i nazwy dziedzin do nich przynależnych (np. ornitologia, ichtiologia). Pod nazwą danej dziedziny będą wykazywane wszystkie pozycje wchodzące w jej zakres bez względu na to, czy dotyczą całej dziedziny czy poszczególnych przedmiotów w obrębie tej dziedziny, czyli pod hasłem Ichtologia będą występowały zarówno opracowania tej gałęzi zoologii jak i prace dotyczące poszczególnych gatunków ryb. Jednakże tematy należące do klasy o węższym zakresie występującej w układzie nie będą wykazywane pod klasą pojemniejszą.

Przykład:

51. PRZEGLĄD Piśmiennictwa o Książce. Biblioteka Narodowa, Instytut Bibliograficzny. Kwartalny dodatek do Przeglądu Bibliotecznego. 1955 i nast.

W obrębie nagłówków klasowych szeregowanie logiczne. — Indeksy roczne: autorski i przedmiotowy.

Podajemy przykłady haseł klasowych zaczerpniętych z tej bibliografii:

Bibliografia	Konserwacja zbiorów
Bibliotekarstwo	Reprodukcja dokumentacyjna
Budownictwo biblioteczne	Selekcją mechaniczną dokumentów
Czytelnictwo	Szkolenie kadr
Dokumentacja	Udostępnianie zbiorów
Gromadzenie zbiorów	Wydawnicze zagadnienia
Informacje bibliograficzne	Zawód bibliotekarski
Katalogi	Zbiory specjalne
Klasyfikacja	

Układ przedmiotowy

Układ przedmiotowy tym się różni od układu klasowego, że obok haseł klasowych występują tu także w jednym szeregu abecadłowym szczegółowe hasła przedmiotowe, tzn. odnoszące się do poszczególnych zagadnień i przedmiotów, jeśli są odpowiednie pozycje tym szczegółowym zagadnieniom poświęcone⁶.

Podajemy przykłady haseł przedmiotowych z dziedziny nauk ekonomicznych zaczerpnięte z *Katalogu Biblioteki SGH* (przykł. 52):

⁶ Wyczerpujące omówienie układu przedmiotowego jest zawarte w pracy A. Łysakowskiego: *Katalog przedmiotowy. Podręcznik*. Warszawa 1946. Popularne wprowadzenie do zagadnienia stanowi rozdział w pracy H. Sawoniaka: *Klasyfikacja i katalog rzeczowy*. Wyd. 2. Warszawa 1957. Pomocą w formułowaniu haseł przedmiotowych jest wydawnictwo J. Kossonoga: *Słownik tematów dla bibliografii i katalogów w układzie przedmiotowym*. Warszawa 1956.

Spożycie	Spółki handlowe
Spożywczy przemysł	Sprzedawnictwo
Spółdzielczość	Standaryzacja
Spółdzielczość budowlano-mieszkaniowa	Statystyka
Spółdzielczość kredytowa	Stenografia
Spółdzielczość pracy	Stocznie
Spółdzielczość rolnicza	Stolarstwo
Spółki akcyjne	Strajki itd.

Dla uniknięcia zbyt dużej liczby pozycji pod jednym hasłem, można tworzyć w obrębie tego hasła podgrupy za pomocą tzw. określników, np.

Spółdzielczość	Spółdzielczość
— bibliografia	— Czechosłowacja
— czasopisma	— Dania
— historia	— Polska
— kongresy i stowarzyszenia	— — zabór austriacki
— opodatkowanie	— — zabór pruski
— studia i nauczanie	— — zabór rosyjski
— Austria	— — od 1918
— Belgia	— Rosja itd.

Przykłady:

52. GRODEK Andrzej: Katalog Biblioteki SGH [Szkoly Głównej Handlowej]. Cz. 1: Nauki ekonomiczne i handlowe. Warszawa 1939-1945 ss. 941.

W obrębie nagłówków przedmiotowych szeregowanie alfabetyczne. — Indeks alfabetyczny.

53. BESTERMAN Theodore: A world bibliography of bibliographies 3 ed. Vol. 1-4. Genève 1955-1956.

W obrębie nagłówków szeregowanie chronologiczne. — Indeks alfabetyczny.

54. HANECKI Michał, NEUMAN Brunon, CZAJKA Jadwiga: Służba zdrowia w Polsce. Przegląd ważniejszych prac o organizacji i pokrewnych działach służby zdrowia XIX i XX w. Warszawa 1956 ss. 353.

W obrębie nagłówków przedmiotowych materiał uszeregowano alfabetycznie. — Spis zastosowanych haseł przedmiotowych. Indeks autorski.

55. TRYBULSKI Zbigniew: Bibliografia prawa cywilnego. Literatura, orzecznictwo. 1945-1954. Warszawa 1956 ss. 243.

W obrębie nagłówków przedmiotowych — szeregowanie alfabetyczne. Indeks autorski. Nadto skorowidz rzeczowy, będący zestawieniem haseł, pod którymi ugrupowano materiał w zrabie głównym oraz pewnej liczby nowych haseł — w jednym szeregu abecadlowym; pod hasłami skorowidza są wykazane numery odpowiednich pozycji.

56. ALKIEWICZ Jan: Materiały do polskiej bibliografii dermatologii i wenerologii oraz ich pogranicza od XVI w. do 1951 r. Poznań 1957 ss. 315.

W obrębie nagłówków przedmiotowych szeregowanie chronologiczne. — Indeks autorski.

Układ przedmiotowy nadaje się przede wszystkim do tych bibliografii, w których jest ważna szybka informacja o poszczególnych zagadnieniach (np. bibliografia lekarska).

c. Układ według chronologii przedmiotowej

Kryterium treściowe może być także podstawą układu według chronologii przedmiotowej, tzn. gdy o podziale i szeregowaniu decydują okresy chronologiczne (stulecia, dekady, lub inne okresy a nawet poszczególne lata), których dotyczy treść poszczególnych pozycji.

Przykład:

57. MALISZEWSKI Edward: Bibliografia pamiętników polskich i Polski dotyczących. Warszawa 1928 ss. 447.

Materiał jest zgrupowany według okresów historycznych:

Wiek XIV i XV

Okres Zygmunta I

Okres Zygmunta Augusta

Okres Henryka Walezego i Stefana Batorego itd.

W konsekwencji np. Pamiętniki Paska (fragmenty ogłoszone po raz pierwszy w 1822 r. i wszystkie dalsze wydania) znalazły się w dziale: Okres Jana Kazimierza. W obrębie działów — układ alfabetyczny. — Uzupełnieniem układu jest indeks osobowy (hasła autorskie i przedmiotowe).

C. UKŁAD KRZYŻOWY

Układ krzyżowy polega na połączeniu w jednym szeregu kilku układów abecadłowych, najczęściej układu przedmiotowego z układem alfabetycznym⁷. W tym przypadku każdy dokument będzie wykazany w szeregu pod tyłoma hasłami, ile wypadnie z opisu alfabetycznego i przedmiotowego. W szeregu tym hasła alfabetyczne będą pomieszane z hasłami przedmiotowymi, gdyż o miejscu w szeregu decyduje tylko kolejność abecadłowa haseł. Przy łączeniu dwu układów otrzymujemy układ krzyżowy podwójny. Może też występować układ krzyżowy potrójny, łączący w jednym szeregu np. układ alfabetyczny, przedmiotowy i tytułowy. W tym przypadku odpowiedni dokument będzie wykazany w szeregu również pod hasłem tytułowym niezależnie od haseł alfabetycznych i przedmiotowych. Dla ilustracji podajemy kilka kolejnych haseł, występujących w *Polskiej Bibliografii Lekarskiej*:

⁷ W celu uniknięcia niejasności zwracamy uwagę, że nazwę „układ alfabetyczny“ rezerwuje się tylko dla układu według autorów bądź tytułów dzieł anonimowych lub zbiorowych (ponad trzech autorów, jak w katalogu alfabetycznym). Natomiast nazwą „układ abecadłowy“ oznaczamy wszelki układ szeregujący hasła w kolejności abecadła. Do układów abecadłowych należą zatem układy klasowy, przedmiotowy, krzyżowy, jak też układ tytułowy i alfabetyczny.

GAWLAK EUGENIUSZ
 GAWOR WITOLD
GAZOCIĄGI — Bezpieczeństwo pracy
GAZOROPONERCZE, zob. Roponercze
GAZY — Zatrucia (Zapobieganie)
GĄBCZAK
 GĄDZIKIEWICZ WITOLD
GDĄSK — Akademia Medyczna
 GEBAUER MARIA
 GEJLER MARIA
GENETYKA

Przykłady:

58. POLSKA Bibliografia Lekarska. Oprac. Stanisław Konopka. [Bieżąca bibliografia roczna].

Układ krzyżowy podwójny: według haseł alfabetycznych i przedmiotowych. Hasła i opisy alfabetyczne są odróżnione graficznie od przedmiotowych.

59. LIBRARY literature. An author and subject index to selected material on library science and librarianship. New York. [Bieżąca bibliografia miesięczna z kumulacjami rocznymi i 3-letnimi].

Układ krzyżowy potrójny alfabetyczno-przedmiotowo-tytułowy.

60. The CUMULATIVE book index. World list of books in the English language. New York. [Bieżąca bibliografia roczna]

Układ krzyżowy potrójny alfabetyczno-przedmiotowo-tytułowy .

61. BIBLIO. Répertoire bibliographique de tous les ouvrages parus en langue française dans le monde entier. Paris. [Bibliografia miesięczna z kumulacjami rocznymi].

Układ krzyżowy potrójny alfabetyczno-przedmiotowo-tytułowy. Odpowiednie hasła zróżnicowane graficznie.

3. SZEREGOWANIE WEWNĄTRZ GRUP

Gdy materiał został już podzielony na odpowiednie grupy (jak: hasła alfabetyczne, działy, poddziały, okresy chronologiczne, hasła klasowe, hasła przedmiotowe), powstaje problem, jak uporządkować pozycje w obrębie tych grup.

Szeregowanie wewnętrzne może być dokonywane w różny sposób: alfabetycznie, chronologicznie, przedmiotowo, logicznie; można też tworzyć skupienia formalne.

A SZEREGOWANIE ALFABETYCZNE

Ten sposób szeregowania jest stosowany najczęściej. Czy zawsze słusznie? Bez uszczerbku dla przejrzystości bibliografii można taki układ stosować, gdy w grę wchodzi uszeregowanie małej liczby opisów. Jeśli np. w bibliografii w układzie przedmiotowym lub krzyżowym mamy

hasła przedmiotowe wyszczególniające, tzn. możliwie dokładnie odpowiadające zakresowi treściowemu opisywanego dokumentu, bibliografia zaś obejmuje krótki okres czasu (np. roczny), nie traci ona na przejrzystości, gdy w obrębie haseł stosuje się szeregowanie alfabetyczne. Skupienia rzeczowe bowiem mogą być zapewnione przez szczegółowe określenia, dzięki którym pozostanie do uszeregowania w obrębie jednego nagłówka przedmiotowego kilka lub kilkanaście opisów.

Takie szczegółowe nagłówki przedmiotowe występują np. w *Polskiej Bibliografii Lekarskiej* (przykł. 58):

- OCZY — Awitaminoza a...
- OCZY — Bóle
- OCZY — Chirurgia
- OCZY — Ciała obce (rozpoznawanie)
- OCZY — Dno oka (schorzenia) itp.

W układzie działowym przy niezbyt dużej ilości materiału lub w układzie systematycznym, gdy materiał jest obfity, ale szczegółowy podział sprawia, że liczba opisów w poszczególnych podziałach nie jest zbyt duża, także można szeregować alfabetycznie, co zasadniczo nie wpływa ujemnie na przejrzystość bibliografii.

Nazwiska piszących nie są dla czytelnika bez znaczenia, bo często osoba autora orientuje o wartości publikacji. W bibliografii dziedzin i zagadnień jednak nie nazwiska autorów są rzeczą najważniejszą, ale tematyka piśmiennictwa. Dlatego szeregowanie alfabetyczne jest mniej wskazane, gdy liczba pozycji pod jednym nagłówkiem byłaby zbyt duża. Np. w *Bibliografii historyczno-prawnej* (przykł. 38) w niektórych działach liczba pozycji ułożonych alfabetycznie dochodzi do 900. Odnalezienie w tak obfitej grupie odpowiednich pozycji dotyczących bardziej szczegółowych zagadnień byłoby utrudnione nawet przy istnieniu indeksu rzeczowego, którego zresztą wspomniana bibliografia nie posiada.

B. SZEREGOWANIE CHRONOLOGICZNE

W bibliografiach retrospektywnych obejmujących większy okres czasu stosowane jest niekiedy w obrębie poszczególnych grup szeregowanie według chronologii wydawniczej bądź przedmiotowej. Np. *Bibliografia bibliografij polskich* W. Hahna (przykł. 41), mająca zasadniczy układ systematyczny, przyjmuje za podstawę szeregowania w obrębie grup rzeczowych chronologię przedmiotową, dotyczącą treści dokumentów rejestrowanych w danej bibliografii.

Np. w dziale: Literatura polska. Poszczególne okresy:

- 4535. ŁOŚ Jan: Przegląd językowych zabytków staropolskich do r. 1543. Kraków 1915...

4536. KRYŃSKI Antoni Adam, KRYŃSKI Mirosław: Zabytki języka staropolskiego z w. XIV, XV i początku XVI. Warszawa 1918...

4537. VRTEL-WIERCZYŃSKI Stefan: Wybór tekstów staropolskich. Czasy najdawniejsze do r. 1543. Lwów 1930...

 4540 WITTE Hennig: Diarium biographicum in quo scriptores saeculi post natum Christum XVII praecipui adducuntur... Gedani 1688...

 4541 BADECKI Karol: Program pierwszego zbiorowego wydania literatury mieszczańskiej XVII w. Lwów-Kraków 1926...

W innych przypadkach stosuje się w tejże bibliografii chronologię wydawniczą, od najdawniej wydanych pozycji do lat ostatnich, przy czym wydawnictwa ciągle są umieszczone w szeregu według daty rozpoczęcia wydawnictwa (np. jeśli wydawnictwo ukazywało się w latach 1919-1939, to o uszeregowaniu decyduje rok 1919).

Np. bibliografie Krasickiego:

4716. [ESTREICHER Karol] Pl. Szcz.: Krasicki Ignacy... *Rozmaitości* (Lwów), 1859...

4717. CHMIEŁOWSKI Piotr: Bibliografia wydań utworów Krasickiego... Warszawa 1879...

4718. BERNACKI Ludwik: Materiały do życiorysu i twórczości I. Krasickiego. *Pam. Lit. R.* 26-28: 1929-1931...

4719. BERNACKI Ludwik: Stan badań nad Krasickim... Lwów 1936...

Czasopisma bibliograficzne:

152. BIULETYN Bibliograficzny. Redakcja: Wydział prasowy Min. Spraw Wewn. R. 1-2: 1920-1921.

153. PRZEGLĄD Wydawnictw „Książnicy Polskiej”. R. 1-15: 1920-1934..

154. SPRAWOZDANIE Związku Polskich Towarzystw Naukowych we Lwowie. Nr 1-16: 1920-1936...

155. NOWOŚCI Bibliograficzne podane przez księgarnię i skład nut Perzyński, Niklewicz i S-ka. 1921-1925...

156. BIULETYN Literacki „Lektora“ R. 1: 1922...

158. PRZEGLĄD Wydawniczy R. 1-3: 1922-1924..

Innym przykładem szeregowania chronologicznego jest opracowana przez H. Uniejewską i H. Sawoniaka *Bibliografia polskiej myśli ekonomicznej 1831-1871. Z. 1* (Warszawa 1958). Przy dość szczegółowym ukła-

dzie systematycznym uszeregowanie w poszczególnych nagłówkach rzeczowych według chronologii wydawniczej obrazuje rozwój zainteresowania poszczególnymi zagadnieniami na przestrzeni 40 lat.

Retrospektywna bibliografia geologiczna Polski R. Fleszarowej (przykład 8), obejmująca okres 1900-1950 i będąca w układzie alfabetycznym, stosuje szeregowanie chronologiczne w obrębie prac poszczególnych autorów. Uzyskuje się przez to obraz rozwoju ich twórczości naukowo-pisarskiej.

Zasadę szeregowania chronologicznego można też stosować w bibliografii w układzie przedmiotowym, obejmującej materiały z dłuższego okresu czasu. Przykładem może być dzieło Th. Bestermana *A world bibliography of bibliographies* (przykl. 53). Bibliografia ta rejestruje materiał od najdawniejszych czasów, szeregując go chronologicznie w obrębie nagłówków przedmiotowych. Zwraca się w ten sposób uwagę na pozycje starsze i nowsze, umożliwiając łatwe odszukanie tych ostatnich.

Natomiast inna bibliografia w układzie przedmiotowym *Służba zdrowia w Polsce* (przykl. 54), obejmująca materiały z XIX i XX w., w której zastosowano szeregowanie alfabetyczne w obrębie nagłówków, zyskałyby niewątpliwie na przejrzystości, gdyby szeregowano w niej pozycje według chronologii wydawniczej.

Innym przykładem celowości szeregowania chronologicznego jest *Bibliografia polskich druków lwowskich XVI-XVIII w.* (przykl. 17). Zastosowano w niej (w obrębie grupy drugiej) układ typograficzny, tzn. według nazwisk drukarzy. Występujący w obrębie poszczególnych drukarni układ chronologiczny daje wyfazysty przegląd dorobku każdej drukarni, przy czym formę opisu dostosowano do układu wysuwając na czoło każdej pozycji datę wydania (co jest zabiegiem oszczędniejszym, niż gdyby podawano datę roczną, jako odrębny nagłówek, ze względu na to że dorobek jednego roku obejmuje zaledwie kilka lub kilkanaście pozycji). W obrębie identycznych dat dopiero uszeregowano opisy według alfabetu autorów. Np.

SZLICHTYNOWIE

1755. (Korzeniowski Jan): Palatinum Reginae coeli...

1755. Wieczera Pańska albo nabożeństwo do Najśw. Sakramentu.

1756. Św. Jan Chryzostom: Wykład mszy według zwyczaju cerkwi wschodniej.

1756. X. Urbanowski Paulin: Aukcja wojska niebieskiego...

1757. Bystrzomowski Wojciech: Polak sensat...

1757. X. Rafał z Rzymu: Życie Leonarda Casanova...

1757. Rubinkowski Jakub: Janina tryumfów Jana III...

Można też spotkać bibliografie, w których zastosowano w obrębie nagłówków rzeczowych układ odwrotnie chronologiczny, rozpoczynając od pozycji wydanych ostatnio skończywszy na najdawniejszych. Przykładami są: *Bibliografia rachunkowości, analizy, kontroli i rewizji. Piśmiennictwo polskie w latach 1944-1955* (Warszawa 1958) lub: Miłdrowska K., Tyszyńska Z.: *Wydajność pracy* (Warszawa 1957). Taki sposób szeregowania nie jest jednak wskazany, gdyż nie daje on naturalnego obrazu rozwoju piśmiennictwa, a znalezienie pozycji nowszych i w normalnym układzie chronologicznym nie jest trudne.

C. SZEREGOWANIE PRZEDMIOTOWE

Jeśli zgodzimy się, że zasadniczym celem bibliografii dziedzin lub zagadnień (bo o taką przede wszystkim tutaj chodzi) jest udzielanie informacji rzeczowej, to dla korzystającego z takiej bibliografii jest ważne; aby jak najszybciej bez niepotrzebnej straty czasu mógł znaleźć w bibliografii pozycje odnoszące się do interesującego go zagadnienia i aby te pozycje były skupione możliwie w jednym miejscu. W *Bibliografii etnografii polskiej za r. 1947* oprac. przez I. Barową⁸ w dziale: Działacze ludowi i etnografowie, liczącym 232 pozycje, opisy dotyczące jednej osoby są porozrzucane na skutek zastosowania szeregowania alfabetycznego według autorów prac. Np. osoby Witosa dotyczy 13 prac, wykazanych w pozycjach 87, 126, 173-174, 221, 249, 266, 279, 283, 287-290. Trafi się do nich wprawdzie poprzez indeks osobowy, ale wygodniejsze dla czytelnika byłoby skupienie ich w jednej grupie.

Można zatem w obrębie danego nagłówka zgrupować opisy według przedmiotów, tzn. nazwisk osób, których dotyczą opisywane dokumenty, nazw instytucji, miejscowości lub zagadnień. Zasadą powinno być: jeśli w danej grupie jest kilka pozycji, które traktują o tym samym przedmiocie, pozycje te powinny znaleźć się obok siebie. Aby zwrócić uwagę czytelnika i ułatwić mu orientację, należy — w tytułach opisywanych dokumentów — wyróżnić graficznie nazwy przedmiotów, np. przez spacjaowanie wyrazów najbliżiej określających nazwę przedmiotu (osoby, instytucji, miejscowości, dziedziny lub zagadnienia). W razie braku takich wyrazów w tytule należy spacjować odpowiednie wyrazy

⁸ *Lud* t. 38: 1947. Odb. Kraków 1949.

w uzupełnieniu tytułu lub w adnotacji. Podstawą szeregowania opisów będzie abecedowa kolejność wyrazów wyspaczowanych. Jeśli jest kilka opisów dotyczących tego samego przedmiotu, będą one umieszczone obok siebie, przy czym wystarczy wyspaczować odpowiedni wyraz lub wyrazy tylko w pierwszym z tych opisów.

Kilka przykładów zaczerpniętych z *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce* (rocznik 1957) zilustruje ten sposób szeregowania:

a) hasła osobowe (nagłówek: Bibliotekarze):

2205. St. Dr: Marian Des Loges 12 IX 1898 — 3 VI 1957...

2206. Dmochowska Krystyna: Dokumenty z okresu działalności Karola Estreichera w Bibliotece Szkoły Głównej Warszawskiej...

2207. Gawarecka Maria: Aleksander Jaworowski — przyjaciel Hieronima Łopacińskiego...

b) hasła zespołów osobowych, tj. nazwy instytucji (nagłówek: Ruch wydawniczy. Instytucje):

1692. Z działalności wydawniczej PAN...

Sprawozdanie z działalności wydawniczej Polskiej Akademii Nauk w 1955 r.

1693. Działalność wydawnicza [Wydziałów PAN: I, II, III, IV]...

1694. Kozar Zbigniew: Sprawozdanie z wydawnictw [Polskiego] Towarzystwa [Parazytologicznego]...

1695. A.M.: Perspektywy wydawnicze [Polskich Wydawnictw Gospodarczych]...

1696. Wojciechowska Maria: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk po drugiej wojnie światowej...

c) nazwy poszczególnych zagadnień (nagłówek: Formy pracy z czytelnikiem):

2587. Nagórska Izabela: Dyskutujemy z czytelnikiem o nowych książkach...

2588. Szczegodzińska Lucyna: Inscenizacja w upowszechnianiu czytelnictwa...

2589. Kryczka Piotr: O kierowaniu czytelnictwem w gromadzkiej bibliotece publicznej...

2590. Tatjewska Jadwiga: Współpraca bibliotekarza z kołami zainteresowań...

d) nazwy poszczególnych dziedzin (nagłówek: Ruch wydawniczy. Poszczególne dziedziny):

1628. Bańkowski Z[bigniew]: Polskie piśmiennictwo chemiczne w niebezpieczeństwie...

1629. Bobrownicki Teofil: O potrzebach książki chemicznej...

1630. Miedziński Jan: W obronie książki...
Krytyka polityki wydawniczej w stosunku do wydawnictw z zakresu drogownictwa...

1631. Wahrig G.: Dokumentacja w słownictwie...

Organizacja pracy redakcyjnej encyklopedii.

1632. Niżyński Lech: Handel zagraniczny w wydawnictwach książkowych...

1633. Kurbisówna Brygida: Osiągnięcia i postulaty w zakresie metodyki wydawania źródeł historycznych...

e) hasła geograficzne i topograficzne (nagłówek: Historia książki):

1296. Broda Jan: Pod chłopskimi strzechami skarby staropolszczyzny...

XVIII-wieczne druki religijne u chłopów cieszyńskich.

1299. Ulewicz Tadeusz: O reklamie wydawniczej w pierwszej połowie XVI wieku, krakowskich impresorach-nakładcach...

1300. Gdula Paweł: Drukarstwo lubelskie...

1301. Danileckij M. D.: Poligrafija L'vova od Ivana Fedorova...

1302. L. M.: Z dziejów książki polskiej na Górnym Śląsku...

System szeregowania według wyrazów wyróżnionych przez spacjowanie stosuje szeroko także wspomniana *Bibliografia bibliografij polskich* W. Hahna (przykł. 41).

Jeśli w bibliografii stosuje się szeregowanie przedmiotowe bez graficznego wyróżniania haseł, według których się szereguje, staje się to mało przejrzyste (np. dział „Historia literatury kanonistycznej. Poszczególni pisarze i działacze“ w bibliografii J. Bara i W. Zmarza *Polska bibliografia prawa kanonicznego*. T. 2. Lublin 1947).

D. SZEREGOWANIE LOGICZNE

Omówione wyżej sposoby szeregowania w obrębie grup (alfabetyczny, chronologiczny, przedmiotowy) opierają się na niektórych elementach opisu, mianowicie na nazwie autora, dacie wydania lub nazwie przedmiotu uwidocznionej w tytule bądź w adnotacji. Kryteria szeregowania

mogą być jednak także ukryte, tzn. oparte o treść pozycji i ocenę jej wartości. Będziemy mieć wówczas szeregowanie logiczne. Wychodząc z założenia, że w bibliografii dziedzin i zagadnień nie nazwiska autorów są najważniejsze, ale treść pozycji i ich potencjalna wartość dla użytkownika, można na najniższym szczeblu podziału — tak w obrębie nagłówków rzeczowych, jak też w obrębie grup przedmiotowych wyróżnionych spacją — porządkować materiał nie według nazwisk autorów, ale w kolejności logicznej poszczególnych pozycji. Bierze się wówczas pod uwagę nie tylko temat publikacji, ale i sposób jego opracowania, ujęcie (wszechstronne lub tylko z niektórych punktów widzenia), poziom opracowania (naukowy lub popularny) i tak układa się materiał, aby ostateczny układ informował — w miarę możności — o znaczeniu poszczególnych pozycji i wzajemnych ich związkach. Zasada szeregowania w kolejności logicznej polegałaby więc na tym, aby od zagadnień ogólnych przechodzić do bardziej szczegółowych, od pozycji ważniejszych ujmujących całość zagadnienia — do pozycji mniej ważnych omawiających zagadnienie fragmentarycznie lub z jednego punktu widzenia, od prac naukowych do prac popularnych.

Zasadę tę można przedstawić na szczególnym typie prac bibliograficznych. Informacje o piśmiennictwie dotyczącym jakiejś dziedziny lub zagadnienia mogą być podane niekoniecznie w postaci tradycyjnej bibliografii, tzn. uporządkowanego szeregu opisów rejestracyjnych lub adnotowanych. Zamiast takiej bibliografii może być omówienie piśmiennictwa, w którym obok opisów bibliograficznych istotnym elementem będzie także tekst objaśniający treść pozycji i wartościujący poszczególne publikacje. Autor takiego omówienia nie będzie zwracał uwagi na alfabetyczną kolejność opisywanych prac, ale będzie się starał poinformować na początku o pracach najważniejszych, najogólniejszych, przechodząc kolejno do zagadnień szczegółowych i mniej ważnych.

Przykładem bibliografii tak ułożonej z tekstem opisowym wiążącym poszczególne opisy jest *Przewodnik dla posługujących się piśmiennictwem do oznaczania zwierząt krajowych* (Warszawa 1954). Jest to krytyczne zestawienie i omówienie najważniejszego piśmiennictwa, którym można się posługiwać dla oznaczania zwierząt krajowych, należących do różnych grup systematycznych. Całość licząca 635 opisów jest podzielona na 64 rozdziały, z których wiele ma dalsze podziały na rodzaje i gatunki według systematyki zoologicznej.

Poszczególne opisy, ponumerowane i wyróżnione graficznie (od akapitu), są połączone tekstem wiążącym poprzedzającym dany opis lub po nim następującym.

Przykładowo podajemy fragmenty z rozdziału „Gąbki - Porifera“ (s. 28-30)⁹:

Do oznaczenia naszych gąbek słodkowodnych mamy dobre opracowanie polskie:

47. K. SIMM. Gąbki (Porifera). W dziele zbiorowym „Fauna słodkowodna Polski“, 37, wyd. 2. Warszawa, Polska Akademia Nauk, 1953, 79 str., 41 rys.

Opracowanie zawiera w części szczegółowej dwa klucze... Pierwsze wydanie tego opracowania wyszło w r. 1935.

W braku powyższego można również posługiwać się następującym starszym i mniej gruntownym opracowaniem polskim naszych gąbek słodkowodnych:

48. St. M. KRZYSIK. Spongillidae — Gąbki słodkowodne. W dziełku zbiorowym pod redakcją Wł. Polińskiego „Podręcznik do zbierania i konserwowania zwierząt należących do fauny polskiej“, 2, Warszawa, Polskie Państwowe Muzeum Przyrodnicze, 1926, str. 3-31, rys. 1-9.

W opracowaniu tym autor zamieścił dwa klucze... Oba klucze są mało przydatne, ale do wstępnego zorientowania się mogą być przydatne. Jak sam autor podaje, wzorował się on na kluczach z następującego wydawnictwa niemieckiego:

49. W. WELTNER. Spongillidae, Süßwasserschwämme...

Praca zawiera dwa klucze... Oba są bardzo prosto ujęte i łatwe w użyciu, zwłaszcza dla początkujących. Wobec istnienia jednak wymienionych powyżej opracowań praca ta nie ma już większego znaczenia dla naszych biologów.

Bardzo gruntowne jest radzieckie opracowanie gąbek słodkowodnych:

50. P. D. RIEZWOJ. Priesnowodnyje gubki...

Poza dokładnym opracowaniem morfologii, anatomii, histologii i biologii gąbek słodkowodnych obu rodzin (Spongillidae i Lubomirskiidae) autor omawia szczegółowo wszystkie gatunki i odmiany lub podgatunki występujące w Europie i na azjatyckim obszarze ZSRR...

Łatwiejszy w użyciu dla początkujących jest dobry klucz do oznaczania rodzajów i gatunków gąbek słodkowodnych Związku Radzieckiego, napisany przez tego samego autora:

51. P. D. RIEZWOJ. Gubki (Porifera)...

Warto również wymienić następujące opracowanie niemieckie obejmujące zarówno gąbki słodkowodne jak i morskie występujące w Morzu Północnym i w zachodnich częściach Bałtyku.

52. W. ARNDT. Porifera, Schwämme, Spongien...

Posługiwanie się tą pracą, zwłaszcza przez początkujących następcza pewne trudności, gdyż autor podaje w tych kluczach równocześnie cechy okazów z pakami i bez nich... Poważną wadą jest włączenie małych kluczy gatunkowych w opisy rodzajów.

Spójrzmy na kolejność opisów w tej publikacji. Są one ułożone nie według alfabetu nazwisk autorów, ale według pewnego logicznego porządku uzasadnionego w komentarzach autora bibliografii. Publikacja ta

⁹ Opisy są podane z zachowaniem postaci oryginalnej odbiegającej od opisu znormalizowanego.

jest niewątpliwie bibliografią przeznaczoną do czytania. W gruncie rzeczy można by komentarzom nadać formę adnotacji, zamieszczonych po opisie zasadniczym, i wówczas otrzymalibyśmy bibliografię w tradycyjnej postaci.

Jeśli bibliograf, szeregując opisy w bibliografii dziedziny lub zagadnienia, będzie przeprowadzał podobne rozumowanie, kierując się przy ostatecznym układzie logicznymi kryteriami porządkowania, a nie alfabetycznym nazwisk, otrzymamy w wyniku spis, w którym poszczególne opisy będą ułożone w takiej kolejności, jaka wyniknie z przeprowadzonej analizy.

Czy postępując w ten sposób nie stworzy się podstaw dla pewnej dowolności, podczas gdy układając alfabetycznie bibliograf nie musi być uzależniony od swego często subiektywnego sądu, gdyż zważa tylko na kolejność liter w nazwach autorskich? Niewątpliwie może istnieć pewna dowolność, a nawet możliwość błędnych rozwiązań. Zważmy jednak, że właśnie szeregowanie alfabetyczne jest czysto przypadkowe z punktu widzenia treści. Jeśli uprzytomnimy sobie, że istotnym celem bibliografii dziedziny lub zagadnienia jest informacja rzeczowa, to gdy patrzemy na zagadnienie z tego punktu widzenia, powinno być dla nas rzeczą obojętną, czy na początku danej grupy będzie opis, którego hasło zaczyna się od litery A czy od litery Z, natomiast nie jest rzeczą obojętną ułożenie pozycji w kolejności logicznej.

Przy szeregowaniu logicznym, niektóre pozycje nie nasuwają wątpliwości, że powinny być podane na czołowym miejscu w danej grupie. Niewątpliwie np. z dwu pozycji występujących w bibliografii historycznej (w dziale Zagadnienia gospodarczo-społeczne) — dzieło J. Rutkowskiego pt. *Historia gospodarcza Polski*, będąca podstawowym opracowaniem z tego zakresu i obejmująca całokształt zagadnienia jest pozycją ważniejszą od pracy R. Battaglii pt. *Przemysł i handel w Małopolsce Zachodniej w latach 1850-1950* (węższy zakres treściowy, terytorialny i chronologiczny). Przy zasadzie logicznego uporządkowania materiału praca Rutkowskiego byłaby wysunięta na czoło danego działu, przy zastosowaniu zaś kolejności alfabetycznej wysunie się na najbliższe miejsce praca Battaglii, praca zaś Rutkowskiego (litera R!) na dość odległe¹⁰.

Przy niektórych pozycjach mogą być wprawdzie wahania i nawet niewłaściwe rozwiązania, ale to samo można powiedzieć o przydziałach rzeczowych w ogóle, co nie podważa samej zasady stosowania układu rzeczowego, zwłaszcza w bibliografiach dziedzin lub zagadnień.

¹⁰ Zob. *Bibliografia Historii Polskiej* J. Baumgarta (rocznik 1950-1951), w której cytowane rozprawy występują w jednym dziale (obejmującym pozycje 1194-1255) jako poz. 1198 (Battaglia) i poz. 1236 (Rutkowski).

W każdym razie związki treściowe pomiędzy poszczególnymi pozycjami — nawet jeśli zakładamy możliwość pewnych błędów — będą wyraźniej wykazane w szeregowaniu logicznym niż w szeregowaniu alfabetycznym, gdzie o kolejności decydują tylko względy formalne (początkowe litery nazwisk), a nie wzgląd treściowy. Z drugiej strony, przy szeregowaniu alfabetycznym, skupienie prac danego autora w obrębie poszczególnych nagłówków rzeczowych nie jest rzeczą istotną, gdyż prace tego autora mogą być rozrzucone w kilku lub kilkunastu miejscach bibliografii. Jeśli chcemy wiedzieć, jakie prace danego autora są w bibliografii, to i tak musimy to sprawdzić poprzez indeks alfabetyczny.

Choć zatem szeregowanie alfabetyczne jest łatwiejsze, nie jest ono rozwiązaniem najbardziej właściwym. Zasadą powinno być: szeregowanie alfabetyczne jako mechaniczne, a więc nie biorące pod uwagę treściowego pokrewieństwa poszczególnych pozycji, powinno być ostatnim sposobem szeregowania, czyli powinno być stosowane tam, gdzie się nie da lub też nie warto porządkować materiałów inaczej.

Niewątpliwie jednak szeregowanie logiczne jest trudniejsze i wymaga od bibliografa większej inwencji oraz — co szczególnie trzeba podkreślić — dobrej orientacji w danej dziedzinie.

Przykładami stosowania szeregowania logicznego w obrębie nagłówków mogą być: *Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce* (przykł. 43), *Bibliografia polskiego piśmiennictwa leśnego* M. Pisarskiej (przykł. 50), *Przegląd Piśmiennictwa o Książce* (przykł. 51).

E. SZEREGOWANIE WEDŁUG KRYTERIÓW FORMALNYCH

W niektórych bibliografiach stosuje się szeregowanie wewnętrzne według kryteriów formalnych. W bibliografiach zawartości czasopism społeczno-literackich, opracowywanych w Instytucie Badań Literackich w obrębie poszczególnych haseł osobowych pozycje wykazujące twórczość autorów zostały ułożone według rodzajów literackich. Np. w pracy *Głos 1866-1899. Bibliografia zawartości* (Wrocław 1955) są one wyróżniane oznacznikami literowymi, umieszczanymi przy pierwszej pozycji danej grupy, i szeregowane w kolejności następującej:

- w — wiersze, mowa wiązana
- p — proza
- d — dramat
- f — felieton
- a — artykuły
- k — kroniki, korespondencje
- r — recenzje
- t — tłumaczenia
- n — noty, listy odezwy, komunikaty itp.

Innym przykładem jest *Bibliografia prac Aleksandra Brücknera* opracowana przez W. T. Wisłockiego (Lwów 1928), gdzie w obrębie poszczególnych dat rocznych wydzielono cztery grupy formalne, oznaczone cyframi rzymskimi przy pierwszej pozycji danej grupy: I — dzieła osobno wydane, II — artykuły i zestawienia bibliograficzne, III — wydania tekstów, IV — recenzje.

W bibliografii o układzie alfabetycznym, zwłaszcza przy większej liczbie pozycji jednego autora, można podzielić te pozycje na kilka grup określających udział autorów w opisywanych pracach, jak np. w *Wykazie prac zespołu pracowników Biblioteki Narodowej* (przykł. 5).

4. ZAŁOŻENIA OGÓLNE DOTYCZĄCE UKŁADU

Już w momencie obmyślenia planu bibliografii należy zastanowić się nad jej przyszłą kompozycją i przyjąć taki układ, jaki będzie najkorzystniejszy do osiągnięcia zamierzonych celów.

Przy projektowaniu rodzaju układu trzeba pamiętać, że układ zasadniczy bibliografii, tj. podział pierwszego stopnia na grupy zasadnicze, decyduje o tym, jakie cechy — o ile chodzi o całość zebranego materiału — zostaną wysunięte na pierwszy plan. Toteż układ zasadniczy powinien być wyrazem świadomej woli bibliografa zwrócenia uwagi na te właśnie cechy.

Przy układzie alfabetycznym — jak już wspomniano — nacisk kładzie się na to, kto pisał, i skupia się uwagę czytelnika przede wszystkim na hasłach autorskich. Przy układzie chronologicznym akcentuje się, kiedy prace były publikowane, i zwraca się uwagę na to, ile prac i jakie były wydane w danym okresie czy też roku. Przy układzie rzeczowym natomiast zwraca się uwagę przede wszystkim na treść pozycji przez tworzenie grup, skupiających prace o pokrewnej tematyce lub ujęciu. Jeśli więc celem bibliografii jest informacja o problematyce występującej w zebranych materiale, to ten cel będzie najskuteczniej osiągnięty przez układ rzeczowy. Przy takim założeniu układ chronologiczny lub alfabetyczny nie jest wskazany

Trzeba jednak pamiętać, że żaden podręcznik nie da i nie może dać szczegółowych wskazówek, jaki typ układu należy stosować w określonym rodzaju bibliografii. Przy każdej podejmowanej bibliografii jej autor lub redaktor musi sprawę przemyśleć indywidualnie i przyjąć układ właściwszy dla osiągnięcia celów stawianych przez daną bibliografię.

Znajomość ogólna możliwości różnych rozwiązań i analiza różnych układów zastosowanych w publikowanych bibliografiach o pokrewnej tematyce i przeznaczeniu może być tylko pomocą.

Na układ wpływają:

a) **R o d z a j bibliografii.** Inny typ układu jest wskazany np. dla bibliografii dziedziny, a inny dla bibliografii osobowej.

b) **C e l i z a d a n i a bibliografii,** jej potencjalni użytkownicy. Np. wyspecjalizowany układ według klasyfikacji dziesiętnej nie nadaje się do bibliografii popularnej, przeznaczonej dla szerokiego ogółu czytelników. Z bibliografii opracowanych w językach zagranicznych łatwiej jest korzystać, gdy mają układ systematyczny a nie przedmiotowy, ze względu na terminologię obcojęzyczną, którą trzeba dobrze znać, aby trafić do właściwego hasła przedmiotowego. Dlatego układ przedmiotowy nie jest na ogół praktykowany w bibliografiach międzynarodowych albo przeznaczonych na użytek zagraniczny; najodpowiedniejszy dla nich jest układ systematyczny. Dość często w takich bibliografiach jest stosowany układ według klasyfikacji dziesiętnej, jako jedynej, która spośród systemów klasyfikacyjnych zyskała cechę pewnej uniwersalności (przykł. 45, 49).

c) **I l o ś ć zebranego materiału** decyduje o tym, że dla tego samego rodzaju bibliografii przyjmuje się odmienne typy układu. Np. prostą, choć wystarczającą użytkowo dzięki szczegółowym indeksom, metodę układu chronologicznego zastosowano w stosunkowo niedużej bibliografii podmiotowej i przedmiotowej Dygasińskiego (przykł. 26). Natomiast ogromna liczba pozycji w bibliografii sienkiewiczowskiej narzuciła jej autorowi inne rozwiązanie układu. Cały materiał został podzielony na trzy oddzielne tomy i w każdym z nich zastosowano inny rodzaj układu: *Dzieła Sienkiewicza* w układzie chronologicznym (przykł. 24), *Dzieła Sienkiewicza w przekładach* w układzie językowym (przykł. 18), *Piśmiennictwo o H. Sienkiewiczu* w układzie systematycznym (przykł. 44). O ile w bibliografii Dygasińskiego można było zastosować indeksy wspólne dla obydwu części, o tyle w bibliografii sienkiewiczowskiej indeksy musiały być odrębne dla każdego tomu.

W bibliografii bieżącej dziedziny obejmującej niewielką liczbę pozycji wystarczy układ działowy, w bibliografii retrospektywnej tej samej dziedziny większa ilość materiału wymagałaby już układu systematycznego.

Pewne wnioski ogólne dotyczące stosowania układu zostały podane przy omawianiu poszczególnych rodzajów układu.

5. WSKAZÓWKI PRAKTYCZNE DOTYCZĄCE OPRACOWYWANIA UKŁADU

Jak wspomniano, o układzie należy myśleć już przy opracowywaniu planu bibliografii. Już wtedy trzeba ustalić zasadniczy rodzaj układu, a przy zamierzonym układzie działowym lub systematycznym przewidzieć działy zasadnicze. Jeśli się opracowuje bibliografię bieżącą, ogólny schemat układu można przejąć z poprzednich odcinków bibliografii, chyba że są jakieś zasadnicze zastrzeżenia co do celowości układu dotychczas stosowanego.

Projektowany układ nie powinien być traktowany jako niezmienny. Niekiedy bowiem w toku zbierania materiałów i redagowania bibliografii okaże się, że ilość i charakter zebranego materiału wymagają wprowadzenia pewnych modyfikacji i poprawek do pierwotnego projektu układu.

Trzeba pamiętać, że ustalenie rodzaju układu pociąga pewne konsekwencje przy sporządzaniu opisów. Opisując dokument należy uwzględnić cechy potrzebne później do odpowiedniego klasyfikowania i uszeregowania. Np. zbierając materiały do bibliografii w układzie przedmiotowym, trzeba na kartce z opisem uwidocznić temat lub tematy dokumentu, przy bibliografii w układzie chronologicznym według dat dziennych — uwidocznić tę datę itd.

Jak należy postępować w toku zbierania materiałów? Gdy przewiduje się niewielką ilość materiału, można stosować prowizorycznie układ alfabetyczny. Przy większej liczbie opisów, można od razu stosować układ rzeczowy, zwłaszcza w bibliografii bieżącej, dla której schemat zasadniczy przejęto z odcinków za poprzednie lata. Przy zamierzonym układzie działowym lub systematycznym przydziela się zrobione opisy do odpowiednich działów. Z początku zakresy tych działów mogą być ogólniejsze. W miarę narastania materiałów można działy rozbijać na dalsze poddziały, a w pewnych grupach tworzyć od razu skupienia przedmiotowe, zaznaczając pomocniczo hasła przedmiotowe na kartkach z opisami. Przy zamierzonym układzie przedmiotowym lub klasowym dla całości bibliografii należy opisy grupować od razu pod odpowiednimi nagłówkami¹¹.

Taki prowizoryczny układ pozwala z jednej strony na orientowanie się w treści materiałów już w toku ich zbierania, z drugiej strony zaoszczędza znacznie pracy przy nadaniu bibliografii ostatecznej postaci

---

¹¹ Prowizoryczny układ rzeczowy może w pewnych przypadkach nastąpić dopiero po skontrolowaniu materiałów zebranych przez inne osoby; do tego czasu powinny być w układzie alfabetycznym lub ułożone według tytułów czasopism. (Por. rozdział IV o ustaleniu planu bibliografii s. 81).

pod względem układu, co może nastąpić dopiero po zebraniu całości materiału. Przy stosowaniu układu działowego lub systematycznego dopiero wtedy można ustalić ostateczną liczbę działów i poddziałów, niektóre rozbić, inne skomasować, zdecydować o ich kolejności, nadać właściwe sformułowania nagłówkom rzeczowym, wprowadzić opisy wielokrotne dla pozycji wymagających kilku przydziałów, wprowadzić odsyłacze wiążące z sobą całe grupy opisów. Podobnie przy układzie przedmiotowym ustalone prowizorycznie nagłówki przedmiotowe mogą ulec korekturze lub zmianom, trzeba będzie wprowadzić sieć odsyłaczy całkowitych i uzupełniających, rozbudować określniki zwłaszcza dla tematów bardziej zasobnych w piśmiennictwo. Tego rodzaju korektury trzeba będzie poczynić przy redagowaniu bibliografii dla każdego rodzaju projektowanego układu.

6. REDAGOWANIE BIBLIOGRAFII

Gromadzenie materiału polega na sporządzeniu opisów, które mają wejść do bibliografii. Dalszym etapem pracy będzie redagowanie bibliografii, tj. uporządkowanie zebranych opisów i ułożenie ich w spis bibliograficzny według przyjętych założeń układu zasadniczego i sposobu szeregowania wewnętrznego w obrębie poszczególnych grup, wynikających z układu zasadniczego.

Przy redagowaniu należy zwrócić uwagę na ujednoczenie opisów. Nawet wtedy, gdy tylko jedna osoba gromadzi materiały, mogą występować pewne drobne niekonsekwencje w opisach, które trzeba usunąć; w większym jeszcze stopniu może to zachodzić — jak wiadomo — przy pracy zespołowej, gdyż nawet przy najbardziej wnikliwie opracowanej instrukcji dla współpracowników łatwo jest o rozbieżności w traktowaniu trudniejszych i rzadziej występujących przypadków.

Przy układaniu i szeregowaniu opisów zajdzie potrzeba dokonania w poszczególnych opisach pewnych zabiegów redakcyjnych, uzasadnionych koniecznością utworzenia pozycji zbiorowych, oraz dostosowania pewnych pozycji do innych z nimi sąsiadujących. Nadto, jak już wspomniano, redagowanie bibliografii będzie dotyczyło nadania jej ostatecznej formy pod względem układu przez definitywne ustalenie liczby i postaci nagłówków rzeczowych. Trzeba będzie także sporządzić pewną liczbę opisów wielokrotnych i wprowadzić odpowiednie odsyłacze międzycziałowe. Zakończeniem prac redakcyjnych — przy zamierzonej publikacji — będzie ponumerowanie pozycji, sporządzenie odpowiednich indeksów i adiustacja drukarska.

A. POZYCJE ZBIOROWE

W jednej pozycji wypadnie skupić: opisy wielu wydań tego samego dzieła, różnych recenzji tego samego dokumentu, związanych z sobą artykułów polemicznych dotyczących tego samego tematu, drobnych notatek dotyczących materiałów mniej ważnych skupianych przy opisie dokumentu na ten sam temat. Sposób redagowania takich pozycji jest omówiony w rozdziale V o opisie (s. 127—134).

B. HASŁA AUTORSKIE I TYTUŁOWE

Przy szeregowaniu alfabetycznym, gdy obok siebie wystąpi kilka opisów tego samego autora, zamiast powtarzać nazwę autora przy każdej pozycji, można ją zastąpić kreską (nie oddzielając dwukropkiem od tytułu). Np.

- Litwin Józef: Prawo o aktach stanu cywilnego...
 — Prawo o zmianie imion i nazw...
 — Zawarcie małżeństwa przez pełnomocnika...

Jeśli w opisie występuje współautor, oddzielamy go od kreski przecinkiem:

- Litauer Jan Jakub: Kodeks postępowania niespor-
 nego...
 —, Świącicki Witold: Kodeks postępowania cywilnego.

Przy kolejnych pozycjach, pisanych przez dwu lub trzech tych samych autorów, zaznacza się powtarzające hasła dwoma bądź trzema kreskami, nie oddzielając ich przecinkami:

- Ludwikowski S., Janowski C.: Psychologia ogólna...
 — — Psychologia rozwojowa...

Jeśli jakaś pozycja tego samego autora została ogłoszona pod kryptonimem lub pseudonimem, należy obok kreski podać ten kryptonim lub pseudonim. Np.

- Uniejewska Hanna: Służba informacyjno-bibliogra-
 ficzna bibliotek w dziedzinie nauk ekonomiczno-
 społecznych...
 — H. U. [krypt.]: Służba informacyjno-bibliograficzna
 Instytutu Polsko-Radzieckiego...

Gdy w szeregu alfabetycznym spotykają się pozycje tego samego autora, z których niektóre są publikowane anonimowo, należy to zaznaczyć. Np.

- Łysakowski Adam: Określenie bibliografii...
 — [anonim.]: Polska służba bibliograficzno-dokumen-
 tacyjna...

Nie stosuje się natomiast kresek przy hasłach tytułowych rozpoczynających się od tego samego wyrazu. Np.

Podręcznik inżynierski...
Podręcznik samochodowy...

W bibliografiach o układzie zasadniczym alfabetycznym można umieszczać hasła autorskie w oddzielnym wierszu przed opisami do niego się odnoszącymi. Tak zrobiono np. w *Retrospektywnej bibliografii geologicznej Polski* R. Fleszarowej (przykł. 8), niepotrzebnie jednak poprzedzono tytuły myślnikiem zastępującym autora:

GOETEL Walery
2007 — Tymczasowa wzmianka o recie tatrzańskim...
2008 — Fortschritte der Tatra- und Karpathentektonik...
2009 — Odkrycie płatu górnotatrzańskiego w serii regionalowej Tatr...

W układzie krzyżowym umieszcza się czasem hasła autorskie w oddzielnym wierszu przed opisami prac tego autora, niezależnie od tego, czy jest jedna czy kilka pozycji. W tym układzie należy powtarzać nazwisko także przy współautorstwie, a nie można zastępować go kreską. Np.

GAŁĄZKA ZBIGNIEW
Torbiel skórzasta płuca...
GAMSKI MIECZYŚLAW
Zarys patologii podwzgórza...
Zespół wieńcowy w nerwicach układu krążenia...
GAMSKI MIECZYŚLAW, MAZURKIEWICZ JAN
Próba badania zjawisk immunologicznych w chorobach mięśnia serca...

Można przytoczyć podobne rozwiązanie stosowane w *Library literature* (przykł. 59), gdzie pod wspólnym hasłem alfabetycznym wymienia się szereg pozycji, np.:

KOŁODZIEJSKA, JADWIGA (DWORAK)
O normowaniu czasu pracy...
Pierwsi magistrzy bibliotekoznawstwa...

Przy układzie alfabetycznym zasadniczym dopuszczalne jest wyodrębnienie z szeregu jako oddzielnej grupy prac anonimowych (Zob. *Retrospektywna bibliografia geologiczna Polski*, przykł. 8).

C. POMIĄGANIE NIEKTÓRYCH ELEMENTÓW OPISU

Rodzaj układu narzuci niekiedy formę opisu w ostatecznej redakcji bibliografii. Np. w bibliografii o układzie chronologicznym przy podawaniu dat rocznych jako nagłówków nie trzeba powtarzać w opisie

roku wydania; w bibliografii o układzie systematycznym, gdy nagłówki działów i poddziałów wystarczająco orientują o treści pozycji zamieszczonych w tych działach, można niekiedy nie podawać adnotacji i uzupełnień do niejasnych tytułów; w bibliografii regionalnej podmiotowej, w której zastosowano układ według miejscowości, pomija się miejsce wydania; w bibliografii lokalnej w układzie według drukarni pomija się nazwę drukarni.

D. OPISY WIELOKROTNE I ODSYŁACZE

Opisy wielokrotne i odsyłacze mają różne zastosowania i występują w różnej formie w zależności od rodzaju układu.

1) W układzie *chronologicznym* każda pozycja wystąpi tylko jeden raz w odpowiednim miejscu bibliografii w zależności od daty opublikowania dokumentu.

Prace pojawiające się w czasopismach odcinkami, rozciągającymi się na dwa lub niekiedy nawet więcej lat, należy opisywać w całości, umieszczając je w szeregu pod datą roczną pierwszego odcinka. Wydawnictwa wielotomowe publikowane w okresie kilkuletnim można opisywać razem przy pierwszym tomie, dając opisy skrócone dla dalszych tomów pod ich datami wydania, albo opisywać każdy tom oddzielnie, wiążąc odsyłaczami wszystkie tomy. Przy wewnętrznym szeregowaniu chronologicznym można odsyłacze dla dalszych tomów nie stosować, opisując całość pod jedną pozycją, zwłaszcza gdy poszczególne tomy są wydane w bliższych okresach czasu.

2) W układzie *alfabetycznym* bibliografii nie zawsze można się ograniczyć do opisanie dokumentu tylko w jednym miejscu bibliografii. Do szeregu powinny w odpowiednich miejscach być dodane odsyłacze od rozwiązanych kryptonimów i pseudonimów do ustalonych haseł autorskich. Dokumenty, w których jest kilku współautorów lub współpracowników (autorów przedmów, redaktorów prac zbiorowych, edytorów, tłumaczy itd), będą wykazywane w postaci opisów skróconych w tyłu miejscach, ile jest nazwisk współpracowników; opisy recenzji znajdują się zarówno pod hasłami dzieł recenzowanych jak i pod nazwiskami autorów recenzji.

W *Retrospektywnej bibliografii geologicznej Polski* R. Fleszarowej (przykład 8) zastosowano skróconą formę wykazywania współautorstwa, współpracy i recenzji. Np. pod hasłem Bohdanowicz Karol po wykazaniu prac napisanych przez niego, podano pozycje odsyłaczowe następujące:

- Współautor zob.: ŚOKALSKIJ I. 7217a
- Recenzent zob.: MAKOWSKI S. A., 4607; OLSZEWSKI S. 5571; TOŁWIŃSKI K. 8245-
- Współpracownik zob.: NEUMAYR M. 5337

Nie spełnia natomiast warunku wykazywania pozycji współautorskich pod wszystkimi hasłami autorskimi bibliografia *Radzieckie Piśmiennictwo Lekarskie* (przykł. 9), która choć ma zasadniczy układ alfabetyczny daje jeden opis dokumentu pod hasłem pierwszego autora, niezależnie od liczby autorów.

3) Przy układzie działowym lub systematycznym dość często wystąpi potrzeba dokonywania przydziałów wielokrotnych poszczególnych opisów. Nie zawsze można sklasyfikować opisywany dokument przez jeden przydział rzeczowy. Gdy książka lub artykuł dotyczy równoległe kilku zagadnień lub przedmiotów należących do różnych działów lub jeśli omawia jeden przedmiot, ale z różnych punktów widzenia, wówczas umieszczenie jej tylko w jednym miejscu bibliografii zuboży informację w innym dziale. Nie jest słuszną zasadą stosowana w niektórych bibliografiach, że opisywany dokument otrzymuje tylko jeden opis rzeczowy. Z drugiej strony opisy wielokrotne należy stosować z umiarem (przydziały w 2—3 miejscach), a zamiast większej liczby opisów dla zagadnień szczegółowych omawianych w jakiejś pracy wystarczy często przydział do nagłówka rzeczowego o zakresie ogólniejszym.

Opis wielokrotny powtórzony w innych miejscach bibliografii powinien być podawany w formie skróconej, ograniczonej do nazwy autora (imiona w postaci inicjałów), tytułu, który może być skrócony w sposób zrozumiały, oraz formułki „=poz.” z odpowiednim numerem pozycji. Np.

(2308). Sierpiński Z.: Z doświadczeń bibliotekarzy związkowych = poz. 2563.

Przy opisie skróconym może niekiedy występować adnotacja odmienna niż w opisie pełnym ze względu na potrzeby przydziału rzeczowego. Np. opis pełny w dziale „Ruch wydawniczy“:

1241: Kafel Mieczysław: Zarys techniki wydawniczej. Warszawa 1955...

Treść: 1. Organizacja pracy w instytucjach wydawniczych; 2. Zasady techniki drukarskiej; 3. Układ graficzny gazety i książki; 4. Rozwój ruchu wydawniczego i poligraficznego.

opis skrócony w dziale „Drukarstwo“:

(1204). Kafel M.: Zarys techniki wydawniczej = poz. 1241.

M. in. technika drukarska i rozwój przemysłu poligraficznego.

Sporządzając skrócony opis dodatkowy należy na kartce z opisem pełnym zaznaczyć, dla których działów zostały zrobione opisy skrócone; i odwrotnie — na kartkach z opisami skróconymi zaznaczyć, w jakim dziale znajduje się opis pełny. Jest to ważne ze względów praktycznych:

przy dopisywaniu w opisach skróconych numeru pozycji, do której się odsyła, łatwo jest znaleźć numer pozycji opisu pełnego; przy wnoszeniu poprawek do opisu pełnego wiemy, w jakim dziale trzeba szukać opisu skróconego, aby i do niego wnieść poprawki; w razie konieczności usunięcia opisu pełnego nie zostawi się opisu skróconego itd.

Odsyłacze. Obok opisów wielokrotnych stosuje się w bibliografii w układzie działowym lub systematycznym odsyłacze do całych działów, poddziałów lub pewnych grup pozycji. Jeśli występują w większej liczbie pokrewne pozycje, które należałoby umieścić np. pod dwoma różnymi nagłówkami rzeczowymi, to zamiast sporządzać opisy wielokrotne wystarczy te pozycje umieścić w jednym miejscu, dając w drugim miejscu odsyłacz całkowity do odpowiedniego nagłówka rzeczowego (z zaznaczeniem nazwy i symbolu działu lub podaniem strony, na której dany nagłówek się znajduje). Np. w *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce* (za r. 1957) w dziale „Ruch wydawniczy“ pod nagłówkiem „Organizacja ruchu wydawniczego“ figuruje odsyłacz:

Zob. też *Stosunek księgarstwa do wydawnictw* (s. 86).

Jest to odsyłacz do działu „Księgarstwo“, gdzie pod tym nagłówkiem umieszczono kilkanaście pozycji odnoszących się do tego zagadnienia.

Odsyłaczami wzajemnymi wiąże się także działy o zazębiającej się tematyce. Np. pod nagłówkiem „Biblioteki dziecięce“ jest podany odsyłacz:

Zob. też *Czytelnictwo dzieci i młodzieży w Dziale VIA* (s. 119).

natomiast pod nagłówkiem „Czytelnictwo dzieci i młodzieży“ figuruje odsyłacz odwrotny:

Zob. też *Biblioteki dziecięce* (s. 104).

Jeśli tylko pewna liczba pozycji zgrupowanych pod innym nagłówkiem wchodzi w rachubę, wystarczy dać odsyłacz w postaci sformułowanego zagadnienia z odesłaniem do nazwy działu lub nagłówka rzeczowego, w którym te pozycje występują, z ewentualnym zaznaczeniem numerów pozycji (dla łatwiejszego odszukania) lub nawet z odesłaniem tylko do numerów pozycji bez podawania nazwy nagłówka rzeczowego. Np. w dziale „Historia bibliotek“ spotykamy odsyłacz:

Dzieje księgozbiorów prywatnych w dawniejszych wiekach zob. *Historia książki* (poz. 1307-1311).

Niekiedy pod jednym nagłówkiem może być kilka tego typu odsyłaczy. Np. w tejże *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce* pod nagłówkiem „Upowszechnianie książek i czasopism fachowych. Piśmiennictwo techniczne“ figurują odsyłacze:

Zob. też *Fachowe biblioteki zakładowe* (s. 105).
Sprzedaż książki technicznej w księgarniach (poz. 1865-1866), *Kolportaż zakładowy książki technicznej* (poz. 1882, 1890-1892), *Rozprowadzanie czasopism technicznych* (poz. 1990-1991).

Przykładem nieco odmiennego typu odsyłaczy są odsyłacze umieszczone pod nagłówkiem „Muzyka“ w dziale „Bibliografia dziedzin i zagadnień“:

Zob. też IIF *Nuty* (s. 63), nadto *Katalogi księgarskie i wydawnicze* (poz. 2041).

Bibliografia zawartości poszczególnych czasopism zob. IIF „*Ruch Muzyczny*“ (poz. 1189).

Bibliografie dotyczące osób zob. IIE: *Chopin F.* (poz. 898), *Elsner F.* (poz. 1001), *Mozart W. A.* (poz. 1081-1082.) *Radziwiłł A.* (poz. 1102), *Ravel M.* (poz. 1103), *Reiss J.* (poz. 976), *Strawiński I.* (poz. 1128), *Strumillo T.* (poz. 976), *Szymanowski K.* (poz. 1135).

Odsyłacze te kierują do innych miejsc bibliografii, w których są informacje bibliograficzne z zakresu muzyki.

Niektóre bibliografie stosują zamiast opisów skróconych odsyłacze cyfrowe do numerów pozycji. Np.

Zob. też poz. 468, 972, 1125, 1136, 1258.

Jest to sposób mniej przejrzysty i niewygodny dla czytelnika, zwłaszcza jeśli liczbą wskaźników przy jednym odsyłaczu jest zbyt duża. Ten typ odsyłaczy jest szeroko stosowany w *Bibliografii geografii polskiej 1945—1951* S. Leszczyckiego i B. Winida (Warszawa 1956). Odsyłacze w poszczególnych działach tej bibliografii liczą często po kilkadziesiąt wskaźników cyfrowych (np. na s. 64, 86, 115, 120, 140), a już rekord bije odsyłacz na końcu działu „Polska i jej części“ odsyłający aż do 1684 numerów pozycji (na 3239 pozycji całej bibliografii)!

Innym przykładem stosowania odsyłaczy — nie zalecanym do naśladowania — są odsyłacze tylko do symboli oznaczających nazwy działów, w których są zawarte pomiędzy innymi także pozycje związane z działem, od którego się odsyła.

Np. *Bibliografia retrospektywna polskiego piśmiennictwa technicznego za lata 1945—1949* (przykł. 46), w której nie stosuje się opisów wielokrotnych, podaje odsyłacze tego typu, jak np. w dziale 656.6 „Transport wodny“:

Zob. też: 001.4, 371.2, 621.396.63, 621.396.663.089.6, 621.396.9, 621.396.004.14, 622.33, 627, 627.2.004.87, 629.124.72, 662.75, 666.972.013.5.

Jest to odsyłacz do 12 symboli klasyfikacji dziesiętnej, będących razem nagłówkami rzeczowymi tej bibliografii, wśród których część wiąże się w całości z działem 656.6 „Transport wodny“, w obrębie pozostałych zaś mieszczą się poszczególne pozycje związane z tym zagadnieniem. Jeśli się odsyła do całej zawartości nagłówka rzeczowego, to przejrzenie wszystkich pozycji jest dla czytelnika celowe. Jeśli natomiast pod innymi nagłówkami, do których się odsyła, jest do przejrzania kilkaset pozycji, wśród których związanych — jak w danym przypadku — z tran-

sportem wodnym jest tylko kilkanaście, to przejrzenie całej zawartości tych nagłówków jest niepotrzebną stratą czasu dla czytelnika. Niezaprzeczenie lepsze już byłoby odesłanie do nagłówków, które w całości łączą się z danym działem, oraz do numerów pozycji w innych działach, chociaż — jak już zaznaczono — i takie rozwiązanie nie jest najszcześniejsze.

Podstawową bowiem zasadą przy sporządzaniu odsyłaczy powinna być przejrzystość informacji, aby czytelnik był ogólnie zorientowany, co może znaleźć w pozycjach lub działach, do których go się odsyła.

Stosowanie odsyłaczy nie zajmuje wiele miejsca, a ułatwia czytelnikowi korzystanie z bibliografii przez grupowanie w jednym miejscu informacji dotyczących danego zagadnienia lub zagadnień pokrewnych.

Oprócz odsyłaczy kierujących do nagłówków rzeczowych lub pozycji można również zastosować odsyłacze informacyjne kierujące do innych bibliografii, zawierających materiał nas interesujący. Odsyłacze tego typu umieszczamy na początku działu lub nagłówka rzeczowego, od którego się odsyła. Np. w *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce* w dziale „Bibliografia innych form piśmienniczych i wydawniczych“ pod nagłówkiem „Nuty“ figuruje odsyłacz:

Nuty (samoistne wydawniczo) są wykazywane w oddzielnej grupie w rocznym indeksie alfabetycznym do „Przewodnika Bibliograficznego“.

Indeks kompozytorów, których utwory ogłoszono w czasopiśmie, jest podawany w oddzielnej grupie w rocznym indeksie do „Bibliografii Zawartości Czasopism“.

W roczniku 1948 tejże *Bibliografii* na początku działu „VIA Czytelnictwo“ spotykamy odsyłacz następujący:

Bibliografia czytelnictwa zob. IIC (poz. 90—95). W szczególności sprawozdanie bibliograficzne H. Spi-szówny: Upowszechnienie czytelnictwa (poz. 93) omawia nawet drobniejsze artykuły z tego zakresu, wobec czego bibliografia niniejsza podaje tylko ich wybór.

4) Przy układzie przedmiotowym należy opisy wielokrotne stosować według ogólnych zasad opisu przedmiotowego¹². Jeśli opisywany dokument traktuje równocześnie o kilku przedmiotach, wówczas należy go opisać pod kilkoma hasłami odpowiadającymi tym przedmiotom. Np. w bibliografii lekarskiej¹³ praca pt. „Streptomycyna w gruźlicy płuc małych dzieci“ otrzyma dwa opisy przedmiotowe pod hasłami: 1. Gruźlica płuc — dzieci, 2. Streptomycyna — wskazania lecznicze; praca pt. „Wpływ

¹² Są one wymienione w pracach cytowanych w przypisie 6 na s. 151.

¹³ Podane niżej przykłady są zaczerpnięte z *Polskiej Bibliografii Lekarskiej* za rok 1953. Bibliografia ta jest wprawdzie w układzie krzyżowym, ale zasady formułowania haseł przedmiotowych i odsyłaczy są takie same jak w układzie przedmiotowym.

skojarzonego podawania penicyliny i streptomycyny w gruźlicy doświadczalnej świnek morskich“ otrzyma trzy opisy pod hasłami: 1. Gruźlica doświadczalna — leczenie, 2. Penicylina — działanie, 3. Streptomycyna — działanie.

Nagłówki przedmiotowe, które są podstawą do sporządzenia opisów przedmiotowych (pojedynczych lub wielokrotnych), powinny być oznaczane na kartce w momencie sporządzania opisu (na podstawie autopsji!). Już wtedy można ewentualnie sporządzić opisy wielokrotne. W pracy redakcyjnej ograniczamy się właściwie pod tym względem do korektury ustalonych nagłówków przedmiotowych

Ponadto przy ostatecznej redakcji bibliografii w układzie przedmiotowym należy wprowadzić różnego typu odsyłacze. Mogą to być odsyłacze tzw. całkowite, mające ułatwić poszukiwania czytelnikowi, który może nie wiedzieć, jak są sformułowane hasła, pod którymi może znaleźć interesujące go pozycje. Wprowadza się więc — w postaci odsyłaczy — do ogólnego szeregu hasła, pod którymi czytelnik mógłby szukać piśmiennictwa, w postaci synonimów, wyrażen bliskoznacznych lub odmiennych form niektórych nagłówków przedmiotowych. Np.:

Szkarlatyna zob. *Łonica*
Kobieta — higiena zob. *Higiena kobiety*

Ważną rolę — wobec rozproszenia pokrewnego materiału wykazywanego pod różnymi hasłami przedmiotowymi — spełniają odsyłacze uzupełniające. Wskazują one na inne hasła (współrzędne lub podrzędne), pod którymi może znaleźć dodatkowe interesujące pozycje czytelnik szukający piśmiennictwa pod określonym hasłem. Odsyłacze te spełniają rolę czynnika w pewnym stopniu systematyzującego hasła występujące w różnych miejscach bibliografii. Np.

Farmacja zob. też *Apteki*, *Służba farmaceutyczna*,
Towarzystwa farmaceutyczne.

W pewnych przypadkach, gdy wyliczenie wszystkich haseł, do których się odsyła, zajęłoby zbyt dużo miejsca, można stosować egzemplifikację, posługując się odsyłaczami orientacyjnymi. Np. przy hasle Choroby zakaźne figuruje odsyłacz:

Zob. też *Łonica*, *Czerwonka pełzakowa*, *Dur brzuszny*, *Dur plamisty*, *Łonica itd.*

Formułka „itd.“ wskazuje, że nazwy tych chorób zostały podane tylko przykładowo i że w bibliografii może być także piśmiennictwo dotyczące innych chorób zakaźnych, wykazane pod jeszcze innymi hasłami.

Można spotkać bibliografie w układzie przedmiotowym, w których nie stosuje się opisów wielokrotnych. Np. w pracy J. Alkiewicza *Materiały do polskiej bibliografii dermatologii i wenerologii* (przykł. 56) znaj-

dujemy hasła przedmiotowe, przy których są tylko odsyłacze do innych haseł lub do numerów pozycji, np.

EPIDERMOPHYTIA 1637, 1371

EPILACJA zob. Tal oraz 4733

bądź też hasła, przy których obok szeregów opisów są także odsyłacze (przed opisami), np.

ALERGIA zob. też Anafilaksja, Gruźlica, Kiła wrodzona, Łuszczyca 4032, 4033, 4060, Odczynowość 4218—4260, Penicylina 4423, Rzeżączka 5514—5517 oraz: 1764, 1767, 6845.

W innej bibliografii w układzie przedmiotowym *Bibliografia prawa cywilnego* Z. Trybalskiego (przykł. 55) także nie zastosowano opisów wielokrotnych ani nawet odsyłaczy. Natomiast oprócz zrzębu głównego występuje w tej bibliografii „skorowidz rzeczowy“, w którym powtórzono hasła przedmiotowe ze zrzębu głównego, podając przy nich numery pozycji wykazanych pod tymi hasłami w zrzębie głównym oraz numery pozycji umieszczonych pod innymi hasłami (co jest jakby odpowiednikiem opisów wielokrotnych). Ponadto w skorowidzu występują nowe hasła przedmiotowe, których nie ma w zrzębie głównym. Gdyby włączono te dodatkowe informacje (nowe hasła i numery pozycji z innych haseł) do zrzębu głównego, choćby w tej samej postaci odsyłaczy cyfrowych, byłoby to znacznie dla czytelników dogodniejsze.

Obydwie wymienione wyżej bibliografie byłyby dużo bardziej przejrzyste i wygodniejsze do korzystania, gdyby zastosowano w nich opisy wielokrotne.

E. NUMERACJA POZYCJI

Numeracja pozycji jest niezbędna, jeżeli w bibliografii stosuje się opisy skrócone, odsyłające do numerów opisów pełnych, oraz odsyłacze do poszczególnych pozycji lub ich grup; nadto — gdy obok zrzębu głównego występuje indeks lub indeksy, kierujące do numerów pozycji.

W bibliografiach, w których pozycje nie są numerowane, a które są zaopatrzone w indeksy, brak numeracji powoduje konieczność odsyłania do odpowiednich stron, na których dane pozycje się znajdują. Jeśli wskaźniki cyfrowe oznaczające strony są użyte w indeksie alfabetycznym, a w zrzębie głównym bibliografii zastosowano w obrębie działów i poddziałów szeregowanie alfabetyczne, — odnalezienie odpowiednich opisów nie jest trudne (np. w *Bibliografii hydrologicznej 1945-1948*. Warszawa 1954). Natomiast więcej czasu zajmuje, a więc jest niepotrzebnym utrudnieniem dla czytelnika, szukanie odpowiedniej pozycji poprzez

wskaźnik cyfrowy oznaczający stronę, a odnoszący się do hasła przedmiotowego. W tym przypadku dla odnalezienia odpowiedniej pozycji należy przejrzeć całą stronę, obejmującą niekiedy kilkadziesiąt opisów (np. w bibliografii W. Preisnera *Stosunki literackie polsko-włoskie* przykł. 4).

Może też być stosowana numeracja podwójna w bibliografiach w układzie alfabetycznym: jeden ciąg numerów dla całości bibliografii i oddzielna numeracja dla każdego autora. Np. w *Wykazie prac zespołu pracowników Biblioteki Narodowej* (przykł. 5) pod hasłem Gruszecka Janina mamy pozycje:

- 206 (1) Biblioteka Uniwersytecka w Zagrzebiu...
 207 (2) Wykaz bieżących bibliografii specjalnych...
 — — — — —
 209 (4) Jak korzystać z drukowanych kart katalogowych...
 — (5) Centralne katalogi... (Współaut.: J. Czerniatowicz)
 210 (6) Rec.: Coleman L. V.: The Museum in America...

W bibliografii tej poszczególne jednostki bibliograficzne są oznaczone numeracją tylko raz przy jednym autorze. Gdy występują po raz drugi przy współautorze, otrzymują już tylko numer indywidualny w obrębie danego autora, np. : — (5).

Nie jest wskazana odrębna numeracja pozycji w poszczególnych działach bibliografii. Np. *Przegląd bibliograficzny [językoznawstwa słowiańskiego] za lata 1939-1945*¹⁴ stosuje odrębną numerację w każdym dziale (oznaczonym cyfrą rzymską) i poddziale (oznaczonym małą literą). Konsekwencją tego jest zawiliły sposób oznaczania wskaźników w indeksie autorskim. Np.:

Lehr-Splawiński I 161-2, II 76, VIII c 82-7, 151, XI 91-7.

Najczęściej spotyka się bibliografie, w których są ponumerowane tylko opisy pełne, natomiast opisy skrócone są w numeracji pomijane. Można jednak stosować także sposób numerowania wszystkich pozycji, niezależnie od tego, czy reprezentują one opisy pełne czy skrócone. Taki system stosuje *Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce*, wyróżniając opisy skrócone przez ujęcie liczby porządkowej w nawias okrągły. Numerowanie opisów skróconych jest uzasadnione ze względu na indeks, w którym niektóre hasła mogą odsyłać także do opisów skróconych. W takim systemie liczba numerów w bibliografii nie jest równoznaczna z liczbą opisanych jednostek bibliograficznych. W *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce* jednak nie ma to znaczenia dlatego, że stosuje ona także pozycje zbiorowe, wykazujące pod jednym numerem kilka opisów.

¹⁴ *Rocznik Slawistyczny* t. 16 cz. 2, 1950.

Bez numerowania pozycji może się obejść bibliografia w układzie krzyżowym.

Niekiedy gdy w toku pracy, już po ponumerowaniu pozycji, okaże się potrzeba przeniesienia jakiejś pozycji w inne miejsce, można to uczynić zaopatrując tę pozycję w nowym miejscu kolejnym numerem z dodatkowym wskaźnikiem literowym, np. 4856 a. W miejscu, skąd pozycję przeniesiono, powstanie luka w numeracji kolejnych pozycji — np. 3873, 3875 — co nie czyni zresztą żadnej szkody dla użytkownika.

Podobnie, jeśli po zakończeniu pracy natrafi się na niewielką liczbę nowych pozycji, a można je jeszcze włączyć do odpowiedniego miejsca bibliografii (np. w czasie korekty, gdy jeszcze szpalty nie są przełamane), lepiej to uczynić, stosując numerację dodatkową (jw.), niż podawać je jako uzupełnienia na końcu. Przy większej jednak liczbie takich nowych pozycji lub gdy nie da się ich włączyć w czasie druku — można je zamieścić na końcu bibliografii jako uzupełnienie.

Należy bezwzględnie unikać przenumerowywania pozycji, chyba że uzupełnień byłoby bardzo dużo, a nie wprowadzono jeszcze numerów pozycji do opisów skróconych i nie opracowano indeksów.

F. ADIUSTACJA DRUKARSKA

Ostatnim etapem pracy nad bibliografią przed oddaniem jej do druku jest adiustacja drukarska (por. rozdział VIII o druku bibliografii, s. 219). Zasadniczo powinien to robić sam autor bibliografii albo przynajmniej musi sobie zastrzec wpływ na ustalenie formy graficznej bibliografii i udzielić dokładnych wskazówek, według których adiustacja powinna być przeprowadzona.

G REDAGOWANIE BIBLIOGRAFII KARTOTEKOWEJ

Jeśli opracowywana bibliografia ma pozostać w kartotece, czynności redakcyjne będą nieco odmienne od wyżej omówionych. Mianowicie opisy wielokrotne nie będą podawane w formie skróconej; różnice mogą występować w adnotacjach, które bywają odmienne w zależności od działu, w którym mają się znajdować (zob. wyżej s. 172). Stosowanie odsyłaczy będzie ograniczone do odsyłaczy ogólnych (od działu do działu), a nie będzie się stosować odsyłaczy do numerów pozycji, gdyż w bibliografii kartotekowej opisy nie będą numerowane, w przeciwieństwie do bibliografii drukowanej, gdzie numerowanie pozycji jest raczej regułą.

7. INDEKSY JAKO UZUPEŁNIENIE UKŁADU ZRĘBU GŁÓWNEGO

Uzupełnieniem układu bibliografii jest indeks. Układ zasadniczy zrzębu głównego powinien być wyrazem koncepcji autora bibliografii, tzn. podkreśleniem tych cech dokumentów, które on uważa za najistotniejsze z punktu widzenia zadań wyznaczonych bibliografii. Jakikolwiek jednak układ będzie przyjęty, nie zaspokoi on wszystkich potrzeb. Osiągając bowiem skupienie opisów według pewnych cech, rozprasza się zarazem opisy, które mają inne cechy wspólne, a których skupienie może być także pożyteczne. Celem indeksu jest tworzenie skupień według tych innych cech, czyli ukazanie zawartości bibliografii z innego punktu widzenia niż w zrzębie głównym. Indeksy dają więc korekturę układu zasadniczego bibliografii przez podanie klucza do jej zawartości w układzie odmiennym od układu zrzębu głównego.

Układ systematyczny np. daje ogólny przegląd piśmiennictwa w porządku logicznym działów i poddziałów, ale nie orientuje od razu, w których działach są pozycje dotyczące poszczególnych zagadnień lub przedmiotów. Indeks przedmiotowy da odpowiedź na to pytanie. Układ systematyczny nie informuje też bezpośrednio, jakie prace danego autora są w bibliografii zarejestrowane. Dołączony indeks alfabetyczny natomiast skupi w jednym miejscu informacje o twórczości poszczególnych autorów, których prace są rozproszone w różnych miejscach bibliografii. Indeksy przedmiotowy i alfabetyczny mogą występować oddzielnie (np. w 2 wyd. *Bibliografii bibliografij polskich* W. Hahna, przykł. 41), bądź też mogą być połączone w jeden indeks krzyżowy (np. w *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce*, przykł. 43).

Układ przedmiotowy w przeciwieństwie do systematycznego informuje szybko i bezpośrednio o poszczególnych zagadnieniach, ale nie daje obrazu twórczości poszczególnych autorów. Bibliografie w tym układzie są dlatego zaopatrywane w indeksy alfabetyczne (przykł. 52-53). Układ przedmiotowy nie informuje także bezpośrednio o związkach wzajemnych poszczególnych przedmiotów i zagadnień. Mógłby temu zaradzić skorowidz systematyczny nagłówek przedmiotowych, co jest jednak w bibliografii bardzo rzadko praktykowane (np. w *Bibliographie der deutschen Bibliographien*. Bearb. von der Deutschen Bücherei. Jg. 1: 1954 i nast.).

Różne bibliografie specjalne wymagają odpowiednich indeksów. Np. w bibliografii teatralnej użyteczny jest indeks tytułów utworów scenicznych (S. Straus: *Bibliografia źródeł do historii teatru w Polsce*, przykł. 42).

Międzynarodowa bibliografia tłumaczeń *Index translationum* (przykł. 16) grupująca materiał według krajów, a więc obrazująca ruch przekła-

dowy w danym kraju, daje uzupełniający indeks autorów tłumaczonych i tłumaczy.

Przewodnik bibliograficzny *Literatura Piękna 1956* (przykł. 3) jest zaopatrzony w indeks tytułowy (dla czytelników pamiętających tylko tytuł utworu), a nadto w indeks tematyczno-zagadnieniowy, umożliwiający dobór lektury według tematyki utworów.

Bibliografia *Dzieła Sienkiewicza w przekładach* (przykł. 18) grupuje materiał według języków tłumaczeń, w układzie chronologicznym w obrębie każdego języka. Daje to tylko obraz chronologiczny tłumaczeń w danym języku. Indeksy skupiają pozycje według innych kryteriów: indeks utworów umożliwia orientację, jakie utwory są przełożone i na jakie języki, indeks nazwisk informuje o tłumaczach, ilustratorach i autorach przedmów.

W bibliografiach osobowych, będących w układzie chronologicznym, ważną rolę spełniają indeksy tytułów utworów. Np. *Bibliografia utworów J. Lelewela* (przykł. 23), bibliografia *Dzieła Sienkiewicza* (przykł. 24), *Bibliografia prac Dygasińskiego i literatury o nim* (przykł. 26).

Układ zastosowany w *Wykazie publikacji pracowników UMCS* (przykł. 30) daje obraz działalności naukowej poszczególnych Wydziałów, indeks autorski zaś umożliwia łatwą orientację w dorobku piśmienniczym poszczególnych osób.

Celowo pomyślany i starannie opracowany indeks zwiększa użyteczność każdej dobrze opracowanej bibliografii. Nawet wtedy, gdy zastosowany układ zasadniczy nie jest najodpowiedniejszy dla danej bibliografii, odpowiednie indeksy mogą przynajmniej w części wyrównać ten brak. Dla bibliografii dziedzin układ alfabetyczny jest z reguły niewskazany, jednak odpowiednie indeksy mogą pośrednio dać obraz treściowy piśmiennictwa. Np. *Radzieckie Piśmiennictwo Lekarskie* (przykł. 9) jest bibliografią w układzie alfabetycznym zaopatrzoną w indeks przedmiotowy. Przez zastosowanie układu alfabetycznego zmniejszono sprawność usługową *Retrospektywnej bibliografii geologicznej Polski* (przykł. 8), w zakresie informacji rzeczowej; sprawność ta będzie zwiększona po opracowaniu tomu 2, który ma zawierać skorowidz rzeczowy.

Układ chronologiczny dla bibliografii dziedziny także nie jest wskazany (zwłaszcza dla nowszego piśmiennictwa), niemniej i tu sytuację polepsza istnienie indeksów, jak np. indeksu alfabetycznego i skorowidza systematycznego w *Bibliografii gleboznawstwa polskiego* (przykł. 22).

Brak odpowiednich indeksów osłabia wartość informacyjną bibliografii. Bibliografie w układzie działowym (o obfitym materiale) lub w układzie systematycznym, które mają tylko indeks alfabetyczny, nie dają szybkich

odpowiedzi dotyczących zagadnień szczegółowych (np. *Bibliografia historyczno-prawna*, przykł. 38; *Bibliografia retrospektywna polskiego piśmiennictwa technicznego*, przykł. 46). Bibliografia dziedziny w układzie chronologicznym, zaopatrzona tylko w indeks alfabetyczny, także nie daje szybkiego wglądu w treść zarejestrowanych publikacji (np. *Polska bibliografia wojskowa*, przykł. 21). *Bibliografia geografii polskiej 1945-1951* S. Leszczyckiego i B. Winida (Warszawa 1956), będąca w układzie systematycznym, ma tylko indeks autorski. Niewątpliwie czytelnik powitałby w niej z zadowoleniem indeks nazw geograficznych. *Materiały do bibliografii archeologii śródziemnomorskiej w Polsce* (przykł. 37) mają przy układzie działowym tylko indeks nazwisk. Przydałby się w tej bibliografii indeks miejscowości i haseł rzeczowych.

W *Bibliografii dotyczącej Zakładu Narodowego im. Ossolińskich do r. 1939* (przykł. 12), w której zastosowano układ alfabetyczny, dodano indeks osobowy, obejmujący zarówno hasła autorskie jak i przedmiotowe. Indeks zatem częściowo — o ile chodzi o hasła alfabetyczne — powtarza materiał w tym samym układzie. Lepszy byłby dla tej bibliografii układ chronologiczny całości, wówczas indeks osobowy byłby istotnym uzupełnieniem układu zrzębu głównego nie tylko w stosunku do haseł przedmiotowych, ale i alfabetycznych.

Brak zupełny indeksu jest wielką, niekiedy zasadniczą wadą bibliografii. Np. *Polska bibliografia zielarstwa* (przykł. 19) jest obszerną bibliografią, gdzie w części drugiej, obejmującej piśmiennictwo XIX i XX w., a więc piśmiennictwo w dużej mierze o aktualnej wartości, wykazano prawie 5000 pozycji w układzie alfabetycznym. Brak jakiegokolwiek indeksu powoduje konieczność przejrzenia tych wszystkich pozycji, aby się dowiedzieć, co pisano np. o przetaczniku lekarskim albo jakiejś innej roślinie leczniczej. Przykładem innej bibliografii, której wartość informacyjna zostaje zmniejszona przez brak indeksu, jest *Bibliografia polskich prac z zakresu badań czwartorzędu* (przykł. 10).

Opracowując bibliografię należy zawsze pamiętać, że indeks jest prawie w każdej bibliografii niezbędnym uzupełnieniem układu zrzębu głównego i zwiększa w dużym stopniu użyteczność bibliografii, umożliwiając łatwe odszukanie prac poszczególnych autorów lub dotyczących określonych zagadnień, osób, miejscowości itp. Z tego względu bibliograf jest obowiązany starannie przemyśleć rodzaj lub rodzaje indeksów, najlepiej odpowiadających opracowywanej bibliografii i powinien w miarę możliwości przeciwstawiać się względom oszczędnościowym, które skłaniają niekiedy wydawców do rezygnowania z indeksów jako rzekomo mniej ważnych części bibliografii.

ROZDZIAŁ VII

INDEKSY I SPISY POMOCNICZE DO BIBLIOGRAFII

Opracowała *Jadwiga Kaczanowska*

1. Charakterystyka ogólna. — 2. Indeks alfabetyczny. — 3. Indeks nazw osobowych. — 4. Indeks nazw geograficznych. — 5. Indeks przedmiotowy. — 6. Indeks krzyżowy. — 7. Indeks w układzie logicznym. — 8. Technika opracowania indeksu. 9. Inne spisy pomocnicze.

1. CHARAKTERYSTYKA OGÓLNA

Wśród spisów pomocniczych do bibliografii największą rolę odgrywają wspomniane w poprzednim rozdziale indeksy¹. Podnoszą one sprawność użytkową bibliografii i ułatwiają korzystanie z niej.

Spisy te zestawiają w lapidarnych pozycjach indeksowych materiał zawarty w głównym zrzębie bibliografii.

Pozycja indeksowa składa się z hasła, czasami uzupełnionego jednym lub kilku określnikami, oraz ze wskaźników cyfrowych. Pozycja indeksowa powstaje z zapisów indeksowych dla poszczególnych opisów bibliograficznych sporządzanych w toku opracowywania indeksu. Może ona odpowiadać jednemu zapisowi lub może powstać ze skomasowania pewnej ich liczby.

Zapis indeksowy zawiera wybrane elementy opisu bibliograficznego, właściwe dla danego rodzaju indeksu. I tak np. indeks nazw osobowych zawiera nazwiska i imiona (bądź inicjały) wymienione w zrzębie głównym, indeks nazw geograficznych — miejscowości, kraje itp., indeks przedmiotowy — tematy poszczególnych pozycji. Każdy zapis indeksowy zaopatrzony jest we wskaźnik cyfrowy, tzn. numer pozycji bibliograficznej, liczbę szpalty lub strony.

Zasady obowiązujące wszystkie typy indeksów i skorowidzów są następujące:

1. Indeks, który podaje skrócone informacje o materiale zawartym w zrzębie głównym, powinien być jak najbardziej **z wi ę z ł y**.

2. Indeks powinien być **w y c z e r p u j ą c y**, tzn. powinien wykazywać całą zawartość bibliografii z pewnego punktu widzenia, określonego przez typ indeksu. I tak indeks nazw osobowych powinien wykazywać nazwiska wszystkich osób wymienionych w zrzębie głównym (zarówno autorów i współpracowników jak też osób będących przedmiotem opracowania), indeks przedmiotowy — tematy wszystkich pozycji bibliograficznych itp.

---

¹ W praktyce bibliograficznej są używane zamiennie terminy: indeks i skorowidz, przy czym ten ostatni — zwłaszcza w odniesieniu do układu rzeczowego i chronologicznego. Ze względu na trudność rozgraniczenia tych terminów w podręczniku stosujemy tylko nazwę indeks na oznaczenie wszystkich jego odmian.

3. Układ indeksu powinien być w zasadzie o d m i e n n y od układu zrebu głównego. Zagadnienie to jest szczegółowo omówione w rozdziale VI o układzie bibliografii (s. 180—182)).

Wiele jest rodzajów indeksów. Stosuje się tu daleko posuniętą indywidualizację w zależności od typu i charakteru bibliografii. Często bibliografia bywa zaopatrzona w kilka indeksów. Np.: bibliografia M. K. Maciejewskiej i A. Polakowskiej *Czasopisma teatralne dziesięciolecia 1944-1953* (Warszawa 1956) jest zaopatrzona w trzy indeksy ściśle związane z charakterem tej pracy: 1) tytułów utworów scenicznych, 2) osobowy, 3) rzeczowy, który zawiera nazwy geograficzne, nazwy instytucji związanych z teatrem, rodzaje widowisk scenicznych itp.

Nawet stosunkowo nieduża bibliografia osobowa *Marks i Engels w Polsce. Materiały do bibliografii 1842-1952* (Warszawa 1952) posiada 6 indeksów dostosowanych do charakteru tej pracy. Są to indeksy: 1) tytułów pierwodruków, 2) tytułów tłumaczeń polskich, 3) przedmów, 4) listów, 5) tłumaczy, przedmówców, redaktorów, 6) tytułów czasopism, w których były ogłaszane utwory Marksa i Engelsa.

Inaczej wygląda sprawa np. z *Bibliografią polskiego piśmiennictwa rolniczego za lata 1945-1952* (Warszawa 1954). Są tam cztery indeksy, które bez żadnego uszczerbku dla pracy dałoby się skomasować w dwa. Są to indeksy: 1) osobowy, 2) wydawnictw anonimowych i zbiorowych, 3) przedmiotowy, 4) nazw geograficznych. Pierwsze dwa można by połączyć w jeden indeks alfabetyczny, następne dwa w łączny indeks przedmiotowy. Konstrukcja całości bibliografii stałaby się wówczas bardziej przejrzysta, bo nadmierna liczba indeksów nie ułatwia czytelnikowi korzystania z bibliografii.

Spośród różnych typów indeksów można wyróżnić jako najważniejsze i najczęściej używane:

- 1) indeks alfabetyczny.
- 2) indeks nazw osobowych (osobowy),
- 3) indeks nazw geograficznych,
- 4) indeks przedmiotowy,
- 5) indeks krzyżowy,
- 6) indeks w układzie logicznym.

2. INDEKS ALFABETYCZNY

Indeks alfabetyczny wykazuje w kolejności abecadła nazwiska autorów dokumentów, współpracowników, tytuły prac anonimowych i zbiorowych oraz wydawnictw ciągłych. Ma on bardzo szerokie zastosowanie. Indeks „autorów i prac bezimiennych“ znajdujemy w Bi-

bibliografii bibliografij polskich W Hahna (Wrocław 1956). Innym przykładem tego typu indeksu jest indeks do opracowanej przez J. Baumgarta *Bibliografii Historii Polskiej* za rok 1949. Zawiera on: 1) nazwiska autorów i współpracowników (tłumaczy, opracowujących, autorów przedmów, redaktorów, recenzentów), 2) tytuły dzieł anonimowych i zbiorowych, 3) tytuły czasopism.

Hasła autorskie są omówione w ustępie 3 niniejszego rozdziału (Indeks nazw osobowych) ze względu na to, że problemy związane z ustalaniem tych haseł są blisko związane z problemami haseł osobowych. Tutaj omówione są tylko zagadnienia hasła tytułowego.

Zapis wydawnictw zarejestrowanych w bibliografii pod hasłem tytułowym składa się z tytułu i wskaźnika cyfrowego. Długie tytuły można skracać, opuszczając końcowe i środkowe wyrazy albo też skracając poszczególne słowa. Opuszczonych wyrazów nie trzeba zastępować wielokropkiem.

Przykłady:

Bibliografia	Indeks
2543. Wyniki akcji szkolenia organizatorów zespołów czytelnictwa i samokształcenia prowadzonej przez Ministerstwo Oświaty w roku 1949 w ramach kredytów Komitetu Upowszechnienia Książki.	Wyniki akcji szkolenia organizatorów zespołów czytelnictwa 2543
6629. Jednodniówka wydana z okazji Ogólnopolskiego Zjazdu Racjonalizatorów Przemysłu Cukrowniczego.	Jednodniówka Ogólnopol. Zjazdu Racjon. Cukrown. 6629
2541. Uchwała Komitetu Upowszechnienia Książki z dnia 27 marca 1950 r. w sprawie utworzenia kół czytelniczych i samokształcenia.	Uchwała Komitetu Upowsz. Książki w sprawie kół czyteln. 2541

Datę figurującej w tytule dokumentu, jak w powyższym przykładzie, nie należałoby opuszczać, gdyby podobne tytuły kilku dokumentów różniły się tylko datami.

Tytuły oboczne, odmienne, okładkowe, tytuły wstępne, w językach obcych należy wymienić w oddzielnych zapisach.

Przykłady:

Bibliografia	Indeks
452. Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Na okł. tyt.: Projekt Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.	Konstytucja PRL 452 Projekt Konstytucji PRL 452
358. Wielka ilustrowana encyklopedia powszechna. Na okł. tyt.: Encyklopedia powszechna.	Wielka ilustr. encyklopedia 358 Encyklopedia powszechna 358
1166. Akta do dziejów Polski na morzu. Acta Poloniae maritima.	Akta do dziejów Polski na morzu 1166 Acta Poloniae maritima 1166

Cyfry i skróty rozpoczynające tytuł dokumentu anonimowego należy w indeksie wyrazić słownie.

Przykłady:

*Bibliografia**Indeks*

6357. [Sto dziesięć] 110 pomysłów racjonalizatorskich w budownictwie.	Sto dziesięć pomysłów racjon. 6357
2320. [Koło Oświaty Robotniczej] KOR. Z przeszłości.	Koło Oświaty Robotniczej. Z przeszłości 2320

Jeżeli tytuły rozpoczynają się od bardzo utartych skrótów, np. PZPR, KPP, USA, ZSRR, podajemy je w indeksie w tej postaci, szeregując w sposób wskazany na s. 200.

Przykład:

*Bibliografia**Indeks*

4591. KPP. Materiały i dokumenty.	KPP. Materiały 4591

Rodzajniki (Le, The itd.) na początku tytułu opuszcza się. Rodzajniki niemieckie, poprzedzające przymiotniki, stawia się po tytule, oddzielone przecinkiem, ponieważ w języku niemieckim opuszczenie rodzajnika powoduje konieczność zmiany końcówki następującego po nim przymiotnika (np. bez rodzajnika pisze się „frischer Käse“ a z rodzajnikiem „der frische Käse“).

Przykłady:

*Bibliografia**Indeks*

1911. Le plan sexennal	Plan sexennal 1911
5677. Das heutige Polen	Heutige Polen, Das 5677

Jeśli w bibliografii występują jednakożetytuły różnych wydawnictw ciągłych, w indeksie należy tytuły uzupełnić nazwą instytucji sprawczej bądź wydawniczej (ewentualnie w skrócie), miejscem wydania lub nazwiskiem wydawcy.

Przykłady:

*Bibliografia**Indeks*

451. Kielczanin. Organ PPS Frakcji Rewolucyjnej. Kielce 1906—1907.	Kielczanin, organ PPS Fr. Rew. 451
452. Kielczanin. Organ PPS Lewicy. Kielce 1906.	Kielczanin, organ PPS Lewicy 452
41. Walka. Wyd. Marian Bohusz (J. K. Potocki) ok. 1894.	Walka, wyd. M. Bohusz 41
42. Walka. Tygodnik polityczno-społeczny. Organ PPSD. Lwów 1902.	Walka, organ PPSD 42
43. Walka. Pismo siedlecko-lubelskiej organizacji PPS. Siedlce-Lublin 1915.	Walka, pismo siedl.-lub. organizacji PPS 43
44. Walka. Wydawnictwo SDKPiL. 1906.	Walka, wyd. SDKPiL 44
101. Z pola walki. Wydawnictwo nieperiodyczne. Kraków 1905.	Z pola walki, Kraków 101
105. Z pola walki. Organ Polskiej Komisji Histpartu CK WKPb. Moskwa 1926.	Z pola walki, Moskwa 105

Tytuły zmienione wydawnictw ciągłych wykazuje się w oddzielnych zapisach.

Przykłady:

<i>Bibliografia</i>	<i>Indeks</i>
47. Robotniczy Przegląd Gospodarczy. Warszawa 1945—1950. W r. 1947 zmiana tytułu na: Robotniczy Przegląd Związkowy.	Robotniczy Przegląd Gospodarczy 47 Robotniczy Przegląd Związkowy 47

Samóistne piśmienniczo dodatki do czasopism wykazuje się w oddzielnych zapisach.

Przykłady:

<i>Bibliografia</i>	<i>Indeks</i>
560. Przegląd Papierniczy. Warszawa 1955. Dodatek samoistny pt. Przegląd Dokumentacyjnej Papiernictwa.	Przegląd Papierniczy 560 Przegląd Dokumentacyjny Papiernictwa 560
358. Robotnik. Organ PPS. Warszawa 1931. Zawiera dodatek specjalny pt. Oświata i Kultura.	Robotnik 358 Oświata i Kultura 358

Pozycje w indeksie alfabetycznym składają się zasadniczo — jak wspomniano — z haseł oraz wskaźników cyfrowych. Można jednak wyjątkowo spotkać indeksy alfabetyczne podające obok nazwy autora skrócone tytuły jego prac. Przykładem takiego indeksu jest „Author index“ w bieżącej bibliografii analitycznej *Library science abstracts*, Np.:

Coleman, Philip, Technical library... 6407
Coleman, Earle E., Copyright deposit at Harvard 5420
Coleman, Robert E., ATAE management library 5457

Sposób ten, choć niewątpliwie dla użytkownika wygodny, jest jednak mało oszczędny i w polskich bibliografiach specjalnych w zasadzie nie stosowany. Występuje on natomiast w indeksach alfabetycznych w bibliografiach ogólnych, np. *Nowe Książki, Przewodnik Bibliograficzny*:

Lauter A. Materiałoznawstwo budowlane 3811
Lawin L. Zestawienia drzew i kwiatów 4814
Lazar J. Geomorfologia i budowa geolog. Pomorza
Wsch. 7059

3. INDEKS NAZW OSOBOWYCH

Indeks nazw osobowych wykazuje w układzie abecadłowym nazwy autorów, współpracowników oraz osób będących przedmiotem opracowania lub wymienionych w poszczególnych pozycjach bibliograficznych. W indeks tego typu są zaopatrzone przede wszystkim bibliografie literackie i historyczne, np. bibliografia G. Korbuta *Literatura polska do początków wojny światowej* (2 wyd. Warszawa 1929-1931) a także wydawana obecnie pod redakcją S. Wierczyńskiego bieżąca roczna *Polska Bibliografia Literacka*. Bardzo drobiazgowy indeks osobowy pt. „Osoby“ zawiera również *Bibliografia historii polskiej* L. Finkla.

Zapis nazwy osobowej składa się z nazwiska i imienia (imion) lub nazwiska i inicjału imienia. Można też w dopowiedzeniu do-

dać określenie charakteryzujące udział danej osoby w opracowaniu dokumentu cytowanego w bibliografii, np.: red., tłum.

Podawanie pełnych imion jest konieczne w wypadku, gdy różne osoby mają identyczne nazwiska i imiona; dla odróżnienia dodajemy dopowiedzenia, np.: lek., inż., prof., dr, red. i inne.

Przykłady:

<i>Bibliografia</i>	<i>Indeks</i>
151. Les dix siècles écoulés de l'ancienne Pologne. Publié par Conrad Malte-Brun. Nouv. éd. par Leonard Chodźko.	Chodźko L. 151 Malte-Brun C. 151
96. Mickiewicz Aleksander: Jaki wpływ prawodawstwo rzymskie na prawo litewskie i polskie mieć mogło?	Mickiewicz Aleksander 96
828. Listy do Adama Mickiewicza.	Mickiewicz Adam 828
952. Listy do Wincentego Pola. Podał i przypisami opatrzył dr Wincenty Pol.	Pol Wincenty, dr 952 Pol Wincenty, poeta 952

Nazwisko i imię należy podawać w oryginalnej formie języka ojczystego daniej osoby. Dla odmiennej formy sporządza się odsyłacz.

Przykłady:

<i>Bibliografia</i>	<i>Indeks</i>
5653. Helsztyński Stanisław: Od Szekspira do Joyce'a.	Helsztyński S. 5653 Joyce J. 5653 Shakespeare W. 5653 Szekspir zob. Shakespeare W.

Dla nazwisk, które w oryginalnej formie pisze się alfabetem niełacińskim (rosyjskim, hebrajskim itd.), stosuje się w indeksie transkrypcję bądź transliterację zgodnie z zasadą przyjętą w zrewizyjnym (por. rozdz. V, s. 89—90).

W indeksie bibliografii stosującej transliterację należy tworzyć odsyłacze od form transkrybowanych występujących w tytulaturze do form transliterowanych.

Przykłady:

<i>Bibliografia</i>	<i>Indeks</i>
528. [Efremov I.] Iwan Jefriemow: Wyprawa Ba-Wer-Dżeda.	Efremov I. 528 Jefriemow I. zob. Efremov I.
17. [Šiškov V.] Władzisław Szyszkw: Jemelian Pugačov.	Pugačov E. 17 Pugačov J. zob. Pugačov E. Šiškov V. 17 Szyszkw W. zob. Šiškov V.

Dla drugiej części nazwiska złożonego sporządza się odsyłacz.

Przykład:

<i>Bibliografia</i>	<i>Indeks</i>
310. Odlanicki-Poczobutt Michał: Osiągnięcia nauki polskiej w dziedzinie geografii i kartografii.	Odlanicki-Poczobutt M. 310 Poczobutt M. zob. Odlanicki-Poczobutt M

Drobne odmiany pisowni nazwiska podaje się po właściwej formie w nawiasie okrągłym, o ile obie formy występują obok siebie w szeregu abecedowym:

Grabski S.
Gribaczow M.
Groddeck (Grodek) G. E.
Grodzieńska S.

Nazwiska polskie lub spolszczone, występujące w tytule lub w adnotacji w liczbie mnogiej, wykazujemy w indeksie w tej samej formie.

Przykład:

<i>Bibliografia</i>	<i>Indeks</i>
4749 Inwentarz archiwum skazinieckiego Bończa-Markowskich	Bończa-Markowscy 4749 Markowscy zob. Bończa-Markowscy

Nie należy w indeksie wykazywać nazwy użytej symbolicznie np. Uniwersytet im. Marii Curie-Skłodowskiej.

Przykład:

<i>Bibliografia</i>	<i>Indeks</i>
1976. Jasienowicz Maria: Biblioteka Uniwersytetu im. Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.	Jasienowicz M. 1976

Nie sporządza się także zapisów indeksowych dla nazw osobowych charakteryzujących epokę historyczną, np. „Wpływ Indii na Zachód przed Aleksandrem“.

W związku z metodą opracowywania indeksów alfabetycznych i osobowych można by wymienić jeszcze szereg spraw drobniejszych w pewnej mierze dyskusyjnych, rozwiązywanych często w sposób niejednolity.

Oto niektóre z nich:

Tytuły artykułów anonimowych z czasopism w zasadzie nie powinny być wykazywane w indeksie. W pewnych specyficznych wypadkach trzeba je jednak uwzględnić. Tytuł anonimowego artykułu redakcyjnego staje się niekiedy hasłem lub podstawą do dyskusji programowej. Zdarza się to wprawdzie najczęściej w prasie nielegalnej, ale z ewentualnością taką należałoby się liczyć.

Jeżeli mamy do czynienia z recenzją, odnoszącą się do dwóch lub więcej dzieł, wymienioną kilkakrotnie w zrzębie głównym w pozycjach wykazujących omawiane w recenzji dzieła, nazwisko recenzenta bywa cytowane w indeksie tyle razy, ile razy jest podane w zrzębie głównym, chociaż chodzi tylko o jedną jego recenzję. W ten sposób sprawa jest rozwiązana w cytowanej *Bibliografii bibliografij polskich* W. Hahna.

4. INDEKS NAZW GEOGRAFICZNYCH

Indeks nazw geograficznych wykazuje w szeregu abecadłowym nazwy jednostek geograficznych (miejscowości, krajów, rzek itp.), do których odnoszą się poszczególne pozycje zrzębu głównego bibliografii. Jest to typ indeksu, który stosuje się rzadko. Najczęściej nazwy geograficzne wprowadza się jako jeden z elementów indeksu przedmiotowego. Indeks nazw geograficznych bywa stosowany w bibliografiach dziedzin, dla których miejscowości i kraje mają znaczenie specjalne, np. w bibliografiach historycznych, geograficznych lub etnograficznych. *Bibliografia historii polskiej* L. Finkla zawiera indeks pt. „*Miejscowości*“. Przykładem niepotrzebnie wydzielonego indeksu nazw geograficznych jest — jak już wspomnieliśmy — indeks do *Bibliografii polskiego piśmiennictwa rolniczego 1945-1953*. Ani typ tej bibliografii ani liczebność nazw geograficznych w zrzębie głównym nie uzasadnia w dostatecznej mierze potrzeby tworzenia odrębnego indeksu tego rodzaju.

Zapis nazwy geograficznej składa się z nazwy jednostki geograficznej oraz wskaźnika cyfrowego. Nazwy należy podawać zgodnie z terminologią geograficzną, w miarę możliwości w języku polskim. W nazwach złożonych tę część, która jest nazwą własną, należy stawiać zawsze na początku, np: Gdańska zatoka, Białe morze, Ogińskiego kanał, Beringa cieśnina.

Nazwy okręgów pochodzące od nazw miejscowości sprowadza się do nazw miejscowości z dopowiedzeniami: okręg, wojew., pow. itp. Np: Rzeszów, okręg — zamiast Rzeszowskie; Tomaszów, pow. — a nie: tomaszowski powiat.

Przykłady:

<i>Bibliografia</i>	<i>Indeks</i>
14. Garda Czesław: Ostatnie dni „Litzmannstadtu“.	Litzmannstadt zob. Łódź Łódź 14
1853. Plan und Bericht über den Oginskischen Kanal.	Ogińskiego kanał 1853
148. Datner Szymon: Nowe materiały do badania dziejów okręgu białostockiego.	Białystok, okręg 148
235. Dwutygodniowa bitwa w lasach Lubelszczyzny.	Lublin, okręg 235

5. INDEKS PRZEDMIOTOWY I KLASOWY

Trudniejsze do opracowania od omówionych wyżej są indeksy: przedmiotowy i klasowy. Najczęściej jest stosowany indeks przedmiotowy, który wykazuje tematy dokumentów opisanych w bibliografii. Może ponadto wymieniać wszystkie nagłówki działów i poddziałów bibliografii.

Tematy dokumentów stają w indeksie przedmiotowym w jednym szeregu abecedowym w mechanicznej kolejności pierwszych i dalszych wyrazów np:

Biblioteka Jagiellońska
— Narodowa
Bibliotekarstwo
„Bibliotekarz“
Biblioteki dziecięce
— powszechne
— związkowe
„Bibliothekar“

Indeks przedmiotowy ma zastosowanie bardzo szerokie. Często bywa sporządzany w bibliografiach dziedzin i zagadnień. Jako przykłady można wymienić *Bibliografię bibliografij polskich* W. Hahna, *Polską bibliografię pedagogiczną 1944-1951*. T. 1 cz. 1-3 pod red. F. Korniszewskiego (Wrocław 1955—1957), *Radzieckie Piśmiennictwo Lekarskie*, bieżącą bibliografię pt. *Przegląd Bibliograficzny Piśmiennictwa Ekonomicznego*, bibliografię zawartości czasopism: *Wiedza—Nowe Życie—Światło—Kuźnia 1906-1914* (Wrocław 1956) oprac. przez J. Czachowską i A. Czachowskiego.

Na zapis przedmiotowy składają się następujące elementy: 1) temat, tzn. sformułowanie słowne przedmiotu pozycji bibliograficznej, 2) niekiedy określnik, tzn. dodatkowe określenie uzupełniające temat, 3) oraz — jak w każdym indeksie — wskaźnik cyfrowy. Szczegółowe wskazówki metodyczne dotyczące formułowania tematów i określników można znaleźć w publikacjach wymienionych w rozdziale VI o układzie (przypis 6 na s. 151).

Zależnie od liczebności materiału i zróżnicowania tematycznego daje się tematy wyszczególniające, odpowiadające dokładnie zakresowi danej pozycji, lub uogólniające, tj. o szerszym zakresie.

Określniki daje się z reguły przy hasłach o licznych wskaźnikach cyfrowych w celu podania bardziej zróżnicowanych informacji o temacie, np.:

Czytelnictwo—badanie
Czytelnictwo—konkursy,
Czytelnictwo—metody upowszechnienia itd.

Określniki podajemy także dla sprecyzowania ujęcia. W *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce* przy odpowiednich hasłach podaje się określnik „bibliografia“ (niezależnie od liczby wskaźników), ponieważ w tej bibliografii takie sprecyzowanie tematu jest bardzo istotne dla użytkownika.

Poniżej podajemy tylko najogólniejsze i najważniejsze wskazówki dotyczące formułowania nagłówków przedmiotowych.

Najprostsze są te wypadki, w których temat można ująć przy pomocy jednego wyrazu, jak w następujących przykładach.

Przykłady:

Bibliografia

Indeks

542. Nowe zdobycze neurochirurgii.	Neurochirurgia 542
529. Problematyka badań nad muzyką współczesną.	Muzyka 529

Często ujmuje się temat przy pomocy kilku wyrazów i wówczas trzeba się zastanowić nad ich doborem i kolejnością. Sprawa jest stosunkowo prosta, gdy posługujemy się utartym zwrotem, np: „Bezpieczeństwo i higiena pracy“, „Biblioteki powszechne“, „Gry i zabawy“. W takich wypadkach nie zmieniamy kolejności wyrazów.

Przykłady:

Bibliografia

Indeks

1866. Biblioteki powszechne w Polsce.	Biblioteki powszechne 1866
275. Gry i zabawy w świetlicy.	Gry i zabawy 275
19. Poradnik BHP.	Bezpieczeństwo i higiena pracy 19

Używanie gotowych zwrotów należy jednak do wypadków wyjątkowych. Najczęściej autor bibliografii sam formuje tematy indeksu i wtedy staje przed nim zagadnienie budowy hasła. Na pierwszym miejscu powinien stanąć wyraz najważniejszy, najbardziej dla danego tematu istotny. Podręczniki katalogu przedmiotowego stoją na stanowisku, że powinien nim być rzeczownik. Jeśli chodzi o indeksy, to nie można tej zasady stosować bezwzględnie. Należy unikać stawiania na początku wyrazów ogólnikowych i niewiele mówiących, jak np: sprawa, zagadnienie, sytuacja. Powiemy więc „Międzynarodowa sytuacja“ a nie „Sytuacja międzynarodowa“, „Ekonomiczne zagadnienia“ a nie „Zagadnienia ekonomiczne“.

W indeksie do bibliografii zawartości *Głos 1886—1899* (Wrocław 1955) są np. niewłaściwie sformułowane hasła „Ruch kobiecy“, „Sprawy żydowskie“. Byłoby lepiej „Kobiecy ruch“ lub „Kobieta“, „Żydowskie sprawy“ lub „Żydzi“.

Dopuszcza się także możliwość wysuwania na początek przymiotnika w celu tworzenia użytecznych skupień. Np.:

Rolna kwestia
Rolne programy
Rolni robotnicy

Decyzja o tym, który wyraz hasła należy uznać za najważniejszy, nie zawsze jest tak prosta jak w przytoczonych przykładach. Zależy to w pewnej mierze od charakteru i zakresu tematycznego bibliografii. Książka J. Dembowskiego pt. *Psychologia małp* w bibliografii zoologicznej znajdzie się pod hasłem „Małpy — psychologia“, a w bibliografii o szerszym zakresie pod hasłem „Psychologia zwierząt“.

Często, chcąc wydobyć różne aspekty zagadnienia, dajemy w indeksie zapisy wielokrotne, zmieniając w nich kolejność wyrazów hasła. Np. w *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce* znajdujemy w indeksie takie pozycje:

Czasopisma — czytelnictwo 2544-7,
2622, 2631-2.

Czytelnictwo czasopism 2544-7, 2622,
2631-2.

Gdy jest mało wskaźników cyfrowych, można je podać pod tymi dwoma hasłami, jak w przykładzie powyższym. Przy większej liczbie wskaźników należy przy jednym hasle podać tylko o d s y ł a c z do drugiego. Np.:

Biblioteki szkół wyższych 2177,
2251-3; (poszczególne) 2363, 2367,
2379, 2389-90, 2395, 2401, 2403..

Szkoły wyższe — biblioteki zob. Bi-
blioteki szkół wyższych

Podawanie wskaźników cyfrowych — niezależnie od ich liczby — przy obydwu hasłach jest praktykowane niepotrzebnie w *Polskiej bibliografii pedagogicznej 1944-1951*. Powoduje to nadmierne zwiększenie objętości indeksu, zwiększając nadto pracę bibliografa, drukarza i korektora. Przykładowo: w cz. 1 pozycja „Historia — nauczanie w szkołach podstawowych“ liczy 45 wskaźników, które zostały powtórzone w całości w pozycji „Szkoły podstawowe — nauczanie historii“.

Niekiedy można się ograniczyć tylko do podania hasła, przy którym będą wyłącznie odsyłacze całkowite. Np.:

Dzieci zob. Czasopisma dziecięce,
Czytelnictwo dzieci i młodzieży,
Literatura dziecięca i młodzieżowa.

W celu uzupełnienia informacji o danym temacie stosuje się także odsyłacze uzupełniające. Posługuje się nimi często *Polska bibliografia pedagogiczna 1944-1951*. Np. hasło „Szkoły zawodowe“ ma na końcu odsyłacz:

Zob. też Gimnazja bieliźniarskie,
Gimnazja drogowe, Gimnazja fryzjerskie..., Licea administracyjne..., Licea budowlane itd.

Powstaje w ten sposób użyteczne skupienie, grupujące w jednym miejscu indeksu wszystkie rodzaje szkół zawodowych, całkowicie wyczerpujące ten problem.

Rola skupień jest bardzo ważna, gdyż występują one w charakterze czynnika systematyzującego materiał bibliograficzny rozproszony w indeksie przedmiotowym. Trzeba zwracać uwagę na to, by skupienia two-

rzyć pod hasłami najbardziej istotnymi dla danej bibliografii. Dla bibliografii bibliologicznej będą to np. hasła takie jak „Bibliografia“, „Bibliotekarstwo“, „Czytelnictwo“.

Ważną czynnością przy ustalaniu haseł indeksu jest sprowadzenie synonimów do jednego terminu i powiązanie wyrażeń bliskoznacznych odsyłaczami. Słowa takie jak np. „niepodległość“, „niezawisłość“, „suwerenność“ powinny być sprowadzone do jednego pojęcia. Wybieramy więc jeden z przytoczonych synonimów, np. „suwerenność“, a pozostałe wprowadzamy do indeksu w formie odsyłaczy:

Niepodległość zob. Suwerenność

Niezawisłość zob. Suwerenność

Zwięzłość i jasność hasła przedmiotowego jest postulatem zasadniczym i istotnym. Niekiedy autorzy formułują hasła zbyt rozwlekłe i zbyt dosłownie wyszczególniają wszystko, co zawierają opisy bibliograficzne w zřębie głównym. Przykładem takiego indeksu jest bardzo sumiennie zresztą opracowany indeks przedmiotowy do *Polskiej bibliografii pedagogicznej*. Np. hasła: „Politechnizacja — przykładowe wytyczne dla nauczycieli języka polskiego“ lub „Popis uczniowski międzyszkolny — osiągnięcia w nauce języka rosyjskiego“ są zbyt rozwlekłe; zwłaszcza że „Język polski“ i „Język rosyjski“ występują także jako odrębne hasła. Nie jest zadaniem indeksu streszczać dokładnie zawartość zřębu głównego bibliografii, lecz podawać zwięzłe hasła orientacyjne. Nadmiar określników, odrębne traktowanie synonimów i haseł bliskoznacznych rozprasza materiał i utrudnia korzystanie z indeksu.

Np. pod hasłem „Historia — nauczanie“ we wspomnianej bibliografii wylicza się szczegółowo 24 typy szkół, a więc:

Historia — nauczanie
 na kursach dla pracujących 1238,
 1318-1392, 1738
 na Wstępnych Kursach Uniwersyteckich 1333, 1334
 w ogólnokształcących szkołach korespondencyjnych typu licealnego 1376-1385
 w szkołach podstawowych...
 w szkołach specjalnych... itd.

Wyliczenie to w formie tak drobiazgowej wydaje się zbędnym tym bardziej, że indeks zawiera te same hasła sformułowane w odwrotnej kolejności, np.

Kursy dla pracujących — nauczanie historii

Czytelnik, który szuka określonego typu szkoły, znajduje z łatwością informacje pod odpowiednim hasłem samoistnym. Gdy jednak autor

bibliografii decyduje się na tak szczegółowe wyliczanie, to należy określić formułować zwięźle, unikając przy tym podawania na początku przyimków. Jaśniejsze więc sformułowanie określników w powyższym przykładzie byłoby następujące:

Historia — nauczanie
kursy dokształcające
szkoły podstawowe
— specjalne
— średnie
— zawodowe

Pewną odmianą indeksu przedmiotowego jest indeks, w którym występują tzw. hasła klasowe, uszeregowane abecedowo. Nie wyszczególnia on tematów wszystkich pozycji zrębu głównego, lecz uogólnia je i łączy w „klasy piśmiennictwa“, tzn. całe dziedziny wiedzy, życia praktycznego i gałęzi przemysłu, jak: biologia, historia, bibliotekarstwo, czytelnictwo, budownictwo itp. Indeks taki bywa stosowany rzadko. W bibliografii jednej dziedziny nie jest przydatny. Przykładem zastosowania takiego indeksu jest *Bibliografia utworów J. Lelewela* H. Hleb-Kószańskiej i M. Kotwiczówny (Wrocław 1952). Indeks ten wiąże się ze specjalnym charakterem pism uczonego, interesującego się różnymi dziedzinami wiedzy. Wyszczególnione są w nim takie hasła, jak: Bibliografia, Epigrafika, Genealogia, Geografia i podróżnictwo, Grafika, Heraldyka, Historia kultury itd.

6. INDEKS KRZYŻOWY

Indeks krzyżowy wykazuje w jednym szeregu abecedowym zapisy alfabetyczne i przedmiotowe. Jeżeli więc chodzi o formę zapisów, obowiązują tu zasady omówione już poprzednio. Indeks krzyżowy może mieć zastosowanie w bibliografiach dziedzin i zagadnień, ale w praktyce jest sporządzany dosyć rzadko. W bibliografiach o bardzo obfitym materiale autorzy unikają raczej jego stosowania, opracowując oddzielnie indeks alfabetyczny i przedmiotowy. Niewątpliwą zaletą tego typu indeksu jest objęcie całego materiału bibliografii w jednym spisie oraz skupienie przy nazwiskach pozycji alfabetycznych i przedmiotowych. Przykładem zastosowania indeksu krzyżowego jest *Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce*.

W indeksie krzyżowym przy poszczególnych pozycjach mogą występować wskaźniki cyfrowe odnoszące się do identycznych haseł przedmiotowych i alfabetycznych. Wskaźniki haseł przedmiotowych należy wyróżnić odmiennym drukiem, np. kursywą lub czcionką półtłustą.

Przykłady:

<i>Bibliografia</i>	<i>Indeks</i>
1091. Tuwim Julian: Wiersz nieznanego poety.	Tuwim Julian 1901, 2380
2380. Warneńska Monika: W pracowni Juliana Tuwima.	
1458. Malicki K.: Krytycznie o „Arkuszu Zamówień“.	Zapowiedzi Wydawnicze — Arkusz Zamówień 1458, 1638
1638. Zapowiedzi Wydawnicze — Arkusz Zamówień. Dom Książki. Warszawa R. 4: 1955.	

7. INDEKS W UKŁADZIE LOGICZNYM

Indeks tego rodzaju wykazuje w układzie logicznym tematy dokumentów opisanych w bibliografii. Można w nim stosować podział dwulub kilkustopniowy, wyróżniając odpowiednie działy i poddziały. Jest to forma dosyć rzadko stosowana, ponieważ jest bardziej wskazane opracowywać samą bibliografię w układzie systematycznym niż stosować go w indeksie.

Skorowidz w układzie logicznym znajduje się w *Bibliografii gleboznawstwa polskiego* opracowanej przez M. Strzemskiego (Warszawa 1954)². W zrzębie głównym autor stosuje układ chronologiczny. W indeksie materiał jest podzielony na 11 działów, w obrębie których uwzględnione są jeszcze poddziały. Obok działów obejmujących dziedziny wiedzy i zagadnienia naukowe, jak „Biologia gleby“, „Erozja gleby“ znajdujemy tam także działy o charakterze formalnym, np. „Gleboznawcze prace podręcznikowe“, „Monografie gleboznawcze i mapy gleb“ itp.

Przykłady:

<i>Bibliografia</i>	<i>Indeks</i>
365. Skomorowski T.: Wpływ uprawy gruntu na działalność mikroorganizmów.	VI. BIOLOGIA GLEBY A. Wpływ roślin wyższych na glebę 758,...
371. Korwin L.: Użyteczność glist w rolnictwie.	B. Mikrobiologia gleby 365,...
758. Czech M.: Jak rośliny gospodarują w ziemi.	C. Fauna glebowa 371,...
612. Górski M.: Zarys historii gleboznawstwa w Polsce (z bibliografią od 1919 r.).	IX. HISTORIA GLEBOZNAWSTWA A. Dzieje nauki 1044,...
978. Mieczynski T.: Międzynarodowy Zjazd Gleboznawczy w Moskwie.	B. Zrzeszenia gleboznawcze 978,...
1044. Musierowicz A.: Zakład Gleboznawstwa SGGW.	E. Życiorysy gleboznawców 1123 (Miklaszewski),...
1123. Staniewicz W.: Wspomnienie o sp. profesorze Sławomirze Miklaszewskim.	F. Bibliografie gleboznawcze 612,...

Indeks w układzie systematycznym znajduje się także w bibliografii M. Toporowskiego *Puszkini w Polsce* (Warszawa 1950) — jako jeden

² Wydana jako t. 70 serii D *Roczników Nauk Rolniczych i Lesnych*.

z 4 spisów pomocniczych do tej bibliografii. Jest on niekompletny, wykazuje bowiem tylko ważniejsze pozycje. Zawiera 13 działów, które dzielą się z kolei na poddziały.

Przykłady:

<i>Bibliografia</i>	<i>Indeks</i>
371. Mickiewicz Adam: List do A. E. Odyńca datowany Moskwa 22 marca 1828.	II. MATERIAŁY BIOGRAFICZNE
426. Przeclawski Józef (Cyprynus): Wspomnienie o pobycie Adama Mickiewicza w Petersburgu.	1. Pamiętniki współczesnych Przeclawski J. 426,...
459. Stankiewicz Władysław: Poezje.	2. Listy współczesnych Mickiewicz A. 371,...
657. Choynowski Piotr: W młodych oczach. Powieść.	VIII. PUSZKIN W LITERATURZE POLSKIEJ.
	1. Polskie wiersze o Puszkynie 459,...
	2. Puszkini w powieści polskiej 657...
1131. Rubach L.: Puszkini i jego utwory na ekranie.	XII. PUSZKIN A KINO 1131,...

8. TECHNIKA OPRACOWANIA INDEKSU

Zapisy indeksowe sporządzamy na oddzielnych kartkach jednakowego formatu, najlepiej międzynarodowego. Jeśli pozycja zrzębu głównego ma wystąpić w indeksie 4 razy, sporządza się 4 zapisy indeksowe, każdy na oddzielnej kartce. Przy obfitym materiale praktycznie jest, nie szeregując na razie abecadłowo, sporządzać kartki dla tych samych haseł występujących w wielu pozycjach. Doświadczenie wykazuje wszakże, że i przy obfitym materiale można stworzyć tymczasowy szereg abecadłowy dla kartek z tymi hasłami, o których z góry wiadomo, że będą występowały bardzo często, — dopisując na tych kartkach wskaźniki cyfrowe wszystkich kolejnych pozycji, przy których te hasła występują.

Zapisy należy formułować jak najbardziej szczegółowo i dokładnie, wypisując od razu przy hasłach przedmiotowych w miarę potrzeby o k r e ślniki.

Po indeksowym opracowaniu każdej pozycji zrzębu głównego przystępujemy do k o m a s a c j i indeksu, układając kartki w kolejności abecadłowej haseł, a w ich obrębie według określników lub kolejności wskaźników cyfrowych. Np. w indeksie alfabetycznym pozycja indeksowa powstała ze skomasowania zapisów indeksowych dotyczących prac jednego autora, będzie wyglądała następująco:

Przykład:

poszczególne zapisy

Parandowski J., 365
 Parandowski J., tłum., 506
 Parandowski J., przedm. 2081
 Parandowski J., 4055
 Parandowski J., tłum. 5666

pozycja indeksowa

Parandowski J. 365, 4055;
 przedm. 2081; tłum. 506, 5666

Przy indeksie przedmiotowym sprowadzamy synonimy do jednego terminu przy pomocy odsyłaczy, redagujemy zapisy wielokrotne, uwzględniając inne aspekty tematów wymienionych w indeksie, oraz odsyłacze uzupełniające. Redagując poszczególne pozycje indeksowe i komasując w tym celu szereg zapisów, pamiętamy o tym, że jedna pozycja nie powinna zawierać więcej niż kilkanaście do dwudziestu wskaźników cyfrowych. W przeciwnym razie indeks przestaje być przejrzysty.

Ostatnią czynnością przed przepisaniem indeksu z kartek jest zastąpienie kreskami wyrazów lub zwrotów powtarzających się na następujących po sobie kartkach. W ten sposób zamiast szeregów:

Czasopisma bibliotekarskie 76-87
 Czasopisma dziecięce 1315
 Czasopisma naukowe 1806, 1808-9
 Przegląd Dokumentacyjny Budownictwa 192
 Przegląd Dokumentacyjny Chemii 229
 Przegląd Dokumentacyjny Drogownictwa 265

otrzymujemy:

Czasopisma bibliotekarskie 76-87
 — dziecięce 1315
 — naukowe 1806, 1808-9
 Przegląd Dokumentacyjny Budownictwa 192
 — — Chemii 229
 — — Drogownictwa 265

Gdy przy hasle jest tylko jeden określnik, podajemy go obok hasła oddzielając kreską. Np.:

Biblioteki naukowe — Dania 478

Gdy określników występuje więcej, należy je wykazywać po temacie w oddzielnych wierszach bez kresek.

Przykład:

zapisy indeksowe

Biblioteki naukowe — Dania 478
 Biblioteki naukowe — Francja 534
 Biblioteki naukowe — ZSRR 645-52
 Biblioteki naukowe — Francja 687

pozycja indeksowa

Biblioteki naukowe
 Dania 478
 Francja 534, 687
 ZSRR 645-52

Całkowicie niewskazane, jako zabierające więcej czasu, jest przygotowywanie kartoteki indeksu równocześnie z opracowywaniem zrzębu głównego bibliografii przed ponumerowaniem pozycji. Wymaga to bowiem dodatkowej pracy — ponownego przeglądania całego materiału w celu dopisania wskaźników cyfrowych.

Szereguje się zapisy według alfabetu polskiego, uwzględniając tylko polskie znaki diakrytyczne. Kryterium decydującym o układzie są — jak w każdym układzie alfabetycznym — poszczególne wyrazy bądź ich skróty, a nie szeregi liter bez względu na odrębność wyrazów. Kryptonimy wysuwa się na początek całej grupy literowej. Przy iden-

tycznych inicjałach w pierwszej kolejności daje się skróty zapoczątkowane wielkimi literami. Przy szeregowaniu nie uwzględnia się znaków pisarskich występujących wewnątrz skrótów (myślnik, kropki, nawiasy).

Przykłady:

A 524	kar. b. 359
A. A. 783, 825	k-i 783
a-a 327	K. J. 1234
A. Bron. 1205	Kafel M. 894, 1025
A. Most. 892	Kalinowski S. 382
Adamecki J. 489	Kaniewski P. 483
Adamski B. 983	Karpik J. 52

Kryptonimy można także podawać — zwłaszcza przy większej ich liczbie w ciągłości wiersza (in continuo).

Przykład:

(m) 2738; M. A. 1653; Mar. 2711;
 (mar) 2603; (mat) 2668; M—Dz 2135;
 M. K. 2577; 2654; (MK) zob. Kafel
 M.; M. Ł. zob. Łódziński M.; M.
 P. 1820, 2532; (mp) 2755
 Mach L. 1501
 Machowski J. 595, 679.

W szeregowaniu zapisów indeksu przedmiotowego traktujemy hasła wielowyrazowe złożone z rzeczownika z przydawką jako jedną całość i stawiamy je po wyczerpaniu wszystkich określników, dotyczących poprzedzającego je hasła jednowyrazowego.

Budownictwo
 ekonomika
 historia
 planowanie
 Budownictwo mieszkaniowe
 — przemysłowe

Określniki można podawać w oddzielnych wierszach, bądź też w ciągłości wierszy (in continuo), stosując — gdy jest ich więcej — zrozumiałe skróty.

Przykład:

<i>zapisy indeksowe</i>	<i>pozycja indeksowa</i>
Czasopisma — bibliografia 12	a) Czasopisma
Czasopisma — bibliografia 1059-66	bibliografia 12, 1059-66
Czasopisma — czytelnictwo 1155	budowa 1174, 2066
Czasopisma — budowa 1174	czytelnictwo 1155
Czasopisma dziecięce 1181-85	Czasopisma dziecięce 1181-5
Czasopisma literackie 1188	— literackie 1188
Czasopisma — budowa 2066	b) Czasopisma: bibliografia 12,
	1059-66; budowa 1174, 2066;
	czyteln. 1155
	Czasopisma dziecięce 1181-1185

Odsyłacze uzupełniające odnoszące się do całego tematu podaje się po wszystkich zapisach dotyczących tego tematu. Np.:

Ceny 295, 412, 535
 bawełny 415
 mięsa 268, 1401
 zboża 782
 zob. też Dumping

Odsyłacze uzupełniające odnoszące się do określników podaje się po wskaźnikach dotyczących tych określników. Np.:

Medycyna
 biblioteki 2263, 2365
 dokumentacja 66
 wydawnictwa 1622-4, 1712; zob.
 też Państw. Zakład Wydawnictw Lek.

Szeregując skróty literowe instytucji (np. PKO, P. K. P. G.), nazw geograficznych (np. ZSRR), bez względu na to, czy są one rozdzielone kropkami czy nie, traktujemy każdą literę jako odrębny wyraz, a nie jako zwrot jednowyrazowy. A zatem będziemy szeregować następująco:

Z doświadczeń pracy kulturalno-oświatowej
 ZSRR
 Zabielska J.

a nie:

Z doświadczeń pracy kulturalno-oświatowej
 Zabielska J.
 ZSRR

Wskazówki dotyczące opracowania graficznego indeksu znajdzie czytelnik w rozdziale VIII o druku (s. 216—218).

9. INNE SPISY POMOCNICZE

Z innych spisów pomocniczych (poza indeksami) prawie zawsze stosuje się następujące: 1) wykaz tytułów czasopism i innych wydawnictw ciągłych i ich skrótów, 2) wykaz skrótów i symboli zastosowanych w bibliografii.

Wykaz tytułów czasopism obejmować powinien wszystkie wydawnictwa ciągłe, z których zaczerpnięto materiał do bibliografii. Wykaz ten powinien być ułożony według kolejności alfabetycznej skrótów, a nie pełnych tytułów, ponieważ czytelnik będzie szukał rozwiązania skrótów znajdujących się w bibliografii. W poniższym przykładzie w nawiasach podaje się kolejność, która by obowiązywała przy szeregowaniu według pełnych tytułów:

Now. rzeszow. — Nowiny Rzeszowskie (4)
Nowa Kult. — Nowa Kultura (1)
Nowa Szk. — Nowa Szkoła (2)
Nowe Prawo — Nowe Prawo (3)

Czasopisma polskie i obce wskazane jest podawać w jednym szeregu abecadłowym, ponieważ zawsze jest łatwiej posługiwać się jednym spisem niż dwoma. Ponadto trudno byłoby zdecydować, gdzie umieścić czasopisma polskie ukazujące się w językach obcych (*Acta Biologica, Fundamenta Mathematicae* itp.).

Dwa oddzielne wykazy (czasopism polskich i obcych) sporządzono np. w *Bibliografii polskiego piśmiennictwa leśnego za pięciolecie 1945-1949* oprac. przez M. Pisarską (Warszawa 1951).

W wykazach czasopism powinno się zaznaczać, jakie roczniki wykorzystano, jak to robi np. *Retrospektywna bibliografia geologiczna Polski* R. Fleszarowej (Warszawa 1957-1958). Nie uzasadniony jest jednak podział wykazu czasopism, jaki zastosowano w tej bibliografii, mianowicie na „Wykaz przepracowanych czasopism oraz wydawnictw ciągłych poprzedzonych ich skrótami“ (razem 472 pozycje) i oddzielny „Wykaz skrótów i tytułów czasopism, z których zostały przepracowane tylko numery lub zeszyty“ (248 pozycji).

Dla ułatwienia identyfikacji pożądane jest podawać miejsce wydania czasopism. Dotyczy to przede wszystkim bibliografii retrospektywnych, a jeżeli chodzi o czasopisma zagraniczne — także bibliografii bieżących.

Wykaz zastosowanych w bibliografii skrótów jest niezbędny. Jedynie w przypadkach, gdy wszystkie skróty stosowane w bibliografii są ogólnie przyjęte, powszechnie stosowane i całkowicie zrozumiałe, można go pominąć.

Jeśli w pozycjach bibliograficznych stosuje się specjalne znaki graficzne, należy je wymienić w wykazie w osobnej grupie.

Przykład:

- * odziela poszczególne opisy w pozycji zbiorowej
- o oznacza opis przejęty z innych źródeł bez autopsji

Nie jest wskazane umieszczanie objaśnienia tych znaków w przedmowie, gdyż wtedy nie są widoczne na pierwszy rzut oka i gorzej spełniają swoją funkcję informacyjną. Objaśnienie to można umieścić po spisie rzeczy, przedmowie lub po wykazie skrótów, wyraźnie od niego oddzielone. Może występować wspólny tytuł: Wykaz skrótów i symboli stosowanych w bibliografii.

Należy pamiętać, że spisy pomocnicze, a przede wszystkim indeksy, stanowią nader istotną część składową bibliografii. Wybór rodzaju indeksu jest problemem równie ważnym jak układ zrębu głównego bibliografii. Sumienność i precyzja w opracowaniu spisów pomocniczych decyduje często o sprawności użytkowej bibliografii.

ROZDZIAŁ VIII

UKSZTAŁTOWANIE TYPOGRAFICZNE SPISU BIBLIOGRAFICZNEGO

Opracowała *Danuta Rymsza-Zalewska*

1. Format. — 2. Czcionka. — 3. Zrąb główny: A. Pozycja bibliograficzna; B. Numeracja; C. Odstępy i łamanie pozycji; D. Nagłówki działów i poddziałów. Hasła w układzie abecadłowym; E. Opisy skrócone i odsyłacze. — 4. Części uzupełniające bibliografii: A. Tytułatura; B. Przedmowa. Wstęp; C. Spisy pomocnicze; D. Żywa pagina. Paginacja. — 5. Adiustacja maszynopisu.

Ukształtowanie typograficzne spisu bibliograficznego powinno ułatwiać szybkie znalezienie poszczególnych pozycji bibliograficznych lub odszukanie potrzebnych informacji zawartych w szeregu pozycji, dotyczących określonego zagadnienia, a także stworzyć możliwość spożytkowania spisu w kartotekach — po rozcięciu i naklejeniu go na karty.

W obecnych warunkach konieczności oszczędzania papieru należy również brać pod uwagę formę układu graficznego, która by umożliwiała maksymalną oszczędność miejsca, bez szkody jednak dla przejrzystości bibliografii.

Czynnikami wpływającymi na przejrzystość bibliografii są: odpowiedni format spisu bibliograficznego, wymiary kolumny i szpalty, proporcje światła i interlinii, odpowiednia czcionka oraz wzajemne dostosowanie poszczególnych elementów spisu.

Niniejsze omówienie ukształtowania typograficznego opiera się w zasadzie na polskiej normie PN/N-01153 *Opracowanie typograficzne bibliografii bieżącej dziedzin lub zagadnień*¹, ale przewiduje również możliwość stosowania innych rozwiązań, przeprowadza analizę istniejących rozwiązań odmiennych.

1. FORMAT

Przy wyborze formatu bierze się pod uwagę obfitość materiałów. Najczęściej spotykane formaty istniejących spisów bibliograficznych to B5 (250×176) i A4 (297×210), stosowane dla obszerniejszych bibliografii. W formacie A5 (210×148) są wydawane przeważnie bibliografie zalecające o niezbyt liczny materiał, przeznaczone dla masowego użytkownika.

---

¹ Tytuł pierwotny niesłusznie zmieniony przy publikowaniu normy brzmiał: *Kompozycja typograficzna bibliografii dziedzin lub zagadnień w układzie systematycznym*. Norma bowiem dotyczy nie tylko bibliografii bieżącej lecz także retrospektywnej. — Norma ta jest obecnie nowelizowana i zasięg jej stosowania rozszerzony na bibliografie specjalne. W poszczególnych punktach niniejszego rozdziału posłużono się ustaleniami redakcji znowelizowanej.

W spisach wydawniczo niesamoistnych bibliografia — bez względu na liczebność publikowanych materiałów — ma oczywiście format wydawnictwa, którego jest częścią składową (np. 2-4 stronicowe przeglądy dokumentacyjne dołączone do czasopism technicznych w formacie A4, roczne spisy rzeczy czasopism itp.).

Wymiary kolumn w celu najpełniejszego wykorzystania miejsca przystosowuje się do formatów papieru. W związku z tym wysokość i szerokość kolumn w poszczególnych formatach kształtuje się następująco (jako jednostkę przyjmujemy kwadrat = 48 punktów = 18 mm):

Format	Wysokość kolumny (bez paginy) w kwadratach	Szerokość kolumny	Liczba szpałt w kolumnie	
			głównego zrzębu bibliografii	indeksu
A 5	8 $\frac{3}{4}$	6 $\frac{1}{4}$	1	2
B 5	10 $\frac{1}{4}$ — 10 $\frac{1}{2}$	7 — 7 $\frac{1}{4}$	1 lub 2	2
A 4	13 $\frac{1}{4}$	9 $\frac{1}{4}$ — 9 $\frac{3}{4}$	2	3 lub 4

Jak z powyższej tabeli wynika, z wyborem formatu jest w zasadzie związana sprawa układu jedno- lub dwuszpałtowego. Ma to znaczenie zwłaszcza w spisach przewidywanych także do wykorzystania w kartotekach tworzonych przeważnie z kart międzynarodowego formatu bibliotecznego (75×125 mm).

Przy formacie A5 najlepsza jest kolumna jednoszpałtowa dla zrzębu głównego bibliografii i dwuszpałtowa dla indeksu. Format A4 wymaga kolumny dwuszpałtowej w zrzębie głównym i trzy- lub czteroszpałtowej w indeksie². Odstęp między szpałtami w kolumnie dwuszpałtowej powinien wynosić 1 cyfero (12 punktów). W formacie B5 można stosować kolumnę jedno- lub dwuszpałtową w zależności od charakteru bibliografii i stopnia czcionki. Bibliografia zawierająca dłuższe pozycje z adnotacjami będzie czytelniejsza w układzie jednoszpałtowym, np.: H. Hleb-Koszańska, M. Kotwiczówna: *Bibliografia utworów Joachima Lelewela* (Wrocław 1952) oraz R. Fleszarowa: *Retrospektywna bibliografia geologiczna Polski* (Warszawa 1957-1958). W bibliografiach składających się z krótkich opisów rejestracyjnych lepiej zastosować w formacie B5 układ dwuszpałtowy, zarówno ze względu na przejrzystość jak i oszczędność miejsca, ponieważ przy zasadzie rozpoczynania pozycji a linea zostawałoby wiele częściowo tylko wypełnionych wierszy.

² Różnicę między wyglądem indeksu trzy- lub czteroszpałtowego przy formacie A4 można zaobserwować w *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce*, stosującej indeks czteroszpałtowy, a w roczniku 1952-1953 oraz od 1956 — trzyszpałtowy.

2. CZCIONKA

Obrany format wpływa także na wybór stopnia czcionki. Przy formacie B5 w istniejących bibliografiach częściej spotyka się czcionkę 10-punktową (garmont). Jest to pożądane w kolumnach jednoszpaltowych, jak np. w wyżej wymienionej *Bibliografii utworów J. Lelewela*. W układzie jednoszpaltowym B5 spotyka się także petit (np. w *Retrospektywnej bibliografii geologicznej Polski*). Natomiast stosowany często w układzie dwuszpaltowym B5 garmont powoduje „rozwlekłość” opisu, zajmującego z reguły kilka do kilkunastu wierszy, co sprawia, że co kilka wyrazów wzrok trzeba przenosić na nowy wiersz. Utrudnia to czytanie, gdyż spis staje się mniej przejrzysty, a w bibliografiach o dużym materiale niepomrotnie zwiększa objętość wydawnictwa.

Bardzo jaskrawo uwidoczniła się to w zestawieniu dwóch tomów *Bibliografii Historii Polskiej* J. Baumgarta (za rok 1948 oraz 1950-1951). Rocznik 1948 składany petitem (opis zasadniczy) i nonparelem (adnotacja) jest przejrzysty; jedna strona dzięki małej czcionce zawiera większą liczbę pozycji, wskutek czego oko obejmuje od razu większy materiał i przy dłuższym poszukiwaniu mniej się męczy. Garmont w opisach zasadniczych tomu za lata 1950-1951 wydłuża poszczególne pozycje, co obok wersalikowych haseł stwarza niespokojne wrażenie.

Przykłady:

1948

1038. PŁAŻEWSKI Jerzy: Spisek w warszawskim garnizonie. *Nowiny Literackie* 1948 nr 3(44) s. 1-2.

O spisku oficerów rosyjskich: Arnholda, Słiwickiego, Rostkowskiego i innych usposobionych przychylnie względem Polaków. Rok 1862.

1950—1951

1779. OGIER [Charles]: Karola Ogiera Dziennik podróży do Polski 1635-1636. Tłum. Edwin Jędrkiewicz. Wstępem historycznym i objaśn. opatrzył Władysław Czapliński. Cz. 1. Gdańsk 1950 Biblioteka Miejska i Tow. Przyj. Nauki i Sztuki 8° ss. LXIV, 387, nlb. 3, tabl. 24. Biblioteka Gdańska, Seria Źródła Historyczne, nr 1.

Tekst w jęz. łac. i pols.

Wstęp: M. Pelczar. Przedm. tłumacza: E. Jędrkiewicz. Traktaty pokojowe w Sztumskiej Wsi: Wł. Czapliński.

Tom niniejszy zawiera całą Iter Polonicum poprzedzoną fragmentem Iter Suecicum.

• Nieoszczędne jest zróżnicowanie czcionki w opisach *Polskiej Bibliografii Lekarskiej* S. Konopki. W bibliografii tej, będącej w układzie krzyżowym, opisy alfabetyczne są drukowane garmontem, opisy przedmio-

towe petitem. Wystarczyłyby druk petitem wszystkich pozycji, przy odpowiednim wyróżnieniu haseł. Pozwoliłoby to na znaczne zaoszczędzenie miejsca.

Stopień czcionki powinien być też dobrany w zależności od przeznaczenia bibliografii. Na przykład bibliografie zalecające dla czytelnika wiejskiego powinny być składane garmontem, co ułatwia korzystanie z nich czytelnikowi będącemu z reguły dalekowidzem.

W bibliografiach o kolumnach dwuszpaltowych przy formacie A4 spotykamy częściej petit np. *Przegląd Bibliograficzny Piśmiennictwa Ekonomicznego*, *Bibliografia retrospektywna polskiego piśmiennictwa technicznego za lata 1945-1949* (Warszawa 1954), *Bibliografia polskiego piśmiennictwa rolniczego za lata 1945-1953* (Warszawa 1954). Daje to dobry efekt przy opisach rejestracyjnych. Natomiast w bibliografiach, w których występują opisy adnotowane, lepszy jest garmont dla opisu zasadniczego w połączeniu z petitem dla adnotacji, np. *Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce*, M. Pisarska: *Bibliografia polskiego piśmiennictwa leśnego za lata 1945-1949* (Warszawa 1951).

Bibliografie zagraniczne w układzie dwuszpaltowym w formacie A4 częściej stosują petit (np. Th. Besterman: *A world bibliography of bibliographies*. 3 ed. Genève 1955-1956, *Index translationum*, *Internationale Bibliographie des Buch- und Bibliothekswesens*, *Bibliografija sovetskoj bibliografii*).

Sumując uwagi o wielkości stopnia czcionki, można sformułować najogólniej następujące postulaty:

przy formatach A5 i A4 zaleca się stosowanie w pozycjach bibliograficznych garmontu, dopuszczając użycie petitu w układzie dwuszpaltowym w formacie A4, gdy w bibliografii występują opisy rejestracyjne;

przy formacie B5 wskazany jest w układzie jednoszpaltowym garmont, w układzie dwuszpaltowym — petit.

Części pozycji składane od nowego wiersza (adnotacje, recenzje itd.) należy składać petitem w bibliografii składanej garmontem, a petitem lub nonparelem w bibliografii składanej petitem (por. s. 208).

3. ZRĄB GŁÓWNY

Jak wiadomo z rozdziału VI o układzie, bibliografia składa się z tytułatury, zrębu głównego oraz części uzupełniających, którymi są: spis rzeczy, przedmowa ewentualnie poprzedzona wstępem, wykaz skrótów i symboli, wykaz wykorzystanych czasopism oraz indeksy

Omówienie ukształtowania graficznego zaczynamy od zrębu głównego jako najistotniejszej części bibliografii.

Należy pamiętać, że przyjęty w danej bibliografii układ wpływa na odmiennosc rozwiązań typograficznych zarówno w poszczególnych pozycjach jak w nagłówkach działów, poddziałów bądź też w tematach i odsyłaczach. Występujące przy tym różnice zanalizujemy omawiając poszczególne elementy spisów.

A. POZYCJA BIBLIOGRAFICZNA

Jeśli pozycja bibliograficzna składa się z opisu zasadniczego i adnotacji, należy te części wyodrębnić, rozpoczynając każdą od nowego wiersza z wcięciem, co stosuje większość bibliografii. Można też cytować odmienne, mniej przejrzyste rozwiązanie, np. składanie opisów bez wcięć, jak to robi *Bibliografia retrospektywna polskiego piśmiennictwa technicznego 1945-1949* (Warszawa 1954).

Poszczególne składniki opisu zasadniczego, jak również kolejne opisy zasadnicze jednej pozycji zbiorowej, następują po sobie w nieprzerwanym ciągu wierszy przez całą szerokość szpalty, bez interlinii między wierszami przy składzie garmontowym, z interlinią przy składzie petitem lub nonparelem. Bibliografie składane garmontem, w których występują interlinie w obrębie poszczególnych pozycji, dają obraz mniej przejrzysty (np. bieżąca roczna *Polska Bibliografia Literacka*, S. Straus: *Bibliografia źródeł do historii teatru w Polsce*. Wrocław 1957).

Niektóre elementy opisu wyróżnia się przez składanie ich odmiennymi czcionkami lub spacjowanie, co uwypukla i ułatwia szybkie dostrzeżenie tych elementów. Powinno się unikać stosowania identycznego wyróżnienia typograficznego dla różnych elementów opisu.

Przy szeregowaniu alfabetycznym hasło autorskie lub tytułowe należy wyróżnić graficznie przez zastosowanie wersalików, kapitalików lub czcionki półtłustej. Przy wersalikach i kapitalikach wskazane jest użycie ich tylko dla nazwiska autora; natomiast czcionką półtłustą można składać także imiona.

Niedobry obraz graficzny daje spacjowanie hasła, zastosowane np. przez K. Maleczyńskiego w *Bibliografii historii Śląska za lata 1939-1946* (Wrocław 1954) a także tłuste bądź półtłuste wersaliki stosowane w *Bibliografii historii polskiej* L. Finkla (Warszawa 1956) i *Bibliografii sowieckiej bibliografii*. Wystarcza pismo tekstowe półtłuste jak w J. Gąsiorowskiego *Bibliografii psychologii wojskowej* (Warszawa 1938).

W pewnych przypadkach — przy bardzo licznym materiale, gdy pod tym samym hasłem autorskim grupuje się szereg prac jednego autora stanowiących oddzielne pozycje, można — jak wiadomo — podawać hasło autorskie w osobnym wierszu, przed wszystkimi pozycjami tegoż

autora, wyróżniając je ponadto wersalikami (np. w *Polskiej Bibliografii Literackiej*). Możliwe jest również wyróżnianie hasła w takiej pozycji za pomocą wytłuszczenia. W *Polskiej Bibliografii Lekarskiej* wysuwa się każde hasło autorskie ponad opis, umieszczając je w osobnym wierszu, nawet w wypadku powtarzania się tego samego hasła w kilku kolejnych pozycjach. Jest to zabieg mało oszczędny. Niewskazane jest rozwiązanie zastosowane w *Bibliografii morza i Pomorza* S. Zielińskiego (Warszawa 1935); wysuwa się tam w pierwszej pozycji wersalikowe hasło autorskie o trzy znaki na lewy margines, a w następnych pozycjach tego samego autora w miejscu hasła stawia się tylko cudzysłów, co się odbywa kosztem szerokości kolumny.

W obcych bibliografiach spotykamy, u nas prawie nie stosowane, kapitaliki użyte do wyróżnienia graficznego pewnych elementów opisu. Są to czcionki wielkich liter alfabetu o wysokości oczka małych liter tego samego stopnia. Tak są wyróżnione hasła alfabetyczne w *World bibliography of bibliographies* Th. Bestermana. W *Internationale Bibliographie des Buch- und Bibliothekswesens* i w *Bibliographische Beihefte der Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* postępuje się podobnie z tą różnicą, że pierwsza litera hasła jest wersalikiem stopnia tekstowego. *Index translationum* posiada hasła wersalikowe stopnia tekstowego, natomiast kapitalikami drukowane są tytuły prac; na końcu podaje się oryginalny tytuł pracy — drukowany kursywą.

Rzadziej spotyka się wyróżnienia graficzne tytułów prac przez stosowanie czcionki półtłustej. Może to być uzasadnione w bibliografii adnotowanej o obszerniejszych adnotacjach lub w przypadku międzynarodowego zasięgu bibliografii. Mianowicie w bibliografii wykazującej piśmiennictwo zagraniczne dobrze jest wyróżniać czcionką półtłustą polskie tłumaczenia tytułu (np. *Przegląd Piśmiennictwa o Książce*), a gdy bibliografia jest przeznaczona dla zagranicy — można wytłuszczyć tytuł tłumaczony na język obcy (np. *Polish technical abstracts*).

Jeszcze jednym elementem opisu wyróżnionym graficznie powinien być tytuł czasopisma w cytacie wydawniczej składany kursywą, a nie spacjowany. Zasady tej przestrzega większość bibliografii polskich.

W bibliografiach w układzie alfabetycznym spotyka się czasem w opisie zasadniczym wyróżnione graficznie nazwiska współpracowników (współautorów, tłumaczy, redaktorów). Jest to uzasadnione tym, że w szeregu alfabetycznym umieszczone są odsyłacze do pozycji, w których występują te właśnie nazwiska, a wyróżnienie graficzne pomaga szybciej je odnaleźć. Przykładem jest *Retrospektywna bibliografia geologiczna Polski* R. Fleszarowej, w której zastosowano w takich wypadkach wersaliki.

Występujące w opisach niektórych bibliografii nazwy specyficzne dla danej nauki mogą być także wyróżnione kursywą — niezależnie od kursywy w cytacie wydawniczej (np. terminy geologiczne w bibliografii geologicznej).

W bibliografiach, szeregujących pozycje przedmiotowo w obrębie nagłówków działowych, wyróżnia się przez spacjowanie wyrazy tytułu lub odpowiednie wyrazy w adnotacji, będące współczynnikami szeregowania. (Por. rozdział VI o układzie s. 158—160).

Przykładem rozrzuconego zróżnicowania graficznego może być bieżąca roczna *Bibliografia Hydrologiczna. Polska* (1934 i nast.)³.

Przykład:

ŚWIDZIŃSKA L.

627.51 (024.7)

Zatopione doliny *Warszawa, 1954, PZWS, D; A5, str. 114, 70 rys.*

Затопленные долины

Vallées inondées

Po krótkiej charakterystyce powodzi w Polsce autorka omawia sposoby walki z powodzią za pomocą wałów przeciwpowodziowych, regulacji rzek i potoków górskich, poprzez budowę zbiorników przeciwpowodziowych. Podaje typy zapór dolinowych i elementy gospodarki zbiornikowej. Książka ma charakter popularny.

Adnotacje składa się zazwyczaj w nieprzerwanym ciągu wierszy oddzielając je od opisu zasadniczego w dwojaki sposób: przez wcięcie pierwszego wiersza, co stosuje większość bibliografii, lub przez wcięcie całego tekstu adnotacji (np. *Przegląd Bibliograficzny Piśmiennictwa Ekonomicznego*). Najlepszym rozwiązaniem — zalecanym przez normę — jest wcięcie pierwszego wiersza na dwa znaki (1 firet); daje to wystarczające odróżnienie, a oprócz tego maksymalną oszczędność miejsca. W adnotacjach stosuje się przeważnie czcionkę o dwa punkty mniejszą niż w tekście opisu, a więc przy garmoncie petit, przy peticie nonparel. Zasady tej przestrzega większość polskich bibliografii. Niemniej przeto przy obszerniejszych adnotacjach lepiej jest nie używać nonparelu, stosując petit zarówno w opisie zasadniczym jak i w adnotacji (np. *Przegląd Bibliograficzny Piśmiennictwa Ekonomicznego*).

Rzadko spotykanym rozwiązaniem, którego nie można zalecać, jest stosowanie kursywy w adnotacjach, jak przyjęto w *World bibliography of bibliographies* Bestermana.

W wypadku, gdy adnotacja zawiera prócz analizy treściowej dokumentu opisy recenzji, polemik, dyskusji, zaleca się składać każdą z tych

³ Opis w tym przykładzie, podobnie jak w przykładzie na s. 210, zacytowano w formie przyjętej w tych bibliografiach, niezgodnej z zaleceniami niniejszego poradnika.

części od nowego wiersza z wcięciem na dwa znaki. Jeżeli przy cytowaniu szeregu dalszych wydań recenzje odnoszą się tylko do jednego z nich, należy je podać bezpośrednio po adnotacji treściowej na całą szerokość szpalty, bez akapitu, oddzielając jednak myślnikiem. (Por. przykł. 70 w rozdziale V o opisie, s. 132).

Od nowego wiersza z wcięciem składa się opisy dalszych wydań, przedruków i tłumaczeń tego samego dzieła (por. przykłady 67-73 rozdziału V o opisie).

Pozycje włączone do bibliografii jedynie ze względu na recenzję zwykło się składać *petitem*, nawet gdy całość spisu jest składana garmontem. Ponadto zaleca się składać *petitem*, jeśli w zrzębie głównym zastosowano garmont, skrócone opisy występujące po formułce „Nadto“: (por. rozdział V o opisie s. 127-128).

Przypominamy, że w pozycjach zbiorowych zaleca się oddzielać poszczególne opisy znakiem umownym (np. gwiazdką jak w *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce*).

Znaki umowne (np. °*) stosowane są także w niektórych bibliografiach dla wyróżnienia pozycji, których opis został przejęty z innych źródeł bibliograficznych bez autopsji. Niekiedy wyróżnia się znakiem umownym druki zwarte, np. w wydawanej przez FID bieżącej *Bibliographie de la documentation et de la bibliothéconomie*; w *Przeglądzie Bibliograficznym Piśmiennictwa Ekonomicznego* wyróżnia się wydawnictwa samoistne, a prócz tego innym znakiem popularne pozycje książkowe.

B. NUMERACJA

W sposobie składania numerów kolejnych pozycji istnieją różne warianty. Norma zaleca umieszczenie numeru pozycji — z wcięciem na dwa znaki — na początku opisu, w jednym ciągu z dalszymi jego składnikami. Jest to rozwiązanie najczęściej spotykane w bibliografiach polskich (np. *Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce*, *Bibliografia Historii Polskiej* J. Baumgarta, *Przegląd Bibliograficzny Piśmiennictwa Ekonomicznego*). Przeważnie czcionka numeru odpowiada podstawowej czcionce opisu stopniem i krojem. Dopuszczalne jest wyróżnienie kolejnego numeru za pomocą czcionki półtłustej (np. 2 wyd. *Bibliografii bibliografij polskich* W. Hahna). Nieoszczędne jest wysunięcie numeru pozycji o dwa znaki na lewy margines (np. *Bibliografia F. F. Chopina* B. E. Sydowa, Warszawa 1949; dodatek bibliograficzny do *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie; Index translationum*), lub o cały skład kolejnego numeru pozycji, a więc 2, 3 lub 4 znaki (np. *Bibliografia psychologii wojсковей* J. Gąsiorowskiego, Warszawa 1938).

Innym sposobem umieszczenia numeru, mniej jednak wskazanym, jest podanie go po prawej stronie w ostatnim wierszu opisu jak w *Bibliografii Polskiego Piśmiennictwa Rolniczego za lata 1945-1953* (Warszawa 1954). Takie rozwiązanie jest najczęściej spotykane w bibliografii składającej się wyłącznie z opisów rejestracyjnych (np. w *Bibliografii Zawartości Czasopism*). Wyjątkowym i niezalecanym rozwiązaniem jest składanie numeru wyłuszczonej czonką w osobnym wierszu na osi, ponad samym opisem, jak w bibliografii T. Sawickiego: *Rocznik bibliograficzny druków w języku polskim oraz w językach obcych o Polsce wydanych poza terytorium Rzeczypospolitej Polskiej*. (T. 1-3. Edynburg 1942-1944).

W wypadku, gdy pozycja zaopatrzona jest w symbol klasyfikacyjny, będący współczynnikiem szeregowania, norma przewiduje umieszczenie kolejnego numeru pozycji na początku pierwszego wiersza nad opisem, zaś symbolu klasyfikacyjnego po prawej stronie pierwszego wiersza. Przykładem zastosowania tego w praktyce może być *Bibliografia retrospektywna polskiego piśmiennictwa technicznego za lata 1945-1949*.

Przykład:

1438	608.3
Towpik A.: O patentowaniu wynalazków . <i>Horyz. Techn.</i> 1948, nr 1, s. 32; 2 str.	

C. ODSTĘPY I ŁAMANIE POZYCJI

Typograficzne rozdzielanie poszczególnych pozycji polega na ich oddzielaniu odstępami i — jak to już omówiono — na stosowaniu wcięć. Poszczególne pozycje powinny być oddzielone odstępami 6—8 punktów. Większe odstępy byłyby niepotrzebną rozrzutnością.

Przy łamaniu należy w miarę możliwości unikać przenoszenia części pozycji z jednej szpalty na drugą, a zwłaszcza przenoszenia jej ze strony nieparzystej na parzystą. Aby temu zapobiec, należy na danej stronie zastosować nieco większe lub nawet mniejsze odstępy. Niekiedy — przy dłuższych opisach — nie da się tego uniknąć; należy jednak wtedy przestrzegać zasady nie pozostawiania na szpalcie poprzedniej początku opisu złożonego z 1-2 wierszy.

Z punktu widzenia czytelności nie jest także wskazane dzielenie pozycji w ten sposób, aby pozostawić w jednej szpalcie opis zasadniczy, przenosząc do drugiej szpalty adnotację.

D. NAGŁÓWKI DZIAŁÓW I PODDZIAŁÓW. HASŁA W UKŁADZIE ABECADŁOWYM

W układzie działowym powinno się wyróżnić nazwy działów półtłustymi lub nawet zwykłymi wersalikami stopnia mniejszego niż tekst opisów. Przy garmoncie w opisach zasadniczych lepszy efekt uży-

skuje się przez wersaliki petitowe. Dopuszczalne jest użycie czcionki tekstowej półtłustej tego stopnia, co pozycje bibliograficzne.

W układzie systematycznym bardziej rozczłonkowanym nagłówki działów składa się czcionkami większymi lub grubszymi niż pozycje bibliograficzne, ale w nagłówkach różnego stopnia należy zróżnicować czcionkę w zależności od hierarchii działów i poddziałów, dbając o to, by nagłówki tego samego stopnia składać czcionkami jednakowymi. Nagłówki oddziela się od pozycji interliniami, które powinny być proporcjonalnie dostosowane do hierarchii nagłówków. Przykładem ustalenia hierarchii tytułów może być *Bibliografia polskiego piśmiennictwa leśnego* Pisarskiej; całość drukowana garmontem, tytuły poszczególnych nagłówków przedstawiają się następująco:

1. PRZYRODNICZE PODSTAWY LEŚNICTWA

13. ZOOLOGIA

13.2. ZOOLOGIA SYSTEMATYCZNA

13.21.8 S t a w o n o g i

13.21.85. Owady

13.21.85.6 Chrząszcze

Inny przykład graficznego zróżnicowania nagłówków rzeczowych (rozbudowanych do 5 stopnia podziału) podajemy z *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce*:

V. BIBLIOTEKARSTWO

VB. METODYKA I TECHNIKA BIBLIOTEKARSKA

KONSERWACJA ZBIORÓW

Introligatorstwo

Historia

Należy unikać stosowania różnych krojów czcionek oraz czcionek tłustych; lepsze są czcionki półtłuste. Najogólniejsze wskazania normy mówią o drukowaniu nagłówków działów pośrodku szerokości całej kolumny lub szpalty, nagłówków poddziałów — pośrodku szerokości szpalty. Nagłówki te należy umieszczać na osi. W przypadkach rozbudowanego układu systematycznego wskazane jest podawanie na osi kolumny nagłówków działów zasadniczych, jak też nagłówków poddziałów pierwszych stopni (np. *Bibliografia Historii Polskiej* 1948).

Różnica stopnia czcionki nie powinna przekraczać w sąsiednich szczeblach hierarchii 2 punktów (np. garmont — petit).

W bibliografiach o układzie chronologicznym zamiast nagłówków występują liczby oznaczające poszczególne lata, będące pod-

stawą dla skupienia publikacji z tego roku. Nagłówki te umieszcza się z reguły na osi wyróżniając je czcionką półtłustą, np. M. Strzemski: *Bibliografia gleboznawstwa polskiego* (Warszawa 1954)⁴, oraz bibliografie osobowe, jak wielokrotnie cytowana bibliografia Lelewela lub Marchlewskiego.

Przy układzie przedmiotowym wyróżnia się zazwyczaj hasła czcionką półtłustą tego samego stopnia co pozycje bibliograficzne, (np. *World bibliography of bibliographies* Bestermana), rzadziej — półtłustymi wersalikami tego samego stopnia (np. *Bibliografia prawa cywilnego* Z. Trybuleckiego, Warszawa 1956). W obu przypadkach należy składać hasła przedmiotowe od lewego brzegu bez wcięcia.

Jeżeli w obrębie jednego tematu wprowadza się na skutek szczegółowszego rozbicia materiału określniki, można składać je w dwojaki sposób: a) przez umieszczanie na osi szpalty bez powtarzania hasła, przy zastosowaniu kursywy tego stopnia co tekst opisu (tak u Bestermana), lub czcionki półtłustej mniejszego stopnia (np. *Library literature*)⁵; b) przez powtarzanie tematu z dodaniem po myślniku określnika drukowanego tą samą czcionką co temat (np. *Indeks przedmiotowy do Przewodnika Bibliograficznego* za 1956 r.).

Przy układzie krzyżowym należy zwrócić przede wszystkim uwagę na odróżnienie graficzne haseł alfabetycznych od nagłówków przedmiotowych. Dobrym rozwiązaniem byłoby zastosowanie wersalików dla haseł alfabetycznych i pisma tekstowego półtłustego dla nagłówków przedmiotowych.

Przykład:

Gąbczak
GĄDZIKIEWICZ WITOLD
Gdańsk — **A**kademia **M**edyczna
GEBAUER MARIA
GEJLER MARIA
Genetyka

Spotyka się jednak bibliografie w układzie krzyżowym podwójnym, w których nie stosuje się wyróżnienia haseł alfabetycznych od przedmiotowych (np. *Library literature*).

W układzie krzyżowym potrójnym (przy hasłach autorskich, przedmiotowych i tytułowych) można jeszcze użyć jako wyróżnienia spacji.

⁴ Wydana jako t. 70 serii D *Roczników Nauk Rolniczych*.

⁵ Cytowana bibliografia jest wprawdzie w układzie krzyżowym, ale zastosowane w niej rozwiązania graficzne haseł przedmiotowych są ważne dla układu przedmiotowego.

Oto rozwiązanie zastosowane w *Biblio. Répertoire bibliographique de tous les ouvrages parus en langue française dans le monde entier*

Przykład:

CHARLOT, Gaston et BEZIER, Denise
Analyse quantitative minérale. 3 ed. ent. ref....
Chimie analytique
CHARLOT, G. et BEZIER, D. Analyse quantitative
minérale....
Analyse quantitative minérale. 3 ed. ent. ref.
CHARLOT, G. et BEZIER, D....

Problemy graficznego opracowania nagłówków przy układzie alfabetycznym zostały omówione przy rozważaniu sposobów wyróżnienia nazwy autorskiej (zob. s. 206-207).

E. OPISY SKRÓCONE I ODSYŁACZE

Opisy skrócone są składane przeważnie tą samą czcionką co opisy zasadnicze. Norma dopuszcza możliwość użycia czcionki mniejszej. Stosuje to np. *Przegląd Bibliograficzny Piśmiennictwa Ekonomicznego*.

Odsyłacze w bibliografii o układzie działowym i systematycznym powinny być składane kursywą. Norma postuluje umieszczanie ich na końcu działu lub poddziału. Przy układzie systematycznym odsyłacze odnoszące się do całego działu wypadnie czasem — dla przejrzystości — umieścić na początku działu, pozostawiając na końcu odsyłacze związane z odpowiednimi poddziałami. W bibliografiach o układzie przedmiotowym wskazane jest wyróżnienie tylko pierwszej części odsyłaczy całkowitych, tj. tematu, od którego się odsyła, tą samą czcionką co inne tematy; druga część odsyłacza może być podana kursywą, albo gdy są trudności drukarskie — antykwą.

4. CZĘŚCI UZUPEŁNIAJĄCE BIBLIOGRAFII

A. TYTULATURA BIBLIOGRAFII

Karta tytułowa bibliografii samodzielnej wydawniczo powinna podawać nazwę autora (redaktora) bibliografii, jej tytuł i podtytuł, które powinny dać zwięzłe informacje, charakteryzujące zasięg i zakres bibliografii; ponadto adres wydawniczy i ewentualnie nazwę instytucji sprawczej.

Podajemy przykładowo elementy karty tytułowej zawierającej wszystkie potrzebne informacje:

Przykład:

POZNAŃSKIE TOWARZYSTWO PRZYJACIÓŁ NAUK
WYDZIAŁ LEKARSKI
JAN ALKIEWICZ
MATERIAŁY
DO POLSKIEJ BIBLIOGRAFII
DERMATOLOGII I WENEROLOGII
ORAZ ICH POGRANICZA
OD XVI WIEKU DO 1951 ROKU
POZNAŃ 1957
PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO NAUKOWE

Tytuł i podtytuł w bibliografii niesamoistnej wydawniczo powinny zawierać — tak jak karta tytułowa — najważniejsze wiadomości o bibliografii.

W bibliografii bieżącej — zgodnie z normą PN-57/N-01157 Oznaczenie wydawnicze czasopisma — powinno występować oznaczenie 'wydawnicze', tj. skrócony opis wymieniający cechy rocznika lub zeszytu bibliografii, niezbędne do jego rozpoznania, a mianowicie: skrócony tytuł, numer tomu (zeszytu), objętość, miejsce i datę wydania.

Oznaczenie wydawnicze powinno być umieszczone na całej szerokości kolumny u dołu pierwszej strony okładki bibliografii, w razie braku okładki — na dolnym marginesie pierwszej strony tekstu. Oznaczenie wydawnicze powinno być składane pismem tekstowym i może być ujęte w ramkę.

Przykład (dla *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce*):

Bibliogr. Bibliogr. ◇ Rok 1956 ◇ ss. 143 ◇ Warszawa 1958
--

B. PRZEDMOWA — WSTĘP

Dla przedmowy lub wstępu w bibliografii drukowanej w formacie B5 albo A5 zaleca się układ jednoszpaltowy, przy formacie A4 lepszy jest natomiast układ dwuszpaltowy. Stopień czcionki może być taki sam jak w opisach zasadniczych (np. *Polska Bibliografia Literacka*). Jeśli w bibliografii zastosowano petit, można drukować wstęp garmontem (np. *Bibliografia retrospektywna polskiego piśmiennictwa technicznego*).

C. SPISY POMOCNICZE

Poszczególne części składowe bibliografii powinny rozpoczynać się od nowej strony. Gdy jednak uzupełniająca część bibliografii ma niewielkie rozmiary, można ją łączyć z inną na jednej stronie.

Spisy pomocnicze powinny być składane w zasadzie czcionką tego samego kroju co zrąb główny, z reguły petitem. Spis rzeczy powinien wymieniać nagłówki działów i poddziałów głównego zrębu bibliografii oraz nagłówki części uzupełniających z podaniem paginy początkowej.

Zaleca się umieszczać spis rzeczy po karcie tytułowej. Układ spisu rzeczy uzależniony jest od formatu bibliografii: przy A4 daje się go w dwóch szpaltach, przy B5 najczęściej w 1 szpalcie, przy A5 z reguły w jednej szpalcie. Składany jest zazwyczaj czcionką petitową. Poszczególne składniki spisu rzeczy różnicuje się przez wcięcia tytułów podrzędnych, odstępy między większymi działami, druk tytułów nadrzędnych odmienną czcionką (wersaliki, czcionka półtłusta lub spacjowanie). Norma zaleca odróżnienie poddziałów od działów za pomocą wcięć, ale przy podziałach wielostopniowych jest to zróżnicowanie niewystarczające. W *Bibliografii bibliografij polskich* W. Hahna oprócz różnej wielkości wcięć wprowadzono w spisie rzeczy zróżnicowanie czcionki.

Przykład:

DZIAŁ TRZECI: BIBLIOGRAFIE SPECJALNE

- I. Marksizm-leninizm. Socjalizm
- X. Nauki matematyczno-przyrodnicze
  - 1. Zestawienia ogólne
  - 2. Historia
  - 7. Nauki o ziemi (geologiczno-geograficzne)
    - A. Geologia
    - B. Mineralogia i petrografia
    - F. Geografia
      - a. Zestawienia ogólne
      - b. Historia

Spis skrótów występujących w opisach należy umieszczać przed wykazem czasopism. Jeśli bibliografia posiada wykaz znaków umownych, może on być umieszczony dowolnie, po spisie rzeczy, przedmowie lub po wykazie skrótów — w zależności od wolnego miejsca.

W spisach czasopism i innych wydawnictw ciągłych powinno się podawać czasopisma i wydawnictwa zbiorowe, z których zaczerpnięto materiały. Spis ten powinien w jednym szeregu wyliczyć składane kursywą użyte skróty oraz tytuły przytaczane w cytatach wydawniczych in extenso. Obok skrótu — po myślniku — podaje się pełną nazwę czasopisma.

Przykład:

- Prasa pol.* — Prasa Polska R. 10
- Prawo i Życie* R. 1
- Probl.* — Problemy R. 12
- Probl. lek.* — Problemy Lekarskie R. 3
- Prz. antropol.* — Przegląd Antropologiczny t. 22
- Prz. bibliogr. Piśm. ekon.* — Przegląd Bibliograficzny Piśmiennictwa Ekonomicznego R. 10

Przy A4 przejrzysty obraz uzyskuje się, gdy zastosowana jest kolumna dwuszpaltowa. Jeżeli zapis zajmuje więcej niż jeden wiersz, następne wiersze należy rozpoczynać z wcięciem, by wyodrębnić początek zapisu. Przy B5 można stosować układ jedno- lub dwuszpaltowy, przy A5 niedogodne jest rozmieszczenie materiału w dwóch szpaltach, lepsza jest kolumna jednoszpaltowa.

Innym mniej jednak wskazanym sposobem jest składanie wykazu czasopism w dwu oddzielnych rzędach: w jednym skróty tytułów bądź tytuły nieskracane, w drugim tytuły odpowiadające skrótom (np. *Bibliografia utworów J. Lelewela*).

Przykład:

Przew. nauk. liter.	Przewodnik Naukowy i Literacki. Lwów 1876, 1880, 1913
Przewodnik Dod. Dz. liter.	Przewodnik. Dodatek bezpł. do Dziennika Literackiego. Lwów 1856
Przyjac. Ludu	Przyjaciół Ludu. Leszno 1847-1848
Przyroda i Przem.	Przyroda i Przemysł Poznań 1856
Pszonka. Paryż 1843	
Rev. deux Mondes	Revue des deux mondes. Paris 1831

Obok pełnych nazw czasopism podaje się liczbę rocznika w bibliografii bieżącej, bądź wykazuje się wszystkie wykorzystane roczniki (zeszyty) w bibliografii retrospektywnej.

Indeksy

Liczbę szpalt indeksów w poszczególnych formatach omówiono powyżej. Indeksy są składane zasadniczo czcionkami petitowymi tego samego kroju co zrab główny. Dla oddzielania pozycji indeksowych przynależnych do poszczególnych liter stosuje się w indeksach abecedowych większe interlinie między ostatnią pozycją jednej litery a pierwszą następną (w większości polskich bibliografii, np. w *Polskiej Bibliografii Literackiej*); można przy tym wytłuszczać pierwszą literę pierwszego hasła w obrębie każdej litery (np. *Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce*) lub całe hasło (np. *Przegląd Bibliograficzny Piśmiennictwa Ekonomicznego*).

Przy bardzo obfitym indeksie można wyrzucać każdą literę przed szereg alfabetyczny na osi (np. *World bibliography of bibliographies* Bestermana). Przy niewielkich indeksach takie wyróżnienie można uznać za zbędne.

W układzie krzyżowym indeksu — jak to już wskazano w rozdziale VII o indeksach — należy odróżnić kursywą bądź wytłuszczeniem wskaźniki cyfrowe odnoszące się do zapisów przedmiotowych; wyjątkowo używa się odróżnienia całych haseł przedmiotowych za pomocą kursywy, powtarzając je w razie potrzeby po hasłach alfabetycznych (np. B. E. Sydow: *Bibliografia F. F. Chopina*. Suplement. Warszawa 1954).

W indeksie przedmiotowym o licznych określnikach i wskaźnikach cyfrowych tematy mogą być wytłuszczone, co zapewnia większą przejrzystość. Dla ilustracji podajemy fragment indeksu *Przeglądu Piśmiennictwa Ekonomicznego* w postaci oryginalnej i ten sam tekst z tematami wytłuszczonymi ⁶:

Torf 416, 2963
 Towaroznawstwo 593—94, 1198—200, 1880, 3123, 3710—11
 Transport — ekonomika 2610—11, 3613—14
 — koszty 3047, 3611, 3614
 — Niemcy Zachodnie 3046
 — NRD 513—14, 1121—23, 1810, 1812, 1815—16, 3635
 — planowanie 1124, 2368, 2370, 2372
 — Polska 515, 1124, 3050
 — rachunkowość 175, 181
 — ubezpieczenia 259
 — współzawodnictwo 276, 287, 949, 2182
 — ZSRR 516, 1120, 1811, 1817, 3048
 — zagadnienia ogólne 1813, 2368, 2371, 2374, 3613
 — zaopatrzenie 3612
 Transport wewnątrzzakładowy zob. poszczególne przemysły
 Tunis 3273
 Turcja 125
 Tybet zob. Chiny
 Tytoniowy przemysł 1055
 Ubezpieczenia gospodarcze 257—61, 911—18, 1511, 1527—33, 2167—70, 2795—96, 3405—09
 Ubezpieczenia rolnicze 914, 918, 1531
 Ubezpieczenia społeczne — Czechosłowacja 318, 320, 1593, 2861
 — — kraje kapitalistyczne 2220, 2224, 2226, 2854, 3456
 — — NRD 917, 2221, 2223, 2854, 3451
 — — organizacja 317, 2227, 2875, 3454

Torf 416, 2963
Towaroznawstwo 593—94, 1198—200, 1880, 3123, 3710—11
Transport — ekonomika 2610—11, 3613—14
 — koszty 3047, 3611, 3614
 — Niemcy Zachodnie 3046
 — NRD 513—14, 1121—23, 1810, 1812, 1815—16, 3635
 — planowanie 1124, 2368, 2370, 2372
 — Polska 515, 1124, 3050
 — rachunkowość 175, 181
 — ubezpieczenia 259
 — współzawodnictwo 276, 287, 949, 2182
 — ZSRR 516, 1120, 1811, 1817, 3048
 — zagadnienia ogólne 1813, 2368, 2371, 2374, 3613
 — zaopatrzenie 3612
Transport wewnątrzzakładowy zob. poszczególne przemysły
Tunis 3273
Turcja 125
Tybet zob. Chiny
Tytoniowy przemysł 1055
Ubezpieczenia gospodarcze 257—61, 911—18, 1511, 1527—33, 2167—70, 2795—96, 3405—09
Ubezpieczenia rolnicze 914, 918, 1531
Ubezpieczenia społeczne — Czechosłowacja 318, 320, 1593, 2861
 — — kraje kapitalistyczne 2220, 2224, 2226, 2854, 3456
 — — NRD 917, 2221, 2223, 2854, 3451
 — — organizacja 317, 2227, 2875, 3454

Przy przenoszeniu tego samego tematu o kilku określnikach do następnej szpalty należy w nowej szpalcie powtórzyć temat, ewentualnie z określnikiem.

Przykład:

koniec szpalty

Księgarstwo 1718—2021
 historia 1725—9
 katalogi 1977—2021
 księgarze 1929—32
 organizacja 1730—96
 propaganda 1837—46

początek następnej szpalty

Księgarstwo
 szkolnictwo 1905—14
 zagranica 1942—55
 zawód 1895—1932

⁶ Przykład ten cytujemy według pracy Cz. Koziola: *Współpraca bibliotekarza zakładu produkcyjnego z czytelnikiem*. Warszawa 1955 s. 52.

Tak samo postępuje się przy przenoszeniu do następnej szpalty hasła wielowyrzawowego, którego początkowy wyraz lub wyrazy zastąpiono kreskami. Np.:

<i>koniec szpalty</i>		<i>początek następnej szpalty</i>	
Przegląd Dokumentacyjny	Kolejnic	Przegląd Dokumentacyjny	Mechaniki
— — ctwa 486		— —	547
— — Leśnictwa	500	— —	Metrologii 588
— — Lotnictwa	526	— —	Motoryzacji 602

Występujące w indeksach tytuły czasopism lub wydawnictw zwar- tych można wyróżniać kursywą (np. *Bibliografia Historii Polskiej* J. Baumgarta od 1950-1951, *Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce* 1957) lub cudzysłowem (np. *Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce* do 1956).

D. ŻYWA PAGINA. PAGINACJA

Żywa pagina znajduje się na środku szerokości kolumny lub na jej brzegach, oddzielona od jej części zasadniczej linią; składana jest z reguły petitem.

Żywa pagina w bibliografiach o układzie działowym podaje tytuły działów; w układzie systematycznym natomiast na prawym brzegu stron parzystych — tytuł działu, na lewym brzegu stron nieparzystych tytuł poddziału. W układach abecedowych żywą paginę tworzą pierwsze i ostatnie hasła zamieszczone na oznaczonych stronach.

Poza nagłówkami działów, poddziałów, haseł itd. występują w żywej paginie numery pozycji, które należy umieszczać na zewnętrznych jej brzegach.

Podajemy przykład żywej paginy *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce*:

strona parzysta

Poz. 2364—2383

V. BIBLIOTEKARSTWO

strona nieparzysta

VD. Poszczególne biblioteki

Poz. 2384—2405

Żywą paginę powinny mieć także części dodatkowe bibliografii, zwłaszcza gdy jest parę indeksów. Np. *Bibliografia bibliografii polskich* W. Hahna (2 wyd.):

<i>strona parzysta</i>		<i>strona nieparzysta</i>
<u>Weterynaria</u>	<u>Skorowidz</u>	<u>przedmiotowy</u>
		<u>Wroński-Hoene J.</u>

Liczby kolejnych stron umieszcza się przy zewnętrznych marginesach u góry kolumny lub przy bardziej rozbudowanej żywej paginie — na dole. Nie zaleca się oznaczać cyframi rzymskimi stronic zawierających wstęp, przedmowę, spis rzeczy itp.

5. ADIUSTACJA MASZYNOPISU

Chcąc zapewnić realizację drukarską zgodną z intencją bibliografa, winno się dokonać adiustacji rękopisu bądź maszynopisu bibliografii. W myśl ogólnie przyjętych zwyczajów podkreśla się poszczególne elementy opisu, które mają być zróżnicowane w druku, liniami przerywanymi, falistymi, ciągłymi, nadto oznacza się odmienne stopnie czcionki przewidziane dla poszczególnych części bibliografii, nazw działów, tematów itp. Zarazem bibliograf powinien wskazać wcięcia i interlinie, a w dalszych etapach — przed złamaniem — jeśli jest to układ dwuszpaltowy — wskazać rozmieszczenie nazw działów i poddziałów w szerokości szpalty lub kolumny. Żywą paginę redaguje się po złamaniu składu. Wtedy umieszcza się również paginację w spisie rzeczy, oddając go dopiero wówczas do składania.

Dla ilustracji podajemy na następnych stronach przykłady kilku rozwiązań układu typograficznego bibliografii: 1) W publikacji *Materiały do bibliografii dziennikarstwa i prasy w Polsce* zastosowano niewłaściwe wymiary szpalt: w tym formacie opisy tego typu jak na reprodukowanej stronie powinny być składane petitem w dwóch szpaltach; 2) *Polska bibliografia pedagogiczna* ma za duże odstępy pomiędzy pozycjami i niepotrzebne interlinie. Przy tej szerokości szpalty należałoby zastosować w opisach petit; 3) Natomiast *Bibliografia historii Polski XIX wieku* jest przykładem układu przejrzystego i czytelnego.

4324 Miller Jan Nepomucen: Drogi rozwojowe twórczości artystycznej [w reportażu]. *Rob.* 1948 nr 86 dn. 27—28. III. Dod. świąt. s. III.

4325 Na tropach nowego (reportaż literacki) [Satyra]. *Prasa pol.* 1954 nr 1/2 s. 12.

4326 Nowe rodzi się w... (wymienić obiekt) (reportaż uniwersalny). [Satyra]. *Prasa pol.* 1954 nr 1/2 s. 13.

O roli i zadaniach prasy. Cz. 2 = poz. **5220**.

s. 111—118: O reportażu w gazecie: [Przedr.] „Prawda“ 1950 14. IX.

4327 Polewoj B.: Reportaż w gazecie. Przedruk stenogramu wykładu wygł. w 1951 w Wyższej Szkole Part. przy KC PZPR. [Tł. z ros.]. Warszawa 1954 Wydział Dzien. UW [oraz] Ośrodek Szkolenia Dzien. 4° ss. nlb. 2, 41, powiel.

4328 Przełom w Bulwie (reportaż psychologiczny z cyklu: Książka pomaga). [Satyra]. *Prasa pol.* 1954 nr 1/2 s. 11.

4329 Putrament Jerzy: Od Wołgi do Wisły. Warszawa 1953.

Rec.: Wojdowski Bogdan: Szlakami wojennego reportażu *Życie liter* 1953 nr 41 s. 4.

4330 Reporter: Nienapisany reportaż, czyli kilka uwag o współczesności. Pod dyskusję. *Życie liter.* 1953 nr 16 s. 10.

Reporter: Ze wspomnień reportera lotniczego = poz. **348**.

4331 Roch L. L.: Degeneracja reportażu. *Sł. powsz.* 1949 nr 146 dn. 1. VI.

4332 Rola Waclaw: Spotkanie z reportażem. *Tyg. powsz.* 1951 nr 49 s. 9.

Ros Jerzy: Z doświadczeń Sekcji Reportażu = poz. **674**.

4333 Roszko Janusz: Fotoreporter. *Prasa pol.* 1953 nr 9/10 s. 31—34.

4334 Skórnicki Jerzy: Od Tatr do Bałtyku. Reportaż 1953. *Życie liter* 1954 nr 11 s. 3.

4335 Skórnicki Jerzy: Reportaż literacki 1952. [Ocena 9-ciu zbiorów reportaży]. *Życie liter.* 1953 nr 8 s. 5.

4336 Sobierajski Leonard: Z wystawy wrocławskiej — o reportażu. [List otwarty do Eugeniusza Szyra, wiceministra Przemysłu i Handlu]. *Wiś* 1948 nr 32/33 s. 3—4.

4337 Stolarek Zbigniew: W sprawie reportażu. [Z dyskusji w SDP]. *Twórcz.* 1954 nr 2 s. 183—191.

4338 Szczawiński Józef: Reportaże piszemy wszyscy... *Sł. powsz.* 1953 nr 21 dn. 24—25. I.

4339 Szewczyk Wilhelm: O reportażu. *Dz. zach.* 1950 nr 92 dn. 2. IV

4340 Szewera Tadeusz: Pierwsza próba. *Wiś* 1950 nr 17 s. 2, 3.

4341 Ślaski Jerzy: Służebność reportażu. *Dziś i Jutro* 1954 nr 24 s. 7.

4342 Wacowska Ewa: Blaski i cienie reportażowej twórczości. (Frag-

696. REGULAMIN tymczasowy wieloboju junackiego Hufców „SP“ [B. m.] 1948 Zakł. Graf. „Prasa Wojskowa“ W[arszawa] ss. 14, 5 nlb

697. „SPRAWNY do Pracy i Obrony“. Regulamin. Cz. 1. Warszawa 1951 GKKF ss. 126, 1 nlb., tabl. 1. Biblioteka Instrukcji i Regulaminów Sportowych

(2) Omówienia regulaminów

a) Zadania szkolnych kół sportowych (SKS)

698. HORSKI TADEUSZ: Koła sportowe najważniejszym ogniwem w walce o upowszechnienie kultury fizycznej. *Sport* 1950 nr 41 s. 3

M. in. mowa o działalności Szkolnych Kół Sportowych.

699. HORSKI TADEUSZ: SKS powinny trwale przyciągać młodzież do wychowania fizycznego i sportu *Sport* 1950 nr 59 s. 2.

Rola SKS

700. PIETRASZKIEWICZ W. Nowe drogi sportu szkolnego *Wychow. fiz* R 4'(24) 1950 nr 4/5 s. 192—197

O utworzeniu Szkolnych Kół Sportowych pod opieką Klubów Sportowych. Zadania SKS

701. SZKOLNE Koło Sportowe *Biul. inf. Szkol. zawod.* R. 1: 1949 nr 5 s. 11

b) Zadania Powszechnej Organizacji „Służba Polsce“ (SP)

702. PIĄTKOWSKI MIECZY-SŁAW: „Służba Polsce“ nowy etap budowy. *Wychow. fiz.* R. 2 (22): 1948 nr 3 s. 10—14, nr 7/8 s. 20—23.

c) Odznaka BSPO: „Bądź sprawny do Pracy i Obrony“

703. BSPO. Zestaw ćwiczeń i norm dla dziewcząt (17—18 lat). *Młody Technik* R. 1: 1950/51 nr 7 s. 165.

Treść: Ćwiczenia obowiązkowe. Ćwiczenia do wyboru.

704. KUTZNERÓWNA J[ANI-NA]: Bądź sprawny do pracy i do obrony. *Szkoła i Dom* R. 2: 1950 nr 12 s. 23.

705. TRZEŚNIEWSKI R[O-MAN]: Bądź sprawny do pracy i obrony. *Wychow. pozaszkl* 1951 nr 3 s. 31—33.

Ćwiczenia i normy BSPO.

d) Odznaka SPO: „Sprawny do Pracy i Obrony“

706. FIŃSKI OTTO: Sprawny w obronie. *Wychow. fiz.* R. 4 (24): 1950 nr 8/9 s. 349—354.

Zadania wychowania fizycznego w dziedzinie wzmoczenia sił obronnych kraju.

707. GODLEWSKA E., KALI-CIŃSKI M.: Zdobywamy odznakę

7132. GRAJNERT Józef: Notatka o wsi Topoli, położonej w powiecie łączyskim, gub. kaliska. *Wisła* R. 17: 1903 s. 649—668.

7133. GAŹDZICKI Jan: Monografia wsi Udrycz powiatu zamojskiego. *Zamość* 1929 8° ss. 36.

2. ZABÓR PRUSKI

WIELKIE KSIĘSTWO POZNAŃSKIE

7134. KARWOWSKI Stanisław: Jankowo. *Rocz-i TPN Pozn.* R. 24: 1897/98 s. 525—544.

7135. TEPPER Hermann: Gründungsgeschichte von Alt Jaromierz-Hld. [Jaromierz Stary]. *Grenzmärk. Heimatbl.* R. 7: 1931 cz. 1 s. 41—45.

7136. POLKOWSKI Ignacy: Historia majątności Łabiszyńskiej od r. 1326—1876. Poznań 1876 8° ss. 19, nlb. 1.

7137. HEYDEBRECK Klaus: Markowitz [Markowice]. Beiträge zur Geschichte eines kujawischen Dorfes. Posen 1917 8° ss. nlb. 7, 80, 20, tabl. 4, mapy 3.

7138. ROMOCKI L.: Niegolewo. *Wiśń il.* 1910 nr 11.

7139. JUST Friedrich: Dreihundert Jahre Posener Schulzendorf. Geschichte des Dorfes Neudorf bei Schönlanke [Nowa Wiśń k. Trzcianki]. Bydgoszcz 1919 ss. 127.

Rec.: Fischer P., *A. d. Ostl.-de* R. 13: 1918 s. 205—207; Bickerich W., *Hist. Mbl. f. d. Prov. Posen* R. 20: 1920 s. 54—56; *Grenzmärk. Heimatbl.* R. 5: 1929 z. 1 s. 48—49.

7140. PAWŁOWSKI W.: Monografia społeczno-gospodarcza Otorowa. *Spraw. PAU* T. 50: 1949 nr 3 s. 146—147.

Streszczenie pracy.

7141. SOBKOWSKI Ludwik, Krotowski Ludwik: Stary Gostyń. Monografia wsi wielkopolskiej. Poznań 1938 ss. 160. Pr. TMH w Pozn. nr 2.

7142. KLĘSKÓWNA Krystyna: Wenccja: *Ziemia* 1932 s. 241—243.

7143. RHODE Ilse: Althütte [Władysławów] im Lichte der Geschichte. *Evang. Kirchenbl.* R. 9: 1930/31 nr 4 s. 106—115. Odb.

7144. BRANDENBURGER C.: Das Hauländer Dorf Goldau [Złotkowoj] bei Posen. Heidelberg 1903 ss. 49.

7145. MAAS Ludwig: Das ostmärkische Kleinsiedelungsdorf Zabikowo [Zabikowoj]. Berlin 1913.

POMORZE

7146. EREITSPRECHER Albert: Marienthal [Baniewice] in der Komturci Wildenbruch [Swobnica]. Dorfbuch eines südpommerschen Bauerndorfes. Greifenhagen 1940 8° ss. 416.

7147. SOMMERFELDT Gustav: Zur Geschichte des Rittergutes Biälla [Billstein] im Kreise Oletzko [Biała Olecka] nebst Auszügen aus unedierten Briefen der Frau Pfarrer Johanna Cludius... *Mitt. d. Lit. Gesell. Masovia* R. 8: 1902 s. 45—53; R. 9: 1903 s. 204—205.

7148. TOWDORFF Friedrich: Geschichte des Rittergutes Billstein ehemals Biälla. B. m. wyd. [ok. 1907] 8° ss. 50.

Bielice. Zob. poz. 6459.

Bogusław. Zob. poz. 6807.

7149. UHSE Walter: Geschichte des Rittergutes Gansenstein [Brożówka]. Wyd. 2. Königsberg 1925 8° ss. 143.

7150. DĄBROWSKI Kazimierz: Mon

ROZDZIAŁ IX

BIBLIOGRAFIA ZALECAJĄCA

Opracował *Adam Wróblewski*

1. Dawna i nowa bibliografia zalecająca. — 2. Ogólne zasady bibliografii zalecającej. — 3. Dobór materiałów: A. Ocena ideologiczna; B. Ocena wartości naukowej; C. Ocena metody wykładu; D. Ocena wartości wychowawczych; E. Ocena wartości literackiej i formy zewnętrznej książki; F. Dostępność zalecanej książki. — 4. Opis. — 5. Układ materiałów. — 6. Opracowanie redakcyjne. — 7. Szata zewnętrzna. Druk. — 8. Rodzaje spisów zalecających.

W procesie świadomego oddziaływania na środowisko czytelnicze można, ujmując zagadnienie ogólnie, wyróżnić trzy zasadnicze metody: a) informowanie o ruchu piśmienniczym i wydawniczym, b) zalecanie piśmiennictwa uznanego za pożyteczne, c) zakazywanie piśmiennictwa szkodliwego. Bibliografia jako utrwalony wyraz tej działalności przybiera postać: a) spisów informujących o ruchu piśmienniczym i wydawniczym, b) spisów zalecających. Te kategorie spisów bibliograficznych mają niewątpliwie ścisły związek z pracą oświatową i można by objąć je wspólną nazwą bibliografii „oświatowej“, która odróżniłaby je od bibliografii „naukowej“, czyli spisów sporządzonych dla celów naukowo-badawczych.

W historii polskiej pracy oświatowej występują obydwie wymienione wyżej rodzaje bibliografii oświatowych. Spisy informujące o ruchu wydawniczym mogą być ogólne (*Poradnik dla Czytających Książki*¹, *Książka w bibliotece*², *Przewodnik literacki i naukowy*³, *Nowe Książki*)⁴ lub specjalne (*Literatura Piękna*)⁵, pod względem zaś wydawniczym periodyczne albo zwarte. Z zasady przeznaczają się one dla szerokich kręgów czytelniczych. Poradnictwo i kierowanie czytelnictwem sprowadza się tu zwykle do koncentrowania uwagi odbiorcy na pozycjach najbardziej wartościowych. Zadanie to spełniają: a) selekcja materiałów ujmowanych w spisy bibliograficzne (np. *Książka w bibliotece*, *Przewodnik literacki i naukowy*) lub przedstawianych w formie artykułów przeglądowych (np.

---

¹ *Poradnik dla Czytających Książki*. Dwutygodnik sprawozdawczo-literacki ilustrowany. Warszawa R. 1 nr 1 : 19 XII 1901; wyd. do r. 1904.

² *Książka w bibliotece. Katalog informacyjny*. Praca zbiorowa pod red. W. Dąbrowskiej ze współudziałem J. Muszkowskiego. Warszawa 1934.

³ *Przewodnik literacki i naukowy* 1933—1935. Red. W. Dąbrowska. Warszawa 1937. Kontynuacją wydawnictwa było czasopismo pod tym samym tytułem (R. 1: 1938), które wychodziło do sierpnia 1939. Wznowione w r. 1946 jako kwartalnik ukazywało się do r. 1949.

⁴ *Nowe Książki*. Warszawa R. 1 : 1949 n.

⁵ *Literatura Piękna. Przewodnik bibliograficzny*. Warszawa R. 1: 1954 (wyd. 1955). Oprac. Instytut Bibliograficzny Biblioteki Narodowej.

Poradnik dla Czytających Książki), b) odpowiednio sformułowane adnotacje (występujące w cytowanych wyżej przykładach).

Początki bibliografii o charakterze zalecającym w Polsce przypadają na lata sześćdziesiąte ubiegłego wieku. Produkowana już wtedy masowo książka stała się narzędziem walki politycznej oraz środkiem upowszechnienia oświaty. Pozytywizm, wysuwając potrzebę podniesienia poziomu gospodarczego i kulturalnego podstawowych mas narodu, głosił hasła samokształcenia i walki z analfabetyzmem, które mobilizowały społeczeństwo, powołując do życia liczne towarzystwa oświatowe. Pod pojęcie pracy oświatowej podciągano wówczas różne formy pracy uświadamiającej (pogadanki, odczyty, teatry amatorskie, czytelnie i biblioteki, uniwersytety ludowe i in.) oraz różne formy walki o podniesienie poziomu gospodarczego. Przez polską książkę i organizowanie samopomocy i samoobrony gospodarczej ratowano polskość, zagrożoną zwłaszcza na kresach poszczególnych zaborów.

Już w latach sześćdziesiątych „wśród licznych kół samokształceniowych uczniowskich, studenckich i robotniczych krążyły w Polsce i na emigracji przeróżne recepty oświatowe w postaci hektografowanych spisów książek do czytania, zalecanych najczęściej ze stanowiska tej czy innej doktryny społecznej. Układane pospiesznie, mające na celu propagowanie aktualnych idei, aczkolwiek odegrały pewną rolę i spełniły swe zadanie, nie mogły jednak wszechstronnie zaspokoić budzących się potrzeb oświatowych“⁶. Od lat osiemdziesiątych XIX wieku począwszy powstało wiele bibliografii w związku z pracą oświatową różnych zakładanych u nas podówczas towarzystw oświatowych, niektórych księgarni i wydawnictw, Poradni Bibliotecznej Związku Bibliotekarzy Polskich i in. Wśród nich na szczególną uwagę zasługują prace wybitnych oświatowców i specjalistów, łączące spisy literatury z wyczerpującym wykładem przedmiotu i obszernymi wskazówkami metodycznymi dla samouków. Należą do nich przede wszystkim na miarę europejską zakrojony *Poradnik dla samouków*⁷ oraz wielokrotnie wznawiana książka W. M. Kozłowskiego *Co i jak czytać? Wykształcenie samego siebie i czytelnictwo metodyczne* (Warszawa 1900)⁸.

Odłąbną grupę stanowią bibliografie poświęcone przede wszystkim propagowaniu literatury ideologicznej. Przykładowo

⁶ *Poradnik dla samouków*. Plan i metoda opracowania. Informacje dla współpracowników nowego wydania. Warszawa 1928 s. IX.

⁷ *Poradnik dla samouków*. Warszawa 1898-1917. — Praca zespołu najwybitniejszych specjalistów. Seria pierwsza zawiera bibliografię, seria druga i trzecia obszernie traktowaną historię nauki.

⁸ Wydawane kilkakrotnie. Ostatnie wyd. 6. Poznań 1932.

można tu wskazać opracowany przez B. Rogowskiego *Katalog książek naukowych dla bibliotek robotniczych* (Warszawa 1907), J. Krzesławskiego [Cynarskiego] *Tymczasowy katalog broszur i książek z dziedziny socjalizmu opracowany dla oddziałów TUR* (Warszawa 1928), *Socjalizm. Zarys bibliograficzny i metodologiczny* opracowany zbiorowo pod redakcją W. Malinowskiego i O. Langego (Kraków 1931).

Na specjalną uwagę zasługują katalogi i przewodniki po literaturze dla dzieci i młodzieży. Tak więc publikowano przeglądy literatury „gwiazdkowej“ i pedagogicznej w czasopismach: *Bluszcz*, *Kłosa* (od r. 1877), *Biblioteka Warszawska* (od r. 1878), *Ateneum* (od r. 1880), *Przegląd Pedagogiczny* (od r. 1885). Można także wskazać publikacje książkowe, m. in. F. Kozubowskiego *O wyborze książek dla dorastającej młodzieży* (Cieszyn 1879), J. Karłowicza *Poradnik dla osób wybierających książki dla dzieci i młodzieży* (Wilno 1881), A. Dygasińskiego *Krytyczny katalog książek dla dzieci i młodzieży* (Warszawa 1884), W. Nowickiego *Co dać dziecku na gwiazdkę* (Warszawa 1886), [Z. Morawskiej] *Katalog rozumowany książek dla dzieci i młodzieży* (Warszawa 1895-1896), J. Śliwki *Spis książek poleconych i zakazanych przez Wysoką c. k. Radę Szkolną Krajową* (Cieszyn 1899), *Katalog informacyjny wydany staraniem Towarzystwa Czytelń m. Warszawy. Z. 1: Literatura dla dzieci i młodzieży* (Warszawa 1927), J. Filipowskiej-Szemplińskiej i M. Gutry *Katalog biblioteki wzorowej dla dzieci i młodzieży* (Warszawa 1927), *Spis książek poleconych do bibliotek szkolnych przez Komisję Oceny Książek do Czytania dla Młodzieży Szkolnej przy Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w latach od 1923 do 1928 włącznie* (Warszawa 1929). Ponadto wykazy książek dla dzieci i młodzieży znajdują się także w *Książce w bibliotece*, *Przewodniku Literackim i Naukowym* oraz w *Literaturze Pięknej* od 1956.

Przytoczone tytuły nie wyczerpują listy tego rodzaju bibliografii. Analizując te „spisy“, „katalogi“, „przewodniki“, powstałe w związku z szeroko rozumianą pracą oświatową, można stwierdzić w nich wyraźne, często w tytułach, przedmowach i wstępach sygnalizowane tendencje dydaktyczne wobec środowisk czytelniczych. Cele dydaktyczne spełniają one przez dobór materiałów ocenianych ze stanowiska określonych instytucji i organizacji. Te właśnie, tak istotne dla omawianej bibliografii momenty, łączą ją ze współczesną bibliografią zalecającą.

Do lat ostatnich nazwa „bibliografia zalecająca“ nie występowała w polskich podręcznikach bibliografii ani w bibliografiach bibliografii. Niemniej można natrafić na wypowiedzi, w których nie używając tego terminu mówiono o zalecaniu. M. in. K. Król w r. 1919 mówił o „zale-

caniu do czytania i rozpowszechniania“ wydawnictw Księgarni Polskiej⁹, W. Dąbrowska w r. 1946 stwierdziła, że *Przewodnik Literacki i Naukowy* „nie jest bibliografią rekomendacyjną“¹⁰. Omawiane wyżej bibliografie J. Muszkowski w *Przeglądzie bibliografii polskiej 1900-1918* (Warszawa 1919) zarejestrował w rozdziale XVI: Bibliografie specjalne w grupie c: Poradniki bibliograficzne, a W. Hahn w *Bibliografii bibliografij polskich* (Wrocław 1956) w rozdziałach XVI: Kultura. Nauka. Oświata i XVII: Filologia. Wydawana przez Instytut Bibliograficzny *Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce* wyodrębniła ten rodzaj bibliografii dopiero w roczniku 1954 (wyd. w 1956) i za lata 1952-1953 (wyd. w 1957).

W publikacjach metodycznych, historycznych i in. termin ten pojawia się dość późno. W r. 1950 w programowej publikacji Instytutu Bibliograficznego *Polska służba bibliograficzno-dokumentacyjna* czytamy „...należy wskazać czytelnikom wyborową lekturę, dać im książki najlepsze, ustrzec przed czytaniem dzieł nieodpowiednich. To zadanie spełnia bibliografia zalecająca, która obejmuje przewodniki lektury ogólnokształcącej dla bibliotek i poszczególnych czytelników na różnych poziomach jako też zestawienia bibliograficzne, dotyczące najważniejszych zagadnień budownictwa socjalistycznego, spraw aktualnych itp.“¹¹. Tegoż terminu używa także S. Wierczyński w *Teorii bibliografii w zarysie* (Wrocław 1951 s. 230). W r. 1953 bibliografii zalecającej poświęcono nieco uwagi w pracach J. Grycza i E. Kurdybachowej *Bibliografia w teorii i praktyce*, J. Korpały *Zarys dziejów bibliografii w Polsce*, oraz w polemicznej broszurze W. Bieńkowskiego *O pseudonauce bibliologii i najpilniejszych zadaniach bibliografii*, akcentując przede wszystkim jej poważne zadania i funkcje społeczne.

Bibliografia zalecająca upowszechniła się w Polsce w związku z podejmowanymi akcjami zmierzającymi do rozwinięcia masowego ruchu oświatowego. Na grunt polskiej pracy oświatowej zostały wtedy przeniesione pojęcie, metody i formy nowej radzieckiej bibliografii zalecającej. Dotychczasowy dorobek polski w tej dziedzinie jest raczej skromny. Składają się nań produkowane w pokaźnej ilości przez biblioteki powszechne powielane spisy tematyczne (adnotowane i nieadnotowane), spisy tematyczne drukowane w *Poradniku Bibliotekarza* oraz kilkanaście drukowanych poradników opracowanych w Bibliotece Narodowej, przede

⁹ K. Król: *Katalog z objaśnieniami wydawnictw Księgarni Polskiej w Warszawie*. Nr 1. Warszawa 1919.

¹⁰ *Przewodnik Literacki i Naukowy* 1946 nr 1/2, przedmowa s. 6.

¹¹ Warszawa 1950. *Biul. IB* t. 3 nr 1 s. 6. — Praca ogłoszona anonimowo została napisana przez A.Łysakowskiego.

wszystkim w Zakładzie Bibliografii Zalecającej Instytutu Bibliograficznego¹².

Mimo okazałej liczby spisów zalecających problemom metodyki tej bibliografii ani jej historii nie poświęcono u nas większej uwagi. Polska literatura przedmiotu jest niezwykle uboga. Poza cytowanymi wyżej, marginalnymi zresztą i ogólnymi stwierdzeniami, oraz poza postulatem ścisłego powiązania aktualnych poczynań bibliograficznych z bogatymi tradycjami rodzimymi¹³ — nie można wskazać żadnej oryginalnej koncepcji ani próby sformułowania konkretnych problemów metodyki bibliografii zalecającej w powiązaniu z jej aktualnymi zadaniami w pracy oświatowej.

Jakie są główne zadania i metody współczesnej bibliografii zalecającej?

Odpowiedź na to pytanie ułatwi analiza postulatów wysuwanych przez teoretyków radzieckich oraz analiza bogatej produkcji wydawniczej w zakresie bibliografii zalecającej w ZSRR. Należy przy tym pamiętać, że analiza dotyczy nowej, opartej na wzorach leninowskich, rozwijającej się zgodnie z wytycznymi „Uchwały KC WKP(b) o krytyce literackiej i bibliografii“ z r. 1940 — bibliografii zalecającej¹⁴. Podstawowym jej zadaniem jest współdziałanie w budownictwie komunistycznym przez upowszechnianie i utrwalanie materialistycznego poglądu na świat, podnoszenie poziomu wykształcenia ogólnego i zawodowego oraz przez budzenie uczuć patriotycznych szerokich kręgów czytelniczych. Zgodnie z postulowaną powszechnością bibliografia zalecająca obejmuje wszelkie dziedziny nauki i wiedzy oraz różne poziomy wykształcenia środowisk czytelniczych. Postulat ofensywności spełnia bibliografia starając się zaspokajać istniejące potrzeby, a równorzędnie z tym budzić i rozwijać nowe zainteresowania czytelnicze, zdobywać nowe jednostki i środowiska dla książki, a przez nią mobilizować je i przygotowywać do tworzenia lepszych warunków życia ekonomicznego i wyższej kultury.

Metodykę opracowania spisów bibliograficznych określają następujące ogólnie obowiązujące zasady: a) konkretność środowiska czytelniczego, dla którego spis zalecający jest przeznaczony; b) konkretność za-

¹² Przykładowo wymienimy: *Komuna Paryska* (1951), *Popularna biblioteczka rolnicza. Poradnik dla bibliotekarzy gminnych i instruktorów rolnych* (1952), *Bibliograficzny przewodnik po ZSRR* (1953), *Dziesięć lat Polski Ludowej* (1954), *Adam Mickiewicz* (1955).

¹³ A. Wróblewski: *Stan i zadania bibliografii zalecającej w Polsce*. W: Ogólnokrajowa Narada Bibliografów. Warszawa 1956 s. 33-40.

¹⁴ Por. A. Wróblewski: *Bibliografia zalecająca a czytelnictwo. Z doświadczeń radzieckich*. Warszawa 1956; V. Denis'ev: *Obščaja bibliografija*. Moskwa 1954; *Zu neuen Problemen der Bibliographie*. Berlin 1955.

dań, jakie spis ma spełnić; c) ostra partyjna ocena wskazywanego piśmiennictwa; d) wielostronna selekcja materiałów; e) dostosowanie ilości, jakości materiałów i ich opracowania merytorycznego do poziomu odbiorcy i zadań spisu.

Propagowanie literatury ideologicznej i politycznej, popularyzacja wiedzy, pomoc w samokształceniu — oto trzy główne kierunki rozwoju radzieckiej bibliografii zalecającej. We wszystkich wypadkach służy ona kierowaniu czytelnictwem, a swoje programowe zadania wychowawcze spełnia przez selekcję i partyjną ocenę materiałów.

Jak już wspomniano, pojęcie bibliografii zalecającej, określenie jej zadań i metod w Polsce kształtują się pod wpływem teorii i praktyki radzieckiej. Akcentowanie 'wychowawczej roli i znaczenia momentów ideologicznych, jak na to wskazuje porównanie z praktyką lat dawnych, nie jest elementem nowym w bibliografii zalecającej, która dzisiaj jest tak samo nierozzerwalnie związana z pracą oświatową, jak była z nią związana w przeszłości. Porównując dalej dawną selekcyjną bibliografię oświatową z bibliografią zalecającą możemy stwierdzić nie odmiennosc lecz analogię ich zadań i funkcji społecznej, wyraźne podobieństwo metod i form. Współczesną bibliografię zalecającą możemy traktować jako nowy okres rozwoju bibliografii oświatowej. Stosując zaś do dawnych spisów *ex post* terminologię współczesną, możemy przyjąć, że nazwą bibliografii zalecającej obejmujemy dzisiaj wszelkie dawne i współczesne spisy literatury najbardziej przydatnej dla spełnienia założonych celów dydaktycznych wobec określonego środowiska czytelniczego.

2. OGÓLNE ZASADY BIBLIOGRAFII ZALECAJĄCEJ

Jak już wspomniano, bibliografia zalecająca współdziała w pracy oświatowej, samokształceniowej, popularyzatorskiej i propagandowej. We wszystkich wypadkach powinna ona opierać się na zasadach popularyzacji wiedzy i pracy dydaktycznej. Jednym z jej podstawowych założeń metodycznych jest zastąpienie w osiągalnej mierze żywego słowa nauczyciela czy prelegenta. Jeśli założenie, to ma być zrealizowane, spis zalecający powinien mieć dokładnie określony temat, zadanie i odbiorcę. Tematem spisu może być cała dziedzina wiedzy, dyscyplina naukowa, zagadnienie specjalne, wydarzenie historyczne czy aktualne, osoba, region, miejscowość. Odbiorcą spisu jest zwykle środowisko czytelnicze o dającym się określić poziomie umysłowym, zainteresowaniach, czytaniu. Może nim być również — np. w wypadku planów lektury — jednostka. Określenie poziomu środowiska jest jednak

zawsze przybliżone, przeciętne i opiera się zwykle na wymaganiach programów szkół ogólnokształcących lub zawodowych. Z a d a n i a, jakie ma spełnić spis zalecający, mogą być popularyzatorskie, metodyczno-dydaktyczne w zakresie określonych przedmiotów nauczania oraz propagandowe.

Wymienione momenty wskazują na bardzo znaczne zróżnicowanie tematyki, zadań i odbiorców bibliografii zalecających. Zachowanie ścisłej korelacji tych czynników, decydujących o metodzie opracowania każdego spisu, jest nieodzowne. Następstwem tego powinno być umiejętne przystosowanie zasad ogólnych do konkretów opracowywanego spisu. Różniące się w szczegółach metody opracowania spisów są charakterystyczną cechą bibliografii zalecającej. Rozdział niniejszy zajmuje się tylko zasadami ogólnymi, wspólnymi dla wszystkich rodzajów bibliografii zalecającej. Poniższe rozważania oparto na analizie dawnych i współczesnych polskich bibliografii zalecających oraz na nowej literaturze przedmiotu.

Sięganie do przeszłości wydaje się celowe i uzasadnione. W bibliografii zalecającej wyraziściej niż w każdej innej bibliografii odzwierciedlają się zawsze najbardziej ofensywne i aktywne tendencje filozoficzne, polityczne, wychowawcze każdej epoki. Studiowanie bibliografii dawnej daje możliwości wyboru najlepszych form i metod propagowania słowa drukowanego, zawierającego sformułowania praw i wyjaśnienia problemów naszych czasów. Chroni ono również od niebezpiecznych w dziedzinie pracy oświatowej skoków przekreślających tradycje środowiskowe.

3. DOBÓR MATERIAŁÓW

W dotychczasowej praktyce bibliografii zalecającej można zaobserwować dwie zasadnicze postawy bibliografa wobec czytelnika, a więc i dwie zasady doboru materiałów do opracowywanego na jego użytek spisu literatury. Jedna opiera się na przekonaniu, że czytelnikowi, nawet mało wyrobionemu, wystarczy wskazać drogę i dalej zostawić go własnym siłom. Bibliografia dostarcza wtedy rzeczowej informacji o książkach, czytelnik zaś ma pełną swobodę wyboru lektury. Takie określenie zadań i metod popularyzacji znajdujemy w pracach Lenina ¹⁵,

¹⁵ Według sformułowania Lenina literatura popularna „nie zakłada nie myślącego, nie chcącego lub nie umiejącego myśleć czytelnika — przeciwnie zakłada istnienie w nierozwiniętym czytelniku poważnego zamiaru popracowania głową i pomaga mu w tej poważnej i trudnej pracy, prowadzi, dopomaga mu stawiać pierwsze kroki i uczy dalej iść o własnych siłach“. *Dziela*. T. 5. Warszawa 1950 s. 339. wzorem zaś tak pojętej bibliografii jest opracowana przez Lenina bibliografia marksizmu ogłoszona w roku 1914 w jego pracy o Karolu Marksie.

Postawę drugą charakteryzuje wielka ostrożność w traktowaniu czytelnika i samej książki. Prowadzi to do wykazywania i zalecania czytelnikowi lektury tylko takiej, która z określonego stanowiska nie budzi żadnych zastrzeżeń. Czytelnik obraca się wtedy w ciasnych ramach literatury dającej przeważnie jednostronne naświetlenie zagadnień, wybierać zaś książki może jedynie spośród pozycji wyselekcjonowanych uprzednio przez bibliografa. Metodę tę w różnym stopniu stosowano od dawna w spisach lektury dla dzieci i młodzieży, w katalogach i spisach sporządzanych przez centralne komórki towarzystw oświatowych, kwalifikujące książki do zakupu.

Słuszność metody pierwszej potwierdzają względy pedagogiczne i psychologiczne. Czytelnik, zwłaszcza bardziej wyrobiony, może mieć własny krytyczny sąd o wartościowaniu piśmiennictwa w spisie, mimo to chętnie po niego sięgnie wiedząc, że jest to bibliografia, która doradza nie krępując swobody wyboru. Bibliografia taka, stawiając czytelnika wobec konieczności zastanowienia się nad wyborem książki, uczy go myśleć samodzielnie. Daje mu również wielostronne naświetlenie zagadnień. Wielostronności nie należy jednak utożsamiać z kompletnością bibliografii. Bibliografia zalecająca bowiem nie może i nie powinna być kompletna. Podstawowa i powszechna zasada selekcyjności nie stoi jednak w sprzeczności z postulowaną zasadą wykazywania piśmiennictwa dającego naświetlenie zagadnienia z różnych stanowisk. Nie może tu stać na przeszkodzie brak piśmiennictwa. Uzupełnieniem wydawnictw samoistnych, którymi najchętniej posługuje się bibliografia zalecająca, mogą być rozprawy i artykuły z czasopism a nawet niekiedy z gazet.

Selekcja materiałów do spisu zalecającego jest wynikiem ich oceny z różnych punktów widzenia. Ocena taka dotyczy postawy ideologicznej, wartości naukowej, metodycznej, wychowawczej i literackiej piśmiennictwa oraz jego osiągalności w bibliotekach lub handlu księgarskim. Dotyczy to zwłaszcza wspomnianych artykułów. Niezmiernie troskliwie należy badać dostępność czasopism w środowisku, dla którego przeznaczona jest dana bibliografia. Dlatego też materiały z gazet jako łatwo ulegających zniszczeniu w mniejszych bibliotekach tylko wyjątkowo mogą być włączane do bibliografii zalecającej.

A. OCENA IDEOLOGICZNA

Bibliografia zalecająca nie może być całkowicie obiektywna, bezstronna, apolityczna. Operuje ona bowiem książkami, między którymi — według określenia J. Lubbocka — toczy się taka sama walka

o byt i o przeżycie, jak między zwierzętami i roślinami¹⁶. A. Martin w r. 1837 mówił: „Nie jednemu się dziwnym wyda, że taką siłę przypisujemy książkom, lecz książki są to idee, a wszystko wielkie i małe dzieje się przez idee. Książkom zawdzięczamy wszystko złe i dobre, jakie jest na ziemi“¹⁷. W roku 1914 Lenin wykazując bezpodstawność twierdzenia o obiektywności bibliografii pisał, że jest ona „przeglądem historii idei, a historia idei jest historią zmiany idei, i co się z tym wiąże, ich walki“¹⁸.

Obserwując dotychczasową praktykę można stwierdzić, że bibliografia zalecająca jest zawsze związana z jakąś ideologią, którą propaguje i według jej kryteriów ocenia pisarzy i ich dzieła. Na tej zasadzie opierają się liczne w XIX wieku próby stworzenia „biblioteki powszechnej“ obejmującej najlepsze dzieła pisarzy i myślicieli całego świata¹⁹, rozpowszechnione w Europie Zachodniej wybory książek „najlepszych“, dzieło N. Rubakina, który szczycił się tym, że nigdy nie polemizował, (*Sredi knig*. T. 1-2. 2 izd. Moskwa 1911-1913), bibliografia marksizmu opracowana przez Lenina.

Oceniając książkę (artykuł) bibliograf określa jej stosunek do zasad reprezentowanego przez siebie poglądu na świat, programu społecznego czy politycznego. Na tej podstawie ustala on następnie stopień jej przydatności dla opracowywanego spisu.

M. Stępowski w swojej historii Towarzystwa Szkoły Ludowej informuje, że „Komisja Kwalifikacyjna Zarządu Głównego ma za zadanie śledzić za rozwojem literatury ludowej, oceniając ją z punktu widzenia TSL i uzupełniać katalog bibliotek normalnych nowościami“²⁰. Na podobnych zasadach opierały się komisje kwalifikacyjne przy Towarzystwie Czytelni Ludowych i sieci bibliotek parafialnych. Działalność ich miała na celu ochronę bibliotek ludowych przed niepożądaną książką i broszurą. Dzisiaj ocena ideologiczna piśmiennictwa jest uważana za podstawową zasadę bibliografii zalecającej radzieckiej i krajów demokracji ludowej. Dominuje ona przede wszystkim w spisach poświęconych zagadnieniom politycznym, społecznym, ekonomicznym lub historycznym.

¹⁶ J. Lubbock. *Powaby życia*. Warszawa 1893 s. 57.

¹⁷ A. Martin: *Plan d'une bibliothèque universelle*. Bruxelles 1837. Cytuję w przedkładzie W. M. Kozłowskiego. *Co i jak czytać?* Wyd. 3 Warszawa 1902 s. 41.

¹⁸ W. Lenin: *Recenzja książki N. A. Rubakina „Wśród książek“*. — *Dzieła*. T. 20. Warszawa 1951 s. 268-271.

¹⁹ A. Martin.; jw. — Analogiczną koncepcję wysunął A. Comte w *Catéchisme positiviste*. Spis ten z własnymi uwagami wydrukował M. W. Kozłowski w swojej książce *Co i jak czytać?*

²⁰ M. Stępowski: *Towarzystwo Szkoły Ludowej. Jak powstało, co zrobiło i do czego dąży*. Kraków 1911 s. 110.

B. OCENA WARTOŚCI NAUKOWEJ

Bibliografia zalecająca wskazuje czytelnikowi przede wszystkim wydawnictwa popularyzujące najnowsze osiągnięcia nauki i wiedzy praktycznej. Nie może ona jednak ograniczać się do najnowszych prac popularnonaukowych. Z nowej i dawniejszej produkcji wydawniczej wybiera się więc pozycje wartościowe pod względem naukowym. Pozycje te powinny łączyć ścisłość podawanych informacji z umiejętnym, przystępnym wykładem.

Oceniając książkę bibliograf powinien ustalić: 1) czy — zwłaszcza w książkach dawniejszych — zawarte w niej tezy, wnioski i informacje są zgodne z ostatnimi wynikami badań w danej dziedzinie, 2) co nowego zawiera dana książka w porównaniu z innymi pracami na ten temat.

Pracując nad doborem piśmiennictwa do spisu bibliograf dokonuje przeglądu całej, niekiedy bogatej literatury przedmiotu, stwierdza braki i luki, które sygnalizuje autorom i wydawcom²¹. Praca ta jest niewątpliwie trudna i odpowiedzialna, wykonanie jej jest jednak możliwe przy zachowaniu podstawowej zasady, aby bibliografie zalecające były opracowywane przez specjalistów lub przy ich pomocy. W historii pracy oświatowej w Polsce mamy wiele przykładów świadczących o słuszności tej zasady. Bezpośredni udział w niej uczonych tej miary co Piotr Chmielowski, Bronisław Chlebowski, Waław Nałkowski, Ludwik Krzywicki, Julian Marchlewski, Samuel Dickstein i in. zapewniał wysoki poziom spisów zalecających.

Ocena naukowej wartości książki wymaga zawsze krytycznej rozważli. Odnosi się to w równej mierze do literatury nowej i dawnej. Nieuzasadniona jest ucieczka bibliografii zalecającej od książki wydanej przed kilku czy kilkunastu laty. Jest ona dowodem mechanicznego, tj. opartego na dacie wydania, wartościowania piśmiennictwa. Na takie zaś wartościowanie nie powinno być miejsca w bibliografii zalecającej. Data wydania książki nie przesądza jeszcze o jej wartości naukowej. Po literaturę starszą sięga bibliograf przede wszystkim dla zagadnień i tematów wymagających ujęcia historycznego. Są wśród niej pozycje posiadające trwałą wartość ze względu na zgromadzony materiał faktograficzny lub metodę badania i interpretacji; są pozycje częściowo zdezaktualizowane;

²¹ Porównaj: uwagi redakcji do pierwszego wydania *Poradnika dla samouków*; J. Karłowicz: *Poradnik dla osób wybierających książki dla dzieci i młodzieży*. Wilno 1881; E. Godwin: *Co czytać z zakresu spółdzielczości*. Warszawa 1928; J. Filipkowska-Szemplińska, M. Gutry: *Katalog biblioteki wzorowej dla dzieci i młodzieży*. Warszawa 1927.

są też i takie, które posiadają wartość jedynie dla historyka danego zagadnienia. Oceniając poszczególne pozycje bibliograf bierze pod uwagę zarówno ich wartość naukową jak też celowość ich wprowadzania do opracowywanego spisu zalecającego.

C. OCENA METODY WYKŁADU

Obok wartości naukowej bibliograf bierze pod uwagę sposób podania czytelnikowi prawd naukowych, komentowania i interpretowania faktów, czyli metodę wykładu zastosowaną w książce. Znalazienie książek ciekawie ujmujących zagadnienie, mogących przez to zainteresować czytelnika, nie wyczerpuje zadań bibliografa. Książki te powinny bowiem odpowiadać metodycznym założeniom spisu. Dobra książka popularna jest zawsze napisana dla określonego kręgu czytelników, posiadających już pewną znajomość zagadnienia, pojęć i terminów. Stopniując trudności książka rozszerza i pogłębia ich wiedzę i zachęca do dalszej pracy w tym kierunku. Podobne zadanie ma do spełnienia spis zalecający. Książki w nim wskazane powinny stopniowo rozszerzać i pogłębiać wiedzę odbiorcy oraz zachęcać go do dalszej pracy. Zagadnienie to, bardzo istotne w spisach przeznaczonych dla samouków, wiąże się również z układem materiałów w spisie, o czym będzie jeszcze mowa na s. 239-240.

D. OCENA WARTOŚCI WYCHOWAWCZYCH

Jako zagadnienie podstawowe, ocena walorów wychowawczych książki występuje przede wszystkim w spisach literatury dla dzieci i młodzieży. Obejmuje ona utwory literackie oraz książki popularnonaukowe. Literatura ta była od dawna przedmiotem troskliwego zainteresowania pedagogów. W roku 1928 Komisja Oceny Książek do czytania dla młodzieży szkolnej przy Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego opracowała aktualne i dzisiaj zasady oceny tej literatury i sformułowała je w „schemacie ocen jednostkowych i ostatecznych“ w § 3: ocena pod względem wychowawczym²². Schemat ten wymaga odpowiedzi na następujące pytania:

- „1) jakie są tendencje moralne, narodowe (państwowe), społeczne, naukowe i inne (książki);
- 2) czy książka nie zawiera rzeczy sprzecznych z uznanymi zasadami i ideałami wychowawczymi;

---

²² *Spis książek poleconych do bibliotek szkolnych przez Komisję Oceny Książek do czytania dla młodzieży szkolnej przy Min. WRiOP w latach od 1923 do 1928 włącznie.* Warszawa 1929 s. 9.

- 3) czy książka jest przystosowana do wieku młodocianego pod względem treści, formy, motywów uczuciowych, a w szczególności czy jest interesująco (z humorem) napisana;
- 4) czy nie zawiera niedopuszczalnych błędów naukowych“.

E. OCENA WARTOŚCI LITERACKIEJ I FORMY ZEWNĘTRZNEJ KSIĄŻKI

Przytoczony fragment „schematu ocen“ w punktach 3 i 4 zawiera również elementy oceny wartości naukowej, metodycznej i literackiej książki. Elementy te ściśle łączą się w procesie analizy książki i jedynie w schematycznym ujęciu zagadnienia można je wyodrębnić. Analiza walorów literackich jest sprawą istotną we wszystkich spisach zalecających i powinna objąć utwory beletrystyczne oraz prace popularnonaukowe i naukowe. Podstawowym postulatem jest wybór książek posługujących się odpowiednim językiem; książki pisane językiem nieporadnym, niepoprawnym, przeładowanym neologizmami i archaizmami, siłącym się na kwiecistość i barwność, zacierającym jasność w zawiłych okresach muszą ustąpić miejsca książkom pisany językiem prostym, zrozumiałym, poprawnym i pięknym. W równej mierze dotyczy to języka utworów i prac oryginalnych co języka przekładów.

Przy doborze beletrystyki należy brać pod uwagę stopień trudności zalecanego dzieła. Mniej wyrobionym czytelnikom nie należy zalecać lektury dramatów, tragedii i komedii jako form przeznaczonych do ekspozycji, nie do czytania. Dużej rozwagi wymaga również decyzja w sprawie zalecania poezji lirycznej i epickiej jako form trudnych. Skomplikowana struktura powieści, drobiazgowość analizy psychologicznej, trudne wywody filozoficzne mogą również zniechęcić tych czytelników.

Na specjalną uwagę zasługuje zewnętrzna forma zalecanej książki. W utworach literatury dziecięcej i młodzieżowej oraz w książkach popularnonaukowych ilustracja odgrywa nie mniej ważną rolę jak tekst słowny. Pomaga ona zrozumieć książkę, zbliża czytelnika do zagadnienia i epoki, wpływa na wyrobienie estetyczne, zwłaszcza młodego czytelnika.

Duże znaczenie ma również szata drukarska. Dobór i wielkość czcionki, szerokość i układ kolumny tekstu, rozkład ilustracji i rysunków technicznych decydują o estetyce książki, a w niektórych środowiskach nawet o możliwości jej czytania.

F. DOSTĘPNOŚĆ ZALECANEJ KSIĄŻKI

Zagadnieniem praktycznym, nie mniej jednak ważnym, jest łatwość zdobycia zalecanej książki. Występuje ono przede wszystkim w spisach

dla mniej wyrobionych czytelników oraz w spisach dla szerokich kręgów czytelniczych. Spisy takie z zasady ograniczają się do niewielkiej liczby pozycji niezbędnych. Pozycje zamienne i uzupełniające się nawzajem są wskazywane raczej w spisach obszerniejszych. Od dawna w spisach zalecających pomijano pozycje wyczerpane, trudne do kupienia w księgarniach czy wypożyczenia w bibliotekach. Ta słuszna zasada powinna być utrzymana nadal, mimo pewnych ułatwień, jakie dają sieci biblioteczne i instytucja wypożyczeń międzybibliotecznych. Zachęcając nowozdobytego czytelnika do pracy z książką bibliografia zalecająca nie może żądać od niego pokonywania zbyt wielkich trudności.

Sumując wywody dotyczące doboru piśmiennictwa do spisu zalecającego trzeba podkreślić, że bibliograf musi rozwiązywać wiele trudnych problemów, sumiennie i skrupulatnie badać istniejące piśmiennictwo, oceniać jego walory i braki, decydować o przydatności każdej pozycji. Jest to najtrudniejszy i najbardziej odpowiedzialny etap pracy nad spisem zalecającym. Przebieg i wyniki tego etapu pozwalają na wprowadzenie korektur, zmian i uzupełnień do koncepcji i planu opracowywanego spisu.

4. OPIS

W bibliografiach zalecających są stosowane zarówno opisy zasadnicze jak adnotowane. Opis zasadniczy występuje zwykle w formie nieco skróconej. Liczba i układ elementów opisu były w dawniejszych bibliografiach traktowane dowolnie. Pewna elastyczność jest tu i nadal bardzo wskazana, niemniej ze względów pedagogicznych jest pożądaną, aby we wszystkich formach bibliografii zalecającej był stosowany opis zasadniczy złożony z podstawowych elementów w ustalonym i przyjętym ich układzie.

Opis uproszczony powinien zawierać jako minimum: nazwisko i imię autora (autorów), tytuł dzieła, kolejne wydanie, miejsce i rok wydania, nazwe instytucji wydawniczej, liczbę stron (bez nieliczbowanych).

W spisie nieadnotowanym opis powinien być bardziej dokładny niż w spisie adnotowanym. Do adnotacji bowiem mogą być przeniesione niektóre elementy opisu zasadniczego, jak np. nazwisko autora wstępu, posłowie, komentatora, ilustratora. Podanie informacji o naukowym opracowaniu tekstu jest pożądaną w spisach zalecających dla bardziej wyrobionych czytelników. Nazwisko ilustratora jest zawsze cenną wskazówką w spisach literatury dla dzieci i młodzieży. W tych wypadkach opis zasadniczy w bibliografii nieadnotowanej powinien być rozszerzony.

W wypadkach szczególnych opis może zawierać tylko część wymienionych wyżej elementów. Np. w spisie zalecającym *Adam Mickiewicz. Poradnik bibliograficzny* (Warszawa 1955) ograniczono się do cytowania poszczególnych jego dzieł rezygnując ze wskazywania konkretnego wydania. Chodziło bowiem o zachęcenie do przeczytania jego dzieł w którymkolwiek wydaniu. Podobnie ograniczanie się do podawania autora i tytułu książki w plakacie i ulotce bibliograficznej²² jest uzasadnione cytowaniem pozycji najnowszych.

Adnotacje zalecające

W starszych bibliografiach o charakterze zalecającym adnotacje miały różną postać: adnotacji zawartościowej, analizy wskazującej, połączenia adnotacji zawartościowej z analizą wskazującą, adnotacji krytycznej i właściwej zalecającej. Trzy pierwsze rodzaje adnotacji nie odpowiadają obecnym założeniom bibliografii zalecającej, adnotacja krytyczna nie spełniała również jej zadań.

Bibliografie zalecające powinny być wyposażone w adnotacje zalecające, które łączą elementy informacji o treści publikacji, jej oceny oraz poradnictwa metodycznego²³.

Informacja o treści polega na wskazaniu najbardziej istotnych problemów książki i związków zachodzących między nimi. W adnotacji dla mniej wyrobionego czytelnika zachodzi często konieczność poprzedzenia tej informacji krótkim wprowadzeniem w zagadnienie omawiane w książce.

Ocena książki (dodatnia lub ujemna) powinna być wielostronna i umotywowana. Jest ona wynikiem pracy bibliografa-specjalisty, który opiera się na własnej znajomości zagadnienia, sąd jednakże swój konfrontuje z istniejącymi materiałami krytycznymi (recenzje, artykuły krytyczne, omówienia). Konfrontacja taka jest niezbędna dla uniknięcia sądów zbyt pochopnych i jednostronnych. Postulowana ocena postawy ideologicznej, wartości naukowej, metodycznej, wychowawczej i artystycznej dzieła nie oznacza konieczności ani potrzeby przekształcenia adnotacji w recenzję czy referat. Ocena powinna być sformułowana zwięźle i jasno. Określenia takie jak „dobra“, „zła“, „doskonała“ nie mogą być uważane za ocenę wystarczającą w adnotacji zalecającej.

²³ Bliższe szczegóły co do tych rodzajów bibliografii zalecającej są podane na s. 242-243.

²⁴ Por. T. Vološin: *O adnotacji zalecającej*. — *Przeegl. Bibliot.* 1952 s. 1-26; Denisev V.: *Obščaja bibliografija*. Moskva 1954 s. 86 i n.; Šamurin E.: *Metodika bibliografičeskoj raboty*. Moskva 1933 s. 191 i n.

Postulowana jest ocena umotywowana, wskazująca czytelnikowi, dlaczego książka jest uważana za dobrą lub złą. Sąd o książce jest podawany w adnotacji zwykle w sformułowaniu bibliografa. Niekiedy może on być również podany w formie cytaty z powołaniem się na źródło (czasopismo, książka), skąd został zaczerpnięty.

Wskazane jest oznaczanie stopnia trudności książki przy pomocy umownych znaków cyfrowych (arabskich lub rzymskich) albo sformułowań słownych takich jak: „książka trudna“, „lektura dla wyrobionego czytelnika“, „wymaga przygotowania na poziomie średnim (wyższym)“ itd. W spisach literatury dziecięcej i młodzieżowej umowne symbole cyfrowe oznaczają przeciętny wiek czytelnika książki. Ma to duże znaczenie w pracy bibliotekarza i czytelnika wyrobionego.

Obok informacji o treści i wartości książki adnotacja, jak stwierdzają teoretycy, powinna pomóc czytelnikowi w jej studiowaniu. Zadanie to spełnia, zwracając uwagę na najtrudniejsze i najważniejsze zagadnienia, na właściwy sposób korzystania z niej przez umiejętnie posługiwanie się zawartymi w niej takimi pomocami jak wykresy, tabele, mapy, plany, statystyki, ewentualnie też wykazując książki zastępcze i uzupełniające.

Wzajemne proporcje podstawowych elementów adnotacji nie mogą być ustalane z góry. Zależą one zawsze od zadań i poziomu czytelników, dla których opracowywany spis jest przeznaczony. Liczne np. na przełomie XIX i XX wieku poradniki i przewodniki po literaturze dla dzieci i młodzieży mają adnotacje, w których przeważa element oceny. Były one przeznaczone dla rodziców i wychowawców, miały im ułatwić wybór właściwej książki dla dzieci, zrozumiała więc jest w nich przewaga oceny wartości wychowawczych nad informacją o fabule utworów literackich. W spisie dla czytelnika zaczynającego pracę z książką potrzebne są liczne wskazówki metodyczne; w spisie dla osób zaczynających studiować jakąś nową dziedzinę wiedzy celowe są obszerniejsze wiadomości wprowadzające, w spisie dla czytelnika wyrobionego adnotacja położy nacisk na informację o treści i wartości książek.

W adnotacji obowiązuje maksymalna oszczędność słowa. Wymaga ona skupienia uwagi czytelnika na tych elementach książki, które z punktu widzenia zadań spisu mają największe znaczenie. Nie wypaczając treści ani wartości książki bibliograf zwraca uwagę czytelnika na momenty najbardziej istotne w procesie poznawania danego zagadnienia.

Adnotacja powinna być zrozumiała dla czytelnika. Bibliografa obowiązuje jednoznaczność sformułowań oraz język jasny, prosty, wolny od terminów specjalnych i wyrazów pochodzenia obcego.

Formułując tekst adnotacji bibliograf stara się pokazać indywidualne cechy opracowywanej książki (styl, ujęcie, struktura, metoda wykładu). Zadanie to nie jest wprawdzie łatwe przy żądanej zwężności, oszczędności słowa i ograniczonych rozmiarach adnotacji, niemniej nawet częściowe spełnienie tego postulatu podnosi wartość adnotacji i chroni przed szablonem.

Tekst adnotacji powinien tworzyć kompozycyjnie zamkniętą całość.

Takie są, ujęte ogólnie, zadania i postulaty stawiane adnotacji zalecającej. Ramowo określają one metodę postępowania bibliografa, dając duże możliwości jego inwencji. Nie wydaje się celowe tworzenie norm szczegółowych dla wszystkich możliwych postaci adnotacji, zależnych od rodzaju piśmiennictwa, cech indywidualnych utworu, poziomu czytelnika i zadań, jakie ma spełnić bibliografia. Można jednakże wymagać, aby adnotacja zawierała elementy typowe dla niektórych rodzajów piśmiennictwa.

Literatura piękna, zwłaszcza powieść, jest przedmiotem poważnego zainteresowania czytelników i bibliografii zalecającej. Celowe wydaje się, aby adnotacja konsekwentnie podawała: a) daty życia autora a przynajmniej epokę, w jakiej tworzył; b) przynależność pisarza do środowiska społecznego, artystycznego, grupy twórczej; c) interesujące dla czytelnika okoliczności powstania książki; d) określenie czasu i miejsca akcji powieści; e) daty biograficzne postaci historycznych centralnych dla akcji utworu; f) ocenę książki.

Przykładem są tu adnotacje opracowane w Zakładzie Bibliografii Zalecającej Instytutu Bibliograficznego Biblioteki Narodowej, zamieszczone na drukowanych kartach katalogowych i w *Literaturze Pięknej*.

Przykład:

Mann Tomasz: Lotta w Weimarze. Przełożył [z niem.] Feliks Konopka. Warszawa 1958 „Czytelnik“ 8° s. 411.

W 1816 r. w Weimarze, sześćdziesięciosiedmioletni Jan Wolfgang Goethe spotkał się z ukochaną przezeń w młodości Lottą Wetzlar (z domu Buff), która była bohaterką jego młodzieńczego utworu „Cierpienia młodego Werthera“. Motyw ten odpowiednio rozwinięty w powieści Manna, pozwolił dzięki mistrzowskiemu opracowaniu psychologii postaci, pogłębić wiedzę o życiu poety, o czasie, w jakim tworzył nieśmiertelne dzieła i o wielu problemach romantycznej literatury. Najwięcej uwagi poświęcił autor zagadnieniu oddziaływania genialnej jednostki ludzkiej na najbliższe otoczenie i prądy artystyczne epoki oraz problemowi wpływu świata zewnętrznego na tę jednostkę. Książka ukończona przez T. Manna (1875—1955) w roku 1939 należy do wybitnych dzieł literatury światowej. Lektura trudna. Słowo wstępne tłumacza.

Adnotacja do zbioru nowel, opowiadań, utworów lirycznych i satyrycznych nie może objąć wszystkich, nawet bardzo ważnych elementów. Z konieczności będzie ona syntetyczna i ograniczy się do ogól-

nej charakterystyki i oceny zbioru lub twórczości pisarza. W wypadkach, kiedy pozwala na to struktura zbiorów, należy podać w adnotacji tytuły serii (cyklów, tomików) utworów oraz daty ich powstania czy druku.

Przykład:

Sebyła Władysław: Wiersze wybrane. Przedmowę napisał S. R. Dobrowolski. Warszawa 1956 Czytelnik 16⁰ s. 152, portr.

Nacechowane surową powagą i powściągliwością wiersze poety okresu międzywojennego (1902—1941). Wybór doskonale uwypukla rozwój talentu Sebyły. W młodości związany z grupą literacką „Kwadryga“ głosił hasło „poezji uspołecznionej“. Z tego okresu pochodzą utwory zawarte w zbiorze „Pieśni szczerolapa“ (r. 1930). Punktem wyjścia tej poezji są zagadnienia życia społecznego, jak najbardziej konkretne sprawy. Zwrot w twórczości zapowiada „Koncert egotyczny“, obejmujący kilka cyklów, wydany w r. 1934. Poeta nie umiejąc rozwiązać dręczących problemów ucieka od rzeczywistości w sferę „czystego piękna“, w świat poezji religijnej. Stwierdzają to utwory Sebyły zawarte w zbiorze „Obrazy myśli“ (1938).

W adnotacji do dokumentów z dziedziny życia społeczno-politycznego znajdują się zawsze informacje o okolicznościach i czasie ich powstania. Adnotacja do zbioru dokumentów określi m. in. zasady ich doboru i układu, poda ogólną charakterystykę i ocenę materiałów zawartych w tomie.

Przykład:

Krasucki Wojciech: Związek Walki Młodych w latach 1945-1948. Wybór reportaży. Wybrał, skomentował i wstępem zaopatrzył... Warszawa 1958 „Iskry“ 16⁰ s. 198.

Reportaże wybrane z naczelnego organu ZWM „Walki Młodych“ skupiają się wokół kilku zagadnień: udziału zorganizowanej młodzieży w rozgromieniu hitleryzmu i w zwalczaniu band reakcyjnych w Polsce, „wyścigu pracy“, walki o prawa młodzieży do nauki, pracy i decydowania w sprawach publicznych. Ostatni rozdział zapoznaje czytelnika z rozwojem organizacji i sprawami wewnątrzorganizacyjnymi. Książka ukazuje jasno sprecyzowane hasła ZWM, jego rzeczywistą rolę w kształtowaniu młodego pokolenia oraz szkicuje szereg sylwetek prawdziwie ideowej młodzieży.

5. UKŁAD MATERIAŁÓW

W spisie zalecającym obowiązują dwie zasady porządkowania materiałów: zasada układu rzeczowego i zasada stopniowania trudności.

Zasada układu rzeczowego polega, jak wiadomo z rozdziału VI, na podziale materiałów według ich treści i tworzeniu z nich grup

skupiających książki poświęcone jednej dziedzinie lub zagadnieniu. O tym zaś, czy będzie to układ działowy czy systematyczny, jakiego stopnia podziały zostaną wprowadzone, decyduje zakres spisu, rodzaj piśmiennictwa, ilość materiału i przeznaczenie czytelnicze bibliografii.

Zasada stopniowania trudności książek wynika z konieczności rozłożenia pracy nad poznawaniem zagadnienia. Prowadzi ona czytelnika od rzeczy łatwych i prostych do coraz trudniejszych i bardziej złożonych. W spisie zalecającym wymaga ona takiego układu materiałów aby pierwsza książka była dostosowana do założonego poziomu czytelnika, druga stopniowo rozszerzała zakres wiadomości zawartych w książce pierwszej, trzecia — w drugiej itd. aż do pełnego (w zamierzonym stopniu) poznania studiowanego zagadnienia. Układ taki jest niezbędny dla czytelnika początkującego oraz dla samouków, zwłaszcza rozpoczynających poznawanie zagadnienia. Pomaga on czytelnikowi i uczy systematycznej pracy z książką.

6. OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Podobnie jak w każdej bibliografii, dobór i opis materiałów oraz ustalenie ich układu — to trzy kolejne etapy pracy nad spisem zalecającym. Po ich zakończeniu następuje redakcyjne ujednoczenie spisu jako zamierzonej całości oraz wyposażenie go w niezbędne części uzupełniające: wstęp (y), wskazówki metodyczne, indeksy.

Ujednoczenie redakcyjne całości polega na ustaleniu ostatecznej wersji adnotacji, ponieważ zestawienie obok siebie kilku adnotacji może uwidocznic konieczność zmian w ich stylizacji. Może np. zachodzić potrzeba umieszczenia danych biograficznych o autorze w pierwszej adnotacji, a usunięcia z pozostałych, jeśli dzieła tego samego autora są w bezpośrednim sąsiedztwie; — ewentualność posłużenia się zwięźlejszym sformułowaniem w następnej adnotacji, odnoszącej się do tego samego zagadnienia, jeśli różnica dotyczy tylko poziomu opracowania itd.

Nadto należy opracować wstęp ogólny i ewentualnie wstępy do poszczególnych rozdziałów, sporządzić odsyłacze w obrębie działów i międzydziałowe.

Wstęp powinien zwięźle wyjaśnić dla kogo spis jest przeznaczony, według jakich kryteriów zostały dobrane materiały, jaki jest ich układ. Powinien on nadto wskazać, z jakich pomocy i bibliografii należy korzystać dla pogłębienia danego zagadnienia.

Jeśli w bibliografii zastosowano skróty, to niezbędny jest ich wykaz wraz z rozwiązaniami. Wykaz skrótów należy umieścić po wstępie ogólnym.

Często oprócz wstępu ogólnego w bibliografii zalecającej potrzebne są zwięzłe wstępy do poszczególnych działów. Zawierają one zwykle ogólną charakterystykę pozycji zamieszczonych w dziale oraz sugerują pewien tok ich studiowania.

Jak wiadomo, informacje o metodzie studiowania konkretnych książek zawarte są również w ich adnotacjach. W toku opracowania redakcyjnego całości należy jeszcze raz skonfrontować ilość i rodzaj wskazówek o charakterze metodycznym z założeniami spisu, dbając o to, by informacje tego typu były ograniczone do niezbędnego minimum.

Rodzaj i liczbę indeksów trzeba również dostosować do założeń spisu, charakteru piśmiennictwa oraz objętości bibliografii. W spisach małych, obejmujących niewielką liczbę pozycji, wystarczy alfabetyczny wykaz książek i artykułów. Obszerniejsze bibliografie, posiadające działowy lub systematyczny układ materiałów, należy zaopatrzyć w indeksy autorów i tytułów książek. W wypadku piśmiennictwa naukowego i popularnonaukowego pożądanym jest indeks przedmiotowy. Spis literatury pięknej należy zaopatrzyć ponadto w indeksy tytułów książek i indeksy tematyczno-zagadnieniowe, dla których przykładem mogą być odpowiednie indeksy drukowane w *Przewodniku Literackim i Naukowym* oraz w *Literaturze Pięknej* 1955 i nast.

7. SZATA ZEWNĘTRZNA. DRUK

W bibliografii zalecającej estetyczna szata zewnętrzna spisu odgrywa bardzo poważną rolę. Bibliograf powinien troszczyć się o nią tak samo jak o merytoryczne i metodyczne opracowanie spisu. Potwierdzeniem słuszności tego postulatu i wzorem jego realizacji są katalogi i prospekty instytucji i firm wydawniczych i księgarskich. Potwierdza go również doświadczenie bibliografii zalecającej lat ostatnich w Polsce, które wykazało całkowity brak zainteresowania spisami powielanymi oraz drukowanymi na lichym papierze. Zjawisko to nie powinno być niespodzianką. Bibliografia zalecająca ma między innymi propagować i reklamować dobrą książkę. Dobra książka — to również estetyczna książka, przyciągająca swymi walorami zewnętrznymi i wyrabiająca u czytelnika poczucie piękna. Jak dobrą książkę może propagować licha pod tym względem bibliografia?

Na estetyczną formę zewnętrzną spisu składają się: opracowanie graficzne, ilustracje, gatunek papieru.

Portrety, ilustracje, rysunki artystyczne, wykresy są zawsze pożądanym elementem spisu zalecającego. Barwa i linia przyciągają uwagę czytelnika, urozmaicają tekst, zachęcają do zaznajomienia się z książką. Na te elementy należy zwrócić szczególną uwagę w spisach dla mniej wyrobionych czytelników²⁵.

Ustalając stopień i rodzaj czcionki drukarskiej, szerokość kolumny, rozkład światła należy mieć na uwadze zarówno względy estetyczne jak łatwość czytania tekstu. Niepożądana jest tu zbytnia różnorodność krojów, wielkości i grubości pisma, stosowanie wersalików dla tekstów dłuższych, stosowanie pisma poniżej 8 punktów drukarskich. W zasadniczym zrębie spisu należy wyodrębnić drukiem dwa elementy: opis zasadniczy może być złożony garmontem lub petitem z interlinią. Hasło autorskie może być wyróżnione wersalikami lub czcionką półtłustą tytuł — pismem półtłustym lub kursywą. Tekst adnotacji może być składany petitem z interlinią.

Format spisów nie powinien wybiegać poza ogólnie przyjęty format książkowy A5; przy niewielkiej objętości bibliografii można stosować format B6 lub A6.

Bibliografie zalecające powinny być drukowane tylko na papierze wysokogatunkowym.

8. RODZAJE SPISÓW ZALECAJĄCYCH

Do typowych form bibliografii zalecającej należą: ulotki i plakaty bibliograficzne, plany czytania, poradniki i katalogi wzorcowe.

Ulotki bibliograficzne podają zwykle informacje o kilku nowych książkach, zasługujących na szerokie rozpowszechnienie. Mogą one propagować literaturę dotyczącą nowego wydarzenia w życiu politycznym, społecznym, kulturalnym, naukowym. W parze idzie tu zawsze aktualność problemu z nowością piśmiennictwa.

Plakat bibliograficzny propaguje zazwyczaj jedną lub dwie książki, łącząc tekst słowny (opis zasadniczy bądź adnotowany) z rysunkiem, często barwnym.

Plan czytania (lektury) — to krótki, adnotowany bądź też nieadnotowany spis literatury, wstępnie wprowadzający czytelnika w dane

---

²⁵ Przykładem może tu być: S. Fabisiak: *Co czytać? Przewodnik po książkach popularnonaukowych z dziedziny przyrody*. Warszawa 1956.

zagadnienie. Plany lektury obejmują zwykle tematy szersze, mogące zainteresować liczniejsze kręgi czytelnicze, i ograniczają się do pozycji najlepszych i niezbędnych, podając je według zasady stopniowania trudności. Przy doborze materiałów do planu czytania można także sięgać do pozycji beletrystycznych, traktując je jako lekturę łatwo przyswajalną dla początkującego czytelnika. Niekiedy jednemu zagadnieniu poświęcony bywa cykl planów, z których każdy zawiera literaturę osobnego tematu. Plany pomagają bibliotekarzowi w poradnictwie i kierowaniu czytelnictwem.

W pracy samokształceniowej poważną rolę odgrywają poradniki bibliograficzne. Często są one dostosowane do obowiązujących programów nauczania. Przykładem tego typu wydawnictwa mogą być: *Poradnik dla samoózków, Socjalizm, Co i jak czytać?* W. M. Kozłowskiego. Umiejętne połączenie bibliografii z wykładem wprowadzającym, systematyczny podział materiału, adnotacje — to podstawowe zasady opracowania tych poradników.

Katalogi wzorcowe są opracowane przeważnie dla sieci bibliotek powszechnych. Dobór, opis i klasyfikacja materiałów czynią je podwójnie użytecznymi w pracy bibliotekarzy: jako wzór przy tworzeniu i opracowaniu księgozbioru oraz jako katalogi biblioteczne, którymi stają się po wpisaniu sygnatur książek danej biblioteki. Na uwagę zasługuje *Biblioteka gminna. Katalog podstawowy* pod red. W. Dąbrowskiej (Warszawa 1939). Właściwy spis znajduje się tu w części pierwszej, ułożonej według działów klasyfikacji dziesiętnej. Poszczególne działy są poprzedzone krótkimi wstępami, zawierającymi sumaryczną charakterystykę wyliczonych tam pozycji, które nie są adnotowane. Część druga *Biblioteki gminnej* jest przeglądem tematyczno-zagadnieniowym piśmiennictwa. Zadaniem tej części jest metodyczna pomoc w pracy z czytelnikiem. Ostatnio ukazała się opracowana przez Instytut Książki i Czytelnictwa Biblioteki Narodowej (również pod red. W. Dąbrowskiej) publikacja pt. *Książki dla bibliotek. Katalog. T. 1: Literatura piękna*. Dwa działy tego katalogu, Proza oraz Poezja i dramat, są poprzedzone „Uwagami i wskazówkami“, które informują o metodzie opracowania i sposobie korzystania ze spisu.

ROZDZIAŁ X

BIBLIOGRAFIA REGIONALNA I LOKALNA

Opracowała Anna Zajewska

1. Bibliografie podmiotowe. — 2. Bibliografie przedmiotowe.

Pojęcie bibliografii regionalnej i lokalnej dotychczas nie jest ostatecznie i jednolicie sprecyzowane w różnych krajach. W polskiej terminologii bibliograficznej mianem tym określa się spisy rejestrujące druki z danego regionu (miejscowości) lub o danym terenie. Przy tym nazwą regionu oznaczamy część państwa (dzielnicę, województwo, powiat), mającą wspólne cechy historyczne, kulturalne, językowe, gospodarcze, etniczne, geograficzne, przyrodnicze i administracyjne. Mianem miejscowości określa się takie jednostki terytorialne jak miasto, miasteczko czy nawet wieś.

Bibliografie regionalne i lokalne mogą być bibliografiami podmiotowymi — wówczas rejestrują dokumenty wydane lub wydrukowane w danym regionie, bądź w danej miejscowości, (np. M. Marczak: *Drukarnie i druki tarnobrzeskie*)¹. Mogą również być bibliografiami przedmiotowymi, a wówczas rejestrują dokumenty o danym regionie lub miejscowości, (np. H. Lipska: *Bibliografia miasta Krakowa 1914-1918*. Kraków 1926; W. Polakowska: *Łódź i region łódzki w nauce polskiej 1945-1954. Bibliografia*. Łódź 1958). Wreszcie w jednym zestawieniu można łączyć dokumenty pochodzące z danego regionu lub miejscowości jak również ich dotyczące. Praca M. B[arucha] *Spis bibliograficzny druków łódzkich* (Łódź 1896) obejmuje dokumenty drukowane w Łodzi bez względu na ich treść oraz pozamiejscowe dotyczące Łodzi.

W zależności od wyróżnionych powyżej typów bibliografii kształtują się kryteria doboru materiałów.

1. BIBLIOGRAFIE PODMIOTOWE

W odniesieniu do bibliografii podmiotowych kryterium doboru może być miejsce wydania (bibliografia wydawnicza) lub częściej miejsce druku (bibliografia drukarska). Rzadziej jest wysuwane trzecie kryterium — rejestracji prac autorów pochodzących

---

¹ W: *Pamiętnik świętokrzyski* 1930, Kielce 1931 s. 418-422.

z danego t e r e n u, drukujących lub wydających również poza danym regionem czy miejscowością. Zagadnieniem dyskusyjnym jest, czy w tego rodzaju bibliografii można także zamieszczać opisy publikacji osób związanych z danym regionem (miejscowością) jedynie urodzeniem lub krótkim okresem zamieszkania. Naogół uważa się, że tylko stały pobyt predestynuje autora do figurowania w takiej bibliografii. A jeśli decyzja będzie pozytywna również w stosunku do osób, które tylko chwilowo aktywne były na danym terytorium, to trzeba rozstrzygnąć jeszcze dalszy problem, czy należy uwzględniać także dzieła tych autorów powstałe w okresie poprzedzającym ich związki z regionem (miejscowością) oraz dzieła napisane lub wydane po zerwaniu tej więzi. Bodaj najśluszniejsze wydaje się stanowisko, że należy unikać stosowania tak szerokiego kryterium powiązania autora z terenem.

Ustalony pogląd w odniesieniu do bibliografii zespołu autorów związanych z regionem lub miejscowością notujemy w Związku Radzieckim, gdzie są one zawsze zaliczane do bibliografii regionalnych (lokalnych), a na ich opracowywanie kładzie się duży nacisk. Najczęściej są one wydawane w formie bibliografii zalecających, przeznaczonych dla szerokiego kręgu czytelników.

Z a s i ę g wydawniczo-formalny podmiotowych bibliografii regionalnych i lokalnych (wydawniczych i drukarskich) z natury rzeczy wyznaczony jest przez dokumenty wydawniczo samoistne z zachowaniem postulat u k o m p l e t n o ś c i. Pewnym odchyleniem od tej zasady może być ograniczenie się do jednego typu dokumentów samoistnych, np. do czasopism, jak to ma miejsce w opracowywanej bibliografii czasopism regionu pomorskiego (por. *Wykaz polskich bibliografii retrospektywnych nie wydanych drukiem*. — *Biuletyn IB* t. 5 nr 4, poz. 458).

Za bibliografię regionalną lub lokalną podmiotową uważa się również bibliografię ograniczoną zasięgiem językowym do dokumentów drukowanych w j e d n y m j ę z y k u, np. *Bibliografia polskich druków lwowskich XVI—XVIII w.* pod red. R. Kotuli (Lwów 1928) lub J. Londzina *Bibliografia druków polskich w Księstwie Cieszyńskim od roku 1716 do roku 1904* (Cieszyn 1904).

Nie jest natomiast bibliografią lokalną zestawienie prac zespołu należącego do danej instytucji, ale bibliografią podmiotową zespołu osobowego (por. rozdz. XI s. 270-271).

W bibliografiach podmiotowych regionalnych i lokalnych, zarówno wydawniczych jak drukarskich, z a k r e s treściowy jest uzależniony od tematyki produkcji instytucji wydawniczych lub zakładów drukarskich, prawie zawsze nie związanej treściowo z danym regionem (miejscowością); w zasadzie przeto jest to zakres mniej lub bardziej w s z e c h s t r o n n y.

Szczególony charakter bibliografii podmiotowych wymaga specjalnego u k ł a d u materiału. W bibliografii regionalnej wydawniczej bądź drukarskiej zaleca się uporządkowanie materiału w sposób następujący: układ abecadłowy według miejscowości, w ich obrębie następstwo abecadłowe instytucji wydawniczych lub drukarni, a w ramach poszczególnych instytucji — układ chronologiczny.

W praktyce, w zależności od potrzeb danej bibliografii, nieraz stosuje się układ odbiegający od proponowanego wyżej. Np. w *Bibliografii polskich druków lwowskich XVI—XVIII w.* wydzielono w odrębną grupę nieliczne druki XVI w., szeregując materiał w porządku chronologicznym; część zasadnicza obejmująca druki z XVII—XVIII w. jest ułożona według nazw drukarni w ich kolejności abecadłowej, w obrębie każdego zakładu drukarskiego, zaś publikacje są wyliczone w porządku chronologicznym; druki, których pochodzenia nie dało się ustalić, ułożono w dwóch grupach: jedna obejmuje publikacje bez nazwy drukarza ułożone w porządku chronologicznym, druga obejmuje publikacje bez oznaczenia roku i nazwy drukarza — w kolejności alfabetycznej.

Największe znaczenie mają bibliografie regionalne i lokalne podmiotowe w odniesieniu do starych druków, mogą być bowiem ważnym przyczynkiem do historii kulturalnej regionu lub miejscowości. Mogą też służyć jako pomoc dla osób studiujących lub opracowujących historię poszczególnych drukarni lub instytucji wydawniczych. Bibliografie podmiotowe nie mają jednak tak szerokiego zastosowania jak bibliografie przedmiotowe. Już w okresie międzywojennym regionalne bibliografie podmiotowe opracowywane bieżąco i przez pewien czas drukowane w prasie np. wileńskiej i lwowskiej, budziły zastrzeżenia co do ich celowości, jakkolwiek przed ukazaniem się ogólnopolskiego *Urzędowego Wykazu Druków* spełniały rolę informatora o produkcji wydawniczej w poszczególnych regionach kraju.

O uproszczeniach redakcyjnych w opisie zob. s. 171.

2. BIBLIOGRAFIE PRZEDMIOTOWE

W bibliografiach przedmiotowych regionalnych i lokalnych zagadnienie zakresu treściowego występuje na plan pierwszy. Ujęcie tematu bibliografii regionalnej przedmiotowej powinno być w zasadzie wszechstronne i obejmować co najmniej kilka aspektów. Obowiązuje zasada, że w bibliografii tego typu należy uwzględniać dokumenty, które pozwolą na wszechstronną charakterystykę danego

regionu czy miejscowości. Bibliografia regionalna i lokalna przedmiotowa powinna rejestrować pozycje poświęcone zarówno zagadnieniom humanistycznym (z uwzględnieniem nawet literatury pięknej) jak przyrodniczym, przemysłowym, technicznym i rolniczym. Np. *Bibliografia historii Śląska za lata 1939-1946* K. Maleczyńskiego (Wrocław 1954) uwzględnia materiały dotyczące nauk pomocniczych historii, historii prawa, kościoła, historii politycznej, wojskowej i gospodarczej, statystyki, antropologii, etnologii, problemu narodowościowego, kultury, języka i literatury, książki, prasy i bibliotek. Podobnie obszerny zakres ma *Bibliografia zachodnia* pod red. W. Chojnackiego².

Świadome zacieśnienie zakresu bibliografii przedmiotowej do jednej dziedziny sprawia, że stanowi ona raczej bibliografię dziedziny, ograniczoną zasięgiem terytorialnym do regionu lub miejscowości, niż bibliografię regionalną lub lokalną. Zatem *Materiały do bibliografii archeologicznej Mazowsza* H. Modrzewskiej³, *Bibliografia literacka Lubelszczyzny 1944-1954* J. Starnawskiego⁴ i *Wileńska bibliografia filologii klasycznej za lata 1800-1830* M. Ambrosa⁵ stosownie do naszej definicji są bibliografiami dziedziny.

Bibliografie wykazujące prace jednego autora o danym regionie czy miejscowości można raczej zaliczyć do bibliografii osobowych, przydatnych jednak przy opracowywaniu bibliografii regionalnej lub lokalnej.

Jeśli bibliografia rejestruje dokumenty dotyczące instytucji lub za- bytków jakiejś miejscowości, np. M. Ambrosa *Bibliografia Uniwersytetu Wileńskiego*⁶, to taką bibliografię można uważać za cenną pomoc przy opracowywaniu bibliografii regionalnej lub lokalnej, ale nie stanowi ona bibliografii lokalnej, lecz bibliografię analogiczną do bibliografii zagadnienia.

Należy jednak zaznaczyć, że zagadnienia te nie są całkowicie rozstrzygnięte, i poglądy na zakres pojęcia bibliografii regionalnej i lokalnej są — także u nas — sporne.

W Związku Radzieckim, gdzie problemom bibliografii regionalnej przedmiotowej poświęca się (szczególnie w ostatnich latach) wiele uwagi, jej pojęcie jest określane nieco odmiennie niż w Polsce. Mianem bibliografii regionalnej (krajewiedczeskaja bibliografija) oznacza się w ZSRR zarówno bibliografię o wszechstronnym zakresie jak bibliografię poszcze-

² Za lata 1945-1947. Poznań 1946-1949. Dod. do *Przeglądu Zachodniego*.

³ *Materiały wczesnośredniowieczne* t. 3 : 1951. Odb. Warszawa 1953.

⁴ *Kamena* 1954 s. 148-156.

⁵ W: *Z dziejów filologii klasycznej w Wilnie*. Wilno 1937.

⁶ Za rok 1929. *Ateneum Wileńskie* t. 6 : 1929. Za następne lata (1930-1938), tamże t. 9 : 1933/34, t. 11 : 1936, t. 14 : 1939. Toż. w odb.

gólnych dziedzin, ograniczone do danego regionu bądź miejscowości. Bardzo często są tam opracowywane jako bibliografie regionalne bibliografie zalecające literatury pięknej, której tematem jest dany region czy miejscowość, (np. E. N. Viner, M. B. Rebok: *Leningrad v chudożestvennoj literature. Rekomendatel'nyj ukazatel'*. Leningrad 1957).

Zasięg terytorialny przedmiotowych bibliografii regionalnych i lokalnych wykracza poza granice danego regionu czy miejscowości. Najczęściej zasięgiem tym jest objęte terytorium państwa, w którego granicach mieści się dany region, np. W. Nowodworskiego bieżąca *Bibliografia pomorska*⁷ lub cytowana już bibliografia W. Polakowskiej *Łódź i region łódzki w nauce polskiej*. Oczywiście wskazane jest również rejestrowanie dokumentów wydanych poza granicami państwa, zarówno w języku danego państwa jak i w językach obcych, zwłaszcza w bibliografiach dotyczących terenów nadgranicznych. Taki zasięg mają np. *Bibliografia historii Wielkopolski* A. Wojtkowskiego (Poznań 1934-1937) oraz *Prace nad historią Pomorza wydane w ciągu dziesięciolecia Polski Ludowej* (Kraków 1954), zawierające piśmiennictwo polskie oraz wybór piśmiennictwa obcego⁸.

Jeśli chodzi o ustalenie zasięgu wydawniczego-formalnego dla bibliografii regionalnych (lokalnych) przedmiotowych, celowe jest uwzględnianie obok wydawnictw samoistnych również utworów, a nawet fragmentów, tak jak to uczyniła W. Polakowska w cytowanej bibliografii dotyczącej regionu łódzkiego.

W bibliografiach przedmiotowych stosuje się selekcję materiałów w zależności od tego, jakie jest przeznaczenie bibliografii. Jednak niezależnie od tego cechy swoiste bibliografii regionalnej wymagają zwrócenia baczonej uwagi na prasę codzienną i czasopisma miejscowe. Można w nich bowiem znaleźć wiele materiału w postaci artykułów jak i wzmianek kronikarskich, mających duże znaczenie dla poznania danego regionu bądź też miejscowości, zarówno od strony gospodarczej jak i kulturalnej. Selekcjonowanie tego materiału winno być bardzo ostrożne i umiejętne, ponieważ nawet pozornie mało znaczące wzmianki w regionalnych i lokalnych dziennikach mogą zawierać materiał bardzo cenny dla danego terytorium lub miejscowości, nie spotykany w innych publikacjach.

Bibliografie przedmiotowe wymagają stosowania przemyślanego układu materiału. Najczęstsze zastosowanie ma tu układ systema-

⁷ *Jantar* r. 4 : 1946 - 6 : 1948.

⁸ Tytuły obydwu bibliografii są mylące, ponieważ w rzeczywistości ich zakres treściowy jest wielostronny.

tyczny bądź działowy, opracowany w oparciu o zebrany materiał bibliograficzny. Pod tym względem wyróżnia się dodatnio m. in. praca W. Polakowskiej *Łódź i region łódzki w nauce polskiej* oraz K. Maleczyńskiego *Bibliografia historii Śląska za lata 1939-1946*.

Regionalne i lokalne bibliografie przedmiotowe, obejmujące dokładnie i umiejętnie zebrany i wyselekcjonowany materiał, są bardzo przydatne jako pomoc dla historyków, polityków, ekonomistów, etnografów, przyrodników, geografów, geologów i innych badaczy danego terytorium. Mają one wielkie znaczenie naukowe, polityczne i zwłaszcza wychowawcze, co wielokrotnie podkreślają zarówno bibliografowie jak i użytkownicy.

Bibliografia regionalna i lokalna, szczególnie przedmiotowa, ze względu na swoją wartość zasługuje na bardziej żywe niż dotychczas zainteresowanie się nią, czego dowodem powinno być podejmowanie na większą skalę prac bibliograficznych dotyczących zarówno dzielnic (regionów) jak poszczególnych miejscowości.

ROZDZIAŁ XI

BIBLIOGRAFIA OSOBOWA

Opracowały *Elżbieta Słodkowska i Janina Wilgat*

1. Bibliografie osób: A. Ujęcie tematu; B. Dobór materiałów; C. Kompozycja — układ — indeksy; D. Opis. — 2. Bibliografie zespołów osobowych: A. Rodzaje zespołów osobowych; B. Dobór; C. Układ — indeksy; D. Opis; E. Metoda zbierania materiałów.

Określenie bibliografii osobowej i jej odmiany podano w rozdziale II (s. 31-32). Toteż tutaj przypomnimy tylko, że bibliografią osobową podmiotową jest spis prac danego autora, a bibliografią przedmiotową — zestawienie piśmiennictwa o danej osobie. Podobne rozróżnienie dałoby się teoretycznie przeprowadzić w bibliografii zespołów osobowych, w praktyce jednak spotyka się w tej grupie prawie wyłącznie bibliografie podmiotowe. W tym rozdziale zajmiemy się zagadnieniami charakterystycznymi dla bibliografii osób i zespołów osobowych.

1. BIBLIOGRAFIE OSÓB

A. UJĘCIE TEMATU BIBLIOGRAFII

Najbardziej pożądane jest łączne opracowywanie spisu prac danej osoby i piśmiennictwa na jej temat (bibliografii podmiotowej i przedmiotowej) jako dwu części jednej publikacji.

Ograniczenie się do sporządzenia wyłącznie podmiotowego lub przedmiotowego zestawienia może wynikać z ogromu materiału związanego z daną postacią (jak np. Mickiewicz czy Curie-Skłodowska). Niejednokrotnie opracowuje się samo tylko zestawienie podmiotowe, jeśli twórczość danego autora nie jest przedmiotem prac innych pisarzy, lub tylko przedmiotowe, jeśli osoba stanowiąca temat bibliografii nie posiada własnego dorobku piśmienniczego.

B. DOBÓR MATERIAŁÓW

Zasadniczą cechą bibliografii osobowej (szczególnie podmiotowej), wyróżniającą ją wśród współczesnych bibliografii specjalnych, jest jej dążenie do kompletności w gromadzeniu materiałów, a co za tym idzie — nieograniczanie zasięgu. Bibliografia osobowa podmiotowa dąży do objęcia całego dorobku autorskiego, a bibliografia przedmiotowa — z nielicznymi wyjątkami — podobnie zmierza do wykazania całego piśmiennictwa o danej postaci.

Zasięg autorski bibliografii osobowej podmiotowej w zasadzie określony jest jasno przez sam jej rodzaj, oznaczający bibliografię prac danej osoby. Jednakże w praktyce są tu trudności wiążące się z określeniem pojęcia autorstwa.

Zupełnie bezsporne są prace indywidualne i współautorskie danego pisarza. Tego rodzaju dzieła stanowią podstawę każdej bibliografii osobowej. Ale oprócz nich mamy i prace w rodzaju tłumaczeń dzieł autorów obcych, dokonanych przez danego pisarza, prace redaktorskie i edytorskie, przeróbki dzieł cudzych i przeróbki dzieł tego autora, wywiady dziennikarskie z danym pisarzem, skrypty i stenogramy z jego przemówień i wykładów, dokumenty urzędowe napisane lub podpisane przez daną osobę z urzędu itp.

Bibliografie ogólne lub inne bibliografie specjalne różnorodnie ujmują autorstwo tego rodzaju prac. Natomiast bibliografia osobowa podmiotowa traktuje pojęcie autorstwa jak najszerszej i uwzględnia za zwyczaj wszystkie wymienione wyżej kategorie dokumentów.

Specyficzne zagadnienie tworzą dokumenty mówiące o pracach, których teksty nie dochowały się, lub które zostały przekazane wyłącznie w cudzej relacji (np. streszczenie lub stenogram z wygłoszonego przemówienia, odczytu, głosu w dyskusji). W zasadzie są to publikacje omawiające twórczość danej postaci, a więc powinny się znaleźć w bibliografii przedmiotowej. Często jednak są to jedyne źródła dokumentujące niedochowaną twórczość danej osoby i jako takie mogłyby być podane w bibliografii podmiotowej. Należy tu jednak postępować ostrożnie, biorąc pod uwagę niedokładność przekazywania cudzej wypowiedzi w streszczeniach i protokołach, oceniać tego rodzaju dokumenty indywidualnie, opisując wątpliwe pozycje w bibliografii przedmiotowej. Decyzja umieszczania tego rodzaju dokumentów w części podmiotowej powinna być omówiona w przedmowie.

Zasięg wydawniczo-formalny nie ulega w zasadzie ograniczeniu. Zarówno bibliografia podmiotowa jak i przedmiotowa rejestrują wydawnictwa samoistne wydawniczo (książki, broszury, druki ulotne a nawet wydawnictwa ciągłe, gdy interesująca bibliografię postać jest ich wydawcą lub redaktorem) oraz utwory (artykuły i utwory literackie w czasopiśmie lub pracach zbiorowych).

Sprawa fragmentów bibliograficznych wymaga osobnego omówienia. W bibliografii podmiotowej będą to często urywki tekstu pióra pisarza, którego bibliografię sporządzamy, przytaczane przez innych autorów w mówieniach krytycznych, recenzjach, polemikach, czasem nawet w utworach literackich. W większości przypadków fragment ten jest ściśle związany z kontekstem i w zestawieniu z nim nabiera dopiero

właściwego znaczenia, dlatego można go pominąć. Niekiedy jednak może mieć szczególną wagę, jeśli np. stanowi urywek pracy dotychczas nie publikowanej, a także jeśli praca ta jako całość została ogłoszona znacznie później. Podobnie mogą być cenne fragmenty tekstu inaczej odczytane z rękopisu lub odmiennie przełożone niż inne, pełne publikacje danej pracy. Dlatego też decyzję o uwzględnianiu takich fragmentów w bibliografii podmiotowej należy uzależnić od indywidualnej oceny i od założeń sporządzanego zestawienia.

Fragmenty bibliograficzne w bibliografii osobowej przedmiotowej — to urywki mówiące o interesującej nas postaci, pochodzące z prac na inny temat. Dobór takich pozycji zależy przede wszystkim od popularności postaci, której bibliografia dotyczy. Włączenie wszystkich fragmentów bez względu na ich wartość do bibliografii o Mickiewiczu jest zbędne. Selekcja tych materiałów powinna się opierać na ocenie treści. Natomiast słuszne jest skrzętne rejestrowanie nawet drobnych wzmianek o postaci mało znanej, której poświęcono niewiele prac samostnych piśmienniczo.

Selekcja fragmentów w bibliografii podmiotowej i przedmiotowej bywa niekiedy stosowana tylko wobec pewnej części materiałów. Np. bibliografia podmiotowa *Marks i Engels w Polsce. Materiały do bibliografii 1842-1952* (Warszawa 1953) rejestruje fragmenty z lat najwcześniejszych jako dokumenty przenikania myśli marksistowskiej, a w materiałach z okresu późniejszego ogranicza się do publikacji samoistnych piśmienniczo. W bibliografii przedmiotowej Norwida powinno się opisać nawet drobne wzmianki o nim w piśmiennictwie z XIX w. jako ważne i ciekawe źródła, a w piśmiennictwie późniejszym można będzie stosować selekcję według oceny treści, pomijając np. nawet obszerniejsze rozdziały z podręczników szkolnych.

Mimo przytoczonych przykładów stosowania selekcji trzeba jeszcze raz stwierdzić, że w bibliografii osobowej przeważa dążenie do kompletności wynikające z intencji zarejestrowania wszelkich materiałów dotyczących danej postaci. Powoduje ono, że często bibliografia nie ogranicza się do opisanie wydawnictw drukowanych i powielanych inną techniką, ale rejestruje również rękopisy oraz różnego rodzaju dokumenty niepiśmiennicze (ryciny, fotografie, nuty, płyty, medale, rzeźby, filmy itp.). Przykładem takiego szerokiego zasięgu jest praca R. Joseph i J. Forges pt. *Biblio-iconographie générale de Charles Maurras* (Roanne 1953) opisująca m. in. nagrania głosu tego pisarza, jego fotografie, portrety oryginalne i ich reprodukcje. *A bibliography of James Joyce* sporządzona przez J. J. Slocum i H. Cahoon (New Haven 1953) rejestruje m. in. płyty z nagrańmi jego utworów literackich, ich transmisje radiowe, a także

kompozycje muzyczne z nimi związane. Wśród tych różnorodnych dokumentów trzeba rozróżnić dokumenty odbite wielokrotnie (np. ryciny, płyty, fotografie) i dokumenty jednostkowe (np. rękopisy). Rozszerzenie zasięgu bibliografii sprawia, że często określa się takie zestawienia terminem „dokumentografia”. Przykładem stosowania tak szerokiego zasięgu jest wśród polskich publikacji bibliografia Słowackiego sporządzona przez W. Hahna¹.

Dążenie do kompletności sprawia także, iż przeważnie zasięg terytorialny i językowy bibliografii osobowej jest nieograniczony. Jednak starania, aby objąć zestawieniem wszystkie prace danego autora i publikacje o nim wydane za granicą, napotykają na duże trudności często ze względu na niedostępność tych materiałów w kraju. Dlatego wiele zestawień o pełnym zasięgu językowym i terytorialnym przyjmuje za zasadę ograniczenie zasięgu poszukiwań materiałów. Tak np. J. Kaczanowska w *Bibliografii prac Juliana Marchlewskiego* (Łódź 1954) ograniczyła poszukiwania do materiałów dostępnych w Polsce.

Najmniej kłopotu w bibliografii osobowej sprawia wytyczenie zasięgu chronologicznego, który jest pojmowany zwykle najszerszej, tzn. obejmuje okres czasu począwszy od ukazania się pierwszej pracy danego autora lub pracy o danej osobie, aż do chwili zamknięcia prac nad bibliografią.

Kończąc omawianie doboru materiałów w bibliografii osobowej trzeba wspomnieć, że istnieje wiele zestawień, których autorzy celowo ograniczyli zakres lub zasięg. Np. I. Bajerowa w *Wykazie lingwistycznych pism Brodzińskiego*² ograniczyła zakres bibliografii, rejestrując prace wyłącznie z jednej dziedziny zainteresowań tego pisarza. *Wykaz tłumaczeń M. Konopnickiej z języka niemieckiego J. Bergera*³ ogranicza zasięg autorski wyłącznie do pracy przekładowej. W. Borowy w części podmiotowej *Bibliografii Norwida*⁴ wymienia jego pisma poetyckie i prozaiczne wyłącznie opublikowane jako samoistne wydawnictwa, pomijając utwory ogłoszone w czasopismach i wydawnictwach zbiorowych. M. Grabowska w zestawieniu *Mickiewicziana w czasopismach polskich 1944-1947*⁵ ograniczyła nie tylko zasięg wydawniczy, rejestru-

¹ W. Hahn: *Bibliografia [utworów Juliusza Słowackiego i prac o nim]*. W: Słowacki J.: *Dzieła wszystkie* pod red. J. Kleinera. Wyd. 2. Wrocław 1952-

² *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Katowicach* 1956 z. 1 s. 136-138.

³ W: Berger J.: *Literatura niemiecka w przekładach Marii Konopnickiej*. Poznań 1956 s. 4-5.

⁴ W: *Pamięci Cypriana Norwida*. Warszawa 1946 s. 78-174.

⁵ *Pamiętnik Literacki* 1948 s. 533-550.

jąc wyłącznie utwory, ale także zasięg chronologiczny i językowy. Przykładem ograniczenia zasięgu językowego jest praca P. Grzegorzczyka *Mickiewicz w przekładach*⁶, a ograniczenia zasięgu terytorialnego i chronologicznego — sporządzona przez J. Górskiego pt. *Dzieła Marksa w Polsce Ludowej*⁷. Najdalej idące ograniczenie zasięgu stosują zestawienia zajmujące się wyłącznie jednym utworem danego pisarza. Np. opracowana przez Annę Mońka *Bibliografia do dzieła Jędrzeja Śniadeckiego „O fizycznym wychowaniu dzieci”*⁸ wykazuje wydania i opracowania tej jednej pracy. Tego rodzaju zestawienia, często sporządzane, należy traktować jako przyczynki do bibliografii osobowej danej postaci, opracowywane w przypadku trudności podjęcia prac nad całkowitą bibliografią ze względu na ogrom materiału. Często są to także zestawienia mające na celu ukazanie specjalnego, wybranego zagadnienia związanego z tą osobą. Np. cytowana już bibliografia *Marks i Engels w Polsce*, a także praca M. Toporowskiego *Puszkina w Polsce* (Warszawa 1950) poświęcone są wyłącznie zagadnieniu znajomości i recepcji tych pisarzy w obcym kraju.

Przy omawianiu doboru fragmentów bibliograficznych (s. 251-2) wspomniano już, że mimo dążenia do kompletności bibliografia osobowa przeprowadza pewną selekcję tego typu jednostek bibliograficznych. Można przytoczyć przykłady stosowania selekcji nawet wśród utworów i wydawnictw. Stosuje się ją przede wszystkim w bibliografiach pisarzy powszechnie znanych lub klasyków, których utwory i fragmenty prac są często przedrukowywane w wielu różnych wydawnictwach. Do takich bibliografii należy np. bibliografia Mickiewicza, w której nie sposób byłoby zarejestrować wszelkie publikacje jego utworów w całości lub wyjątkach oraz wszelkie prace mówiące o nim. Przeprowadzana w takim przypadku selekcja oprzeć się może na różnych kryteriach.

W bibliografii podmiotowej najczęstszym jest kryterium wydawniczo-formalne, według którego eliminuje się przedruki w wydawnictwach popularnych, informacyjnych lub szkoleniowych (np. w kalendarzach, drukach okolicznościowych, podręcznikach szkolnych, mutacjach dzienników, pismach prowincjonalnych), gdyż publikacje tego typu mają niewielkie znaczenie dla badań nad autorem.

Szczególnym przypadkiem selekcji wynikającej z obfitości materiałów jest zastąpienie opisów poszczególnych utworów opisem łącznym bez wymieniania tytułów tych utworów. Np. we wspomnianej już *Biblio-icono-*

⁶ W: *Adam Mickiewicz 1798-1855. W stulecie śmierci*. Warszawa 1956 s. 221-261.

⁷ *Przegląd Bibliograficzny Wydawnictw Gospodarczych* R 7: 1953 s. 5-7.

⁸ *Wychowanie Fizyczne i Sport* t. 1: 1957 s. 56-60.

graphie générale de Charles Maurras w dziale obejmującym jego utwory ogłoszone w czasopismach i gazetach zrezygnowano w niektórych przypadkach z wymieniania wszystkich tytułów utworów, ujmując je tylko sumarycznie pod tytułem czasopisma.

Przykład:

L'ACTION FRANÇAISE quotidienne (Du 21 mars 1908 au août 1944).

Tous les jours, sauf absences, long article de Charles Maurras sur „La Politique“, divisé en chapitres dont il ne pouvait être question ici de reproduire les milliers de titres.

W bibliografii przedmiotowej stosuje się niekiedy selekcję opartą na kryterium treściowym, eliminując teksty nie wnoszące nowych poglądów na pisarza. Kryterium to jest bardzo elastyczne i nakłada na bibliografa dużą odpowiedzialność w stosunku do użytkowników, ale równocześnie daje większą pewność, że publikacje wykazane w bibliografii są materiałem wartościowym.

Podobnie jak obfitość materiałów, tak i przeznaczenie bibliografii może decydować o wytycznych selekcji. Np. bibliografia *Adam Mickiewicz. Poradnik bibliograficzny* (Warszawa 1955), przeznaczona do użytku bibliotek powszechnych, wykazuje tylko pozycje łatwo dostępne i odpowiednie dla czytelników mniej wyrobionych.

C. KOMPOZYCJA — UKŁAD — INDEKSY

a. Kompozycja

Kompozycja bibliografii osobowej w głównych zarysach opiera się na zasadach omówionych dla wszystkich bibliografii specjalnych (por. rozdz. VI o układzie). Należy tylko przypomnieć, że przedmowa poza omówieniem zasięgu i metody opracowania materiału, powinna także informować o zasięgu poszukiwań materiału, również o stosunku sporządzonej bibliografii do istniejących już zestawień bibliograficznych na temat danej postaci.

W niektórych bibliografiach osobowych spotykamy także wstępy omawiające twórczość danej osoby w świetle opisanych w bibliografii dokumentów (np. praca W. Preisnera: *Dante i jego dzieła w Polsce. Bibliografia krytyczna z historycznym wstępem*. Toruń 1957). W opracowywanych przez Instytut Badań Literackich bibliografiach osobowych czołowych pisarzy polskich XIX i XX w. przewiduje się uzupełnienie zestawienia przez *calendarium życia*⁹. Podobnie postępują bi-

⁹ Por. *Podstawowe wytyczne monografii bibliograficznej — Pamiętnik Literacki* 1955 z. 4 s. 483-494.

bliografowie radzieccy. Np. opracowana pod redakcją E. Š. Ajrapet'janca *Bibliografija trudov I. P Pavlova i literatury o nem* (Moskwa 1954) posiada wykaz ważniejszych dat jego życia i działalności. Zarówno wstęp jak i calendarium są cennymi dodatkami podnoszącymi wartość naukową i informacyjną podstawowej części bibliografii osobowej, jaką jest wykaz bibliograficzny.

W przeważającej liczbie opublikowanych bibliografii osobowych obejmujących dzieła danego pisarza i piśmiennictwo o nim część podmiotowa jest opracowana jako odrębna całość, a z częścią przedmiotową wiąże ją tylko odsyłacze. Jednakże zdarzają się bibliografie stanowiące jeden wykaz podmiotowo-przedmiotowy. Jako przykład można tu wskazać cytowaną już bibliografię Słowackiego, w której za główną podstawę podziału materiałów przyjęto tytuły poszczególnych utworów Słowackiego, a dopiero materiały dotyczące danego utworu podzielono na część podmiotową (wydania utworu) i przedmiotową (wykaz prac dotyczących utworu). Z tego rodzaju kompozycją bibliografii wiąże się trudności przydziału odpowiednich pozycji do danego poddziału i konieczność stosowania wielokrotnych zapisów.

Częściej stosuje się łączenie bibliografii podmiotowej z określoną częścią materiałów przedmiotowych. Np. H. Lipska w *Bibliografii prac Kazimierza Piekarskiego [i o K. Piekarskim]*¹⁰ włączyła opisy recenzji dotyczących poszczególnych jego prac do części podmiotowej spisu. Podobnie postąpił K. Świerkowski w swej pracy pt. *Karol Estreicher. Bibliografia prac jego i literatury o nim* (Warszawa 1928). Metoda ta ułatwia dotarcie do materiałów pomocniczych w badaniach nad danymi tekstami, ale równocześnie powoduje rozbitcie opracowań twórczości pisarza na dwie grupy. Z tego względu niektóre bibliografie w części podmiotowej sygnalizują istnienie recenzji przy opisie dzieła, którego one dotyczą, a jednocześnie wprowadzają opis tej recenzji do części przedmiotowej z odpowiednim odsyłaczem. Przykładem takiego rozwiązania może być opracowana przez B. Horodyskiego *Bibliografia prac A. Dygasińskiego i literatury o nim*¹¹.

Ponieważ bibliografia osobowa dzieli się zazwyczaj na część podmiotową i przedmiotową, omówimy kolejno układ tych dwu części.

b. Układ bibliografii podmiotowej

Bibliografia podmiotowa może mieć układ: 1) chronologiczny, 2) alfabetyczny według tytułów dzieł, 3) układ według form wydawniczych lub piśmienniczych, 4) rzeczowy.

¹⁰ W: *Studia nad książką poświęcone pamięci Kazimierza Piekarskiego*. Wrocław 1951 s. 377-393.

¹¹ W: Dygasiński A.: *Pisma wybrane*. T. 24. Warszawa 1953 s. 289-406.

Najczęściej spotykany jest układ chronologiczny, ponieważ ukazuje on rozwój twórczości pisarskiej, ujawnia kolejność powstających i równocześnie trwających zainteresowań autora i jego styczność ze zjawiskami polityczno-kulturalnymi¹². Układ ten może się opierać na chronologii piśmienniczej lub wydawniczej.

Układ według chronologii piśmienniczej opiera się na jednostce piśmienniczej i daje w rezultacie zbiór bibliografii poszczególnych utworów ułożony w kolejności ich powstawania. Taki układ zastosowano w rozdziale *Utwory oryginalne* w pracy I. Śliwińskiej, W. Roszkowskiej i S. Stupkiewicza pt. *Adam Mickiewicz. Zarys bibliograficzny* (Warszawa 1957).

Ułożenie materiału według chronologii wydawniczej, a więc według dat publikacji, ukazuje w zasadzie rozwój twórczości pisarza, oraz rozwój poczytności jego prac zadokumentowany ilością wydań w poszczególnych latach. Konsekwencją takiego układu jest jednak rozproszenie wydań jednego dzieła, co uniemożliwia zastosowanie zapisów skróconych dla kolejnych edycji i wymaga łączenia ich odsyłaczami. Zasadę taką stosuje wspomniana już *Bibliografia prac Juliana Marchlewskiego*, podając przy opisach prac publikowanych wielokrotnie numery opisów innych wydań zarejestrowanych pod inną datą roczną.

Przykład:

22. Fizjokratyzm w dawnej Polsce. *Bibl. warsz.* 1896 t. 4 z. 2: XI s. 319-354.

Inne wyd. w jęz. pol. poz. 29, 1864; w jęz. niem. zob. poz. 16, 30; w jęz. ros. zob. poz. 1853¹³.

Bibliografia podmiotowa w układzie chronologicznym wymaga najczęściej sporządzenia indeksu tytułów i indeksu rzeczowego.

Przyjmując zasadę układu według chronologii wydawniczej, należy pamiętać o stosowaniu jej konsekwentnie w całym zestawieniu bibliograficznym. Odstępstwo od tej zasady może być przyczyną wprowadzenia użytkownika w błąd. Np. korzystając z *Bibliografii Hieronima Łopacińskiego*, opracowanej przez J. Starnawskiego¹⁴, w części podmiotowej ułożonej chronologicznie widzimy jako ostatni nagłówek datę 1909. Można by z tego wnioskować, że po tym roku nie ogłaszano już żadnych prac Łopacińskiego. Jednak w grupie publikacji z r. 1893, przy opisie (w poz.

¹² Por. H. Hleb-Koszańska: *Wytyczne bibliografii Joachima Lelewela*. — *Biul. Państw. Inst. Książki* 1948 t. 1 nr 5.

¹³ Przykład ten podajemy w nieco zmienionej formie.

¹⁴ W: *Hieronim Łopaciński i biblioteka jego imienia w Lublinie 1907—1957*. Lublin 1957 s. 89-126.

129) jednej z jego prac ogłoszonej wówczas w *Gazecie Radomskiej*, znajduje się także zapis jej przedruku w *Pamiętniku Świętokrzyskim* w r. 1930.

Pewne trudności nastęrcza umieszczenie w grupie rocznej utworów w czasopismach, drukowanych w odcinkach na przełomie lat. W tym przypadku można opisać dany artykuł lub powieść jako całość tylko pod rokiem, w którym zaczęły wychodzić.

Koncepcja powiązania w jednym układzie chronologii piśmienniczej i wydawniczej została przedstawiona we wspomnianych już *Podstawowych wytycznych monografii bibliograficznej* przygotowanych w Instytucie Badań Literackich. Projektuje się tam umieszczenie w każdej grupie rocznej najpierw notatek podających datę powstania utworów napisanych w tym okresie a następnie dopiero opisów publikacji w danym roku wydanych.

Dotychczas nie wydano jednak zestawienia, w którym przyjęto by tego rodzaju układ. Opublikowana ostatnio bibliografia *Julian Tuwim. Twórczość* opracowana przez J. Stradeckiego (Warszawa 1959), chociaż stanowi właśnie jedną z projektowanych monografii, ze względu na trudności z ustaleniem daty powstania utworów Tuwima, oparła układ tylko o chronologię wydawniczą.

Niektóre bibliografie podmiotowe stosują układ alfabetyczny według tytułów osobno publikowanych dzieł (np. K. Piekarskiego *Bibliografia dzieł Jana Kochanowskiego. Wiek XVI i XVII*. Wyd. 2. Kraków 1934). Przyjęcie tego układu pozwala na stosowanie opisów skróconych dla dalszych kolejnych wydań.

Układ alfabetyczny w bibliografii osobowej pozwala na ukazanie zainteresowania poszczególnymi utworami pisarza, ale nie obrazuje kierunków rozwoju jego twórczości i popularności jego dzieł w różnych latach. Z tego powodu pożądane jest sporządzenie indeksu rzeczowego i chronologicznego.

Niekiedy autorzy bibliografii osobowych podmiotowych przyjmują układ według form wydawniczych lub piśmienniczych.

Według pierwszej z tych zasad został sporządzony np. *Spis prac naukowych Wacława Sierpińskiego*¹⁵ wymieniający w jednej grupie prace umieszczone w czasopismach naukowych (utwory), a w drugiej monografie i podręczniki (wydawnictwa). Jest to układ najmniej korzystny dla użytkownika bibliografii, nie ułatwiający orientacji ani w rozwoju twórczości i poczytności pisarza, ani w kierunkach jego zainteresowań.

Bardziej uzasadnione jest stosowanie układu według form (lub cech) piśmienniczych, grupującego — jak np. w cytowa-

¹⁵ W: *Jubileusz 40-lecia działalności na katedrze uniwersyteckiej prof. Wacława Sierpińskiego*. Warszawa 1949 s. 61-93. Odb.

nej już *Bibliografii prac Kazimierza Piekarskiego* — osobno prace naukowe, osobno wydawnictwa, w których brał udział jako redaktor i osobno recenzje dzieł innych autorów. Taki podział materiałów ułatwi poszukiwaniu użytkownikowi interesującemu się jednym rodzajem prac pisarza, a więc np. tylko pracą redaktorską Piekarskiego. Zastosowanie tego rodzaju układu będzie słuszne w bibliografiach osób mających poza oryginalnymi pracami autorskimi duży dorobek pracy edytorskiej, przekładowej, redaktorskiej itp., a także w bibliografiach pisarzy tworzących w zakresie różnych gatunków literackich.

W przypadku sporządzania bibliografii podmiotowej pisarza, którego prace były obficie tłumaczone na języki obce, stosowany bywa podział według języków publikacji. Tak np. w bibliografii Sienkiewicza¹⁶ osobny tom poświęcono publikacjom w języku polskim, a w następnym zgrupowano przekłady dzieł autora *Trylogii* w porządku alfabetycznym nazw języków.

Rzadko spotyka się w bibliografii osobowej podmiotowej układ rzeczowy. Występuje on tylko w zestawieniach prac pisarzy o zainteresowaniach obejmujących kilka zupełnie odrębnych gałęzi wiedzy. Przykładem może tu być sporządzona przez Z. Wiktora *Bibliografia prac W. Ziembickiego*¹⁷ — lekarza, historyka i językoznawcy.

Omówione rodzaje układów są stosowane jako główne zasady podziału materiałów, a także występują jako zasady szeregowania pozycji w grupach głównych.

Układ wewnętrzny w grupach głównych

a) W bibliografiach o głównym układzie chronologicznym w obrębie daty rocznej można przyjąć następujące zasady szeregowania:

Według kryteriów wydawniczych. Np. cytowane już: *Bibliografia prac A. Dygasińskiego i literatury o nim* oraz bibliografia K. Estreichera, sporządzona przez K. Świerkowskiego, wymieniają najpierw wydawnictwa samoistne, potem utwory. Warto dodać, że obie te prace wyliczają utwory w porządku alfabetycznym nazw czasopism, w których były ogłoszone, co ma ułatwić użytkownikowi orientację, z jakimi czasopismami współpracował pisarz w danym roku.

Według kryteriów wydawniczo i piśmienniczo formalnych. Przykładem takiego układu wewnętrznego jest *Bibliografia*

¹⁶ J. Krzyżanowski: *Dzieła Sienkiewicza. Bibliografia*. Warszawa 1953. (Sienkiewicz H.: *Dzieła*. T. 58). — [J. Krzyżanowski]: *Dzieła Sienkiewicza w przekładach*. Warszawa 1953. (Sienkiewicz H.: *Dzieła*. T. 59).

¹⁷ *Sprawozdanie Wrocł. Tow. Naukowego* R. 5: 1950 [druk:] 1954 z. 2 s. 166-199.

prac Aleksandra Brücknera sporządzona przez W. T. Wiślockiego¹⁸. Dzieli ona publikacje z jednego roku na cztery grupy: dzieła Brücknera samostne wydawniczo, artykuły oraz bibliografie, dzieła, których Brückner był edytorem, recenzje prac innych autorów napisane przez Brücknera. Oznaczenie każdej z tych grup cyframi rzymskimi zastępującymi nagłówki pozwala szybko odnaleźć potrzebny materiał, np. recenzje ogłoszone w danym roku.

Według szczegółowej chronologii. Metodę taką stosuje autorka *Bibliografii prac Juliana Marchlewskiego* uznając ważność dokładniejszej chronologii prac działacza rewolucyjnego dla wykazania ich związku z aktualnymi wydarzeniami. Zastosowanie tego układu umożliwił fakt, że przeważają w tej bibliografii opisy utworów z czasopism zaopatrzonych w datę dzienną lub miesięczną publikacji. Opisy podające tylko datę roczną umieszczono na początku materiałów z danego roku.

Według alfabetu tytułów szeregują materiał z jednego roku cytowana już *Bibliografia Norwida* i autoubibliografia L. Hirschfelda¹⁹.

Podział na pierwodruki i reedycje. Taki układ opisów w obrębie materiałów z jednego roku przewiduje się dla bibliografii czołowych pisarzy polskich opracowywanych w Instytucie Badań Literackich. Ułatwia on szybkie zorientowanie się, które dzieła wyszły w tym roku po raz pierwszy, a jakie zostały wznowione.

b) W bibliografiach osobowych podmiotowych stosujących jako główną zasadę podziału materiału układ według form wydawniczych lub piśmienniczych, najczęściej spotyka się porządek chronologiczny w opisach grup wyodrębnionych. Taką zasadę stosują: *Spis prac naukowych Wacława Sierpińskiego* i *Bibliografia prac Kazimierza Piekarskiego*. Można by także zastosować układ alfabetyczny, szczególnie w takich grupach, jak np. recenzje, prace redakcyjne, prace przekładowe.

W zestawieniach wyodrębniających tłumaczenia dzieł pisarza na języki obce stosuje się często układ według podziału na języki, szeregując dalej opisy według ich chronologii (np. we wspomnianej bibliografii Sienkiewicza). Układ taki ukazuje rozwój popularności pisarza w jednym kraju, ale rozprasza przekłady jednego utworu. Toteż autorzy tego typu zestawień przyjmują nieraz inne zasady. Przykładem może tu być bibliografia przekładów Gogola²⁰, w której podzielono ma-

¹⁸ W: *Studia staropolskie. Księga ku czci Aleksandra Brücknera*. Lwów 1928 s. 683-793. Odb.

¹⁹ L. Hirschfeld: *Spis prac naukowych (1906-1952)*. Wrocław 1952.

²⁰ M. S. Morščiner, N. I. Pożarskij: *Bibliografija perevodov na inostrannye jazyki proizvedenij N. V. Gogolja*. Moskwa 1953.

teriał na działy: proza literacka, dramaty, poezja, publicystyka, korespondencja, a w ich granicach wymieniono tytuły poszczególnych utworów podając przy nich przekłady w abecedłowej kolejności nazw języków. W obu przypadkach cennym uzupełnieniem zestawienia są indeksy tytułów oryginałów. Bibliografia dzieł Sienkiewicza w przekładach posiada nadto indeks autorów przedmów, ilustratorów i tłumaczy, a bibliografia Gogola — indeks tłumaczy i tablicę, pozwalającą szybko odpowiedzieć na pytanie: w którym roku, na jakie języki był dany utwór przełożony (*sinchronističeskaja tablica perevodov*).

Jeśli twórczość danego pisarza jest ujęta w pełnych wydaniach krytycznych, celowe jest wymienienie tych wydań z pełną ich zawartością na początku bibliografii. Tak postępuje m. in. wspomniana już *Bibliografija trudov I. P. Pavlova i literatury o nem*. W bibliografii tej opisano na początku dwa pełne wydania dzieł Pawłowa (na s. 33-85).

c. Układ bibliografii przedmiotowej

Układ bibliografii przedmiotowej w pewnych przypadkach może być uzależniony od układu sporządzanej równolegle bibliografii podmiotowej, ponieważ zastosowanie jednakowych układów obu części pozwala na uzupełnienie ich wspólnymi indeksami i ułatwia korzystanie z bibliografii. Tak więc np. przyjmując dla części podmiotowej układ chronologiczny, zastosowano go też i w części przedmiotowej w *Bibliografii prac A. Dygasińskiego i literatury o nim* i we wspomnianej bibliografii Estreichera.

Stosowanie jednakowego układu w obu częściach bibliografii nie jest jednak zasadą. Układ bibliografii przedmiotowej w jeszcze większym stopniu niż podmiotowej jest uzależniony od rodzaju materiałów i ich treści. Dlatego też w bibliografii przedmiotowej często stosuje się układ rzadko spotykany w zestawieniach podmiotowych, a mianowicie — rzeczowy. Jest on dogodny przy zestawieniach rejestrujących dokumenty różnorodne tak pod względem treści, jak i pod względem formy.

Najczęściej stosuje się układ systematyczny, oparty na kryteriach treściowych lub formalnych. Np. wyodrębnia się materiały: biograficzne, syntetyczne opracowania całej twórczości, opracowania poszczególnych utworów, publikacje na temat poszczególnych zagadnień związanych z danym pisarzem, dokumenty mówiące o kulcie danej postaci, literaturę piękną związaną z daną osobą, bibliografie na jej temat, inne dokumenty niepiśmiennicze dotyczące danej postaci. Podobne zasady podziału zastosował L. Stolarzewicz w swych dwu pracach wyda-

nych w Wilnie w r. 1924: *Bibliografii o Krasieńskim* i *Bibliografii mickiewiczowskiej*. Wprowadzenie poszczególnych działów i ich rozbudowa zależy oczywiście od charakteru twórczości danej postaci, rodzaju dokumentów mówiących o niej i ich obfitości. Jednak w głównych zarysach układ ten da się zastosować w większości bibliografii przedmiotowych, a przez wyodrębnienie w osobnych grupach publikacji o życiu, całokształcie twórczości, poszczególnych utworach pozwala najłatwiej odnaleźć prace na temat interesujący użytkownika. Indeks alfabetyczny umożliwi odnalezienie prac poszczególnych autorów, piszących na temat danej postaci.

W bibliografiach o niezbyt licznych materiale zamiast układu systematycznego zwykli bibliografowie posługiwali się układem działowym, np. w bibliografii prac o Pawłowie zamieszczonej w dziele pt. *Ivan Petrovič Pavlov* (Moskwa 1949 s. 53-79).

Niekiedy spotyka się w bibliografiach przedmiotowych układ chronologiczny. Pozwala on ukazać rozwój zainteresowań współczesnych autorów postacią danego pisarza. Materiał zgromadzony pod nagłówkiem rocznym szereguje się wtedy najczęściej alfabetycznie (np. w *Bibliografii Norwida W. Borowego*) lub według form wydawniczych (np. w *Bibliografii prac A. Dygasińskiego i literatury o nim*). Zestawienia w takim układzie powinny posiadać indeks rzeczowy i indeks osób piszących o danej postaci.

Najmniej przydatny jest w bibliografii osobowej przedmiotowej układ alfabetyczny, zastosowany np. w *Bibliografii Gustawa Daniłowskiego* ogłoszonej przez H. Malanowicza²¹. Zadanie ułatwienia poszukiwań dotyczących tematyki i rozwoju zarejestrowanego piśmiennictwa przypada wtedy indeksowi rzeczowemu i chronologicznemu.

Omówienie niniejsze ograniczyło się do ukazania ważniejszych i częściej stosowanych rodzajów układu. Spotyka się także próby innych rozwiązań, podejmowane w celu najwłaściwszego przystosowania zrębu głównego opracowywanej bibliografii do jej celu, potrzeb użytkowników, dla których jest przeznaczona, i wymagań rejestrowanego materiału.

d. Indeksy

O potrzebie sporządzania w bibliografii osobowej indeksów i o ich funkcji mówiło się już przy omawianiu układu, gdyż wybór i liczba indeksów uzależniona jest w dużym stopniu od układu zrębu głównego. Układ chronologiczny, rzeczowy i według typów publikacji wymaga alfabetycznego indeksu tytułów i indeksu nazw osobowych. Układ

²¹ *Prace Polonistyczne* 1957 s. 453-474.

alfabetyczny i chronologiczny — indeksu rzeczowego (nie dotyczy to bibliografii artystów pisarzy, rejestrującej wyłącznie utwory literatury pięknej).

Najbardziej typowym dla podmiotowej bibliografii osobowej jest indeks tytułów. Powinno się w nim wymienić wszystkie tytuły prac występujące w opisach zrzębu głównego. Pod tytułem właściwym dzieła gromadzi się wszystkie numery pozycji, opisujących jego wydania, łącznie z wydaniem fragmentarycznymi i fragmentami bibliograficznymi (numery takich pozycji dobrze jest opatrzyć skrótem: fragm.), wydaniem pod zmienionym tytułem, tłumaczeniami na języki obce (ze skrótem: przekł. i określeniem języka). W przypadku konieczności wyliczania dużej liczby numerów pozycji przy jednym tytule można wymieniać je w osobnych grupach. Oto przykład takiej pozycji indeksowej do wspomnianej bibliografii Dygasińskiego:

Przykład:

Gody życia 539, 547, 611, 689, 698, 732, 762, 766/1, 700/4.
 fragm. 567-8, 576, 579, 582-4, 589, 593-4, 628, 651,
 673, 702, 735, 751
 przekł.: bułg. 674, 699; chorw. 705 (fragm.), 717; czes.
 616; franc. 734; niem. 572; włos. 697.

Do indeksu tytułów powinny wejść także jako osobne hasła tytuły zmienione (ze skrótem: zm.) i oboczne (ze skrótem: obocz.), tytuły przykładów dzieł pisarza na języki obce (ze skrótem: przekł.), tytuły prac, w których pisarz jest współautorem, tytuły własne napisanych przez niego recenzji (ze skrótem: rec.), jego przedmów do prac innych autorów (jeśli uznamy je za samoistne piśmienniczo).

W niektórych przypadkach można zrezygnować ze sporządzania indeksu tytułów. Np. *Bibliografia prac J. Marchlewskiego*, której zrzęb główny jest w układzie chronologicznym, nie posiada indeksu tytułów, ponieważ większość opisanego w niej materiału stanowią artykuły publicystyczne, których tytuły nie są powszechnie znane. Z tego względu autorka uznała za słuszne sporządzenie w jednym układzie abecedowym indeksu osób, miejsc i rzeczy.

Często spotyka się opracowywanie kilku osobnych indeksów. Np. w *Bibliografii utworów J. Lelewela* są trzy indeksy: tytułów, nazw osobowych i rzeczowy, w *Bibliografii prac Dygasińskiego i literatury o nim* — dwa indeksy: tytułów i osobowy.

Przy sporządzaniu osobno indeksów: tytułów i nazw osobowych pewne trudności nastęrczają opisy recenzji napisanych przez pisarza, którego bibliografię sporządzamy, i dzieł, w których powstaniu brał udział jako redaktor, komentator lub tłumacz. Bibliografia Lelewela wykazuje te pozycje zarówno w indeksie tytułów jak i w indeksie nazw osobowych.

Gdyby ograniczyć się tylko do wymienienia ich w tym drugim indeksie, publikacje np. recenzowane lub tłumaczone przez Lelewela, a nie posiadające autora, znalazłyby się poza indeksem. Aby uniknąć konieczności rozbicia tego materiału a także dublowania tych zapisów w dwu indeksach, można proponować sporządzanie jednego indeksu krzyżowego. Np. wspomniana już bibliografia Joyce'a posiada tylko jeden indeks, w którym podaje w porządku alfabetycznym tytuły oryginałów i przekładów, a także nazwy osób wymienionych w opisach zrzębu głównego (przedmówców, tłumaczy, ilustratorów itp.). Indeks ten zawiera również nazwy wydawców naukowych, nakładców a nawet drukarni, co wydaje się celowe w bibliografii osobowej tylko w wyjątkowych przypadkach.

W bibliografiach podmiotowych, rejestrujących także prace o autorstwie ukrytym, konieczne jest sporządzenie wykazu pseudonimów, kryptonimów i kryptogramów (np. *Bibliografia prac J. Marchlewskiego*), ewentualnie z zaznaczeniem numerów pozycji dotyczących prac, które zostały tak podpisane (np. *Bibliografia utworów J. Lelewela*).

Przy omawianiu układu bibliografii osobowej wspomniano o przydatności indeksu chronologicznego dla zestawień w układzie alfabetycznym, rzeczowym lub według kryteriów wydawniczo czy piśmienniczo formalnych. Sporządzenie takiego indeksu jest jednak w praktyce kłopotliwe. Aby sprawnie pełnił swoją funkcję, należałoby pod nagłówkiem rocznym wymienić tytuły prac ogłoszonych pod daną datą, co szczególnie przy bibliografiach o dużym materiale wymaga wiele pracy i znacznie zwiększa objętość publikacji. Jeśli zaś ograniczymy się do wymienienia pod nagłówkiem rocznym samych numerów pozycji wydanych w tym roku, powstaną nieraz długie szeregi numerów, których odnalezienie w zrzębie głównym zajmie użytkownikowi wiele czasu. Dlatego też lepiej rozważyć możliwość przyjęcia układu chronologicznego jako głównego, powierzając funkcję ukazania zgromadzonego materiału w innym przekroju odpowiednio dobranym układom wewnętrznym oraz indeksom nazw osobowych i rzeczowemu, które są łatwiejsze w wykonaniu, a także sprawniej pełnią funkcję informatora.

D. OPIS

Opis w bibliografii osobowej powinien się opierać na autopsji. Pozycje przejęte ze źródeł bibliograficznych należy w miarę możliwości sprawdzić z dokumentem, ponieważ nie zawsze uwzględniają one informacje ważne dla bibliografii osobowej. Np. *Przewodnik Bibliograficzny*, opisując pierwszy tom *Idei ewolucji w biologii* J. Nusbauma (Warszawa 1952) wymienił w adnotacji Jana Dembowskiego jako jednego z współ-

pracowników komitetu redakcyjnego tej publikacji, tak jak to podano w jej tytularze. Sprawdzenie tego opisu z autopsji przy sporządzaniu bibliografii podmiotowej J. Dembowskiemu pozwoli na podstawie przedmowy sprecyzować bliżej jego udział: opracował on w części 2 rozdział 1 pt. „Starożytność“, a nadto napisał na nowo w części drugiej rozdział 6 pt. „Niektóre dowody ewolucji oparte na psychologii zwierząt“.

Ogólne zasady opisu w bibliografii osobowej opierają się na przepisach obowiązujących wszystkie bibliografie specjalne (por. rozdz. V), jednak niektóre przypadki w bibliografii podmiotowej wymagają nieco odmiennych rozwiązań ze względu na jej charakter.

a) Autorstwo i współudział

Wśród tych zagadnień wysuwa się przede wszystkim kwestia autorstwa. Bibliografia osobowa podmiotowa, rejestrując prace jednego autora, z zasady pomija w opisach jego nazwisko, rozpoczynając opis od tytułu pracy. Nie zwalnia to jednak od zasygnalizowania w opisie, że dany dokument został wydany pod pseudonimem, kryptonimem, anagramem, kryptogramem lub anonimowo. Informację o tym można podawać ustalonym skrótem albo — co lepiej — bezpośrednio po tytule, albo w adnotacji, stosując oczywiście konsekwentnie jedną z tych zasad.

Przykłady:

Zjazd Partii Socjaldemokratycznej Niemiec.
[Podp.] J. Karski. *Prz. socjaldemokr.* 1909 nr 16
s. 494-504.

(opis do bibliografii Marchlewskiego)

Wspomnienia o Mieczysławie I i Bolesławie
Wielkim oraz o pomnikach na ich cześć sta-
wianych. [Podp.] J.L. B.m. [1829] 2° k. nlb. 1.

(opis do bibliografii Lelewela)

Jeśli ustalenie autorstwa pochodzi od bibliografa i wymaga szczegól-
niejszego uzasadnienia, należy je podać w adnotacji.

Marszałkowie Trybunału Litewskiego, który
się zaczął przed konstytucją 1581. [Anonim]. W:
Niesiecki K.: *Herbarz polski*. T. 1. Lipsk 1839-
1846 s. 383-386.

Autorstwo Lelewela ustalono na podstawie spisu
wyliczającego mienie po J. Lelewelu ze spuścizny J. K.
Żupańskiego, przy jego przekazywaniu z Kórnika suk-
cesorom Prota Lelewela.

(opis do bibliografii Lelewela)

Jan Leder. [Anonim.] *Sprawy rob.*, Paryż 1894
nr 13/14 VII-VIII s. 1-2.

Autorstwo ustalone na podstawie treści.

(opis do bibliografii Marchlewskiego)

Przy opisie prac współautorskich umieszczanych w podmiotowej bibliografii osobowej należy nie tylko zaznaczyć fakt, że zostały one napisane z innymi autorami, ale również podać kolejność, w jakiej zostali wymienieni współautorzy w opisywanym dokumencie. Zasada ta ułatwi użytkownikowi poszukiwanie danego wydawnictwa w katalogu bibliotecznym. Trzeba więc dać po tytule formułkę: [Autorzy:] lub [Napisali:] a następnie wymienić nazwiska współautorów w kolejności zgodnej z tytułaturą. Nazwisko pisarza, którego bibliografia dotyczy, zastępuje się wielokropkiem.

Gospoda pod „Wesołą kukułką“. [Napisali:]...,
Jan Rojewski. Warszawa 1948 Prasa Wojsk. 8°
ss. 84. Biblioteka Teatralna Domu Wojska Pol-
skiego t. 1.

(opis do bibliografii Ryszarda Matuszewskiego)

W przypadku większej liczby współautorów nie należy ograniczać się do wyliczenia tylko trzech pierwszych z formułką „i in.“, ponieważ nazwiska wszystkich są ważne dla zilustrowania, z kim współpracował dany pisarz.

Nie zawsze jednak opis w bibliografii podmiotowej może zaczynać się od tytułu. Obejmuje ona najczęściej nie tylko prace autorskie danej osoby, ale także dokumenty, w których udział tego pisarza polega na przetłumaczeniu, opracowaniu, sporządzeniu przypisów, redaktorstwie itp. Opisy tych dokumentów nawet w bibliografii osobowej muszą się zaczynać od hasła wybranego zgodnie z ogólnymi przepisami bibliograficznymi. Tak więc np. w bibliografii podmiotowej Tadeusza Boya-Żeleńskiego mamy następujący opis dzieła Balzaca w jego tłumaczeniu:

Balzac Honoré de: Pułkownik Chabert. *Le Colonel Chabert*. Tłum. [z franc.]... Wstęp: Julian Rogoziński. Warszawa 1955 Czytelnik 8° ss. 122.

Gdy bibliografia stosuje układ według kryteriów piśmienniczo-formalnych i wymienia np. przekłady dokonane przez Boya w osobnej grupie pod odpowiednim nagłówkiem, można w opisach pomijać formułkę „Tłum...“

Przy opisach dzieł umieszczanych w bibliografii osobowej podmiotowej wyłącznie ze względu na współudział interesujących nas osób można pomijać innych współpracowników, jeśli nie są konieczni. Np. w przytoczonym powyżej przykładzie można by pominąć informację o wstępie, jeśli nie ma w nim mowy o przekładzie i nie jest to konieczne do identyfikacji dokumentu. Podobnie można pomijać w takich opisach wyliczenie dodatków graficznych i innych (np. tablic, tabel, ilustracji, biblio-

grafii załącznikowych, streszczeń obcojęzycznych itp.), jeśli nie są związane z osobą, której bibliografię opracowujemy.

W niektórych przypadkach wkład danego autora w powstanie publikacji polega na napisaniu samodzielnej piśmienniczo przedmowy, na sporządzeniu bibliografii, zestawień i podobnych prac umieszczonych w dziełach innych autorów. Tego rodzaju prace należy traktować jako samodzielne i opisywać je jako utwory bibliograficzne. Np. w bibliografii podmiotowej Kazimierza Wyki opiszemy jako utwór wstęp napisany przez niego do *Wesela* Wyspiańskiego (Warszawa 1950), ponieważ stanowi on rozprawę samoistną piśmienniczo, a nawet został wydany osobno pt. *Legenda i prawda „Wesela“* (Warszawa 1950).

b) Opis recenzji

Na specjalną uwagę zasługuje sprawa opisu recenzji w podmiotowej bibliografii osobowej.

Recenzje pióra pisarza, którego twórczość stanowi temat bibliografii, są tu ważniejsze niż dzieło, którego dotyczą. Toteż stosuje się nieco inne zasady opisu recenzji niż ogólnie przyjęte w przepisach bibliograficznych.

Jeśli recenzja ma swój własny tytuł, opiszemy ją jak każdy utwór podając w adnotacji informację, że jest to recenzja i jakiej pracy dotyczy.

Przykład:

Książka o świecie sztuki w poezji Norwida.
Wiedza i Życie 1949 nr 1 s. 106-112.
Rec. pracy: K. Wyka: Cyprian Norwid, poeta
i sztukmistrz. Kraków 1948.
(opis do bibliografii W. Borowego)

Podana w przykładzie informacja o pracy recenzowanej jest umieszczona w adnotacji, a nie bezpośrednio po tytule w nawiasach prostokątnych, ze względu na przejrzystość opisu.

Często recenzja nie ma własnego tytułu, ale została ogłoszona pod nagłówkiem stanowiącym skrócony opis pracy, której dotyczy. W recenzjach nowszych (od końca XIX w.) nagłówki te sformułowane są zazwyczaj według zasad opisu bibliograficznego. Przejmujemy ten opis jako tytuł recenzji, dodając w razie potrzeby miejsce i rok wydania, a następnie podajemy skrót [Rec.].

Przykład:

Sobieski Stanisław: Wspomnienia dawnego
studenta. Warszawa 1883. [Rec. anonim.] *Prz.*
tyg. 1884 nr 7 s. 79.
Autorstwo Dygasińskiego stwierdzono na podstawie
egzemplarza redakcyjnego.
(opis do bibliografii Dygasińskiego)

Jeśli w recenzjach dawniejszych spotykamy nagłówek zaczynający się od imienia autora lub tytułu dzieła recenzowanego, nie ma istotnej potrzeby stosowania kolejności elementów zgodnej z przepisami bibliograficznymi. W podmiotowej bibliografii osobowej traktujemy taki nagłówek jako tytuł recenzji, a do autora dzieła recenzowanego trafia się przez indeks. Oto przykład takiego opisu recenzji w bibliografii prac Joachima Lelewela:

Przykład:

Szkółka wiejska przez Antoninę Machczyńską. Warszawa 1856. [Rec. podp.] J.L. *Dz. liter.* 1856 s. 446.

W bibliografiach podmiotowych wykazujących recenzje w osobnych grupach nie podaje się po opisie dzieła recenzowanego skrótu [Rec.].

Jeśli w bibliografii podmiotowej przy opisach poszczególnych dzieł notuje się także ich recenzje napisane przez innych autorów, przyjmuje się wtedy ogólnie obowiązujące zasady bibliograficzne (por. s. 128-129).

c) Opis fragmentu

Opis fragmentu bibliograficznego w bibliografii osobowej podmiotowej musi być sporządzony inaczej, niż to przewidują ogólne zasady bibliograficzne. W bibliografii podmiotowej ważne jest nie tylko to, że jakieś dzieło zawiera fragment tekstu interesującego nas pisarza, ale przede wszystkim, z jakiego tekstu pochodzi ten urywek. Toteż opis takiego fragmentu rozpoczynamy zawsze od podania w nawiasach prostokątnych tytułu utworu, którego częścią jest fragment, ze skrótem: *Fragm.*

Jeśli opisujemy fragment przytoczony w dziele zwartym, podajemy po formułce „W:” skrócony zapis tego dzieła i strony, na których znajduje się fragment.

Przykład:

[*Traité de stylistique française. Fragn.*] W: Górski K.: *Poezja jako wyraz.* Toruń 1946 55-56.

Fragm. 38 w. Inc. „Nawet dla powierzchownego obserwatora języki nowożytny...”

Fragm. tekstu nie przełożonego w całości na jęz. pol.

(opis do bibliografii Charles Bally)

Jeśli fragment przytoczono w utworze drukowanym w dziele zbiorowym lub czasopiśmie, podajemy po tytule utworu, z którego pochodzi fragment, cytate wydawniczą całego utworu, wymieniamy strony, na których znajduje się fragment i w nawiasie okrągłym podajemy informacje, w jakim utworze został on przytoczony.

Przykłady:

[Multability. Fragm.] W: Borowy W.: *Studia i rozprawy*. T. 2. Wrocław 1952 s. 306. (W rozprawie: Z rozmów i listów o Żeromskim).

Fragm. 7 w. Inc. „Kwiat, co koroną lśni białą...“.
Nieznany przekład S. Żeromskiego napisany na odwrotnej stronie fotografii ofiarowanej J. Tarłowskiej.
(opis do bibliografii P. B. Shelly'a)

[Na śmierć poety. Fragm.]. *Polonist.* R. 7: nr 1 s. 5 (W art.: Jakubowski J. Z.: O poezji Juliana Tuwima i Konstantego Gałczyńskiego).

Fragm. 8 w. Inc. „A jednak jest zazdrości godna...“
(opis do bibliografii M. Jastruna)

Podanie we wszystkich trzech przykładach w adnotacji liczby wierszy (Fragm. 8 w. = fragment składa się z 8 wierszy) i początku cytowanego fragmentu (po skrócie: Inc. = Incipit) ułatwi użytkownikowi orientację, jak wielki jest fragment i z jakiej części tekstu pochodzi.

d) Inne zagadnienia opisu

Przy opisie wydań zbiorowych i wyborów dzieł należy wziąć pod uwagę, że w tego rodzaju publikacjach bardziej niż w innych będzie interesowała użytkownika ich zawartość. Należy więc wymienić w adnotacji tytuły utworów zawartych w takim wydawnictwie. Powinno się także te tytuły wprowadzić do indeksu.

W przypadku stosowania w bibliografii układu biorącego za podstawę jednostkę piśmienniczą, a nie wydawniczą (np. w układzie według chronologii piśmienniczej), można nie rejestrować dzieł zbiorowych i wyborów dzieł jako całości, ale opisać poszczególne utwory w nich zawarte. Jeśli jednak autor bibliografii decyduje się stworzyć osobny dział, wykazujący wydania zbiorowe i wybory dzieł danego pisarza (jak np. we wspomnianej już bibliografii przekładów Gogola), wtedy przy ich opisach podajemy zawartość, a pod poszczególnymi tytułami utworów dajemy odsyłacze do opisów wydań zbiorowych lub wyborów.

Opis rejestracyjny w bibliografii osobowej powinien być uzupełniany a d n o t a c j ą, jeżeli tego wymaga treść lub forma dokumentu. W bibliografii podmiotowej najczęściej spotyka się adnotacje zawartościowe, wymieniające nie tylko utwory zawarte w dziełach zbiorowych, ale często także i rozdziały jednej pracy (np. w *Bibliografii utworów Lelewela*). Należy także sporządzać adnotacje wyjaśniające, jeśli tytuł niedostatecznie informuje o temacie opisywanej pracy (tego typu adnotacje stosuje skrupulatnie *Bibliografia prac J. Marchlewskiego*). Niekiedy sporządza się adnotacje księgoznawcze, a nawet przytacza się w adnotacji przedruki całości lub wyjątki tekstu opisywanego utworu, aby

w ten sposób zwolnić użytkownika od sięgania po publikacje nieraz bardzo trudno dostępne. Może to mieć także inny cel. Np. w cytowanej już bibliografii *Puszkina w Polsce* kierowano się w doborze przytoczonych w adnotacji tekstów także i chęcią pokazania rozwoju techniki tłumaczeń Puszkina w różnych czasach, zwrócenia uwagi na tłumacza zapomnianego lub na cechy charakterystyczne przekładu. Te intencje przerażają zasadnicze cele bibliografii i słusznie autor nazwał tę publikację zarysem bibliograficzno-literackim. Specjalny charakter mają adnotacje w bibliografiach osobowych zalecających (por. rozdz. IX).

Omówione powyżej zagadnienia opisu dokumentów wchodzących w skład bibliografii osobowej odnoszą się przede wszystkim do prac piśmienniczych drukowanych bądź powielanych inną techniką. Obok nich mogą znajdować się w bibliografii opisy rękopisów i dokumentów, których częścią istotną nie jest tekst słowny, jak np. ryciny, nuty, płyty, fotografie. Pożądane jest, aby bibliografie osobowe poszerzające swój zasięg o takie dokumenty oparły zasady ich opisu na katalogach specjalnych; w razie wątpliwości bibliografowie powinni zasięgać opinii specjalistów w odpowiedniej dziedzinie (muzykologów, historyków sztuki itp.).

W przypadku rejestrowania dokumentów jednostkowych bibliografia ma także cechy spisu katalogowego i dlatego pożądane jest podawanie informacji o miejscu przechowywania dokumentów w celu łatwiejszego ich odnalezienia. Specjalną uwagę trzeba zwrócić na opis rękopisów, który powinien informować, czy ma się do czynienia z autografem czy z kopią, czy manuskrypt posiada poprawki, jak jest zachowany, gdzie się znajduje itp. Jako dokumenty jednostkowe trzeba też traktować egzemplarze z odręcznymi poprawkami autora, opisując rodzaj i ilość poprawek, ponieważ wszelkie tego rodzaju uwagi będą korzystne dla użytkowników.

Wreszcie trzeba zaznaczyć, iż rzeczą pożyteczną jest podawanie lokalizacji wszystkich pozycji wykazanych w bibliografii, jeśli większość z nich — to dokumenty zachowane w nielicznych egzemplarzach.

2. BIBLIOGRAFIE ZESPOŁÓW OSOBOWYCH

A. RODZAJE ZESPOŁÓW OSOBOWYCH

Bibliografie zespołów osobowych obejmują dorobek całej grupy osób należących do określonej zbiorowości.

Używając tu słów: zespół, grupa, zbiorowość mamy na myśli ich znaczenie potoczne (pewną liczbę osób pozostających ze sobą w jakimś związku) a nie — dość zresztą niejednolite — pojęcia związane z odpowiednimi terminami w socjologii.

W tym znaczeniu potraktujemy jako zbiorowość zarówno członków jednego towarzystwa naukowego jak i grupę artystów (np. poetów Skamandra), ludzi jednego zawodu (np architektów) czy jednej grupy społecznej (np. pisarzy chłopskich), a także pracowników jednej instytucji²². Zestawienia bibliograficzne obierające sobie za przedmiot twórczość tego rodzaju zbiorowości tworzą bibliografie zespołów osobowych. Nie zaliczymy do nich natomiast bibliografii zajmującej się autorami piszącymi na ten sam temat. Wprawdzie jest to pewna grupa dająca się wyodrębnić na podstawie tej właśnie cechy wspólnej, ale dobór materiału do takiej bibliografii oparty jest przede wszystkim na kryterium treściowym, co przesądza, że mamy do czynienia z bibliografią dziedziny lub zagadnienia.

Zdarza się czasem, że bibliografie tego rodzaju są pozornie podobne do bibliografii zespołu osobowego. Np. druga część *Bibliografii filozofii polskiej 1750-1830* (Warszawa 1955) nosząca tytuł *Prace Polaków i cudzoziemców zamieszkałych w Polsce*, gromadząc materiał w układzie alfabetycznym autorów, a nawet podając przy każdym z nich dane biograficzne, mogłaby być uważana za bibliografię zespołu filozofów w Polsce. Trzeba jednak pamiętać, że gromadzi ona prace filozofów wyłącznie na tematy filozoficzne, obejmując także prace autorów zajmujących się filozofią tylko ubocznie; podstawą doboru materiałów jest więc kryterium treściowe.

B. DOBÓR MATERIAŁÓW

Głównym kryterium doboru materiałów do bibliografii zespołu osobowego jest określona zbiorowość, najczęściej zespół pracowników jednej instytucji.

Szczegółowe problemy doboru omówimy osobno dla podmiotowych i przedmiotowych bibliografii zespołów.

Podmiotowa bibliografia zespołu osobowego obejmuje prace osób należących do danej zbiorowości. Dobór tych prac może być czasem nie ograniczony żadnymi kryteriami. Tak bywa najczęściej w przypadku, kiedy związek między daną zbiorowością a jej członkami jest trwały. Np. bibliografia kobiet polskich może dać kompletny pod względem zakresu i zasięgu wykaz prac ogłoszonych przez autorki polskie. Taka sama zasada gromadzenia materiałów może występować także w przypadku, kiedy związek między zbiorowością a jej członkami jest określony w czasie. Np. bibliografia członków towarzystwa naukowego

²² Nie zajmujemy się tu spisami wydawnictw poszczególnych instytucji, chociaż takie spisy — ze względów praktycznych — są wykazywane w *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce* razem z bibliografiami zespołów osobowych.

może wymienić także wszystkie ich prace ogłoszone w okresie nie należenia do towarzystwa, jeśli ma na celu wykazać, jakim dorobkiem piśmienniczym legitymują się osoby wchodzące w skład towarzystwa.

Najczęściej jednak bibliografie zespołów osobowych obejmują te prace ich członków, które zostały napisane lub opublikowane w okresie należenia do danej zbiorowości. Taką zasadę doboru przyjmują przeważnie wydawane obecnie bibliografie pracowników instytucji naukowych, ponieważ daje ona obraz dorobku całego kolektywu, a także pozwala wykryć wpływ instytucji na aktywizację jej pracowników.

Dalszym kryterium doboru może być treść prac ogłoszonych przez członków zespołu. Wprowadzenie tego rodzaju zasady zależy znów od celu, w jakim bibliografia jest sporządzana. Są zestawienia ograniczające swój zakres do prac związanych z charakterem zbiorowości. Np. bibliografia prac członków Polskiego Towarzystwa Botanicznego może wymieniać tylko publikacje z zakresu podstawowej dziedziny ich zainteresowań. Podobnie zestawienie pt. *Działalność naukowa Akademii Medycznej w Krakowie w latach 1953 i 1954. Wykaz bibliograficzny* (Kraków 1955) obejmuje wyłącznie naukowe rozprawy pracowników Akademii na tematy związane z kierunkiem uczelni. Przykładem innych założeń doboru jest praca M. Przyweckiej-Sameckiej pt. *Bibliografia prac bibliotekarzy Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu za lata 1945—1955*²³, nie wprowadzająca selekcji treściowej, aby zadokumentować udział tego zespołu pracowników w pracy naukowej, literackiej, publicystycznej itp. Można także przyjąć zasadę stosowaną w *Wykazie prac zespołu [pracowników Biblioteki Narodowej]*²⁴, który publikacje z zakresu bibliologii wykazuje w komplecie, inne prace podając w wyborze lub w ujęciu sumarycznym.

Podobnie jak w bibliografiach poszczególnych osób, pojęcie autorstwa w bibliografiach zespołów osobowych powinno obejmować także prace współautorskie (nawet napisane wspólnie z osobami spoza danej zbiorowości), edytorskie, przekładowe itp. Jednak i te zagadnienia należy rozważyć indywidualnie i przyjąć postanowienie najbardziej odpowiadające charakterowi i celom sporządzonego spisu.

Takie same względy powinny zdecydować o ustaleniu szczegółowych zasad zasięgu wydawniczo-formalnego.

Dobór materiałów do bibliografii przedmiotowej zespołu osobowego nie nasuwa szczególnie charakterystycznych problemów. Zestawienie takie gromadzi piśmiennictwo na temat danej zbiorowości. Trzeba

²³ *Biuletyn Informacyjny Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego* R. 5 : 1955 półr. 1 s. CXLV—CLXXXV.

²⁴ *W: Biblioteka Narodowa w latach 1945-1956*. Warszawa 1958 s. 160-202.

tu przypomnieć, że nie można zestawienia na temat określonej instytucji uznać za bibliografię przedmiotową zespołu osobowego. Np. w *Bibliografii Biblioteki Narodowej*²⁵ można m. in. znaleźć materiały dotyczące zespołu jej pracowników, ale są tam także publikacje mówiące o potrzebie budowy gmachu, wystawie książek, nowych nabytkach itp. Jest to więc bibliografia tego typu, co bibliografia zagadnienia. Ujęcie przedmiotowe bibliografii zespołów osobowych spotyka się bardzo rzadko. Przykładem takiego zestawienia może być bibliografia piśmiennictwa o polskich pracownikach naukowych²⁶ obejmująca tylko te opracowania, które mówią o danej osobie jako o naukowcu (np. o Kraszewskim jako o pionierze archeologii polskiej), a nie interesująca się pracami na temat innych dziedzin jego działalności.

C. UKŁAD

Często spotyka się w bibliografii zespołów osobowych układ materiałów według alfabety nazwisk członków danej zbiorowości. Taki układ stosuje np. A. Bojanowska w *Wykazie prac opublikowanych oraz przygotowanych do druku przez pracowników B[iblioteki] U[niwersytetu] Ł[ódzkiego] w latach 1945-1955*²⁷. Powstaje wtedy zbiór bibliografii poszczególnych osób. W przypadku przyjęcia takiego układu, zwłaszcza w bibliografii pracowników określonej instytucji czy towarzystwa naukowego, warto sporządzić indeks rzeczowy, który ułatwi zorientowanie się w tematyce prac zespołu jako całości.

Sporządzając bibliografię instytucji o dużej skali specjalizacji pracowników, np. wyższej uczelni, stosuje się często układ według komórek organizacyjnych tej instytucji. Jako przykład można wskazać *Wykaz publikacji pracowników naukowych Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie ogłoszonych w latach 1944-1954* sporządzony przez S. Fedorko²⁸. Niezbędnym uzupełnieniem takiego zestawienia jest indeks alfabetyczny autorów.

Większość powojennych bibliografii zespołów osobowych wybiera jeden z tych układów. Nie spotyka się innych metod szeregowania mate-

²⁵ Tamże s. 219-226.

²⁶ *Bibliografia naukoznawcza 1928-1931*. — *Nauka Polska* t. 19: 1934 (s. 506-552: II. Materiały naukoznawcze. 1. Materiały biograficzne dotyczące polskich pracowników naukowych); toż za lata 1932-1934. *Tamże* t. 22: 1937 s. 385-433; toż za lata 1935-1936. *Tamże* t. 24: 1939 s. 545-587.

²⁷ W: *Pierwsze dziesięciolecie Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi*. Łódź 1955 s. 127-133.

²⁸ W: *Dziesięć lat Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie 1944-1954*. Lublin 1954 ss. 167 odrębnej paginacji.

riałów, jak np. układu chronologicznego, który pozwoliłyby poznać rozwój działalności całego zespołu udokumentowanej w publikacjach, lub układu według kryteriów wydawniczo czy piśmienniczo formalnych. Występują one jednak często jako zasady wewnętrznego szeregowania, np. opisów prac jednego autora.

D. OPIS

Zasady opisu w bibliografii zespołu osobowego w układzie alfabetycznym mogą się opierać na wskazówkach podanych w pierwszej części rozdziału. Pewnym ograniczeniem ulega jedynie zasada pomijania hasła autorskiego. Należy je podać przy pozycjach danego autora tylko raz — najlepiej jako nagłówek poprzedzający opisy jego prac²⁹. Jest to sposób wygodny szczególnie w bibliografiach obejmujących tego rodzaju prace poszczególnych członków zespołu, jak np. edytorstwo, przekłady, redakcje, recenzje i inne, wymagające podania tytułatury pracy cudzej.

Przykład:

OPATRNY JAROSŁAW WIT

Ewa Maleczyńska: Tradycje naukowe i uniwersyteckie Wrocławia. Wrocław 1946. [Rec.] *Sobótka* R. 1: 1946 s. 122-127.

Macurek Józef: O polsko-czeską wzajemność w dobie czeskiego powstania w latach 1618-20. [Tłum. ...] *Sobótka* R. 2: 1947 s. 182-199.

W wydawanych obecnie bibliografiach zespołów osobowych różnie bywa rozwiązane zagadnienie ujawniania w opisie pseudonimu czy kryptonimu, którym autor podpisał dzieło. Większość zestawień nie zaznacza tego w opisie. Wydaje się to niesłuszne. Przy przejmowaniu takiej pozycji do innej bibliografii nie można będzie wprowadzić odpowiedniej poprawki do opisu danej publikacji, która w już zebranych materiałach może figurować pod nierozwiązanym pseudonimem, kryptonimem bądź pod hasłem tytułowym.

Przy opisie prac współautorskich wygodnie jest stosować zasady zalecane w bibliografii poszczególnych osób (por. s. 267 tego rozdziału). Bez względu na liczbę współautorów opisze się dany dokument — rozpoczynając od tytułu — w grupie prac pierwszego z współautorów, który jest członkiem danej zbiorowości. Po tytule wymienia się nazwiska autorów.

²⁹ Niektóre bibliografie pracowników jednej instytucji podają także w nagłówku datę rozpoczęcia, ewentualnie również zakończenia pracy danego autora w instytucji i jego funkcję.

Przykłady:

DOBRZAŃSKI BOHDAN

113. Nauka wobec posuchy na Lubelszczyźnie. [Autorzy:]..., Stefan Lewicki, Adam Malicki, Józef Motyka, Józef Parnas, Stefan Ziemiński, Włodzimierz Zinkiewicz, Zdzisław Zabielski. *Probl. R.* 8 : 1952 nr 2 s. 81-85.

114. Glin ruchomy w glebach terenów fliszowych. [Autorzy:]..., Jadwiga Wondrausz. *Ann. UMCS Sect. E.* vol. 8: 1953 nr 8 s. 263—281, tab., bibliogr.

Współautorzy, należący do danego zespołu, otrzymają o d s y ł a c z e wymieniające tytuły prac i kierujące do numeru pozycji, zawierającej pełny opis dokumentu, a więc np.:

Przykład:

WONDRAUSZ JADWIGA

Glin ruchomy w glebach terenów fliszowych (współaut.) zob. poz. 114.

Nie stosuje się takich odsyłaczy dla współautorów spoza zespołu. Niektóre zestawienia wprowadzają ich nazwiska do indeksu alfabetycznego autorów, różnicując je graficznie. Nie jest to jednak potrzebne. Zazwyczaj są oni współpracownikami poszczególnych członków i nie są bliżej związani z zespołem. Wyjątek stanowią bibliografie, które przyjmują zasadę rejestrowania także prac wykonanych, np. na zlecenie instytucji przez obcego pracownika.* Nazwiska takich współpracowników należy podawać w indeksie alfabetycznym autorów odmienną czcionką.

E. METODA ZBIERANIA MATERIAŁÓW

Na zakończenie warto przypomnieć, że w bibliografiach zespołów pracowników jednej instytucji lub towarzystwa naukowego najczęściej stosowaną metodą zbierania materiału jest przeprowadzanie ankiety wśród autorów. W trosce o jednolitość otrzymanych tą drogą materiałów należy sprecyzować w ankiecie zasady doboru i opisu dokumentów. Praktyka wykazuje, że mimo tych instrukcji opisy nadesłane powinny być sprawdzone na podstawie autopsji. W razie niemożności dotarcia do egzemplarza dokumentu można jego opis podać na odpowiedzialność autora, wyróżniając tę pozycję umownym znakiem graficznym (np. gwiazdka). W przypadku, kiedy nie uda się nawiązać kontaktu z autorem, należy zebrać informacje o jego pracach na podstawie źródeł bibliograficznych.

Omówienie bibliografii zespołów osobowych ograniczyło się do poruszenia zagadnień ogólnych i częściej spotykanych w zestawieniach tego typu, wychodzących w okresie powojennym. Trzeba dodać, że są tu reprezentowane przede wszystkim bibliografie prac wyższych uczelni lub ich poszczególnych zakładów oraz bibliografie instytutów naukowo-badawczych i bibliotek naukowych.

ROZDZIAŁ XII

BIBLIOGRAFIA ZAWARTOŚCI CZASOPISMA

Opracowała *Stefania Skwirowska*

1. Stan polskiej retrospektywnej bibliografii zawartości czasopism. — 2. Metodyka bibliografii zawartości czasopisma: A. Dobór materiałów; B. Opis; C. Układ; D. Spisy pomocnicze; E. Wstęp. — 3. Roczne spisy treści czasopisma.

1. STAN POLSKIEJ RETROSPEKTYWNEJ BIBLIOGRAFII ZAWARTOŚCI CZASOPISM

Bujny rozwój czasopiśmiennictwa polskiego, charakterystyczny dla drugiej połowy XIX i początków wieku XX, spowodował potrzebę udostępnienia bibliograficznego materiałów zawartych w czasopismach.

Mimo że polska służba bibliograficzna w pełni docenia znaczenie opracowania retrospektywnej bibliografii zawartości czasopism, czego dowodem są dyskusje na zjazdach i wypowiedzi na łamach czasopism fachowych, to jednak nie zrealizowano dotąd tej postulowanej wielokrotnie bibliografii. Brak nawet pełnej retrospektywnej bibliografii tytułów czasopism. Spis zestawiony przez Karola Estreichera w t. 1 i 6 *Bibliografii polskiej* jest niekompletny i nie zaspokaja potrzeb dzisiejszego czytelnika. Częściowo lukę tę zaczyna wypełniać centralny katalog czasopism prowadzony przez Bibliotekę Narodową.

Wobec wzrastającego zainteresowania treścią dawnych czasopism zarysował się problem udostępnienia jej poprzez bibliografie zawartości poszczególnych czasopism. Dotychczas tylko nieliczne czasopisma posiadają spisy treści. Wykaz ich zestawiony przez Gutrego¹ przedstawia dobitnie, jak wiele czasopism czeka jeszcze na opracowanie.

Ponieważ w obecnych warunkach ekonomicznych nie jest możliwe zgromadzenie materiałów bibliograficznych* w centralnej retrospektywnej kartotece zawartości czasopism, z której mogłyby czerpać bibliografie dziedzin i zagadnień, wydaje się, że jedyną realną drogą poznania dorobku naukowego i literackiego ukrytego w czasopismach jest kontynuowanie opracowań bibliografii zawartości ważniejszych czasopism. Stąd też w rozważaniach poniższych rozpatrzone zostały podstawowe zagadnienia tego typu bibliografii, a nie — zawartości czasopism w ogóle.

Należy jednak podkreślić, że bibliografie zawartości poszczególnych czasopism są niedogodne dla czytelnika, zmuszają bowiem — przy poszukiwaniu materiałów do określonego zagadnienia — do przeglądania

---

¹ Cz. Gutry: *Bibliografia scalonych spisów zawartości czasopism*. Wrocław 1953.

szeregu bibliografii, a także w ostatecznym bilansie są znacznie kosztowniejsze od ogólnej bibliografii zawartości czasopism. Mają natomiast tę zaletę, że mogą być realizowane w miarę możliwości finansowych i technicznych.

Bibliografie zawartości czasopism, jak wiadomo, mogą mieć zakres ogólny jeśli czasopismo ma zakres wszechstronny, albo ograniczony do jednej lub kilku dziedzin w zależności od tematyki czasopisma. Bibliografia może obejmować zawartość pisma o zakończonym cyklu wydawniczym lub też wykazywać treść kilku roczników czasopisma bieżącego

2. METODYKA BIBLIOGRAFII ZAWARTOŚCI CZASOPISMA

A. DOBÓR MATERIAŁÓW

Przy opracowywaniu tego typu bibliografii niejednokrotnie dyskutowany jest problem kompletności lub selekcji materiałów. Wydaje się, że *k o m p l e t n o ś ć* nie podlega dyskusji przy opracowywaniu czasopism zwłaszcza do pierwszej połowy XIX stulecia, ich zawartość stanowi bowiem cenne źródło poznania ówczesnej epoki i piśmiennictwa wówczas jeszcze nielicznego. Podobne stanowisko trzeba zająć przy bibliografowaniu niektórych czasopism specjalnych, jak np. czasopism podziemnych z okresu okupacji hitlerowskiej, w których nawet drobne wiadomości stanowią dla historyka cenne przekazy źródłowe, a także gdy w grę wchodzi czasopisma trudne do skompletowania.

Problem *s e l e k c j i* materiałów występuje w czasopismach nowszych o obfitej treści, a zwłaszcza w gazetach.

Kryteria selekcji mogą być następujące: formalne, ilościowe lub oparte na wartościowaniu treści. Przyjęcie kryterium *f o r m a l n e g o* powoduje odrzucenie w całości lub w części stałych działów czasopisma, np. kroniki, działu ogłoszeń itp. Działa tu w pewnej mierze również kryterium *w a r t o ś c i o w a n i a* treści. Nie ulega wątpliwości, że zagadnienie selekcji musi być związane z oceną użytkową materiałów danej bibliografii. Wiadomo np., że czasopisma i prasa codzienna sprzed I wojny światowej są kopalnią wiadomości w zakresie nauk humanistycznych. Wiele ośrodków przegląda dawne roczniki czasopism wyszukując w nich wiadomości biograficzne nawet z drobnych notatek kronikarskich².

Uznając prasę za źródło historyczne, należy sprawę selekcji materiałów rozpatrywać w powiązaniu ze znajomością *i l o ś c i* i *j a k o ś c i* innych zachowanych źródeł. Rejestrując np. piśmiennictwo z zakresu hi-

² K. Lepszy: *Prace Zakładu Dokumentacji Instytutu Historii PAN*. — *Kwartalnik Historyczny* 1956 nr 1 s. 226.

storii ruchów rewolucyjnych na ziemiach polskich trzeba pamiętać, że nawet drobne wzmianki ukryte w nielegalnej prasie codziennej są dziś często jedynymi źródłami informującymi o przebiegu niektórych wydarzeń lub o wystąpieniach działaczy rewolucyjnych. Nasze zasoby archiwalne uległy wielkiej dewastacji podczas ostatniej wojny. Stąd też w stosunku do czasopism humanistycznych kryteria selekcji powinny być stosowane ostrożnie.

Znacznie prościej problem ten rysuje się w czasopismach przyrodniczych i technicznych, gdzie specjalista danej dziedziny bez wielkich trudności wyłowi materiały o trwałej wartości naukowej i historycznej.

Najtrudniej jest przeprowadzić selekcję wśród artykułów i wzmianek z prasy codziennej, gdzie znajduje się wiele notatek o przemijającej wartości, które oczywiście w bibliografii nie powinny się znaleźć.

Gromadząc materiały do bibliografii zawartości czasopisma bibliograf nie może ustalać z góry sztywnych reguł selekcji. Każdy artykuł lub notatka muszą być ocenione indywidualnie z punktu widzenia wartości informacyjnej lub dokumentacyjnej.

Przy opracowywaniu czasopisma interesującego wiele dziedzin należy uwzględnić równomiernie cały materiał, choćby jego część nie wchodziła w zakres zainteresowań instytucji wydającej bibliografię. Np. bibliografie zawartości czasopism społeczno-literackich opracowywane w Instytucie Badań Literackich niesłusznie ograniczały się początkowo tylko do wykazywania materiałów potrzebnych historykom literatury. Chodzi bowiem o to, aby jednorazowo wykonana praca zwalniała od ponownego przeglądania czasopisma dla wyłowienia materiałów z innych dziedzin.

Ze sprawą doboru materiałów wiąże się również zagadnienie uwzględniania lub pomijania materiałów ilustracyjnych. W czasopismach z XIX wieku znajduje się wiele ilustracji wykonanych przez znanych malarzy, które mogą być ocalone od zapomnienia dzięki uwzględnieniu ich w bibliografii zawartości czasopisma. Podobnie wygląda sprawa z mapami dołączanymi do artykułów. Wykazanie tych materiałów może stanowić cenną pomoc zarówno dla korzystających z bibliografii jak też i dla autorów przyszłych bibliografii rejestrujących materiały kartograficzne i ilustracyjne.

Wśród ilustracji występujących w czasopismach rozróżnia się kilka typów: 1) ilustracje bądź fotografie wykonane do danego artykułu i podpisane przez grafika lub fotografa, 2) ilustracje lub fotografie bezautorskie, ale również wykonane specjalnie do danego artykułu, 3) reprodukcje dzieł malarskich albo fotografii będące przedrukiem z innych źródeł, 4) mapy, rysunki techniczne, wykresy, tabele itp. Istnienie ilustracji w ar-

tykule zaznacza się bądź to w opisie bądź też w adnotacji. Dla szczególnie cennych ilustracji można nawet wykonać odrębne opisy.

B. OPIS

Opis w bibliografii zawartości czasopisma jest z reguły rejestracyjny. Poszczególne elementy opisu są zależne od przyjętego układu bibliografii. (Por. ustęp o układzie s. 287 n.). Np. opis w układzie chronologicznym zawiera niejednokrotnie uzupełnienia tytułów artykułów, które w układzie systematycznym można pominąć, ponieważ przez umieszczenie danego artykułu w odpowiednim poddziale ujawnia się jego treść. W przykładach niżej podanych wyróżnia się kursywą tytuł czasopisma, z którego zaczerpnięty jest opis:

Przykłady:

<i>układ chronologiczny</i>	<i>Przegląd Muzyczny</i>	<i>układ systematyczny</i>
nr 2 20 II 1877		teksty literackie
J. P.: Do kapłanów muzyki. [Utwór poetycki]		J. P.: Do kapłanów muzyki. 1877 nr 2 s. 3.

Przystępując do rozważań szczegółowych trzeba przypomnieć, że stanowią one jedynie uzupełnienie do problemów poruszonych w rozdz. V Opis (zwłaszcza s. 123—130).

a. Nazwa autora

W toku pracy bibliograf styka się często z różnymi formami nazwy tego samego autora. Jeżeli autor podpisuje artykuły własnym nazwiskiem, a kiedy indziej pseudonimem lub kryptonimem, przypominamy, iż związany pseudonim lub kryptonim wymienia się w opisie po właściwej formie nazwiska. Podobnie, kiedy autor piszący na łamach tego samego czasopisma w przeciągu paru lat używał kilku form nazwiska (np. początkowo Stęślicka W., później Stęślicka-Mydlarska W., albo tylko Mydlarska W., a potem znowu Stęślicka W.), wówczas w bibliografii czasopisma bieżącego, w myśl zasady cytowania nazwy autora w formie ostatnio używanej przez niego, należy wysuwać na czoło formę ostatnią z zaznaczeniem formy użytej w artykule.

Przykład:

Przegląd Antropologiczny
[STĘŚLICKA W.] W. Stęślicka-Mydlarska: Iuvenis
ursinus lithuanus 1661. T. 23: 1957 z. 2 s. 391-392.

W bibliografii czasopisma z dawniejszego okresu przyjmuje się formę nazwiska bibliograficznie ustaloną dla danego autora.

W czasopismach spotyka się także artykuły opracowane przez różnych autorów i wydrukowane pod odrębnymi indywidualnymi tytułami, ale

wiążące się wspólnym tematem oraz tytułem nagłówkowym, np. wypowiedzi na konferencjach, zjazdach, odpowiedzi na ankietę itp. Wówczas ze względu na oszczędność miejsca i przejrzystość opisu można pominąć tytuły jednostkowe i utworzyć opis zbiorowy, rozpoczynający się od wspólnego sformułowania podanego w czasopiśmie

Przykłady:

VII ZJAZD Literatów Polskich. Przem.: Antoni Słonimski, Adam Ważyk, Kazimierz Tarn, Jan Parandowski.

ANKIETA „Trybuny Ludu“. Czego oczekujemy od przyszłego sejmu. Wypow.: Karol Żak, Józef Kruk, Witold Michalski, Jan Kowalski.

Warto zwrócić uwagę, że przy cytowaniu wypowiedzi ze zjazdów, głosów dyskusyjnych w ankietach itp. nie należy ograniczać się tylko do kilku pierwszych autorów, a trzeba wymienić kolejno wszystkich, ponieważ bardzo często dalsze głosy w dyskusji są dużo ciekawsze niż pierwsze.

Jak wiemy, w bibliografii polskiej nie stosuje się autorstwa korporatywnego. Dlatego też artykuły podpisane: „Redakcja“, „Zespół *Krzywe Koło*“, „Towarzysze broni“ itp. należy opisywać pod pierwszym wyrazem tytułu, a w razie jego braku pod sfingowanym tytułem. Jeżeli jednak artykuł rozpoczyna się od słów „Od redakcji“, stają one na początku opisu, po czym umieszcza się w nawiasach prostokątnych wyjaśnienie.

Przykład:

Miasto

OD REDAKCJI. [Zmiana tematyki czasopisma]. 1928
nr 4 s. 1.

Odezwy, zarządzenia i inne teksty urzędowe opisuje się pod ich własnymi tytułami, jeżeli je posiadają, lub pod hasłem formalnym, zaznaczając w adnotacji sprawcę, miejsce i czas wydania danego dokumentu.

Przykłady:

DO BRACI Polaków. [Odezwa PPS z dn. 1 V 1905 r. wydana w związku ze świętem robotniczym w Radomiu].

ZARZĄDZENIE [Zarządu Miejskiego m. st. Warszawy z dn. 23 III 1937 r. w sprawie zazieleniania miasta]

b. Adnotacje

Adnotacje w bibliografii zawartości czasopisma należą przeważnie do typu adnotacji wyjaśniających lub stanowią uzupełnienie albo rozwinięcie tytułu. W zasadzie są to adnotacje referujące, a nie krytyczne, sformułowane możliwie zwięźle.

Przykłąd:

KISIEL Jan: Pełna demokratyzacja warunkiem rozwoju Stronnictwa. [Przem. na Zjeździe Powiatowym SL w Kielcach w 1936 r.]

Oprócz adnotacji wyjaśniających stosuje się adnotacje księgoznawcze. Omawiają one powiązania danego artykułu z innymi tekstami, nie występującymi w opracowanym czasopiśmie (przykład a) lub łączą polemiki i dyskusje toczące się w obrębie referowanego czasopisma (przykład b). Tego rodzaju adnotacje spotyka się najczęściej przy układzie chronologicznym bibliografii:

Przykłady:

a) *Przegląd Powszechny*

ROTTER K.: O kodyfikacji prawa międzynarodowego. [Polem. z art. J. Rostafińskiego w czas. Przegląd Polski 1886 t. 4 s. 420]. 1887 nr 5 s. 8-9.

b) *Gazeta Muzyczna i Teatralna*

nr 2 18 XII 1865

STEVICH F.: Józef Elsner jako kompozytor muzyki kościelnej. [Polem. zob. poz. 67].

W układzie działowym oraz systematycznym polemiki i dyskusje łączy się w jeden opis i dlatego adnotacje tego typu są na ogół niepotrzebne.

Adnotacje podaje się po tytule artykułu, w wyjątkowych wypadkach, jeżeli wymaga tego sens zdania, można zamiast adnotacji wprowadzić wyjaśnienie do środka tytułu. Np.:

KOZŁOWSKI W.: O muzeum [etnograficznym] w Sandomierzu.

Przy utworach literackich dobrze jest zaznaczyć formę oraz podać tytuł całości, jeżeli w czasopiśmie cytowane były tylko fragmenty. Np.:

MANN H.: Opis nocy św. Bartłomieja. [Fragm. pow. „Młodość króla Henryka IV“].

c. Cytata wydawnicza

Cytata wydawnicza w bibliografii zawartości czasopisma ulega skróceniu i zawiera: liczbę rocznika ewentualnie tomu, rok wydania, datę dzienną (przeważnie w dziennikach i dawnych czasopismach), liczbę numeru lub zeszytu. Jeżeli czasopismo posiada ciągłą paginację, można pominąć numerację zeszytów.

Przykłady:

Przegląd Warszawski

GÓRSKI W.: W sprawie budowy gmachu szkolnego. 1902 s. 64.

ADAMCZEWSKI W.: Z dziejów zapisu Kickiego. 1902 s. 174.

Niekiedy w cytacie wydawniczej stosuje się oznaczenia cyfrowe arabskie i rzymskie dla odróżnienia np. tomów i części.

Przykład:

Głos

A. W.: Szkoła Główna w Warszawie. 1906 I z. 4 s. 5.

Spotykane w niektórych bibliografiach zawartości czasopism pominięcie w cytacie wydawniczej roku wydania, a ograniczanie się do numeru kolejnego rocznika jest niezaprzeczenie zabiegiem oszczędnościowym, ale stwarza niedogodności dla czytelnika, który musi każdorazowo sięgać do odpowiedniego zestawienia roczników i ich lat wydania, podawanego zazwyczaj w osobnym wykazie, np. w *Bibliografii Pamiętnika Literackiego i Pamiętnika Tow. Literackiego im. Adama Mickiewicza 1887—1939* opracowanej przez Z. Świdwińską (Warszawa 1948). Ograniczenie się w cytacie wydawniczej do podawania kolejnego rocznika bez jednoczesnego zamieszczenia zestawienia roczników i lat wydania — jest niedopuszczalne. (Spotyka się to w starszych bibliografiach, np. u J. Pieniążka w *Spisie przedmiotów zawartych w 80 tomach Przeglądu Polskiego*. Kraków 1886).

d. Recenzja teatralna

Recenzja teatralna składa się z następujących elementów: nazwa autora i tytuł sztuki, nazwa teatru i jego siedziby, nazwa recenzenta, tytuł recenzji, jeżeli jest odmienny od tytułu sztuki recenzowanej, skrócona cytata wydawnicza oraz paginacja.

Przykład:

Życie Literackie

GARCIA Lorca Federico: Czarująca szewcowa.
Teatr Stary, Kraków. Rec. Kudliński Tadeusz: Rze-
czywiście czarująca. 1947 nr 26 s. 4.

W niektórych bibliografiach recenzje teatralne opisywane są w sposób skrócony, a mianowicie bez nazwy teatru i jego siedziby oraz tytułu recenzji. Wydaje się jednak, że bliższe dane dotyczące wystawienia recenzowanych sztuk są pożądanym dodatkiem informacyjnym dla czytelników bibliografii.

W recenzjach ze sztuk obcych granych przez teatry zagraniczne należy w miarę możliwości podawać tytuły sztuk i nazwy teatrów w oryginale.

Przykład:

Twórczość

SHAKESPEARE William: Titus Andronicus. The
Shakespeare Memorial Theatre Company, Stradford.
Występy w Warszawie. Rec. Natanson Wojciech:
Lekcja rozumnego współczucia. 1957 nr 6 s. 178-180.

W przypadku, kiedy są opisywane recenzje tej samej sztuki w kilku inscenizacjach, nazwy poszczególnych teatrów cytuje się przed nazwiskami recenzentów.

Przykład:

Nowa Kultura

BRECHT Bertolt: Opera za trzy grosze. Teatr Śląski, Katowice. Rec. Goliński Leszek, nr 26 s. 4; Teatr Narodowy, Warszawa. Rec. Szydlowski Roman, nr 21 s. 4; Teatr Polski, Wrocław. Rec. Csato Edward: Przedstawienie nie po brechtowsku, nr 20 s. 3.

Układ opisów pozycji zbiorowej może być podany w kilku wariantach. W przykładzie wskazanym powyżej o kolejności wymienienia pozycji decyduje siedziba teatru. W bibliografii zawartości czasopisma za dłuższy okres recenzje odnoszące się do wystawień sztuki w jednej miejscowości mogą być podawane według chronologii przedstawień albo grupowane według nazw teatrów. W niektórych bibliografiach spotyka się układ według alfabetu nazwisk autorów recenzji.

e. Recenzja filmowa

Opis recenzji filmowej zawiera tytuł filmu, nazwy scenarzysty i reżysera, nazwę wytwórni filmowej, nazwę recenzenta, tytuł recenzji, jeżeli jest odmienny od tytułu filmu, skróconą cytate wydawniczą oraz paginację.

Przykład:

Trybuna Ludu

BURZA nad Azją. Scen. O. Brik. Reż. W. Pudowkin. Prod. „Mosfilm“. Rec. Merz Irena: Kłasyk filmowy, 1950 nr 53 s. 6.

Skrócony opis recenzji filmowej wymienia tytuł filmu, nazwy reżysera i recenzenta oraz skróconą cytate wydawniczą i paginację.

Jeżeli recenzja filmowa omawia film obcy, nie wyświetlany w Polsce, należy podawać tytuł filmu w oryginale.

Przykład:

Widnokregi

DREAMS that money can buy. Rec. Karius Karl.: Jarmark snów. Tłum. z niem. J. Wiśniewska. 1957 nr 6 s. 5-8.

Oprócz recenzji filmowych spotyka się w czasopismach sprawozdania z filmów będących w opracowaniu. Sprawozdania, podobnie jak recenzje, opisuje się pod tytułem filmu. Jest to zwykle tytuł roboczy, rzadko jednak bywa zmieniany w późniejszym okresie, kiedy film wchodzi na ekrany. Dalsze elementy opisu zgodne są z opisem recenzji, jedynie zamiast słowa „rec.“ używa się formułki „spraw. prod.“ (sprawozdanie produkcyjne).

Przykład:

Przegląd Kulturalny

HISTORIA jednego myśliwca. Spraw. prod.
Peltz Jerzy. 1957 nr 43 s. 10.

f. Sprawozdania z wystaw lub koncertów

Sprawozdania z wystaw i koncertów opisuje się pod nazwiskiem sprawozdawcy, a po tytule dodaje się uzupełnienia zawierające miejsce (czasem datę) koncertu lub wystawy. Przy sprawozdaniach z koncertów pomija się zwykle nazwiska kompozytorów i wykonawców, ponieważ program koncertów składa się najczęściej z kilku utworów. Wyjątek stanowią sprawozdania z recitalów.

Przykłady:

Ogniwo

MODERATO: Poranki kwartetowe. [Spraw. z koncertu Filharmonii Warszawskiej w dn. 23 I]. 1904 nr 7 s. 158.

Nowiny Literackie

(SIERP.): Wielkie przeżycie. [Recital H. Czerny-Ste-fańskiej w Warszawie w dn. 22 II 1956]. 1956 nr 12 s. 5.

Przegląd Artystyczny

OLKIEWICZ Jerzy: Fantastyka i dyscyplina. [Wy-stawa współczesnego malarstwa belgijskiego w War-szawie]. 1957 nr 4 s. 5-8, ilustr.

g. Biografie. Nekrologi

Artykuły podające wiadomości o życiu, pracy i dorobku naukowym lub artystycznym poszczególnych osób dzielą się na biografie i nekrologi. W opisie nekrologów (wspomnień pośmiertnych) należy zaznaczać formę piśmienniczą oraz informować o istnieniu wykazu prac, nie wymienio-nego zazwyczaj w tytule, a występującego najczęściej poza tekstem arty-kułu.

Przykład:

Farmacja Polska

BUKOWIECKI Henryk: Prof. dr Jan Kazimierz Muszyński 1884-1957. [Nekr. oraz] Spis publikacji. 1957 nr 7 s. 194-199, fot.

Niekiedy spotyka się artykuły autobiograficzne. W wypadku, kiedy taki artykuł nie ma tytułu, należy go sfingować.

Przykład:

Przegląd Artystyczny

KOPARSKI Adam: [Uwagi o własnej twórczości]. 1957 nr 3 s. 2.

h. Kronika

Najwięcej trudności napotyka bibliograf przy opracowywaniu takich działów czasopisma jak: kronika, przegląd prasy, wiadomości z ostatniej chwili, wiadomości z zagranicy. Działy te zawierają często cenne wiadomości, zwłaszcza w czasopismach dawniejszych, dlatego też powinny być dokładnie przeanalizowane, zanim przystąpi się do opisu zawartości czasopisma.

Jeżeli dział kroniki zawiera wiadomości błahę o przemijającej wartości, można sporządzić opis zbiorowy całej rubryki.

Przykład:

Ogniwo

KRONIKA życia naukowego. 1904 t. 2 nr 52 s. 4-5,
1905 t. 1 nr 3 s. 3-4, t. 2 nr 12 s. 5-6.

Jeżeli natomiast w kronice znajdują się ciekawe wzmianki, a nawet artykuły, opis taki prowadzi do zagubienia wiadomości mogącej mieć ważne znaczenie informacyjne. Stąd też opis stałych działów sprawozdawczych w czasopiśmie zależy od oceny merytorycznej ich zawartości.

Przy układzie chronologicznym bibliografii dokładny opis działu sprawozdawczego polega na wymienieniu po nazwie działu kolejno tytułów wiadomości podanych przez czasopismo lub sformułowanych przez bibliografa.

Przykład:

Biblioteka Warszawska

KRONIKA paryska literacka, naukowa i artystyczna: Historia Francji opowiadana wnukom przez Guizota.—Zwrot ku Gallom.—Zawód profesorski i prace literackie śp. Villemaina, — Słowianizm i celtyzm. — [Wspomnienia z młodości Mickiewicza]. — Areny paryskie. 1870 III 102.

Zdarza się, że poszczególne wiadomości w dziale kroniki, publikowane są pod hasłami autorskimi. Wtedy, po wymienieniu nazwy działu należy cytować najpierw nazwisko lub kryptonim autora notatki, a potem tytuł:

Przykład:

Biblioteka Warszawska

KRONIKA paryska literacka, naukowa i artystyczna: Toast na cześć uczonych i Lessepsa. — Chorley A.: Rozprawa o muzyce u różnych plemion. — Zapowiedziane publikacje poetyckie. — J. P.: Nagrody akademickie. — Historia tajemnej kancelarii weneckiej. 1870 III 434.

Jeżeli bibliografia opracowana jest w układzie alfabetycznym lub rzeczowym, poszczególne notatki z działów sprawozdawczych należy umieszczać osobno, podając po tytule nazwę działu ewentualnie w skrócie (w nawiasach okrągłych).

Przykład:

CHORTEY A.: Rozprawa o muzyce u różnych ple-
mion. (Kronika paryska literacka, naukowa i arty-
styczna). 1870 III 434.

Stałe działy sprawozdawczo-bibliograficzne opisuje się pod nazwą danego działu, a nie jako odrębne recenzje, ponieważ przeglądy takie są podobne do bibliografii adnotowanej, dającej streszczenia bez oceny krytycznej.

Przykłady:

Polski Przegląd Epidemiologiczny

PRZEGLĄD piśmiennictwa [z zakresu mikrobiologii i epidemiologii]. 1957 nr 1 s. 47-53, nr 2 s. 36-45.

Nowa Kultura

PRZEGLĄD piśmiennictwa. [Nowości z zakresu li-
teratury pięknej i nauki o literaturze]. 1956 nr 1-15
s. 8.

C. UKŁAD

Zasady porządkowania opisów w bibliografii zawartości czasopisma zależą od rodzaju opracowywanego czasopisma, jego okresu ukazywania się oraz od przeznaczenia bibliografii.

Układ chronologiczny jest stosowany wtedy, kiedy zależy na odzwierciedleniu rozwoju czasopisma. Materiały bibliograficzne są ułożone według lat, kolejnych numerów, a w obrębie poszczególnych zeszytów według kolejności artykułów. Układ ten nie daje więc dogodnego przeglądu autorów pisujących w czasopiśmie ani nie zestawia poruszonych zagadnień. Przy odpowiednich pozycjach zaznaczona jest paginacja artykułów. W niektórych bibliografiach spotyka się umieszczanie paginacji na marginesach.

Przykład:

Gazeta Muzyczna i Teatralna

nr 1 6 X 1865

1. Le Brun Tomasz: Przegląd tygodniowy: Występ Bogumiła Dawisona w Wielkim Tea- trze. — Pierwsze przedstawienie Straszego Dworu S. Moniuszki.	1
2. Wójcicki Kazimierz: Śpiewaczka wiejska. Felieton. [Dok. zob. nr 2]	1-2
3. Le Brun Tomasz: Maurycy Bodurkiewicz	2
4. Jeske August: O zakładaniu szkół mu- zycznych.	2-3

nr 2 13 X 1865

5. Wójcicki Kazimierz: Śpiewaczka wiejska [Pocz. zob. poz. 2]	1-2
6. Le Brun Tomasz: Koncert na dochód Wa- cława Prochazki.	3-4

Cytata wydawnicza w układzie chronologicznym może być umieszczona, jak w przykładzie powyższym, w wierszu przed tekstem odpo-

wiednich pozycji lub na marginesach. Data roczna z reguły powinna występować w żywej paginie. W bibliografii ułożonej chronologicznie występują liczne odsyłacze i adnotacje. Artykuły, które ciągną się poprzez szereg numerów czasopisma, jak korespondencje, odcinki powieści, rozprawy publikowane częściami, wymagają uzupełnień i wskazówek pozwalających na powiązanie całości opisywanego utworu. Trzeba podkreślić, że układ chronologiczny jest bardzo rozrzutny, pochłania wiele miejsca i zmusza często do wielokrotnego cytowania jednego artykułu ukazującego się odcinkami. Układ ten jest raczej niewygodny dla czytelnika, zwłaszcza jeżeli bibliografia zawiera materiały z czasopisma, które ukazywało się przez dłuższy przeciąg czasu. Toteż układ chronologiczny najlepiej jest stosować do czasopism starszych, a mianowicie tych, które charakteryzują się niewielką liczbą materiałów.

W układzie chronologicznym opracowane są m. in. następujące bibliografie: W. Staniszewskiego *Bibliografia Rozmaitości, pisma dodatkowego do Gazety Lwowskiej 1817-1848 i 1854-1859* (Lwów 1913), tegoż *Bibliografia Dodatku do Gazety Lwowskiej 1850-1862 i 1867-1869* (Lwów 1913), D. Strumiłło *Tygodnik Muzyczny 1820-1821 — Pamiętnik Muzyczny Warszawski 1835-1836* (Kraków 1955).

Układ alfabetyczny jest stosowany w bibliografiach, które dążą do przedstawienia dorobku poszczególnych pisarzy, a więc najczęściej w bibliografiach czasopism literackich. Poza nimi układ ten jako niepraktyczny jest rzadko stosowany. Występuje on w bibliografii Pieniążka *Spis przedmiotów zawartych w 80 tomach Przeglądu Polskiego od 1 VII 1866 r. do 1 V 1886 r.* (Kraków 1886).

Przykład:

	rocznik	tom	strona
Chłędowski Kazimierz			
Centralizacja handlowa	1	III	265
O parcelowaniu gruntów	1	IV	172
Szkice z Włoch	7	II	3, 191
Szkice z Włoch	7	III	3, 403

Układ alfabetyczny wymaga rozbudowanych indeksów rzeczowych i licznych odsyłaczy, zwłaszcza dla pozycji, w których występuje kilku współautorów.

Układ działowy jest dość często spotykany w bibliografiach zawartości czasopisma, najczęściej w stosunku do czasopism o różnorodnej tematyce. Układ ten zastosował M. Toporowski w bibliografii *Wiedomości Literackie 1924-1933* (Warszawa 1939). W obrębie poszczególnych działów (z wyjątkiem działu Recenzje) materiały bibliograficzne zostały uporządkowane według haseł osobowych (z opisami alfabetycznymi i przedmiotowymi) z włączeniem do tego samego szeregu abeca-

dłowego opisów anonimowych oraz opisów przedmiotowych dla instytucji.

Układ systematyczny jest dogodny dla bibliografii czasopisma o obfitych materiałach. Jest on praktyczny zarówno dla czytelnika jak i bibliografa, pozwala bowiem na logiczne ułożenie materiałów i szczegółowe prześledzenie problematyki czasopisma. W obrębie nagłówków rzeczowych opisy bibliograficzne mogą być szeregowane w porządku alfabetycznym lub chronologicznym. Zestawienie układu systematycznego z szeregowaniem chronologicznym jest dość często spotykane. Pozwala bowiem na podkreślenie rozwoju problematyki poruszanej na łamach czasopisma. Układ ten występuje w bibliografii K. Estreichera *Zestawienie przedmiotów zawartych w 136 tomach Biblioteki Warszawskiej z lat 1841-1874* (Kraków 1875) oraz A. Chmiela *Zestawienie przedmiotów zawartych w 52 tomach Ateneum* (Warszawa 1889).

Układ przedmiotowy w bibliografii zawartości czasopisma jest rzadko stosowany. Jako przykład może służyć *Bibliografia Ruchu Literackiego 1926-1936* oprac. przez P. Grzegorzycyka³.

Układ krzyżowy jest — jak wiadomo — stosowany wówczas, gdy chodzi zarówno o wykazanie w jednym szeregu prac poszczególnych autorów jak i piśmiennictwa na różne tematy. W bibliografii czasopisma literackiego uzyskuje się dzięki temu skupienie pod jednym nagłówkiem utworów danego autora oraz piśmiennictwa o nim. Układ krzyżowy posiada wspomniana *Bibliografia Pamiętnika Literackiego Z. Świdwińskiej*.

Przykład:

CHMIELOWSKI PIOTR

Estetyczno-krytyczne poglądy Adama Mickiewicza M II 3, M III 3, M V 3 M VI 161
Materiały do bibliografii Mickiewiczowskiej
M VI 548

Najdawniejsze nasze felietony I 275

r Gostomski W.: Z przeszłości i terażniejszości
III 151

r Potocki A.: Stanisław Wyspiański I 689

* Dzieje krytyki literackiej w Polsce. (Rec. Dobrzycki St.) II 446

* Henryk Sienkiewicz w oświetleniu krytycznym. (Rec. Mazanowski A.) I 181

Hahn W.: Przyczynki do bibliografii prac P. Ch. XXXI 532

Wojciechowski K.: Powieść a nowela. (Listy Orzeszkowej i P. Ch.) XII 200.

Wskaźnik r oznacza, że jest to recenzja pióra Chmielowskiego, a gwiazdka wskazuje, że jest to recenzja pracy Chmielowskiego. Opisy dotyczące

³ *Ruch Literacki* R. 10 : 1953 s. 272-304 i nadb.

autora podawane są po jego pracach. W obrębie haseł, które mają większą liczbę pozycji (np. Słowacki) podzielono materiały na grupy według poszczególnych jego utworów.

Ta sama zasada łączenia prac autorów i materiałów o nich występuje w bibliografiach opracowywanych przez Instytut Badań Literackich i publikowanych w ramach serii *Materiały Bibliograficzne* pod redakcją E. Korzeniewskiej. W tych bibliografiach główny trzon stanowią materiały uszeregowane abecedowo według nazwisk pisarzy. Hasła osobowe skupiają w jednym miejscu, jak wspomniano, utwory danego pisarza oraz piśmiennictwo o nim. W obrębie każdego hasła materiały grupuje się według rodzajów literackich, używając dla ich wyróżnienia — podobnie jak u Świdwińskiej — odpowiednich wskaźników literowych.

W tym samym szeregu abecedowym występują też nieliczne tematy rzeczowe, jak np.: Czasopisma, Koncerty, Konfiskaty, Teatry, Wystawy bądź hasła odpowiadające autorstwu korporacyjnemu: Redakcja Wiedzy, Redakcja [Głosu]. Dla wyodrębnienia pozycji przedmiotowych użyto petitu, co uznać trzeba za dobre rozwiązanie.

• Obok tej najistotniejszej z punktu widzenia historyka literatury części, informującej o autorach i ich dorobku, w bibliografiach tych zachodzi konieczność wydzielenia w osobną całość pozycji anonimowych. Szereguje się je według rodzajów literackich przez użycie tych samych wskaźników, a w obrębie każdej grupy — bądź abecedowo (np. J. Czachowska *Sygnaty 1936-1939*. Wrocław 1952; W. Suchodolski: *Krytyka 1899-1914*. Wrocław 1953), bądź — co wydaje się bardziej wskazane — chronologicznie (np. M. Stokowa: *Przegląd Społeczny 1906-1907 — Społeczeństwo 1907-1910*. Wrocław 1954; J. Czachowska, A. Czachowski: *Wiedza — Nowe Życie — Światło — Kuźnia 1906-1914*. Wrocław 1956).

W tej ostatniej bibliografii w obrębie poszczególnych rodzajów literackich posłużono się ponadto nagłówkami poszczególnych działów czasopisma, co pozwala wyodrębniać mniejsze zespoły materiałów. Tak np. w obrębie „n“ (tj. not, listów i drobnych polemik) odnajdujemy wyróżnione spacjowanym drukiem nazwy stałych działów czasopisma: Odgłosy, Przegląd, Przegląd polityczny i społeczny, Ruch kulturalno oświatowy, Ruch robotniczy, Ruch współdzielczy, Ruch zawodowy, Ubezpieczenia robotnicze, Z literatury i życia, Życie ekonomiczne, Różne wiadomości.

Prześledzenie tych bibliografii wskazuje, że niedogodność przyjętego układu abecedowego, zwłaszcza przy obfitym materiale anonimowym, powoduje tworzenie osobnych grup. Tak np. w *Głosie 1886-1899* opracowanym pod red. M. Stokowej (Wrocław 1955) materiał zawarty w kronikach i drobnych korespondencjach (nawet podpisanych pełną nazwą autorską lub kryptonimem) skupiono po pozycjach autorskich i anoni-

mowych w trzecim zespole pod tematem formalnym „Korespondencje“ dając materiał w układzie geograficzno-systematycznym. Przy tym artykułki autorskie wykazane w tym miejscu uzyskały indywidualne odsyłacze w części autorskiej.

W innych bibliografiach tej serii odczuto potrzebę tworzenia — obok zespołu pozycji anonimowych — takich grup, jak: Korespondencje z terenu, Apele — deklaracje — odezwy (*Po prostu* — *Karta* 1935-1936 B. Winkiel i J. Stradeckiego. Wrocław 1953). Tę ostatnią grupę gdzieindziej nazywa się Pozycjami zbiorowymi lub Pozycjami zbiorowego autorstwa.

Pozytywne dążenie do kompletnego ujęcia materiału — czego nie miały początkowe opracowania — powoduje przy tym zasadniczym układzie abecadłowym szereg bardzo istotnych trudności, co próbowaliśmy wykazać w tej sumarycznej analizie. W sumie układ ten, sprawnie odpowiadający na pytanie historyka literatury o wkład danego pisarza w rozwój czasopisma, jest mniej poręczny w udzielaniu odpowiedzi badaczom kultury. Pogląd na problematykę poruszoną w czasopiśmie uzyskuje się poprzez indeks rzeczowy opracowany do bibliografij o obfitszych materiałach. Jest to wszakże droga okólna i tym samym niedogodna, nie dająca łatwego przeglądu zagadnień i ich rozwoju. Niezaprzeczenie bardziej harmonijną kompozycję uzyskałoby się przy układzie rzeczowym zrębu głównego. Stworzyłby on bardziej plastyczny obraz problematyki czasopisma, a indeks krzyżowy pozwoliłby wykazać też dorobek poszczególnych pisarzy.

D. SPISY POMOCNICZE

Spisy pomocnicze w bibliografii zawartości czasopisma — tak jak w innych typach bibliografii — to przede wszystkim wszelkiego typu indeksy lub wykazy używanych skrótów oraz schemat układu.

Przy opracowywaniu czasopism dawniejszych lub zawierających obfite materiały ilustracyjne warto podać indeks ilustracji, w którym należy wyróżnić oryginalne ilustracje wyknane do danego artykułu oraz reprodukcje. Wykaz ilustracji, uporządkowany według nazwisk ich autorów, posiada praca E. Kurkowej *Przegląd treści „Chimery“ 1901-1907* (Lwów 1936). Dwa odrębne indeksy zawiera bibliografia M. Toporowskiego *Wiadomości Literackie*, mian. „Indeks ilustracyj: reprodukcje“ oraz „Indeks ilustracyj: podobizny oraz ilustracje związane z życiem, twórczością lub kultem danej osobistości“. Innym interesującym przykładem są wykazy w części bibliograficznej pracy J. Czachowskiej *Sygnaty 1933-1939* (Wrocław 1952), a mianowicie „Wykaz karykatur“ ułożony według nazwisk rysowników oraz „Podobizny (fotografie, portrety, karykatury)“ w alfabecie osób przedstawionych na podobiznach.

Czasopisma muzyczne i etnograficzne, a także literackie zawierają sporo materiałów muzycznych, które mogą być podstawą do sporządzenia indeksu k o m p o z y t o r ó w. W bibliografiach czasopism krajoznawczych warto wydzielić indeks n a z w g e o g r a f i c z n y c h, ewentualnie m a p. Indeks dzieł recenzowanych występuje w nielicznych bibliografiach zawierających duże ilości materiałów.

E. WSTĘP

Ze względu na to, że stan badań nad historią czasopiśmiennictwa polskiego jest niezadowalający, dużą rolę w przyszłej syntezie dziejów prasy polskiej, mogłyby odegrać wstępy historyczne umieszczane przy bibliografiach zawartości czasopism.

Wstęp poprzedzający główny zrąb bibliograficzny powinien omawiać program i zarys historii czasopisma. Opracowanie wstępu, podobnie jak i inne etapy pracy, zależy od typu omawianego czasopisma. Inne dane potrzebne są do scharakteryzowania czasopism najdawniejszych, a inne do współczesnych. Pewne cechy wspólne występują wszakże przy każdym rodzaju czasopisma.

Chcąc uzyskać istotny obraz rozwoju czasopisma należy przedstawić szkic historyczny epoki w której ono się ukazywało. K. Dunin-Wąsowicz kreśląc historię *Przeglądu Społecznego* omówił stan wsi galicyjskiej i ruch chłopski w latach osiemdziesiątych XIX wieku w celu podkreślenia roli związków redakcji czasopisma z ruchem ludowym⁴. Ocenę ideologiczną czasopisma można przeprowadzić jedynie w oparciu o podłoże historyczne lub prądy artystyczne i literackie kształtujące klimat życia umysłowego i artystycznego danej epoki. Następne zagadnienie to omówienie ważniejszych cech wydawniczych czasopisma przede wszystkim takich jak tytułatura czasopisma oraz zestawienie redaktorów i ważniejszych współpracowników. Pożądana jest również charakterystyka ich sylwetek. Ponadto wstęp powinien zawierać zarys problematyki poruszanej na łamach czasopisma jak też omówienie formy pracy redakcyjnej, np. techniki informacyjnej itp.⁵

Rzeczą niezmiernie ciekawą dla historyka prasy jest badanie recepcji i poczytności czasopisma, czyli danych o jego znaczeniu w życiu społecznym i kulturalnym.

⁴ J. Czachowska: *Przegląd Społeczny 1886-1887*. Wstęp i antologię oprac. K. Dunin-Wąsowicz. Wrocław 1955 s. 5.

⁵ V. Klimesz: *Zagadnienie metodologii badań nad historią prasy*. — *Kwartalnik Prasoznawczy* 1957 nr 1 s. 48-96.

Jak wiadomo, czasopisma najdawniejsze ukazywały się w formie druków ulotnych. Do naszych czasów dochowały się jedynie nieliczne egzemplarze pierwszych druków periodycznych. Bibliograf badający najstarsze okazy produkcji czasopiśmienniczej musi zająć się przede wszystkim ich analizą typograficzną. Rzecz jasna, że omawiając stronę graficzną gazety trzeba znać technikę drukarską danej epoki. Znajomość sztuki graficznej i wydawniczej jest potrzebna bibliografowi również przy opracowywaniu czasopism z okresów późniejszych. Badając czasopismo bibliograf będzie się interesować formatem, krojem czcionki, papierem, techniką łamania, odmianami wydań, ilością i jakością reprodukcji, map i szkiców topograficznych oraz dodatkami samoistnymi i niesamoistnymi, np. broszurami dołączanymi do czasopism. Wyniki badań oparte na podstawie analizy typograficznej pozwolą niejednokrotnie na ustalenie ważniejszych szczegółów z historii czasopisma⁶.

We wstępie warto także podkreślić problemy ekonomiczne związane z wydawaniem czasopisma, a mianowicie koszty druku, ceny poszczególnych numerów, wysokość honorariów autorskich i redaktorskich. Dotyczy to zwłaszcza czasopism współczesnych lub tych, których zachowały się archiwa redakcyjne. Rys historyczny czasopisma można uzupełnić tablicami statystycznymi ilustrującymi stan liczbowy współpracowników, wydanych numerów, stron, arkuszy wydawniczych, wysokość nakładu.

Oprócz wstępu bibliografia zawartości czasopisma powinna zawierać — jak każda bibliografia — przedmowę wyjaśniającą metodę opracowania bibliografii.

3. ROCZNE SPISY TREŚCI CZASOPISMA

Osobne zagadnienie stanowią roczne spisy treści czasopisma. Uwagi poniższe mają na celu uwypuklenie pewnych zagadnień związanych z opracowaniem tych spisów.

Roczny spis treści nie jest bibliografią w pełnym tego słowa znaczeniu. Można go jednak nazwać materiałem do bibliografii czasopisma.

Każde czasopismo po zakończeniu rocznego cyklu wydawniczego powinno opublikować spis treści za ubiegły rok — najlepiej w ostatnim zeszycie. Czasem spisy dołączane są do pierwszych numerów następnego rocznika. Spis treści powinien w zasadzie stanowić osobną wkładkę.

⁶ J. Adamczyk: *Początki polskiej produkcji czasopiśmienniczej*. — *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Warszawskiego, Prasoznawstwo* 1956 nr 2 s. 45-115.

Zadaniem rocznego spisu treści jest zarejestrowanie wszystkich artykułów oraz notatek stanowiących odrębne całości piśmiennicze, opublikowane w roku sprawozdawczym.

Opis w rocznym spisie treści jest z reguły ograniczony do najważniejszych elementów. Składa się z nazwy autora, tytułu artykułu, liczby pierwszej strony tekstu. Jeżeli poszczególne zeszyty czasopisma mają odrębną paginację, wówczas oprócz stron artykułu podaje się numer zeszytu.

Roczny spis treści składa się zazwyczaj z dwóch części. Pierwsza zawiera alfabetyczny wykaz autorów i tytułów utworów, druga stanowi indeks rzeczowy. W rocznych spisach, które mają rozbudowany indeks rzeczowy, zdarza się pomijanie w części alfabetycznej tytułów artykułów; ze względu jednak na wygodę użytkownika należy unikać takiego rozwiązania.

Układ spisu, podobnie jak w bibliografii, zależy od rodzaju czasopisma. Niekiedy układ rocznego spisu treści jest dostosowany do układu formalno-wydawniczego czasopisma, czyli materiały są ułożone według stałych działów, jak: artykuły, felietony, recenzje itp.

W rocznych spisach treści nie wyodrębnia się z reguły drobnych wzmianek należących do stałych działów czasopisma, takich jak np. „Kronika“. Wykazuje się natomiast nazwy tych działów z paginacją poszczególnych odcinków.

WYDAWNICTWA INSTYTUTU BIBLIOGRAFICZNEGO

Opracowała Wanda Szolgińska

1. *Przewodnik Bibliograficzny*. — 2. *Bibliografia Zawartości Czasopism*. — 3. *Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce*. — 4. *Przegląd Piśmiennictwa o Książce*. — 5. Pomoce dla bibliotek powszechnych. — 6. *Biuletyn Instytutu Bibliograficznego*. — 7. Inne wydawnictwa.

1. PRZEWODNIK BIBLIOGRAFICZNY

Celem niniejszego opracowania jest omówienie wydawnictw Instytutu Bibliograficznego jako podstawowych źródeł lub pomocy przy różnych pracach bibliograficznych. Należy do nich przede wszystkim *Przewodnik Bibliograficzny. Urzędowy wykaz druków wydanych w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, który — jak wynika z nazwy — jest urzędową rejestracją bieżącej produkcji wydawniczej. Stanowi powojenną kontynuację *Urzędowego Wykazu Druków*, wydawanego w latach 1928—1939

Przewodnik Bibliograficzny ukazuje się od 1946 r. z lukami w pierwszych dwóch latach istnienia (opublikowano: w r. 1946 nr 1/3, 10-12, a w r. 1947 nr 4-28). Całość materiałów za lata 1944-1947 wydano w jednym tomie w 1955 r. w układzie alfabetycznym, przy czym pozycje ogłoszone uprzednio w *Przewodniku Bibliograficznym* powtórzono w opisach skróconych odsyłając do opisów pełnych. Od 1948 r. ukazuje się *Przewodnik Bibliograficzny* regularnie tygodniowo, z indeksami alfabetycznymi tygodniowymi, a następnie (od 1951 r.) miesięcznymi oraz rocznymi. Ponadto w latach 1948 i 1949 publikowano w każdym zeszytcie *Przewodnika Bibliograficznego* indeks aktualnych zagadnień.

Począwszy od rocznika 1956 *Przewodnik Bibliograficzny* otrzymuje roczny indeks przedmiotowy.

Przewodnik Bibliograficzny opiera swą rejestrację na wpływającym do Biblioteki Narodowej egzemplarzu obowiązkowym. Rejestruje — jak wiadomo — dokumenty piśmiennicze samoistne wydawniczo zwarte i ciągłe, a także mapy, nuty i ryciny. Z czasopism — do kwartalnika włącznie — opisuje pierwszy numer nowopowstałych lub wznowionych, czasopisma zawieszono, sygnalizując także zmiany zachodzące w tytułaturze. Z czasopism powyżej kwartalnika opisuje się każdy zeszyt — jako całość — bez podawania jego zawartości, którą rejestruje *Bibliografia Zawartości Czasopism*. Od 1956 r., aby nie dublować opisów z *Bibliografii Zawartości Czasopism*, rejestruje się odbitki tylko z dzieł zbiorowych lub odbitki zmienione, pomijając nadbitki oraz odbitki z czasopism i wydawnictw zbiorowych. Od 1959 r. zaprzestano także opisy-

wania odbitek z dzieł zbiorowych. Mimo zasadniczego dążenia do kompletności dokonuje się pewnej selekcji w obrębie tzw. dokumentów życia społecznego. Szczegółowiej zasady selekcji zostały omówione w rozdziale III o bibliografii narodowej (s. 57).

W latach 1946-1948 rejestrowano także polonica zagraniczne w jednym układzie z publikacjami krajowymi. Od roku 1949 nie ogłasza się poloników zagranicznych, rejestrując tylko wydawnictwa w zasięgu krajowym. Ostatnio podjęto ponownie prace nad publikowaniem bibliografii poloników zagranicznych jako osobnego rocznika, na prawach rękopisu. Pierwszy rocznik obejmuje materiały za 1956 r.¹

Opis w *Przewodniku Bibliograficznym*, sporządzany z reguły z autopsji², jest w zasadzie rejestracyjny, chociaż niektóre pozycje posiadają adnotacje. Wybór hasła oparto na *Skróconych przepisach katalogowania alfabetycznego* J. Grycza i W. Borkowskiej. Opis uzupełnia się szeregiem danych dodatkowych, jak ilustratorzy, autorzy okładek itd. Adres wydawniczy zawiera prócz miejsca i roku wydania także dzienną lub miesięczną datę ukończenia druku, wydawnictwo oraz drukarnię (w zrozumiałych skrótach). W opisie zewnętrznym podaje się format w centymetrach, liczbowanie stron od pierwszej do ostatniej zadrukowanej, a także ilustracje, tablice, mapy itp. Uwzględnia się również cenę, jeżeli jest podana na książce. W dążeniu do dokładności opisu przytacza się też tytuł oryginału przy tłumaczeniach, zaznacza się istnienie streszczeń w innych językach, a od 1958 r. podaje się także w adnotacji tytuły równoległe obcojęzyczne.

Powołanie się na tom pierwszy występuje przy opisie każdego wydawnictwa, którego poszczególne części ukazują się niejednocześnie.

Czasopisma zmieniające tytuł otrzymują zapisy skrócone z przypomnieniem pozycji pierwotnego opisu; sygnalizuje się także ostatni numer czasopisma zawieszono.

W *Przewodniku Bibliograficznym* dokonuje się pewnych uproszczeń formalnych³, np. unika się równoczesnego użycia różnego rodzaju nawiasów w hasłach autorskich dając zamiast tego wyjaśnienie w adnotacji księgoznawczej. Także w adnotacji wyjaśnia się tytuł przenośny lub niedostatecznie zrozumiały. Podaje się z reguły zawartość dzieł zbiorowych, wyliczając bądź pełną treść po formułce „Zawiera“, bądź nie-

¹ W latach przedwojennych polonica zagraniczne publikowano jako dodatek miesięczny, potem kwartalny *Urzędowego Wykazu Druków*.

² W pierwszych latach istnienia *Przewodnika* niektóre opisy wydawnictw wykonywano poza Instytutem Bibliograficznym. Redakcja opatrywała je gwiazdką.

³ Wszelkie, nawet drobne zmiany w opisie (i układzie) omawiane są w Uwagach redakcyjnych *Przewodnika*: 1949 nr 1 s. 1; 1951 nr 1 s. 13, nr 6 s. 62, nr 10 s. 236; 1952 nr 1 s. 12; 1956 nr 1 s. 12; 1957 nr 1 s. 14; 1959 nr 1 s. 13.

pełną (w wyborze) po formułce „Zawiera m. in.“. Adnotacja — poza wymienionymi już elementami — wskazuje na przeznaczenie książki, określając krąg jej odbiorców.

Poniżej opisu zasadniczego lub ewentualnie adnotacji podaje się od początku 1957 r. hasła przedmiotowe, przy czym każdy temat przy danej pozycji poprzedza liczba porządkowa. Nagłówki przedmiotowe są formułowane w oparciu o *Słownik tematów dla bibliografii i katalogów w układzie przedmiotowym* J. Kossonogi (Warszawa 1956).

W następnym wierszu po nagłówkach przedmiotowych podaje się: z lewej strony symbol klasyfikacji dziesiętnej, w środkowej części — wysokość nakładu (od 1953 roku), a z prawej — kolejny numer pozycji *Przewodnika Bibliograficznego*, łamany przez dwie ostatnie cyfry daty rocznej. Kwadrat, występujący przy numerze pozycji oznacza, że opisane wydawnictwo zawiera bibliografię załącznikową poniżej 50 pozycji (istnienie obszerniejszych bibliografii zaznacza się ponadto w opisie); kółko wyjaśnia, że dla danej książki nie sporządzono drukowanej karty katalogowej.

Przykład:

KOŃCZYKOWSKI STANISŁAW: Obliczanie sieci elektroenergetycznych. (Wyd. 1). T 2. — Wwa (X) 1958 Państw. Wydawn. Naukowe (Druk. Dom Słowa Pol.) cm 24×17 s. 486, tabl. 1, rys., bibliogr., s. 475-6 zł 48

Dla studentów i magistrów inż. — T. 1 poz. 466 1954

1. Elektroenergetyka 2. Sieć elektryczna □ ° 6742 58
621.3+016 Egz. 4200

Od rocznika 1959 stosuje się uproszczony sposób informowania o istnieniu bibliografii załącznikowej podając tylko skrót „bibliogr.“ po opisie zewnętrznym.

Symbol klasyfikacji dziesiętnej (podawany od 1949 r.) w zasadzie trzy-cyfrowy, z ewentualnymi znakami poddziałów pomocniczych, oparto na tablicach wybranych znaków klasyfikacji dziesiętnej opracowanych przez J. Bornsteinową⁴.

Układ *Przewodnika Bibliograficznego* jest działowy. Na przestrzeni kilku lat ulegał on parokrotnym zmianom. Zasadniczej przeróbki dokonano w roku 1950, kiedy to wzorując się na klasyfikacji Wszechzwiązkowej Izby Książki ZSRR, wysunięto na czoło zagadnienia ideologiczne i społeczne. W 1952 r. ustalono obowiązujące odtąd 26 działów, wyodrębniając ponadto działy o charakterze formalnym, znakowane dodatkową literą „a“ i „b“ oraz poddziały rzeczowe w dziale XIII i XX.

⁴ *Klasyfikacja dziesiętna w Przewodniku Bibliograficznym.* — *Biul. Inst. Bibliogr.* t. 3 nr 5; *Uzupełnienia.* — *Tamże* t. 4 nr 7.

Schemat *Przewodnika Bibliograficznego*, systematyzującego publikacje według ich tematyki i przeznaczenia, przedstawia się obecnie następująco:

- I. Marksizm-leninizm
- II. Polska Ludowa (zagadnienia polityczne i gospodarcze)
- III. Budownictwo komunistyczne i socjalistyczne ZSRR i krajów demokracji ludowej
- IV. Polityka i gospodarka światowa
- V. Filozofia
- VI. Historia
- VII. Nauki społeczno-polityczne i ekonomiczne
- VIII. Planowanie. Statystyka. Kontrola. (Zagadnienia teoretyczne i ogólne)
- IX. Finanse
- X. Praca
- XI. Państwo i prawo
- XII. Wojsko
- XIII. Nauki matematyczno-przyrodnicze
  - Geografia
- XIIIa. Mapy. Plany
- XIV. Technika. Przemysł. Rzemiosło
- XV. Transport i łączność
- XVI. Handel
- XVII. Zagadnienia komunalne. Gospodarstwo domowe
- XVIII. Gospodarstwo wiejskie
- XIX. Nauki lekarskie
- XX. Kultura. Nauka. Oświata
  - Wychowanie fizyczne
- XXa. Podręczniki szkolne
- XXI. Językoznawstwo
- XXII. Nauka o literaturze
- XXIIa. Literatura piękna (dla dorosłych)
- XXIIb. Literatura dla młodzieży
  - Literatura piękna
  - Literatura popularnonaukowa
- XXIII. Sztuka
- XXIIIa. Ryciny. Ilustracje
- XXIIIb. Nuty
- XXIV. Religia. Religioznawstwo
- XXV. Księgoznawstwo. Bibliotekarstwo. Bibliografia. Przemysł poligraficzny
- XXVI. Dzieła treści ogólnej i mieszanej. Informatory. Encyklopedie. Kalendarze.

Ponieważ nazwy działów informują tylko ogólnie o treści wydawnictw w nich zawartych, przed rozpoczęciem poszukiwań w *Przewodniku Bibliograficznym* należy zapoznać się z „Klasyfikacją wydawnictw przyjętą w *Przewodniku Bibliograficznym*“, dołączaną corocznie do jednego z pierwszych numerów *Przewodnika*. Informuje ona o tym, jaka jest problematyka szczegółowa w każdym dziale, np. etnografia jest w dziale Historii, weterynaria w dziale Gospodarstwo wiejskie, a fotografika w dziale Sztuka.

Przy korzystaniu z *Przewodnika* trzeba pamiętać, że pozycje przydziela się do działów nie według ujęcia a według tematu lub przeznaczenia, np.: książka z historii prawa znajdzie się w dziale XI (Prawo), a nie w dziale VI (Historia). Podobnie wydawnictwa dotyczące budownictwa

określonych, samochodów i mostów umieszczane są w dziale XV (Transport i łączność), publikacje z zakresu budowy maszyn rolniczych natomiast w dziale XVIII (Gospodarstwo wiejskie), a traktujące o produkcji broni w dziale XII (Wojsko), a nie w dziale XIV (Technika. Przemysł. Rzemiosło). Bibliografie od 1956 r. skupiane są razem (bez względu na ich tematykę) w dziale XXV (Księgoznawstwo. Bibliotekarstwo. Bibliografia ...). Układ w obrębie działów i poddziałów jest alfabetyczny. Czasopisma rejestrowane są zgodnie z ich zakresem na końcu odpowiednich działów pod nagłówkiem „Czasopisma“.

Jeżeli książka treściowo przynależy do paru działów, to pełny opis z numeracją pozycji otrzymuje w jednym z działów, w innych natomiast uzyskuje skrócone opisy w postaci nazwiska i inicjału imienia, tytułu (ewentualnie ze wskazaniem tematyki kwalifikującej wydawnictwo do tego działu) oraz — po znaku równości — numer pozycji opisu pełnego.

Prócz tego występują w *Przewodniku Bibliograficznym* odsyłacze międzydziałowe, tzw. globalne, kierujące od jednego działu do innego; np. w dziale X. Praca:

Organizacja pracy w przemyśle — zob. Dział XIV
Spółdzielczość pracy — zob. Dział XIV

Od r. 1959 zamieszcza się w miarę potrzeby na końcu numeru *Przewodnika Bibliograficznego* opisy spóźnione publikacji wydanych po r. 1955, pozostawiając w zrzębie głównym jedynie uzupełnienia za rok poprzedni.

Na ostatniej stronie każdego zeszytu *Przewodnika Bibliograficznego* podane są numery pozycji książek zatwierdzonych przez Ministerstwo Oświaty dla bibliotek szkolnych i pedagogicznych; do połowy 1956 r. przytaczano również numery pozycji książek zatwierdzonych dla bibliotek powszechnych przez Centralny Zarząd Bibliotek w Ministerstwie Kultury i Sztuki.

Jak już wspomniano, *Przewodnik Bibliograficzny* posiada i n d e k s y a l f a b e t y c z n e miesięczne i roczne. Indeksy miesięczne zawierają zapisy zarejestrowanych w danym miesiącu wydawnictw (nazwisko autora, inicjał imienia, tytuł — ewentualnie skrócony), a także umowny znak, że dana pozycja jest zatwierdzona do użytku bibliotek szkolnych i pedagogicznych. W osobnych grupach alfabetycznych ujmuje się czasopisma, mapy, ryciny i nuty.

Indeksy r o c z n e są pełniejsze od miesięcznych, wykazują bowiem również utwory zawarte w dziełach zbiorowych oraz współpracowników, takich jak redaktorzy, wydawcy naukowcy, przedmówcy, komentatorzy, tłumacze itp. Osobną grupę stanowią nazwiska ilustratorów. Ponadto zostały utworzone zespoły pod następującymi hasłami formalnymi umieszczonymi w ogólnym szeregu alfabetycznym: Katalogi księgarskie i wy-

dawnicze, Plany wydawnicze (od 1954), Skrypty dla szkół wyższych (od 1953), Sprawozdania, Statuty.

Od roku 1956 *Przewodnik Bibliograficzny* uzyskuje roczne indeksy przedmiotowe, przy czym warto zaznaczyć, że nie uwzględniają one nut, które — jak wspomniano — skupiono w indeksie alfabetycznym w osobnej grupie pod tym nagłówkiem.

Karty katalogowe drukowane rejestracyjne

Z bieżącą rejestracją wydawnictw wiąże się ściśle prowadzony równoległe centralny druk kart katalogowych dla około 5 000 pozycji *Przewodnika Bibliograficznego* rocznie, przeznaczonych dla bibliotek. (Nie sporządza się kart dla czasopism, druków o małym nakładzie, do użytku wewnętrznego i dla dalszych tomów dzieła wielotomowego).

Podstawę opisu drukowanych kart stanowi opis *Przewodnika*, ale stosuje się szereg uproszczeń, wynikających z potrzeby dostosowania opisu do wymogów katalogowania; hasło autorskie uwzględnia przy nazwiskach obcych równoległe obie formy, zarówno transliterowaną jak i w transkrypcji (zgodnie z kartą tytułową).

Po opisie i ewentualnej adnotacji, występującej w postaci stosowanej zazwyczaj przy opisach rejestracyjnych (zob. rozdział o opisie s. 110) podaje się z lewej strony karty nagłówki przedmiotowe (może być jeden lub kilka nagłówków, kolejno numerowanych, uszeregowanych alfabetycznie), a po prawej stronie symbol klasyfikacji dziesiętnej. Każda karta jest także zaopatrzona w kolejny numer pozycji *Przewodnika*.

Przykład karty katalogowej drukowanej (w pomniejszeniu):

FIEODOSJEW W.	FEODOS'EV VSEVOLOD'
	IVANOVIČ
SINIAREW G.	SINJAREV GENNADIJ
	BORISOVIČ
Zarys współczesnej techniki raketowej. Tłum. z ros. Mieczysław Derentowicz, Władysław Filipowicz.	
Warszawa 1958 Min. Obrony Narod. 8 ^o s. 401, tab., tablica, ilustr.	
1. Rakieta	
Biblioteka Narodowa Instytut Bibliograf. 5832/58	
	629.1 : 623

Wymiary oryg. 75×125 mm.

Prócz kart rejestracyjnych są także opracowywane i drukowane karty katalogowe adnotowane, o których jest mowa poniżej (na s. 307-308).

Centralnie drukowane karty katalogowe mogą być wykorzystywane — poza katalogami — do tworzenia różnych kartotek zagadnieniowych, zbliżonych swym charakterem do bibliografii oświatowych.

2. BIBLIOGRAFIA ZAWARTOŚCI CZASOPISM

Uzupełnieniem bieżącej bibliografii publikacji wydawniczo samoistnych jest ukazująca się od lipca 1947 r. *Bibliografia Zawartości Czasopism*. Pierwsze tomy publikowane w formie powielanej miały charakter eksperymentalny; zmieniano w nich zasadę selekcji materiałów, zasięg zakres, opis i układ.

Tom 1 *Bibliografii Zawartości Czasopism* — za lipiec 1947 r. — obejmujący materiały z czasopism do rocznika włącznie (przy czym także z 36 wybranych dzienników) i z wydawnictw zbiorowych, uwzględnił wyselekcjonowany materiał ze wszystkich dziedzin wiedzy w układzie działowym (w obrębie działów układ krzyżowy). Następny tom, za sierpień—grudzień 1947 r., pominął dzienniki i wydawnictwa zbiorowe, zwiężając zakres do nauk humanistycznych i prawnospołecznych. W roku 1948 wrócono do selekcyjnego uwzględniania całokształtu wiedzy w układzie systematycznym⁵. Materiały za lata 1949—1950 nie zostały opublikowane, ale są dostępne w kartotekach Instytutu Bibliograficznego.

Od połowy 1951 r. *Bibliografia Zawartości Czasopism* ustala metody pracy i zaczyna ukazywać się jako miesięcznik drukowany. (Materiały za pierwsze półrocze 1951 wydano w jednym tomie w 1954 r.). Podobnie jak przy rejestracji wydawnictw zwartych, zbieranie materiałów oparto na czasopismach wpływających do Biblioteki Narodowej z tytułu egzemplarza obowiązkowego w miesiącu wymienionym w nagłówku każdego zeszytu *Bibliografii Zawartości Czasopism*.

Bibliografia ta uwzględniała w 1958 r. około 750 czasopism i wydawnictw zbiorowych (w 1951 r. około 360), w tym zarówno naukowe, popularnonaukowe, fachowe, polityczno-społeczne, literackie jak i dzienniki urzędowe władz centralnych. Opracowuje się periodyki od tygodnika do rocznika, dwa dzienniki: *Trybunę Ludu* i od stycznia 1955 r. *Życie Warszawy*, oraz te wydawnictwa zbiorowe, które się ukazują jako tomy

⁵ Szczegółowsze omówienie powielanych tomów *Bibliografii Zawartości Czasopism* można znaleźć w artykule L. Gorzelskiej (*Bibliotekarz* 1955 nr 3 s. 92-94). Tamże szczegółowiej o metodzie opisu. — Zob. też Uwagi redakcyjne. *Bibliogr. Zawart. Czas. R.* 12 : 1958 z. 1 s. 148-149.

zawierające więcej niż jedną rozprawę. Pomija się tygodniki o najbardziej popularnym poziomie oraz czasopisma dziecięce i młodzieżowe, a od 1957 r. nie uwzględnia się w zasadzie dodatków literackich do gazet prowinjonalnych.

Rejestracji podlegają artykuły, teksty literackie, recenzje, polemiki, rozporządzenia urzędowe, ważniejsze przemówienia i obszerniejsze sprawozdania z działalności instytucji i organizacji itp.

W opisie bibliograficznym każdego artykułu podaje się autora, tytuł oraz ewentualnych współpracowników, cytata wydawniczą (tytuł czasopisma w ustalonym skrócie, rok, numer) oraz opis zewnętrzny (strony, zaznaczając istnienie ilustracji i innych dodatków). Niejasny tytuł uzupełnia się adnotacją, umieszczaną w nawiasach prostokątnych przed cytata wydawniczą.

Dalsze ciągi artykułów opisanych w poprzednich zeszytach bibliografii, polemiki itp. opatruje się odpowiednią notatką z numerem pozycji rejestrującej pierwszy odcinek. Tytuły aktów prawnych, z reguły bardzo obszerne, podawane są w skróceniu z zaznaczeniem ich tematyki.

Obok opisów jednostkowych występują w *Bibliografii Zawartości Czasopism* pozycje zbiorowe. Zawierają one teksty literackie tego samego autora, teksty prawne, jak i wszelkie recenzje i polemiki dotyczące tego samego dzieła.

Każdy opis *Bibliografii Zawartości Czasopism* posiada kolejny numer w obrębie rocznika oraz ewentualnie kwadrat dla oznaczenia bibliografii załącznikowych przy artykułach.

Przykład typowego opisu z *Bibliografii Zawartości Czasopism*:

KWIECIŃSKI Alfred W.: Wydajność czy pracochłonność. [Polem. zob. poz. 40356/57]. *Prz. gór.* 1957 nr 11 s. 574-578, tab. wyk. □ 2178

Układ materiałów w *Bibliografii Zawartości Czasopism* jest systematyczny. Działy podstawowe — identyczne jak w *Przewodniku Bibliograficznym*, mają obok stałych poddziałów opartych na Klasyfikacji wydawnictw przyjętej w *Przewodniku* (zob. s. 299) w razie potrzeby dalsze poddziały szczegółowsze oraz nagłówki doraźne, zmienne, odnoszące się do wydarzeń i zagadnień aktualnych w danym okresie jak konferencje, wystawy okolicznościowe, rocznice (np. Adam Mickiewicz) itd. Jeżeli artykuł dotyczy tematyki kilku działów, podobnie jak w *Przewodniku Bibliograficznym* stosuje się opisy skrócone ze wskazaniem numeru pozycji opisu pełnego. Wprowadza się także odsyłacze globalne międzydziałowe. W obrębie poddziałów układ poszczególnych pozycji jest w zasadzie alfabetyczny według haseł autorskich lub tytułowych. W niektórych działach zgrupowano pozycje według haseł przedmiotowych. Np.

w dziale „Sztuka“ poddział „Architektura i Budownictwo“ ma układ według abecadłowej kolejności nazw miejscowości, poddział „Sztuki plastyczne“ — układ według abecadła nazwisk poszczególnych artystów.

Każdy zeszyt *Bibliografii Zawartości Czasopism* posiada indeks przedmiotowy ważniejszych osób, miejscowości i instytucji, wykaz stosowanych skrótów, spis czasopism uwzględnionych w danym miesiącu wraz z poprzedzającymi je skrótami tytułów, wreszcie schemat układu w postaci spisu rzeczy.

Indeks roczny obejmuje oprócz scalonych indeksów przedmiotowych i spisu uwzględnionych w danym roczniku czasopism również indeks alfabetyczny autorów, recenzentów i tłumaczy oraz w osobnych grupach: ilustratorów (od 1954 r.) i dzieł recenzowanych.

Bibliografia Zawartości Czasopism łącznie z *Przewodnikiem Bibliograficznym* daje informację o bieżącej produkcji piśmienniczej polskiej, tworząc dwa ogniwa bibliografii narodowej⁶.

3. BIBLIOGRAFIA BIBLIOGRAFII I NAUKI O KSIĄŻCE

Wydawnictwem orientującym o wykonanych i opublikowanych bibliografiach i stanowiącym pomoc przy podejmowaniu opracowania bibliografii jest *Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce*. Zakres jej jest określony w tytule. Stanowi ona kontynuację publikowanej w okresie międzywojennym *Bibliografii Bibliografii, Bibliotekarstwa i Bibliofilstwa*⁷.

Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce, zapoczątkowana w 1947 r. w Państwowym Instytucie Książki jako kwartalnik, przejęta od 1948 r. przez Instytut Bibliograficzny, ukazuje się obecnie jako rocznik⁸. Jest ona przydatna nie tylko dla bibliografów, bibliotekarzy i dokumentalistów, ale również dla specjalistów różnych dziedzin, poszukujących ze-

⁶ Trzecim nowym ogniwem będzie bibliografia tytułów czasopism i wydawnictw ciągłych, której pierwszy rocznik opracowany w Instytucie Bibliograficznym obejmuje materiały za 1958 r.

⁷ Zestawienie roczników wydanych przed 1939 r. zawiera przedmowa do pierwszego zeszytu *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce* za r. 1947.

⁸ Podajemy chronologię wydań *Bibliografii Bibliografii* za poszczególne lata:

za rok	wyd. w roku	za rok	wyd. w roku
1945-1946	1955	1952-1953	1957
1947	1947 (nr 1); 1948 (nr 2/3, 4)	1954	1956
1948	1952	1955	1957
1949	1954	1956	1958
1950-1951	1956	1957	1959

stawień piśmiennictwa na określony temat. W zakresie *Bibliografii* zachodziły w niektórych rocznikach drobne zmiany i nowe ustalenia. W latach ostatnich wyłączono pewne grupy zagadnień z pogranicza nauki o książce. Tak np. w poddziale „Pisarstwo“ (IV A) od rocznika 1950-1951 nie uwzględnia się zagadnienia pisarstwa literackiego, a w poddziale „Czasopiśmiennictwo“ (III B) — pewnych zagadnień, wchodzących w zakres problematyki dziennikarstwa (np. ruch korespondentów robotniczo-chłopskich).

Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce uwzględnia wydawnictwa, utwory (łącznie z wybranymi artykułami z dzienników) oraz fragmenty. Te ostatnie, o ile są wykazami piśmiennictwa, dodawanymi w postaci załączników na końcu artykułów, otrzymują dla mniej ważnych pozycji niepełne zapisy. Podaje się w nich: wyrazy główne z tytułu artykułu, nazwisko autora z inicjałem imienia, cytate wydawniczą oraz liczbę pozycji zestawionego piśmiennictwa. Zamieszcza się je przy odpowiednich tematach w poddziale „Bibliografia dziedzin i zagadnień“, po opisach pełnych odnoszących się do tych tematów, skupiając w jednej pozycji zbiorowej, poprzedzonej formułą: „Nadto zestawienia piśmiennictwa...“

Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce rejestruje również bibliologiczne polonica zagraniczne.

Zasięg chronologiczny *Bibliografii* wykracza w pewnych przypadkach poza opracowywany rok. Mianowicie uwzględnia się pominięte pozycje roku poprzedniego oraz recenzje z lat następnych, o ile dotyczą prac zamieszczonych w danym zeszycie *Bibliografii*, a wydanie odpowiedniego odcinka *Bibliografii Bibliografii* ulegało pewnej zwłoce⁹.

W *Bibliografii* tej zmierza się do rozszerzania adnotacji w celu dokładniejszej informacji o treści książki. Adnotacje bądź to wyjaśniają niejasny tytuł, bądź też wyliczają zawartość dzieła, czasopisma, a nawet utworu, bądź też szczegółowiej określają temat lub ujęcie.

Układ *Bibliografii* jest systematyczny, oparty na schemacie opracowanym w Państwowym Instytucie Książki. Zawiera on ostatnio następujące działy i poddziały:

- I. BIBLIOLOGIA. DOKUMENTACJA
- II. BIBLIOGRAFIA
  - II A. Teoria, metodyka, historia i organizacja
  - II B. Bibliografia bibliografii. Bibliografia ogólna
  - II C. Bibliografia dziedzin i zagadnień
    - Bibliografie zalecające
  - II D. Bibliografia krajoznawcza, regionalna i lokalna
  - II E. Bibliografia osobowa
  - II F. Bibliografia czasopism oraz innych form piśmienniczych i wydawniczych

⁹ Pozycje pominięte w rocznikach 1945—1951 podano jako dodatek w roczniku 1952—1953.

- II G. Spisy innych rodzajów dokumentów (Dokumenty słuchowo-ogładowe).
- III STRUKTURA I DZIEJE KSIĄŻKI
  - III A. Pismo. Budowa książki
  - III B. Rodzaje dokumentów
  - III C. Historia książki
- IV. WYTWARZANIE KSIĄŻKI
  - IV A. Pisarstwo
  - IV B. Przemysł książkowy
    - Papiernictwo
    - Drukarstwo
    - Ruch wydawniczy
    - Rozprowadzanie książek. Księgarstwo
  - IV C. Estetyka książki
- V. BIBLIOTEKARSTWO
  - V A. Ustrój i historia
  - V B. Metodyka i technika bibliotekarska
  - V C. Zawód bibliotekarski
  - V D. Rodzaje bibliotek
  - V E. Poszczególne biblioteki
  - V F. Księgozbiory poza biblioteką
- VI. UŻYTKOWANIE KSIĄŻKI
  - VI A. Czytelnictwo
  - VI B. Technika pracy z książką
  - VI C. Wystawy
  - VI D. Bibliofilstwo
  - VI E. Zagadnienie kontroli wydawnictw.

W obrębie tych działów i poddziałów stałych utworzone są poddziały i rozgałęzienia zmienne dalszego stopnia, zależne od materiału nagromadzonego w danym roczniku. Dąży się do większego rozczłonkowania układu i do tworzenia nowych, szczegółowych nagłówków. W obrębie nagłówków stosuje się różne zasady szeregowania: logiczną, według tematów przedmiotowych lub klasowych, wyróżnionych bądź w postaci odrębnych nagłówków, bądź przez spacjowanie odpowiednich wyrazów w opisach (por. rozdział VI o układzie, s. 158-160).

Ze względu na to, że dla czytelników niniejszego *Poradnika* najbardziej interesujący jest dział „Bibliografia“ podajemy kilka szczegółowych uwag, dotyczących tego działu.

W poddziale Bibliografia ogólna (II B) zamieszcza się również bibliografię przekładów, poloników zagranicznych oraz katalogi centralne, jeżeli mają one zakres wszechstronny. Pozycje o zakresie ograniczonym znajdują się wśród bibliografii odpowiednich dziedzin.

Poddział Bibliografia dziedzin i zagadnień (II C) grupuje materiał stosując nagłówki klasowe uogólniające w układzie abecadlowym. W tym poddziale grupuje się w osobnym zespole na końcu bibliografii zalecające.

W odniesieniu do działu Bibliografia krajoznawcza, regionalna i lokalna (II D) warto zaznaczyć, że włącza się tu również pozycje odnoszące się do danego terenu, omawianego z punktu widzenia jakiejś dziedziny, np. archeologia Śląska, geologia i fauna Tatr itd., dając odpowiedni odsyłacz przy dziedzinie.

~ Bibliografia osobowa (II E) obejmuje oprócz bibliografii poszczególnych osób również: 1) wykazy wydawnictw instytucji (np. Instytutu Budownictwa Mieszkaniowego), 2) materiały bibliograficzne zespołów osobowych, np. członków danej instytucji (Akademii Medycznej w Krakowie itp.).

Dział Bibliografia czasopism oraz innych form piśmienniczych i wydawniczych (II F) obok spisów tytułów i zawartości czasopism szereguje inne materiały w obrębie abecadłowo ułożonych nazw form piśmienniczych i wydawniczych, jak np. Kartografia, Książki dla dzieci, Mikrofilmy, Normy, Nuty, Patenty, Podręczniki, Recenzje, Ryciny.

Dodatkowym źródłem bibliograficznym mogą być katalogi księgarskie i wydawnicze rejestrowane w wyborze i umieszczane w dziale Księgarstwo (IV B).

Ze względu na to, że materiały bibliograficzne dotyczące danej dziedziny mogą być rozsiane w różnych poddziałach *Bibliografii*, w celu ułatwienia poszukiwań stosuje się szeroko odsyłacze globalne i jednostkowe od Bibliografii dziedzin i zagadnień (II C), do Bibliografii krajoznawczej i lokalnej (II D), Bibliografii osobowej (II E), Bibliografii czasopism oraz innych form piśmienniczych i wydawniczych (II F) oraz do Katalogów księgarskich i wydawniczych w poddziale IV B. Warto zaznaczyć, że od roku 1956 wprowadzono odsyłacze od bibliografii dziedziny do bibliografii osób związanych z daną dziedziną oraz do bibliografii zawartości poszczególnych czasopism.

Podobnie jak w *Przewodniku Bibliograficznym* Bibliografii Zawartości Czasopism stosuje się opisy skrócone w przypadku wielokrotnego przydziału — z tą różnicą, że są one numerowane ze względu na szczegółowy indeks krzyżowy. Numer pozycji w opisach skróconych ujmuje się w nawias okrągły.

Obok pozycji zbiorowych z opisem skróconym dla bibliografii załącznikowych (o czym była mowa powyżej, s. 304) istnieją pozycje zbiorowe, które skupiają pod wspólnym numerem kilka opisów pełnych, dotyczących jednego, szczegółowszego zagadnienia czy instytucji (np. Biblioteki Jagiellońskiej). Podaje się je w jednym ciągu wiersza, oddzielając specjalnym znakiem (gwiazdką). W poprzednich odcinkach *Bibliografii Bibliografii* stosowano pokaźną liczbę pozycji zbiorowych, obecnie ze względu na niedogodność w korzystaniu liczba ich uległa znacznemu zmniejszeniu.

Orientację w materiale ułatwia zamieszczany w każdym zeszytzie *Bibliografii* indeks krzyżowy wyróżniający między innymi bibliografię poszczególnych dziedzin i zagadnień, krajoznawczą, osobową itd. za po-

mocą odpowiedniego określnika, np.: Warszawa — b-fia, Szachy — b-fia, Skałkowski A. — b-fia.

Zrąb główny każdego tomu *Bibliografii Bibliografii* poprzedza szczegółowy spis rzeczy (zarazem schemat układu), wykaz czasopism i innych wydawnictw ciągłych (wraz z poprzedzającymi je skrótami tytułów), z których zaczerpnięto pozycje wymienione w bibliografii, oraz niekiedy przedmowa¹⁰. Zarówno schemat układu jak indeks krzyżowy stanowią drogę do poszukiwań w *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce*.

4. PRZEGLĄD PIŚMIENICTWA O KSIĄŻCE

Przegląd Piśmiennictwa o Książce omawia w wyborze najnowsze prace zagraniczne, przede wszystkim artykuły z czasopism z zakresu szeroko pojętej nauki o książce, dokumentacji, teorii i praktyki bibliografii i bibliotekarstwa. *Przegląd Piśmiennictwa o Książce* jest przeznaczony głównie dla bibliotekarzy, bibliografów oraz dokumentalistów i ma na celu zapoznanie ich z najciekawszymi osiągnięciami i dorobkiem światowym w wyżej wymienionym zakresie oraz ewentualne spożytkowanie ich na gruncie polskim. Wydawany w latach 1951—1954 w formie powielanej (od 1952 r. 10 numerów rocznie), od roku 1955 ukazuje się kwartalnie jako wkładka do *Przeglądu Bibliotecznego*. Jest to bibliografia analityczna; każdy opis zawiera tłumaczenie tytułu, obszerne analizy orientują dobrze w treści i mogą niekiedy zastąpić przeczytanie artykułu.

Materiał jest podany w układzie klasowym. Do każdego rocznika opracowane są indeksy: autorski i przedmiotowy (za lata 1955—1956 ukazał się łącznie).

Począwszy od roku 1958 zamieszcza się również adnotowane opisy najwartościowszych i najciekawszych zagranicznych publikacji samoistnych z zakresu nauki o książce (wydawnictwa od 1956 r.). Spośród wielu bibliografii uwzględnia się tylko bibliografie narodowe, bibliografie specjalne międzynarodowe i bibliografie bibliografii za dłuższe okresy czasu.

5. POMOCE DLA BIBLIOTEK Powszechnych

Instytut Bibliograficzny służy również upowszechnieniu czytelnictwa i w związku z tym prowadzi szereg prac. Należy do nich wydawanie przydatnych przy opracowywaniu bibliografii oświatowych *k a r t k a t a l o g o w y c h a d n o t o w a n y c h*, przede wszystkim dla bieżąco publi-

¹⁰ Wszelkie, drobne na ogół zmiany w opisie i w układzie poszczególnych roczników sygnalizowane są każdorazowo w przedmowie

kowej literatury pięknej i popularnonaukowej. Adnotacje mają charakter zalecający, informują o treści utworu, wskazując przynależność autora do danej epoki lub kierunku; określają także poziom opracowania lub przeznaczenie czytelnicze. Karty te są zaopatrzone w uproszczone symbole klasyfikacji dziesiętnej i w zwięźlejsze nagłówki przedmiotowe niż karty rejestracyjne.

Poradnictwu czytelniczemu służy rocznik pt. *Literatura Piękna. Przewodnik bibliograficzny*, wydawany od r. 1954. Zawiera on opisy adnotowane wydawnictw beletrystycznych oraz z pogranicza literatury pięknej, wydanych w ciągu roku. Z materiałów tych można korzystać przy tworzeniu różnych spisów zalecających.

Materiały dzieli się na trzy zasadnicze grupy: literatura polska, przekłady, literatura dla dzieci i młodzieży (dział ten wprowadzono od rocznika 1956). W obrębie każdej z grup zastosowano układ alfabetyczny według haseł autorskich lub tytułowych; przy obfitszym materiale występuje podział na gatunki literackie. Nowości od wznowień odróżnia specjalny znak * (w latach 1954 i 1955 znak ○) przy odpowiednich pozycjach.

Po opisie rejestracyjnym i adnotacji zamieszcza się skrócone opisy recenzji poszczególnych utworów oraz wydanych w okresie po 1950 r. monografii i prac krytyczno-literackich poświęconych poszczególnym pisarzom.

Literatura Piękna 1956 posiada następujące spisy pomocnicze w trzech odrębnych zrębach abecadłowych: indeks autorów, indeks tytułowy wszystkich pozycji oraz indeks tematyczno-zagadnieniowy dla powieści, nowel i opowiadań. Literatura dla dzieci i młodzieży otrzymała oddzielny indeks w dwóch grupach: 1) tytułów oraz 2) tematów i zagadnień.

Do zadań Instytutu należy także opracowywanie bibliografii zalecających. Opublikowano pewną liczbę poradników bibliograficznych dotyczących aktualnych tematów, obliczonych na szerokie kręgi odbiorców, np. *Wybory, Dziesięć lat Polski Ludowej, Przewodnik bibliograficzny po ZSRR, Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki*.

6. BIULETYN INSTYTUTU BIBLIOGRAFICZNEGO

Oprócz omówionych bibliografii Instytut publikuje także *Biuletyn Instytutu Bibliograficznego*¹¹, którego poszczególne zeszyty zawierają omówienie zagadnień teoretycznych, metodycznych i organizacyjnych, a także spisy bibliograficzne.

¹¹ Jest on kontynuacją *Biuletynu Państwowego Instytutu Książki* t. 1-2

Ogłoszono w nim prace teoretyczne pierwszego dyrektora Instytutu A. Łysakowskiego: *Określenie bibliografii. Przedmiot, metody i zadania na tle nauki o książce* (t. 3 nr 2) oraz *Zagadnienie treści i wartości książki w bibliografii* (t. 3 nr 9).

Definicje 88 terminów, określających cechy i rodzaje dokumentów, rodzaje i składniki opisów i spisów piśmiennictwa oraz poszczególne bibliograficzne czynności można znaleźć w opracowanym przez M. Dembowską słowniczku *Terminologia bibliograficzna* (t. 4 nr 5). Praca ta służy upowszechnieniu znormalizowanej terminologii wśród ogółu bibliografów.

Z innych prac teoretycznych należy wymienić *Zagadnienia dokumentacji naukowo-technicznej* T. Zamoyskiego (t. 3 nr 7) oraz pozycję zaznającą z postępem technicznym zagranicą na polu bibliografii i dokumentacji pt. *Technika na usługach bibliografii i dokumentacji* H. Sawoniaka, opatrzoną wyczerpującym zestawieniem piśmiennictwa na ten temat (t. 4 nr 9). Zasluguje także na uwagę obszerna praca J. Czerniatowicz i J. Gruszeckiej *Centralne katalogi* (t. 5 nr 3).

Podstawową pracą programową o organizacji bibliografii w Polsce, a przede wszystkim o zadaniach Instytutu Bibliograficznego, jest praca pt. *Polska służba bibliograficzno-dokumentacyjna*, ogłoszona anonimowo przez A. Łysakowskiego (t. 3 nr 1).

W ramach prac zmierzających do koordynacji prac bibliograficznych w skali ogólnopolskiej opracowano na podstawie rozesłanej ankiety *Wykaz bibliografii retrospektywnych nie wydanych drukiem: planowanych, opracowywanych i ukończonych (stan 1957 r.)* J. Kaczanowskiej (t. 5 nr 4)¹². Zestawienie to uwzględnia w układzie systematycznym zarówno bibliografie opracowywane jak już opracowane lecz nie wydane.

Tymże celom służą aktualizowane co pewien czas *Wykazy bieżących bibliografii specjalnych w Polsce*. Stan na rok 1955 opracowała A. Łasiewicka (t. 5 nr 1)¹³. Zeszyt ten wymienia 152 bibliografie bieżące, co wskazuje na znaczny rozwój tego typu bibliografii w porównaniu z latami ubiegłymi¹⁴.

---

¹² Poprzedził go zestawiony w r. 1953 przez Z. Daszkowskiego *Wykaz bibliografii retrospektywnych opracowywanych w Polsce (stan 1952 r.)*. — *Biul. IB* t. 4 nr 2.

¹³ Poprzednio ukazały się: J. Gruszecka: *Wykaz bieżących bibliografii specjalnych w Polsce (1950)*. *Biul. IB* t. 3 nr 3; M. Małachowska-Staszelis: *Spis bieżących bibliografii w Polsce. Stan z grudnia 1951*. — *Biblioteka Narodowa, Inst. Bibliogr. Komunikat* 13.

¹⁴ W r. 1950 tylko 75 różnego typu bibliografii, w 1952 r. 93 tytuły.

Obok zagadnień organizacyjnych i teoretycznych ogłasza się w *Biuletynie IB* również prace metodyczne. Zagadnienia teoretyczno-metodyczne bibliografii osobowej analizuje praca zbiorowa *Polska bibliografia osobowa 1944—1955* (t. 5 nr 2). Już opublikowane lub w przygotowaniu są zeszyty *Biuletynu* omawiające problemy metodyczne bibliografii narodowych zagranicznych: francuskiej (t. 6 nr 2), niemieckiej, anglo-amerykańskiej, radzieckiej.

Pomoc metodyczną stanowi również wspomniana uprzednio praca J. Bornsteinowej, zaznajamiająca z *Klasyfikacją dziesiętną w Przewodniku Bibliograficznym* oraz na centralnie drukowanych kartach katalogowych (t. 3 nr 5, uzupełnienia w t. 4 nr 7).

W *Biuletynie* ukazał się także (t. 4 nr 1 i 4) wykaz pt. *Skróty tytułów czasopism* pomyślany jako załącznik do odpowiedniej normy.

7. INNE WYDAWNICTWA

Do wydawnictw Instytutu należy również wspomniany *Słownik tematów do bibliografii i katalogów w układzie przedmiotowym* J. Kossnogi oraz rocznik pt. *Ruch Wydawniczy w Liczbach*, będący urzędową statystyką wydawnictw. Publikację tę rozpoczął Instytut zeszytem próbnym za styczeń—czerwiec 1955 r., po czym ukazał się pierwszy rocznik obejmujący materiały roku 1955, publikowany odtąd regularnie.

Warto wskazać, że są tam podane liczby globalne dla powojennego dziesięciolecia, co nie jest bez znaczenia dla bibliografa pragnącego się zorientować w obfitości materiałów do projektowanej bibliografii. Publikacja ta uwzględnia wydawnictwa wychodzące na terenie Polski, przy czym zasięg chronologiczny rocznika ograniczony został do pozycji zarejestrowanych w odpowiednim roczniku *Przewodnika Bibliograficznego*. Tematyka każdego następnego rocznika jest wzbogacona nowymi zestawieniami szczegółowymi.

Jako jednostkę statystyczną przy wydawnictwach zwartych przyjęto wolumen, a w wydawnictwach periodycznych tytuł. Materiał opracowuje się w dwóch grupach: 1) wydawnictwa nieperiodyczne, 2) wydawnictwa periodyczne.

POSŁOWIE

Ukończony w grudniu 1958 roku niniejszy poradnik aktualizowano jeszcze w czasie druku w ciągu 1959 r., nie zdołano wszakże zasygnalizować zmian wprowadzonych do *Przewodnika Bibliograficznego* w 1960 r. Przykładowo wymieniamy dokonane w nim uproszczenie opisu dokumentów ponad trzech autorów, polegające na cytowaniu tylko nazwy pierwszego i zastąpieniu pozostałych skrótem: i in. Rozwiązanie to nie zostało skomentowane w rozdziale o opisie (s. 96—99 i 119), toteż bibliograf korzystający na przestrzeni lat z *Przewodnika Bibliograficznego* powinien przemyśleć sprawę ujednoczenia opisów przejętych z tego źródła: bądź zastosować uproszczony opis jak w roczniku 1960 bądź może — zależnie od typu bibliografii — poszerzyć go ujawniając nazwy wszystkich autorów zajmujących się daną problematyką.

Uważny czytelnik dostrzeże także, iż operujemy utartymi terminami drukarskimi: np. szpalty, czcionki półtłuste, zamiast — łamy, czcionki półgrube. Te ostatnie terminy weszły do projektu znowelizowanej normy opracowania typograficznego bibliografii, której ankietowanie przebiegało równoległe z korektami naszego poradnika.

Przytoczone tu przykładowo sprawy, kształtujące się w najnowszych publikacjach nieco inaczej niż w zamkniętym już poradniku, są świadectwem zmian i rozwoju dokonującego się nieustannie w metodyce bibliograficznej. Swój wkład w tym zakresie mogą wnieść także twórcy nowych spisów bibliograficznych i badacze ich dziejów.

Styczeń 1960

INDEKSY

Opracowała *Stefania Skwirowska*

INDEKS RZECZOWY

- Adiustacja drukarska** 179, 219
Adnotacja 109-12, 132, 172, 179, 296-7;
b-fia osobowa 269-70; b-fia zaleca-
jąca 236-9; b-fia zawartości cza-
sopisma 281-2; druk 208
Adnotacja księgoznawcza 84, 109, 269-70
— treściowa 84, 87, 109-10, 307-8
— wyjaśniająca 102, 110, 269
— zalecająca 236-9
— zawartościowa 110, 269, 296-7
Adres wydawniczy 104-6
Analiza 111-2
— omawiająca 111
— typograficzna 17, 293
— wskazująca 111
Anonim 94, 170, 189, 264, 290
Antologia — opis 94
Artykuły zob. Utwór b-ficzny
Autopsja 42, 79, 87, 264-5
Autorstwo 93-9; b-fia osobowa 251,
265-7, 272, 274-5; b-fia zawartości
czasopisma 180-1
Bibliografia - definicje 10-1, 17, 19-20,
309, zob. też Rozdz. II (26-47); for-
ma publikacyjna 46; organizacja
(Niemcy) 52-4; (Polska) 6-8, 54-5;
(ZSRR) 50-2, 227, 245, 247; przedmiot
11-5; zadania 21-5, 166
Bibliografia adnotowana 43
— analityczna 43, 71
— bibliografij 32, 44-5, 76
— bieżąca 19, 39-40, 214; dobór mate-
riałów 74-5
— czasopism 32-3, 54, 75, 78
— dokumentacyjna 43
— dziedzin 33-4, 39
**Bibliografia form wydawniczych i pi-
śmienniczych** 32-3, 39
— kartotekowa zob. Kartoteka biblio-
graficzna
— kompletna 41; zob. też **Kompletność**
— krajoznawcza 31
— lokalna 29-30, 171, 244-9
— narodowa 28-9, 38-9, 42-3, 48-59
— międzynarodowa 38, 45
— ogólna 37-9
— osobowa 31-2, 39, 71, 247, 250-76
— oświatowa 223
— państwowa 50, 52
— pochodna 42, 49
— powszechna 38, 39
— prospektywna 40-1
— prymarna 29, 42, 49
— regionalna 29-30, 39, 171, 244-9
— rejestracyjna 43
— retrospektywna 39-40, 42, 70; dobór
materiałów 76-9
— selekcyjna 41; zob. też **Selekcja**
— specjalna 37-9
— treściowa 33, 38-9
— uniwersalna 38
— wydawniczo-formalna 27-33, 38-9
— zagadnień 33-4, 39
— zalecająca 42, 223-43, 245
— załącznikowa 25, 46; opis 108
— zawartości czasopism 50-1, 54
— zawartości czasopisma 277-94
— zespołów osobowych 32, 271-7
Biblioteka SGPS 74
Biografie — opis 285
Błędy tytułatury 100

- Cechy bibliograficzne 15
— nabyte 15
— piśmiennicze 15, 27
— treściowe 27, 34
— wydawnicze 14-5, 27, 42
— wydawniczo-formalne 27, 30, 34, 64
Centralna Biblioteka Rolnicza 74
Centralny Instytut Dokumentacji Naukowo-Technicznej 6-7, 74
Chronologia piśmiennicza 144, 257
— przedmiotowa 36, 63, 153
— wg dat biograficznych 144
— wydawnicza 36, 39, 142-4, 156-8, 257
Cykl utworów - opis 126-7
Cytata wydawnicza 106, 122-30, 282-3, 287; druk 207
Czasopismo - opis 119-22
Części uzupełniające b-fii 213-8
— wydawnicze 104
Dobór materiałów 27, 34, 41, 60-81, 167-8; b-fia osobowa 250-5, 271-3; b-fia zalecająca 229-35; b-fia wartości czasopisma 278-80
Dodatki do czasopisma — opis 121, 125; indeks 187
Dokumentacja 11, 16, 23
Dokumenty graficzne 16
— oglądowe 16
— piśmiennicze 16
— słuchowe 16
Dopowiedzenie w opisie 95
Druk bibliografii 202-22; b-fia zalecająca 241-2
Druki handlowe — opis 94
Dyskusja — opis 130
Dysertacje 12, 50
Dzienniki - dobór materiałów do b-fii 68, 248, 279, 301; opis utworów 124
Errata 108
Ewidencja prac bibliograficznych w toku 6-7, 76
Filmy 9, 15, 50
Forma piśmiennicza 14, 27, 32, 68-9, 138
— wydawnicza 14, 27, 32, 65-8, 138
Format bibliograficzny 113
— dokumentu 14, 107, 113
— spisu b-ficznego 202-3; b-fia zalecająca 243
Fotografie 270, 279
Fotokopie 13
Fragment bibliograficzny 19, 68, 86-7; b-fia osobowa 251-2; opis 130-1, 268-9
Główna Biblioteka Lekarska 74
Gromadzenie materiałów zob. Dobór materiałów
Ilustracje 14, 279, 291
Incipit 102-3
Indeks 137, 180-201; b-fia osobowa 262-4; b-fia zalecająca 241; druk 216-8
Indeks alfabetyczny 180-2, 184-7, 273
— chronologiczny 264
— klasowy 195
— krzyżowy 180, 195-6; druk 216
— nazw geograficznych 190, 292
— — osobowych 187-9, 262-3
— przedmiotowy 180-1, 190-5; druk 217-8
— systematyczny 181, 196-7
— tematyczno-zagadnieniowy (dla beletrystyki) 181
— tytułowy 181, 262-4
— w układzie logicznym zob. Indeks systematyczny
Informacja bibliograficzna 6-8, 21, 23-5
Inkunabuły - b-fia 59
Instrukcja opracowania b-fii 72
Instytucja sprawcza 104, 106
— wydawnicza 105-6
Instytut Badań Literackich 74, 77, 255, 258, 290
— Bibliograficzny 5-8, 76, 78, 227, 295-310
Intencja publikacyjna 12, 15
Jednostki b-ficzne 18-9, 86-7
Karta tytułowa bibliografii 213-4
— — książki 91
Kartoteka bibliograficzna 46, 71, 179
Karty katalogowe drukowane 300-1; adnotowane 307-8
Katalog (katalogi)
— biblioteczny a b-fia 19, 59, 77
— centralne 8, 19, 21, 59, 77
— fabryczne 69
— księgarskie i wydawnicze 20, 59
— wystaw i zbiorów - opis 94
— wzorcowe 243

- Klasyfikacja dziesiętna - układ 148-50, 166
- Komasacja b-fii 49
- Kompletność b-fii 41-2, 55-7, 69-72; b-fia osobowa 250, 252-4; b-fia regionalna i lokalna 245; b-fia zawartości czasopisma 278
- Kompozycja typograficzna b-fii zob. Druk
- wydawnicza b-fii 135-7; b-fia osobowa 255-6
- Koordinacja prac b-ficznych zob. Ewidencja prac b-ficznych w toku
- Kronika (dział) czasopisma 295; opis 286-7
- Kryptobibliografia 46
- Kryptogram 95-6, 264
- Kryptonim 88, 95-6, 171, 264, 276
- Książka 10-9
- rękopiśmienna 9-13, 15
- Kumulacja b-fii 49
- Lokalizacja dokumentów 21, 113, 270
- Mapy 9, 14, 50-1, 69, 292, 295
- Medale 15
- Metodyka b-ficzna 5-6, 8, 11, 17-21
- Miejsce wydania 105, 171
- Międzynarodowa Federacja Dokumentacji 149
- Międzynarodowy Instytut Bibliograficzny 38, 149
- Mikrofilmy 9, 13, 50
- Mikrokarty 13
- Mikroreprodukcje 13, 15
- Monografia b-ficzna 20, 47
- Mutacje dzienników - opis 124
- Nadbitka - opis 128
- Nadtytuł 125
- Nakład 13
- Nawiasy w opisie 88-91, 103, 105-6, 123, 128, 132-3
- Nekrologi — opis 285
- Normalizacja bibliograficzna 8, 84-5, 202, 214
- Normy 69
- Notatka bibliograficzna 113
- Notka bibliograficzna 25
- Numeracja pozycji 177-9; druk 209-10
- Nuty 9, 14, 50-1, 69, 270, 292, 295
- Objętość dokumentu 14, 107-8
- Odbitka - opis 128
- Odezwa - opis 281
- Określniki w indeksie 191, 197-9
- w układzie przedmiotowym 152; druk 212
- Odsyłacze w indeksie 193-4, 200
- w zrzębie głównym 171, 173-7, 179, 275; druk 213
- Omówienie bibliograficzne 47
- Opis b-ficzny 8-9, 17-8, 25, 42-3, 79-81, 82-134, 168-77; b-fia narodowa 57-8; b-fia osobowa 264-70, 274-5; b-fia zalecająca 235-6; b-fia zawartości czasopisma 280-7
- Opis bibliograficzny adnotowany 43, 84
- — rejestracyjny 43, 83-4
- — skrócony 83-4, 127-8, 171-3, 178; druk 213
- — zasadniczy zob. Opis bibliograficzny rejestracyjny
- wielokrotny 172-3, 179
- zewnętrzny 106-9
- Ośrodek Bibliografii i Dokumentacji Naukowej PAN 7, 74
- Oznaczenie wydawnicze 214
- Paginacja dokumentu zob. Objętość dokumentu
- spisu b-ficznego 218
- Państwowy Instytut Książki 45
- Patenty 69
- Pisownia w opisie 89, 95
- Plakat bibliograficzny 242
- Plan bibliografii 60-72
- czytania (lektury) 242-3
- Płyty 50, 69, 270
- Podtytuł i dodatki do tytułu 100
- Polemika - opis 129-30
- Polonica krajowe 49
- zagraniczne 49, 64-5, 296
- Polski Komitet Normalizacyjny 8
- Poradnik bibliograficzny 243
- Pozycja bibliograficzna 26; druk 206-9
- indeksowa 183
- zbiorowa 127, 169
- Przedmowa b-fii 136, 214, 255
- Przekłady 133, 260-1
- Przeróbki - opis 94
- Przeznaczenie bibliografii 60, 63, 83
- Pseudonim 88, 95, 171, 264, 274
- Raporty techniczne 69

- Recenzje 51, 189, 256, 292; opis 128-9, 132-3, 267-8
— teatralne i filmowe — opis 283-4
Redagowanie bibliografii 168-79; b-fia zalecająca 240-1
Rękopis 12, 15, 69, 270
Rok wydania 105, 171, 283
Rubryka (dział) czasopisma - opis 127
Ryciny 9, 14, 50-1, 69, 270, 295
Selekcja 41-2, 55-7, 67-8, 69-72; b-fia osobowa 252-4; b-fia regionalna i lokalna 248; b-fia zalecająca 230-5; b-fia zawartości czasopisma 278-9
Sigla bibliotek w opisie 113
Skorowidz zob. Indeks
Skróty w opisie 85, 92, 100; zob. też Wykaz skrótów i symboli
— tytułów czasopism 85, 124; zob. też Wykaz tytułów czasopism
Spacjowanie w opisie 148, 206
Spis treści czasopisma 293-4
— rzeczy bibliografii 135; druk 215
— skrótów zob. Wykaz skrótów
— tytułów czasopism zob. Wykaz tytułów czasopism
Spisy pomocnicze 200-1; b-fia osobowa 264; b-fia zawartości czasopisma 211-2; druk 214-6
Sprawozdania i streszczenia - opis 129
— z wystaw i koncertów — opis 285
Stare druki - opis 15, 113
Statystyka wydawnicza 21, 310
Streszczenia zob. Sprawozdania i streszczenia
— obcojęzyczne 108
Sygnatury bibliotek w opisie 113
Symbole zob. Wykaz skrótów i symboli
Szeregowanie (wewnątrz grup) 154-65
— alfabetyczne 154-5, 196-70, 260
— chronologiczne 155-8, 260
— logiczne 160-4
— przedmiotowe 158-60
— według języków 260-1
— według kryteriów formalnych 164-5, 259-60
Tekst 13-5, 17
— piśmienniczy 9
Tłumaczenia zob. Przekłady
Tłumaczenie tytułu 101
Transkrypcja 89-90, 188
Transliteracja 85, 89-90, 188
Treść 14-5, 17-8
Tytułatura 14-5, 17-8, 27, 88-89 138
Tytuł — druk 207; indeks 185-7; opis 100-3, 133
— bibliografii 213-4
Układ 44, 79-80, 135-182; b-fia narodowa 58; b-fia osobowa 256-62, 273-4; b-fia regionalna i lokalna 246, 248-9; b-fia zalecająca 239-40; b-fia zawartości czasopisma 287-91
Układ abecedowy 153
— alfabetyczny 139-40, 165, 178, 181-2, 288; b-fia osobowa, 258, 262, 273; b-fia zawartości czasopisma 286-8; druk 206-7
— chronologiczny 142-5, 166, 170-1, 181-2; b-fia osobowa 257-8, 259-60, 262; b-fia zawartości czasopisma 286-8; druk 211-2
— działowy 145-6, 166, 168, 172-3, 181; b-fia osobowa 262; b-fia zawartości czasopisma 288-9; druk 210-1
— geograficzny 141
— językowy 142, 166
— klasowy 150-1
— krzyżowy 153-4, 170, 179; druk 204-5, 212-3; 289-90
— przedmiotowy 151-3, 166, 168, 175-7, 180, druk 212-3; b-fia zawartości czasopisma 289
— rzeczowy zob. Układ wg kryteriów treściowych
— systematyczny 146-50, 166, 168, 171-3, 180-1; b-fia osobowa 261-2; b-fia zawartości czasopisma 289; druk 211, 213
— topograficzny 141
— typograficzny 141-2
— tytułowy 140-1
— według chronologii przedmiotowej 153
— wg kryteriów formalnych 138-144
— wg form piśmienniczych 138-9; b-fia osobowa 258-61
— wg form wydawniczych 138-9; b-fia osobowa 258-61
— wg kryteriów treściowych 145-53

- Ukształtowanie typograficzne b-fii zob.
Druk bibliografii
Ulotki bibliograficzne 242
Utwór bibliograficzny 18, 86, 88; opis 122-30, 267
Współpraca bibliografa i specjalisty 73, 232
Współpracownicy 96-9, 207, 266-7, 274-5
Wstęp do b-fii 136, 214, 240, 255, 292-3
Wszeczwiązkowa Izba Książki 52
Wycinki prasowe 75
Wydanie 13-5, 19, 25; opis 103-4, 131-4
Wydanie fragmentaryczne — opis 133
— zbiorowe — opis 269
Wydawnictwo 18, 86; opis 113-82
— ciągłe - opis 118-122
— seryjne - opis 104, 118-9
— wielotomowe - opis 115-8
— zbiorowe - opis 94, 104, 118-9
— zwarte - opis 113-8
Wyjątki i skróty — opis 94
Wykaz skrótów i symboli 137, 201, 241; druk 215
— tytułów czasopism 137, 200-1; druk 215-6
Wykłady — opis 94
Zakład Informacji Naukowej Biblioteki Narodowej 7, 74
— Starych Druków Biblioteki Narodowej 6
Zakres bibliografii 34-7, 60-4, 82; b-fia regionalna 245-7
Zapis indeksowy 183, 197; wielokrotny 193
Zapiski proweniencyjne 15
Zarządzenia urzędowe — opis 281
Zasięg bibliografii 34-7, 64-9, 83; b-fia osobowa 251-5; b-fia regionalna i lokalna 245, 248
Zasięg chronologiczny 39, 64, 253-4
— językowy 65, 253
— terytorialny 65, 248, 253
Znaki przestankowe w opisie 91-2
Zrąb główny b-fii 137, 180; druk 205-13
Żywa pagina 218

INDEKS CYTOWANYCH BIBLIOGRAFII

- Abstracts of doctoral dissertations 13
 Adam Mickiewicz 227, 236, 255
 Alkiewicz J., Materiały do polskiej bibliografii dermatologii i wenerologii 152, 176, 214
 Ambros M., Bibliografia Uniwersytetu Wileńskiego 247
 — Wileńska bibliografia filologii klasycznej 247
 Archiv ungedruckter wissenschaftlicher Schriften 54
 Bajerowa I., Wykaz lingwistyczny pism Brodzińskiego 253
 Bar J., Zmarz W., Polska bibliografia prawa kanonicznego 160
 Barowa I., Bibliografia etnografii polskiej 158
 Baruch M., Spis bibliograficzny druków łódzkich 30, 244
 Basseches J., Korkis I, Bibliografia kodeksu zobowiązań 144
 Berger J., Wykaz tłumaczeń M. Kopnickiej z jęz. niem. 253
 Bernacki L., Pierwsza książka polska 20, 47
 Besterman T., A world bibliography of bibliographies 45, 152, 157, 205, 207-8, 212, 216
 Biblio 154, 213
 Bibliografia Bibliofilstwa i Bibliografii Polskiej 44
 — Bibliografii, Bibliotekarstwa i Bibliofilstwa 45, 303
 — — i Nauki o Książce 45-6, 61, 65, 74-6, 78, 91, 148, 159, 164, 173, 175, 178, 180, 191, 193, 195, 203, 209, 211, 214, 216, 218, 226, 271, 303-7
 — Biblioteki Narodowej 273
 — filozofii polskiej 1750-1830 271
 — historii Polski 1815-1914. Tom wstępny 131
 — historii Polski XIX w 219, 222
 — — Polskiej 39, 61-2, 64, 147, 163, 185, 204, 209, 211, 218
 — hydrologiczna 177, 208
 — Literacka. Dod. do Pam. Liter. 136
 — literatury polskiej okresu Odrodzenia 12
 — matematyki polskiej w X-leciu 136, 145
 — naukoznawcza 273
 — niemcoznawcza 31
 — piśmiennictwa kobiet polskich 32
 — polskich druków lwowskich XVI-XVIII w. 30, 35, 141, 157, 245-6
 — — prac orientalistycznych 136, 146
 — polskiego piśmiennictwa rolniczego 1945-1953 61, 184, 190, 205, 210
 — prac pracowników Państw. Inst. Meteorol. 32
 — rachunkowości, analizy, kontroli i rewizji 158
 — retrospektywna polskiego piśmiennictwa technicznego 33, 149, 174, 182, 205-6, 214
 — Warszawy 66
 — Zawartości Czasopism 29, 32, 41-2, 46, 67, 75, 210, 301-3
 Bibliograficzny przewodnik po ZSRR 227
 Bibliografija sovětskoj bibliografii 51, 205-6
 — trudov I. P. Pavlova 47, 256, 261
 Bibliographia medica čechoslovaca 149
 Bibliographie de Belgique 29
 — de la documentation et de la bibliothéconomie 209
 — de la France 28
 — der deutsche Bibliographien 54, 180
 — der Kunstblätter 53
 — der Übersetzungen der deutschsprachigen Werke 53

- Bibliographische Beihefte der Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie 207, 209
- Biblioteka gminna. Katalog podstawowy 243
- Bieliński J., Stan nauk lekarskich bibliograficznie przedstawiony 47
- Birkenmajer A., Rocznik Wojskowy Królestwa Polskiego 20, 47
- Bojanowska A., Wykaz prac pracowników Biblioteki Uniw. Łódzkiego 273
- Bookforecast 40
- Borowik J., Kopec S., Bibliografia puławska 139
- Borowy W., Bibliografia Norwida 253, 260, 262
- Brie G. A. de, Bibliographia philosophica 144
- British national bibliography 49, 58
- Brunet Ch., Manuel du libraire 22
- Budzyk K., Bibliografia dzieł prawnych B. Groickiego 114
- Bibliografia konstytucji sejmowych XVII w. w Polsce 114, 137
- Canadian index to periodicals 16
- Catalog of books represented by Libr. of Congress printed cards 59
- Catalogue général des livres de la Bibliothèque Nationale 59
- České knihy 43
- Chabielska-Sypniewska H., Wierzbicka M., Wicsna Ludów 33
- Chmielińska M., Polska bibliografia zielarstwa 62, 113, 136, 142, 182
- Chojnacki W., Bibliografia zachodnia 247
- Niemieckie i polskie bibliografie b. Prus Wschodnich i Pomorza Gdańskiego 45
- Conover H. F., Current national bibliographies 45
- Coulter E. M., Gerstenfeld M., Historical bibliographies 45
- Cumulative book index 154
- Czachowska J., Sygnały 290-1
- , Czachowski A., Wiedza. Nowe Życie. Światło. Kuźnia 191, 290
- Daszkiewicz K., Gąsiorowski J., Polska bibliografia wojskowa 142, 182
- Daszkowski Z., Wykaz bibliografii retrospektywnych opracowywanych w Polsce 309
- Deutsche Bibliographie 12-13, 28
- — Zeitschriften 54
- Musikbibliographie 53
- Nationalbibliographie 28, 52-3
- Deutscher Gesamtkatalog 59
- Deutsches Bücherverzeichnis 53, 58
- Dom Książki. Katalog składowy 59, 141
- Dygasieński A., Krytyczny katalog książek dla dzieci i młodzieży 225
- Działalność naukowa Akademii Medycznej w Krakowie 272
- Dziesięć lat Polski Ludowej 146, 227
- Estreicher K., Bibliografia polska 6, 12, 22, 39-40, 43, 46, 54-5, 57-8, 77, 113-4, 277
- Zestawienie przedmiotów w 136 tomach Biblioteki Warszawskiej 289
- Eżegodnik knigi SSSR 51, 58
- Fabisiak S., Co czytać? Przewodnik po książkach z dziedziny przyrody 242
- Fedorko S., Wykaz publikacji pracowników Uniw. M. Curie-Skłodowskiej 144, 181, 273
- Filipowska-Szemplińska J., Gutry M., Katalog biblioteki wzorowej dla dzieci i młodzieży 225, 232
- Finkel L., Bibliografia historii polskiej 13, 36, 39, 46, 61, 63, 187, 190, 206
- Fleszarowa R., Retrospektywna bibliografia geologiczna Polski 139, 157, 170-1, 181, 201, 203-4, 207
- Fünfjahresverzeichnis der Kunstblätter 54
- Gąsiorowski J., Bibliografia psychologii wojskowej 206, 209
- Gebethner i Wolff. Katalog składowy 141
- General catalogue of printed books. British Museum 59
- Georgi T., Allgemeines europäisches Bücherlexikon 47
- Gesamtkatalog der Preussischen Bibliotheken 59
- der Wiegendrucke 59

- Gesner K., *Bibliotheca universalis* 38
Głos 1866—1899, Bibliografia zawartości 164, 192, 290
- Godwin E., Co czytać z zakresu spółdzielczości 232
- Górkiewicz M., Bibliografia dotycząca Zakładu Narodowego im. Ossolińskich 140, 182
- Górski J., Dzieła Marksa w Polsce Ludowej 254
- Grabowska M., Mickiewicziana w czasopismach polskich 253
- Graesse J. G. Th., *Trésor des livres rares* 22
- Grodek A., Katalog Biblioteki SGH 77, 152
- Gruzinskaja kniga 52
- Grzegorzczak P., Bibliografia Ruchu Literackiego 289
— Mickiewicz w przekładach 254
— Problematyka tłumaczeń 46
- Gutry Cz., Bibliografia scalonych spisów zawartości czasopism 78, 113, 277
- Hahn W., Bibliografia bibliografii polskich 44, 76-8, 147, 155, 160, 180, 185, 189, 191, 209, 215, 218, 226
— Bibliografia Słowackiego 16, 69, 253, 256
- Hanecki M., Neuman B., Czajka J., Służba zdrowia w Polsce 152, 157
- Heintsch K., Bibliografia wydawnictw Zakł. Nar. im. Ossol. 143
- Hirschfeld L., Spis prac naukowych 260
- Hleb-Koszańska H., Kotwiczówna M., Bibliografia J. Lelewela 35-6, 143, 181, 195, 203-4, 212, 216, 263-4, 269
- Horodyski B., Bibliografia prac A. Dygasińskiego 143, 166, 181, 256, 259, 261-3
- Index bibliographicus 45, 149
— translationum 141, 180, 205, 207, 209
- International bibliography of historical sciences 38
- Internationale Bibliographie des Buch- und Bibliothekswesen 205, 207
— — der Zeitschriftenliteratur 54
- Jacob L., *Bibliographia Gallica universalis* 10
— *Bibliographia Parisina* 10
- Jahresverzeichnis der deutschen Hochschulschriften 53
— der deutschen Musikalien 53
— des deutschen Schrifttums 53, 58
- Joseph R., Forges J., *Biblio-iconographie générale de Ch. Mauras* 252, 254-5
- Kaczanowska J., Bibliografia prac J. Marchlewskiego 32, 143, 212, 253, 257, 260, 263-4, 269
— Wykaz polskich bibliografii retrospektywnych niewydanych drukiem 76, 309
- Karłowicz J., Poradnik dla osób wybierających książki dla dzieci 225, 232
- Karpiński J. J., Bibliografia białowieńska 46
- Kartografičeskaja letopis' 51
- Katalog informacyjny wydany staraniem Tow. Czytelń m. Warszawy 225
— Polskiej Literatury Matematyczno-Przyrodniczej 71, 147
- Klemensiewicz Z., Bibliografia ekslibrisu polskiego 37, 139
- Knižnaja letopis' 28-9, 51
- Kobieta wczoraj i dziś 33
- Komuna Paryska 227
- Koranyi K., Koranyiowa J., Bibliografia historyczno-prawna 146, 155, 182
- Korbut G., Literatura polska 40, 46, 187
- Kosicki J., Kozłowski W., Bibliografia piśmiennictwa polskiego o hitlerowskich zbrodniach wojennych 68, 73, 138-9
- Kozłowski W. M., Co i jak czytać 224, 244
- Kozubowski F., O wyborze książek dla dorastającej młodzieży 225
- Krzyszewski J., Tymczasowy katalog broszur i książek z dziedziny socjalizmu 225
- Krzyżanowski J., Dzieła Sienkiewicza 12, 69, 71, 143, 166, 181, 259-60
— Dzieła Sienkiewicza w przekładach 142, 166, 181, 259, 261
— Piśmiennictwo o H. Sienkiewiczu 71, 148, 166
- Książka w bibliotece 109, 223, 225

- Książki dla bibliotek. Katalog. 1: Literatura piękna 243
- Kucharski A. F., Spis bibliograficzny gramatyk i słowników 32
- Kurkowa E., Przegląd treści „Chimery“ 291
- Lenin V. I., [Bibliografia K. Marxa] 229, 231
- Leszczyński S., Winid B., Bibliografia geografii polskiej 174, 182
- Letopis' gazetnych statej 51
- izobrazitel'nogo iskusztwa 51
- muzykal'noj literatury 51
- periodičeskich izdanij 51
- recenzij 51
- żurnal'nych statej 51
- Library literature 69, 154, 170, 212
- science abstracts 187
- Lipska H., Bibliografia miasta Krakowa 244
- Bibliografia prac K. Piekarskiego 256, 259-60
- Literatura Piękna 32, 60, 138-9, 181, 223, 225, 238, 241
- Londzin J., Bibliografia druków polskich w Księstwie Cieszyńskim 65, 245
- Łasiewicka A., Wykaz bieżących bibliografii specjalnych w Polsce 45, 75, 309
- Maciejewska M. K., Polakowska A., Czasopisma teatralne dziesięciolecia 66, 184
- Majewski K., Bittner H., Materiały do bibliografii archeologii śródziemnomorskiej 146, 182
- Malanowicz H., Bibliografia G. Daniłowskiego 262
- Malclès L. N., Les sources du travail bibliographique 45
- Maleczyński K., Bibliografia historii Śląska 206, 247, 249
- Maliszewski E., Bibliografia pamiętników 12, 32, 153
- Małachowska-Staszelis M., Spis bieżących bibliografii w Polsce 309
- Marczak M., Drukarnie i druki tarnobrzeskie 244
- Marks i Engels w Polsce 70, 184, 252, 254
- Materiały do bibliografii dziennikarstwa i prasy 218-219
- Micheev N. M., Bibliografičeskie ukazateli sel'skochozjajstvennoj literatury 45
- Miłodrowska K., Tyszyńska Z., Wydajność pracy 158
- Modrzewska H., Materiały do bibliografii archeologicznej Mazowsza 247
- Mońko A., Bibliografia do dzieła J. Śniadeckiego „O fizycznym wychowaniu dzieci“ 254
- Morawska Z., Katalog rozumowany książek dla dzieci i młodzieży 225
- Morščiner M. S., Pożarskij N. I., Bibliografija perevodov N. V. Gogola 260-1, 269
- Muszkowski J., Przegląd bibliografii polskiej 1900—1918 226
- Naudé G., Bibliographia politica 10
- Niecks F., List of published works of F. Chopin 47
- Nowe Książki 187, 223
- Nowicki W., Co dać dziecku na gwiazdkę 225
- Nowodworski W., Bibliografia pomorska 248
- Obzor pol'skoj techničeskoj literatury zob. Polish technical abstracts
- Periodičeskaja pečat SSSR 52
- Petzholdt J., Bibliotheca bibliographica 45
- Piekarski K., Bibliografia dzieł J. Kochanowskiego 25, 113, 137, 141, 258
- Piekarski K., Katalog B-ki Kórnickiej. 1: Polonica XVI w. 114
- Pieniążek J., Spis przedmiotów w 80 tomach Przeglądu Polskiego 184 288
- Pirożek J., Bibliografia geologiczno-gleboznawcza Tatr 62, 140
- Pisarska M., Bibliografia polskiego piśmiennictwa leśnego 61, 150, 164, 201, 205, 211
- Polakowska W., Łódź i region łódzki w nauce polskiej 30, 244, 248-9
- Polish technical abstracts 71, 150, 207

- Polska Bibliografia Analityczna 43
 — — Lekarska 33, 63, 93, 113, 153-5, 175, 204, 207
 — — Literacka 40, 60-1, 91, 187, 206-7, 214, 216
 — — Pedagogiczna 191, 193, 219, 221
 — — Prawnicza 138
 Popularna biblioteczka rolnicza 227
 Poradnik dla Czytających Książki 223-4
 — dla samouków 224, 232, 243
 Prace nad historią Pomorza 248
 Preisner W., Dante i jego dzieła w Polsce 136, 255
 — Stosunki literackie polsko-włoskie 138, 178
 Przegląd Bibliograficzny Czasopism Gospodarczych i Społeczno-Gospodarczych 66
 — — językoznawstwa słowiańskiego 178
 — — Piśmiennictwa Ekonomicznego 47, 66, 191, 205, 208-9, 213, 216-7
 — — Zawartości Czasopism Rolniczych i Biologicznych 66
 — Naukowej Literatury Rolniczej 61
 — Piśmiennictwa o Książce 43-4, 65, 71, 151, 164, 207, 307
 — publikacji w zakresie plastyki 145
 Przewodnik Bibliograficzny 28-9, 34-5, 39, 41, 46, 57, 75, 77, 97, 187, 212, 295-300, 311
 — Bibliograficzny (Wisłockiego) 55
 — dla posługujących się piśmiennictwem do oznaczania zwierząt krajowych 47, 161-2
 — literacki i naukowy 223, 225-6, 241
 Przywecka-Samecka M., Bibliografia prac bibliotekarzy B-ki Uniw. we Wrocławiu 272
 Radzieckie Piśmiennictwo Lekarskie 140, 172, 181, 191
 Rocznik Bibliograficzny Polskich Wydawnictw Ekonomicznych 66
 Rogowski B., Katalog książek naukowych dla bibliotek robotniczych 225
 Rubakin N., Sredi knig 231
 Sawicki T., Rocznik bibliograficzny druków w języku polskim 210
 Schreiber I., Polska bibliografia japo-nologiczna 31
 Schweizer Buch, das 29
 Serwis Prasowy. CINDT 145
 Simon L., Dramat polski 69
 Slocum J. J., Cahoon H., A bibliography of J. Joyce 252, 264
 Slovenská bibliografia. Sustavny rozpis prispevkov z periodickej literatury 149
 Slovenské knihy 43
 Socjalizm. Zarys bibliograficzny 225, 243
 Spis książek poleconych do bibliotek szkolnych 225, 233
 — prac naukowych W. Sierpińskiego 258, 260
 Staniszewski W., Bibliografia Dodatku do Gazety Lwowskiej 283
 — Bibliografia Rozmaitości 288
 Starnawski J., Bibliografia H. Łopacińskiego 257
 — Bibliografia literacka Lubelszczyzny 247
 Stokowa M., Przegląd Społeczny. Społeczeństwo 290
 Stolarzewicz L., Bibliografia mickiewiczowska 261-2
 — Bibliografia o Krasińskim 261-2
 Stradecki J., Julian Tuwim 258
 Straus S., Bibliografia czasopism teatralnych 33, 36-7, 66
 — Bibliografia źródeł do historii teatru w Polsce 66, 148, 180, 206
 Strumiłło D., Tygodnik Muzyczny. Pamiętnik Muzyczny Warszawski 288
 Strzemiński M., Bibliografia gleboznawstwa polskiego 143, 181, 196, 212
 Suchodolski W., Krytyka 290
 Suligowski A., Bibliografia prawnicza polska XIX i XX w. 136, 142
 Sydow B. E., Bibliografia F. F. Chopina 16, 69, 71, 73, 80, 209, 216
 Szulc M., Materiały do bibliografii fotografii polskiej 73
 Szwejczerowa A., Groszyńska J., Spis polskich biologicznych czasopism 77
 Śliwińska I., Roszkowska W., Stupkiewicz S., Adam Mickiewicz 144, 257

- Śliwka J., Spis książek poleconych i zakazanych 225
- Świdwińska Z., Bibliografia Pamiętnika Literackiego 183, 289-90
- Świerkowski K., Karol Estreicher 32, 256, 259, 261
- Topcrowski M., Puszkina w Polsce 196, 254, 270
- Wiadomości Literackie 288, 291
- Trybulski Z., Bibliografia prawa cywilnego 152, 177, 212
- Tyrowicz M., Bibliografia P. Ściegienego 32
- Tyszyńska Z., Bibliografia z zakresu współzawodnictwa socjalistycznego 33
- Uniejewska H., Sawoniak H., Bibliografia polskiej myśli ekonomicznej 64, 156
- Urządowy Wykaz Druków 55-7, 77, 295-6
- Viner E. N., Rebok M. B., Leningrad v chudożestvennoj literature 248
- Wardęska C., Bibliografia polskich prac z zakresu badań czwartorzędu 140, 182
- Wiktor Z., Bibliografia praca W. Ziembickiego 259
- Winkiel B., Stradecki J., Po prostu. Karta 291
- Wisłocki W. T., Bibliografia prac A. Brücknera 165, 260
- Wojtkowski A., Bibliografia historii Wielkopolski 248
- Wykaz prac zespołu pracowników Biblioteki Narodowej 139, 165, 178, 272
- Tematyczny Ważniejszych Zestawień Bibliograficznych 7
- Tematycznych Zestawień Dokumentacyjnych 7
- Tłumaczeń Wykonanych przez działowe ośrodki dokumentacji nauk.-techn. 8
- Zapowiedzi Wydawnicze 40
- Zieliński S., Bibliografia morza i Pomorza 207

SPIS RZECZY

	s.
Wstęp	5—9
Rozdział I: Przedmiot i badania bibliografii. Oprac. <i>H. Hleb-Koszańska</i>	10—25
1. Znaczenie terminu (s. 10—1). — 2. Przedmiot bibliografii (s. 11—6). — 3. Metoda bibliografii (s. 17—21). — 4. Zadania bibliografii (s. 21—5).	
Rozdział II: Rodzaje bibliografij. Oprac. <i>M. Dembowska</i>	26—47
1 Bibliografie wydawniczo-formalne i bibliografie treściowe (s. 27—33). — 2. Zakres i zasięg bibliografii (s. 34—7). — 3. Bibliografie ogólne i specjalne (s. 37—9). — 4. Bibliografie bieżące, retrospektywne, prospektywne (s. 39—41). — 5. Podział bibliografii ze względu na metodę opracowania (s. 41—4). — 6. Bibliografie bibliografij (s. 44—6). — 7. Formy wydawnicze spisów bibliograficznych. Bibliografie niepublikowane (s. 46). — 8. Inne (poza spisami) formy bibliografii (s. 46—7).	
Rozdział III: Bibliografia narodowa . Oprac. <i>Z. Daszkowski</i>	48—59
1. Zasięg i zakres (s. 48—9). — 2. Systemy bibliografii narodowej (s. 49—55). — 3. Kompletność (s. 55—7). — 4. Opis (s. 57—8). — Układ (s. 58). — 6. Źródła zastępcze bibliografii narodowej (s. 58—9).	
Rozdział IV: Ustalenie planu bibliografii i dobór materiałów. Oprac. <i>H. Sawoniak</i>	60—81
1. Ustalenie zakresu bibliografii (s. 60—4). — 2. Ustalenie zasięgu bibliografii (s. 64—9). — 3. Kompletność czy selekcja (s. 69—72). — 4. Praca zespołowa. Współpraca bibliografów i specjalistów (s. 72—4). — 5. Technika gromadzenia materiałów (s. 74—9). — 6. Wskazówki praktyczne (s. 79—81).	
Rozdział V: Opis bibliograficzny. Oprac. <i>M. Lenartowicz</i>	82—134
1. Ogólne zasady opisu bibliograficznego (s. 82—93). — 2. Elementy opisu bibliograficznego (s. 93—113). — 3. Opis bibliograficzny poszczególnych rodzajów dokumentów (s. 113—34).	
Rozdział VI: Układ bibliografii. Oprac. <i>H. Sawoniak</i>	135—182
1. Kompozycja publikowanej bibliografii (s. 135—37). — 2. Rodzaje układu zrzębu głównego (s. 137—54). — 3. Szeregowanie wewnątrz grup (s. 154—65). — 4. Założenia ogólne dotyczące układu (s. 165—6). — 5. Wskazówki praktyczne dotyczące opracowywania układu (s. 167—8). — 6. Redagowanie bibliografii (s. 168—79). — 7. Indeksy jako uzupełnienie układu zrzębu głównego (s. 180—2).	
Rozdział VII: Indeksy i spisy pomocnicze do bibliografii. Oprac. <i>J. Kaczanowska</i>	183—201
1. Charakterystyka ogólna (s. 183—4). — 2. Indeks alfabetyczny (s. 184—7). — 3. Indeks nazw osobowych (s. 187—90). — 4. Indeks nazw geograficznych (s. 190). — 5. Indeks przedmiotowy i klasowy (s. 190—5). — 6. Indeks krzyżowy (s. 195—6). — 7. Indeks w układzie logicznym (s. 197—200). — 9. Inne spisy pomocnicze (s. 200—1).	

Rozdział VIII: Ukształtowanie typograficzne spisu bibliograficznego. Oprac. <i>D. Rymsza-Zalewska</i>	202—222
1. Format (s. 202—3). — 2. Czcionka (s. 204—5). — 3. Zrąb główny (s. 205—13). — 4. Części uzupełniające bibliografii (s. 213—8). — 5. Adiustacja maszynopisu (s. 219).	
Rozdział IX: Bibliografia zalecająca. Oprac. <i>A. Wróblewski</i>	223—243
1. Dawna i nowa bibliografia zalecająca (s. 223—6). — 2. Ogólne zasady bibliografii zalecającej (s. 228—9). — 3. Dobór materiałów (s. 229—35). — 4. Opis (s. 235—9). — 5. Układ materiałów (s. 239—40). — 6. Opracowanie redakcyjne (s. 240—1). — 7. Szata zewnętrzna. Druk (s. 241—2). — 8. Rodzaje spisów zalecających (s. 242—3).	
Rozdział X: Bibliografia regionalna i lokalna. Oprac. <i>A. Zajewska</i>	244—249
1. Bibliografie przedmiotowe (s. 244—6). — Bibliografie przedmiotowe (s. 246—9).	
Rozdział XI: Bibliografia osobowa. Oprac. <i>E. Słodkowska</i> i <i>J. Wilgat</i>	250—276
1. Bibliografie osób (s. 250—70). — 2. Bibliografie zespołów osobowych (s. 270—6).	
Rozdział XII: Bibliografia zawartości czasopisma. Oprac. <i>S. Skwirowska</i>	277—294
1. Stan polskiej retrospektywnej bibliografii zawartości czasopism (s. 277—8). — 2. Metodyka bibliografii zawartości czasopisma (s. 278—93). — 3. Roczne spisy treści czasopisma (s. 293—4).	
Dodatek: Wydawnictwa Instytutu Bibliograficznego. Oprac. <i>W. Szolginiova</i>	295—310
1. Przewodnik Bibliograficzny (s. 295—301). — 2. Bibliografia zawartości Czasopism (s. 301—3). — 3. Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce (s. 303—7). — 4. Przegląd Piśmiennictwa o Książce (s. 307). — 5. Pomoce dla bibliotek powszechnych (s. 307—8). — 6. Biuletyn Instytutu Bibliograficznego (s. 308—10). — 7. Inne wydawnictwa (s. 310).	
Posłowie	311
Indeksy. Oprac. <i>S. Skwirowska</i> :	
Indeks rzeczowy (s. 312—316). — Indeks cytowanych bibliografii (s. 317—322).	

